

Світова література

Мілянська Н. Р.

«Світова література»

*підручник для 7 класу
загальноосвітніх навчальних закладів*

© Міляновська Н. Р., 2015

Світова література напрочуд різноманітна. Вона представлена величезною кількістю жанрів, безліччю сюжетів, образів, характерів, художніх засобів. Водночас література кожного народу має свої національні риси і, звісно ж, свою національну мову.

На жаль, не усі твори ми можемо сприймати тією мовою, якою їх написав автор, тобто мовою *оригіналу*. У більшості випадків ми звертаємося до художніх *перекладів* літературних текстів. Причому розрізняють *буквальні* (або дослівні) переклади й *адекватні* (або відповідні) переклади. Буквальні переклади передають граматичні конструкції, порядок слів, інформацію, що є у тексті. Адекватні переклади покликає відобразити не тільки зміст чи ознайомити нас із певною інформацією, вони передають стиль автора, настрій твору, його культурно-історичне тло, особливості жанру, будову.

Найважче перекладати ліричні твори. Наприклад, дуже складно відтворити в українських перекладах будову японських віршів-мініатюр *хайку* (які ви вивчали у 6 класі). В японській мові слова дуже короткі, багато слів взагалі однокладові. Тому в одному рядку хайку, в якому за правилами віршування повинно бути 5 або 7 складів, японською мовою може міститися велике поширене речення, а в українській – лише 2-3 слова. Зрозуміло, що повноцінне відтворення задуму автора і форми твору у художньому перекладі є доволі складною задачею. Тому перекладачі памагаються в адекватному перекладі якомога повніше передати ідейно-художній задум автора.

Видатний український митець Іван Франко говорив: «Переклад має передавати не тільки слова, а й думку першотвору». В Україні впродовж багатьох десятиліть формувалися традиції перекладацької майстерності, вирости покоління митців, які присвятили свою діяльність художньому перекладу. Серед них Іван Франко, Микола Бажан, Микола Терещенко, Максим Рильський, Микола Зеров, Василь Мисик, Дмитро Паламарчук, Микола Лукаш, Василь Стус, Борис Тен, Андрій Содомора та багато-багато інших. Майстри українського перекладу познайомили нас із найкращими візирями світової літератури, створеними як в далекому минулому, так і в наші дні.

У літературознавстві широко використовують також поняття *переспів*, або *паслідування*. *Переспівом* називають *вірш, написаний за мотивами якогось фольклорного чи літературного твору*. Переспіви ще називають *вільними перекладами* віршів, оскільки їхні автори не ставлять за мету точну відповідність оригіналові.

БИЛИНИ ТА БАЛАДИ

ДАВНЬОРУСЬКІ БИЛИНИ

Кожний народ у своїй культурній скарбниці зберігає давні казки і пісні про подвиги предків. Такі твори про героїчне минуле є і в східних слов'ян (українців, росіян і білорусів). *Героїчні пісні східних слов'ян, у яких ідеться про богатирів і героїв та їхні надзвичайні подвиги, називають билинами.* Цей давній епічний жанр виник приблизно у **IX – XIII століттях**, розвивався й існував упродовж багатьох віків.

Тривалий час билини ніхто не записував, і вони, як усі народні твори, передавалися з уст в уста. Перша збірка цих героїчних пісень була записана аж у другій половині XVIII ст., а видана — на початку XIX ст., що стало поштовхом для їх серйозного дослідження. На жаль, на той час збереглося всього близько ста билинних сюжетів. Переважна більшість з них пов'язана зі столицею Давньої Русі — містом Києвом. Ці билини умовно об'єднані *у київський цикл*.

За часом описуваних подій героїчні пісні східних слов'ян збігаються з *князюванням Володимира Великого* — однієї з найважливіших постатей в українській та усій східнослов'янській історії. За правління Володимира Давня Русь — одна з найбільших держав Європи — зміцнила свої кордони і набула значного на той час розквіту. Князь згадується чи не в кожній з билин київського циклу як Володимир Стольпокиївський, Ласкавий князь Володимир, Володимир Красне Сонечко. Як ви знаєте, Володимир Великий був київським князем від 980 до 1015 року, тому більшість вчених часом виникнення билин київського циклу називають *XI століття*.

Відомий також *новгородський цикл билин*, до якого, наприклад, належать сюжети про чудового музиканта-гуслеяра Садка та забіяку Василя Буслаєва. Новгород Великий був заснований у VIII столітті і

тривалий час існував як багата вільна торговельна республіка. Тому у творах цього циклу часто зображено купців, бенкети, крампиці тощо.

У билинах кийського циклу змальовано гостру боротьбу східних слов'ян з кочовими племенами печенігів, половців та з монголо-татарською павалою. Проте опоетизовані подвиги билинних богатирів практично неможливо співвіднести з реальними історичними битвами, а місця їхніх сутичок з ворогами конкретно не визначені.

Головними героями давньоруських билин є *богатирі*, в образах яких втілюються народні уявлення про захисників рідної землі. Такі богатирі, як Альоша Попович, Добриця Микитович та їхній побратим Ілля Муромець — це, пасамперед, самовіддані, сильні і вправні воїни, перед якими не може встояти жоден ворог.

Уособленням зла, ворожих сил виступають у билинах образи Змія, Ідолиця Поганого, Солов'я-розбійника, Каліна-царя, які часто поділені фантастичними рисами. Наприклад, Змія зображували з «трьома головами, дванадцятьма хоботами», Солов'я-розбійника — напівлюдиною-напівптахом. Вороги руської землі поділені й неабиякою силою: наприклад, Соловей-розбійник посивом може здолати супротивника.

У билинах усе пабуває *перебільшеного* (або *гіперболізованого*) значення: богатирі посять патільні хрести вагою у півтора пуда (близько 25 кілограмів); п'ють вони з півторавідрових келихів; у бою не кричать, а ревуть; у битві, одним шоломом розмахуючи, роблять у ворожих рядах вулиці і завулочкі. Навіть копії в могутніх богатирів незвичайні: «з вух дим стовпом валить, а з очей іскри силплотся, а з піздрів полум'я метається». Скачуть вони з гори на гору, а річки їм тільки до копит сягають.

Традиційними рисами билинного жапру є *детальні описи, порівняння*, вживання з певним іменником одного й того самого прикметника, який називають *постійним епітетом* (тугий лук, шовкова трава, булатний меч, соколині очі, сірий вовк), *повтори* (*сиднем сидіти, сила-силена, давним-давно*). Причому повторюються не тільки окремі слова, а й словосполучення, речення і цілі фрагменти билин (наприклад, описи богатирського озброєння, вбрання, кіньської збруї).

Цікаво, що в цих величних післях героїчного змісту постійно вживаються слова з пестливими суфіксами (*силонька, голівонька, стременице, тятивонька*), що створює неповторний колорит і виразність мови давньоруського епосу.

Виконували билини пародні співці у протяжній пісенній манері, урочисто і неспішно. Вважається, що виконавці билин акомпанували собі грою на старовинному інструменті — гуслях.

Найяскравіший і найпопулярніший герой давньоруських билин — богатир Ілля Муромець. За своїм походженням богатир близький до народу, він — селяпський син. Через важку недугу Ілля Муромець тридцять років па печі «сиднем сидів», а після чарівного одужання вирушив до Києва па службу у військову дружину князя Володимира.

Народний співець виконує билину в колі воїнів

В образі Іллі Муромця втілено ідеальні риси народного визволителя, для якого головною метою всього життя був захист рідної землі. Він не бере участі у завойовницьких походах, а з тридцятьма іншими богатирями протягом п'ятинадцяти років стоїть па заставі й охороняє кордони «святої Русі».

Його сміливість не знає меж: Ілля вступає у протистояння і з чюдовиськами, і з неліченими ворожими військами. Він розумний — зумів перехитрити чаклупку й визволити полонених нею витязів. Сила Іллі Муромця безмірна, в одній із билин розповідається, як богатир однією стрілою розбив па друзки величезний дуб. У Іллі Муромця загострене почуття власної гідності — зазнавши кривди від Володимира, він повстає проти самого князя.

Іллю Муромця в билипах часто називають старим, підкреслюючи тим досвідченість, мудрість і стриманість воїна, який по-молодечому не вихваляється своєю міццю і славою. Він — абсолютно безкорисливий і не намагається силою та хоробрістю здобути собі статків. В одній із билин, знайшовши скарби із «золотим сріблом» та коштовним камінням, богатир роздає усе злидарям і сиротам.

Вважається, що героїчні пісні про Іллю Муромця випикли у XI — XIII століттях, тобто вже після смерті Володимира Великого, за часів, коли Київська Русь особливо потерпала від князівських міжусобиць і ворожих пападів. Народ, потребуючи захисту, складав билини про Іллю Муромця, в яких утілював свої мрії про ідеального захисника і справжнього патріота рідної землі.

Існує припущення, що в XI – XII століттях справді жив воїн-силач Ілля Муромець, який після важкого поранення залишив військову службу і став монахом Києво-Печерської Лаври, де й помер. Православна церква канонізувала його у 1643 році як святого, а його мощі й досі зберігаються у Лаврі.

Чи є билинний богатир і монах однією особою, достеменно невідомо. Проте вчені досліджували мощі монаха і дійшли висновку, що в юності він страждав від серйозної хвороби хребта, яка могла спричинити параліч ніг, і був надавичайно високого як на той час зросту — близько 180 см — тобто був вищим від своїх сучасників на цілу голову. А 1 січня православна церква відзначає день святого Іллі, названого в народі Муромцем.

ІЛЛЯ МУРОМЕЦЬ І СОЛОВЕЙ-РОЗБІЙНИК

Чи зі славного міста Муромля¹,
Із того села Карачирова
Вижджав завзятий добрий мблodeць
А й старий козак Ілля Муромець.
Він заутрепо стояв христовську у Муромлі,
До обіденьки поспить хотів у стольний Київ-град.
Брав у батечка і матінки прощеннячко,
Брав прощеннячко-благословеннячко,
Засідлав тут свого добра коня,
Малого бұрушкy кудлатого,
Вижджав у вільне чисте поле.
Його путь-доріжка припізпилася,
Та й підїхав він до славного Чернігова.
А чи біля того славного Чернігова
Сили наїгiano чорним-чорніб,
Та й чорним-чорно, як чорних воронів.
Хочуть чорних мужиків всіх порубати,
Хочуть церкви Божі в дим пустити.
Так і пішим тут піхто не проходжує,
І на добромu коні тут не проїддує,
Чорний ворон не пролітує,

¹ У билинах трапляються різні варіанти назви міста народження богатира. Раніше дослідники стверджували, що Ілля народився на території Росії поблизу міста Муром (відстань до Києва – 1155 км). Однак тепер вони висловлюють також думку, що Ілля Муромець народився на території сучасної України – на Чернігівщині поблизу міста Муровійська (тепер Муровська – 120 км від Києва).

Сірий звір та й не прорискує.
Розпалилось серце у багатиря,
Просив Бога в поміч та Пречисту Богородицю.
А під'їхав як до силопки великої,
Він як став цю силопку великую,
Став копом топтати та з лука стріляти,
Став списом колоти та шаблею рубати.
Та й побив він силу цю великую.
Він під'їхав під славний Чернігів-град,
Зустрічає його радо лод чернігівський —
Просить стати у Чернігів воєводию.
Ім сказав Ілля та й такі слова:
«Не під'ю я у Чернігів воєводию.
Покажіть мені доріжку прямоїждкую,
Прямоїжджую аж до Київ-града».
І казали мужики йому чернігівські:
«Ой ти славний богатирю святоруський!
Прямоїжджая доріжка заколбділа,
Рівно тридцять літ травою поросла.
А й по тій доріжці прямоїжджій
Так-то пішим піхто та й не проходжував,
Та й на доброму коні не проїжджував.
Біля тої річеньки Смородипки,
Біля того багна, багна чорного,
Біля тої берізопки покляпо¹,
Коло того хреста та й Леванідова²
Сидить Соловей-розбійник, Дихмантіїв син
На семи дубах, в дев'яти гілках;
Як засвище Соловей по-солов'їному,
Закричить злодій-розбійник по-звіриному,
Зашипить, проклятий, по-зміїному,
І від того тільки свисту солов'їного,
І від того тільки покрику звіриного,
І від того тільки шипу зміїного
Вся травичка-муравичка заплітається,
Квіточки блакитні осипаються,
До земельки всі ліси та й прихилиються,

¹ Покляпа — крива, нахилена.

² Дослідники припускають, що Леванідов (або Леонідів) хрест міг бути зроблений з лізанського кедра. Такі хрести особливо шанувалися. Біля цього хреста в біднях часто зустрічаються і зустрічаються багатирі.

А що люди є – мертві враз лежать.
Прямоїжджою доріжкою є п'ятсот всіх верст,
Мапівцями ж тобі буде усіх тисячу».
Ілля Муромець пустив коня та й богатирського,
Він поїхав прямоїжджою доріжкою.
Його добрий кінь та й богатирський
На гору з гори став перескакувати.
Мілке річечки й озерця між копит пускав.
Підїжджає він до річки до Смородинки,
Та й до славного хреста та Левапідова.
Засвистав тут Соловей по-солов'їному,
Закричав злодій-розбійник по-звіриному –
Всі травички-муравички запліталися,
До земельки всі ліси та й прихилилися.
Спотикатись став тут богатирський кінь;
А й старий козак та й Ілля Муромець
Та й казав копо такі слова:
«Ах ти, вовча сить¹, трав'яний мішок!
Що ти на коріпні спотикаєшся?
Чи не чув ти свисту солов'їного,
Чи не чув ти покрику звіриноного?..»
А й старий козак та й Ілля Муромець
Та бере у білі ручки лук тутий,
Він тятивочку шовковеньку натягував,
А він стрілочку гартовану приладжував,
То він стрілив в того Солов'я-розбійника,
Йому вибив праве око та й додолу збив,
Приточив його до стременця булатного.
Він повіз його по славному чисту полю
Прямоїжджою доріжкою у столийний Київ-град².
Та й приїхав він до князя на широкий двір.
Володимир-князь вийшов з церкви Божої,
Він пішов в палату білокам'яну,
Сів він пити-їсти, пообідати.
А й тут старий козак та Ілля Муромець
Зупинив копя та посеред двора,
Сам іде в покої білокам'яні,

¹ Сить – їжа, корм.

² Київ називали **столийним**, тому що він був **столицею** Київської Русі. Князь Володимир займав київський **престол** (тобто трон).

Як по писаному, хреститься й поклони б'є.
«Здоров-був, князю Володимире стольпокиївський!
Я приїхав з міста з Мурома
Послужити тобі вірою і правдою,
Захищати буду церкви Божі,
Захищати буду віру християнську,
Захищати буду Русь святу!»

Богатирі (Добриня Микитович, Ілля Муромець і Альоша Попович)

Володимир говорив йому такі слова:
«А давно ти виїхав із Мурома,
І котрею ти доріженькою їхав в Київ-град?»
«Ой ти, славний Володимире стольпокиївський!
Я стояв заутрепу у Муромі,
Я поїхав прямоїжджою доріжкою,
Мимо міста славного Чернігова
Мимо річки славної Смородини,
Мимо славного хреста Леванідова».
Слохмурнів Володимир Красне Сопечко:
«Що ж мені ти в очі пасміхаєся?
Біля міста славного Чернігова
Сил ворожих та й не лічено, не міряпо,
Пішим там піхто та й не проходжує,
І на доброму копі там не проїжджує,
Чорний ворон не пролітує,

Сірий звір та й не прорискує.
А біля річки славної Смородини,
Біля славного хреста Левапідова
Соловей сидить розбійник Дихмантіїв син —
Як-то свиспе Соловей по-солов'їному,
Закричить злодій-розбійник по-звіриному,
І від того тільки свисту солов'їного,
І від того тільки покрику звіриного
Вся травичка-муравичка заплітається,
До земельки всі ліси та й прихиляються,
А що люди є — мертві враз лежать».
Говорив Ілля йому такі слова:
«Ой, Володимире-князю та й стольпокиївський!
Соловей-розбійник в тебе на дворі
До стремена до булатного прив'язаний».
Та й тут князь Володимир стольпокиївський
З усіма князями підколішними
Вибігав хутенько на широкий двір
Подивитися на Солов'я-розбійничка.
Та й тут князь Володимир стольпокиївський
Одягнув шубку на одне плече,
Одягнув шапочку соболигу на одне вухко,
Скоресенько виходить на широкий двір
Подивитися на Солов'я-розбійничка.
Захотілось йому посвисту послухати:
«Засвисти-по, Солов'ю, по-солов'їному,
Закричи-по ти, собако, по-звіриному,
Запиши-по ти, проклятий, по-зміїному».
Говорив йому розбійник Дихмантіїв син:
«Не у вас сьогодні, князю, я обідаю,
І не вас я буду слухатись,
Я обідав у козака Іллі Муромця,
І його я буду слухатись».
Говорив Ілля та й такі слова:
«Засвищи-по ти в півсвисту солов'їного,
Закричи-по ти в півокрику звіриного,
Запиши-по ти в півшипу зміїного».
Засвистів Соловей у повний свист,
Закричав, собака, в повний крик,
Зашипів, проклятий, в повний шип —

В теремах усі вершечки покривилися,
Всі віконця тут-таки порозсипалися,
А що є людей — мертві всі лежать.
А Володимир-князь стольпокиївський
Він по двору колами бігас,
Соболипою шубою закривається.
Тут-таки козак Ілля Муромець,
Він скоресенько сідав па добра копя,
Віз він Солов'я у поле чисте,
Він зрубав Солов'ю та буйну голову.
Говорив Ілля та й такі слова:
«Годі ж бо тобі свистати по-солов'їному,
Годі ж бо тобі кричати по-звіриному
Годі ж бо тобі шипіти по-змїїному,
Годі удовити молодиць,
Годі сиротити діточок малих».
А славному богатиреві Іллі Муромцю
Слава буде відпипі й довіку.

Адаптований переклад Ніни Міхновської

Для тих, хто хоче знати більше

Усе описане в билинах, народ сприймав як реальні події, що відбувались у сиву давнину, тобто «за часів, коли можливі були різні чудеса». Тому, наприклад, кургани в ростовських краях Росії вважали могилами безлічі ворогів, переможених богатирем Альошею Поповичем; на землях біля річки Онеги селяни ще в XIX столітті показували поля, розчищені від кам'яних брил Іллею Муромцем, або в Муромських лісах — «скоюи» його чудесного коня. Також досі можна почути розповіді, як у Броварському лісі, що неподалік Києва, було знайдено курган-могилу Солов'я-розбійника.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

★ Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть про історію вивчення давньоруських **билин**.
2. Назвіть характерні особливості билин. Якими в цих героїчних піснях східних слов'ян зображено богатирів та їхніх ворогів?
3. Які билини належать до **київського циклу**?
4. Сформулюйте головну ідею билин.

★ Прочитаємо над змістом твору

5. Прочитайте билину «**Ілля Муромець і Соловей-розбійник**».
6. Які подвиги здійснив давньоруський богатыр у цій билині?

- Ілля Муромець, почувши про небезпеку, не поїхав до Києва манівцями тому, що:
 - не поспішав;
 - хотів розчистити дорогу від колод;
 - хотів уберегти людей від небезпеки;
 - збирав унікальні види солов'їв.
- Як зустрів Іллю київський князь Володимир? Що обурило князя в поведінці богатыря? Чим можна пояснити недовіру князя до Іллі Муромця?
- Доведіть, що у білині Ілля Муромець виступає захисником земель Київської Русі.

★ Узагальнюємо та підсумовуємо

- Схарактеризуйте образ Іллі Муромця. Доведіть, що в образі Іллі Муромця втілено найкращі риси захисника рідної землі.
- Що, на вашу думку, **символізує** образ Соловей-розбійника?
- Поміркуйте, як у білині «Ілля Муромець і Соловей-розбійник» поєднано *історичну правду та вигадку*.
- Знайдіть у білині опис місця, де перебуває Соловей. На вашу думку, чи можливо це місце співвіднести з якоюсь реальною географічною місцевістю?
- Згадайте, що ви на уроках історії вчили про Київську Русь. Зробіть висновок про поетичне відображення у білинах реальних подій минулого.

★ Застосовуємо поняття з теорії літератури

- Доведіть, що білини про Іллю Муромця належать до **народної творчості**.
- Знайдіть у тексті характерні для білини **постори** слів і цілих фрагментів.
- Випишіть у робочий зошит три приклади слів з **постійними епітетами**, п'ять слів з **постійними суфіксами**.
- Знайдіть у тексті білини «Ілля Муромець і Соловей-розбійник» **детальні описи**.
- Наведіть приклади використання **фантастики** та **гіперболи** у білинах.
- Поміркуйте, чому білини називають **героїчними піснями**.

★ Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

- На уроках світової літератури у 6 класі ви вивчали давньогрецькі міфи про **Геракла**. Назвіть особливості **міфів про героїв**.
- Поміркуйте, що є спільного в образах давньогрецького героя Геракла і давньоруського богатыря Іллі Муромця.
- Які подвиги здійснив Геракл за наказом богів та мікенського царя Еврістея, щоб здобути безсмертя? А для чого звершує подвиги Ілля Муромець?
- Що є спільного і що є відмінного в образах персонажів **міфів та білин**.

★ Виконуємо творчі завдання

- Розгляньте репродукцію картини Віктора Васнецова «**Богатырь**».
- Опишіть зображених на картині богатырів, їхнє озброєння і коней.
- Поміркуйте, чому Ілля Муромець у центрі картини.
- Як художник в образах витязів передав силу, хоробрість і готовність до захисту рідної землі?
- Якби художник зображував воїнів-завойовників, що змінилося б у картині?

Фольклорною баладою називають **сюжетну пісню**, в якій йдеться про **надзвичайні події в житті людини**. Жаңр пародної балади випик у добу Середньовіччя в **XII – XIV століттях**, а згас у XVII – XVIII. Походження баладних пісень досі певідоме, але літературознавці припускають, що джерелами цього жаңру могли бути і **народні хороводні пісні**, і **поховальні плачі**, і **геройні пісні**.

Баладні пісні під різними назвами існували у фольклорі багатьох європейських країн: в англійському, шотландському, французькому, болгарському, українському, польському, російському, сербському, іспанському тощо. Цей жаңр був напрочуд різноманітним і в різних народів мав свої специфічні національні особливості. Проте в усіх фольклорних баладах є спільні риси. Насамперед, в основі цього фольклорного твору – **оповідь** про якусь подію, тому балади належать до **епосу** і їх називають **епічними піснями**. У баладах присутні персонажі; подаються діалоги і монологи героїв; на відміну від давньоруських билин, у яких оповідь урочисто-уповільнена, дія в народних баладах розвивається швидко і активно.

У баладних піснях немає ідеальних образів богатирів-силачів, величних подвигів й описів масштабних подій. Акцент у цих творах зроблено не на долі народу, а на якомусь епізоді з життя звичайної людини, яка потрапила в особливі, переважно трагічні, обставини (війна, ворожнеча, ревнощі, помста, загибель тощо). У баладах через взаємини людей зображено історичну епоху, розкрито проблеми соціальної нерівності, побутові та релігійні конфлікти.

Хоча баладні персонажі не відірвані від дійсності, а їхні вчинки пов'язані з конкретними життєвими ситуаціями, у баладах деяких народів трапляються **елементи фантастики** (образи чаклунів, русалок, ельфів; мотиви віщування, оживання тощо), але **перебільшення** (гіпербола) для цього жаңру невластиве.

У європейському баладному фольклорі є чимало мотивів і сюжетів, але тематично можна виокремити основні групи балад: **легендарні**, **історичні**, **побутові**. Досі особливою популярністю користуються **історичні** балади – цілі пісні про середньовічні війни та про міжусобиці, а також балади про легендарного англійського стрільця **Робіна Гуда**, складені у **XIV–XVII століттях**. Уже наприкінці XV століття популярні баладні сюжети почали записувати і видавати, завдяки чому значна кількість пісенних текстів збереглася.

КОРОЛЬ ЛІР І ЙОГО ДОЧКИ

(давньоанглійська балада)

У Англії колись був король Лір
І папував собі на честь і славу,
Мав повагу він і в сусідів мир,
І забезпечену державу.

Між іншими достатками його
Були також три допі гожі.
Прегарні й свіжі, що перевищали
Красою три червоні рожі.

Та королю подобалось старому
Раз їм питання предложити:
«Котра з дочок моїх найбільш
Мене потрафить ублажити,
Потіха старості моєї — ви,
Тож хай по черзі кожна скаже,
Яку пайбільшу любов мені
Вона ділами своїми докаже».

Регана, з них найстаршая, рекла:
«Мій отче, як мені вас не любити?
Якби яка пригода надійшла,
Готова я за вас і кров пролити». [...]

«І я, — сказала другая на те, —
Волою хоч би пайтяжче бідувати,
Прийняти муки й ганьбу, піж би ви
Біди якої мали зазнавати». [...]

«Тепер мені, — король старий сказав, —
Яспішю будучність стала.
Та ще ти, паймолодпая моя,
Свойбого слова не сказала». —
«Я рада, — мовила Корделія, —
Обов'язок дитячий весь сповняти,
Служняна бути вам у всім,
А більш не в силі я нічого вам сказати».

«Так ти, — рік він, — не можеш більш ні-
чого
Дати, піж повинність поведить дитяча?
То видно, що твоя любов до мене

Не дуже вірна та гаряча.
То ж будь прогнана з мого двору!
Не хочу зпять нелюбої дитини.
І з мого царства не дістанеш ти
По моїй смерті ні частини». [...]

Отак дві старші сестри обійшли
Старого короля облесними словами,
Найменшу ж через королівський гнів
В ту ж мить протурено за брами.
Мов сирота, пішла Корделія,
Блукаючи від міста до села,
Ні в Англії в селі, ні в місті жоднім
Собі притулку не знайшла.

Аж як до Франції дісталася,
Скіпчилася її недоля;
На кращім ґрунті запишалася,
Мов гарний цвіт з чужого поля.
Король французький як пізнав її,
Не дбаючи на гнів отця старого,
За королеву взяв її до себе
На радість королівства свого.

В дочки пайстаршої живе
Старий король тим часом:
Що зразу там було мов медовé,
Те незадовго стало квасом.
Регана при своїм дворі його
Держати з певеликим почтом мала,
То почет той у скорому часі
Увесь від нього відібрала. [...]

«Чи се ж така твоя заплата
За те, що царство все своє
Я вам віддав? Тепер донька для тата
Й малої дрібки того не дає!
О ні! Ще до своєї Гопорéялі,
Сестри твоєї меншої піду.
Вопа не буде так, як ти, лукава
І зглянешся на батькову біду».

Поїхав чвалом він у двір П
Та пожалівся на свою пригоду.
«Так вам і слід! — почув від лютої змії. —
Сестра вам жодпу не вчипила шкоду.
У мене захисту для вас нема,
Хіба що з слугами на кухні жити
Захочете та тес їсти й пити,
Що не доїм і не доп'ю сама».

Почувши се, король заплакав гірко,
Бо голод докучав йому і спрага:
«О пай же світ увесь почус, до чого
Веде батьківська перозвага!
Та верпу до Регани я ще раз,
А чей вона людськее має серце,
Раз відіпхувши, схаменеться в час
І приязніш прийме мене, як перше».

Та як липпе прибув, вона веліла
З двора свійого геть його прогнати
І мовила: «Не ліпший буде він тепер,
Коли вперед не вмів себе тут шапувати».
До Гонореллі знов вернув король,
Згодився з слугами на кухні жити
І їсти все, що подадуть йому,
Аби лиш вік свій продовжити!

Та надаремно й того він благав,
Чого і зебракам піхто не відмовляє.
«Не хтів за першим разом те прийняти,
Тепер і доступу до мене вже немає!» [...]

Тоді про наймолодшої дочки
Слова згадав і заповіт гарячий:
Завсіди будь послушною йому
Й сповняти вірпо довг дитячий.
Та він не важився тикать до неї,
Бо королівства мучило похмілля,
Що він ганебно так прогнав П, —
Й перемогло його, парешті, божевілля.

На голові спіжне волосся рвав,
І в груди бивсь, і дер лице до крові,

І на дочок він помсту визивав
За брак у них дитячої любові. [...]

Нарешті хорого в тяжкій зпесилі
Його до Франції прихильні завезли
Й тут у Корделії та короля
І захист, і підмогу ще знайшли.
Дочка, як лиш про горе батька вчула,
Сей час йому з підмогою прийшла,
Свою зневагу давпою забула,
Йому потіху й радість принесла. [...]

В товаристві Корделії вернув
Король до Англії з дочками воювати,
І встиг собі в недовгім часі
Їх із престолів та столиць прогнати.
І Лір прийняв на старості своїй
Знов королівську корону,
Та в одній битві замордовапо
Корделію, його потіху й оборону.

Та скоро про ту передчасну смерть
Корделії до нього вість прийшла,
Що в нерозважнім запалі за нього
Сама у бій пішла,
Впав непритомний і оглушений
На її груди білі
І вмер з тяжким зітханням
Тої самої хвилі.

[...] Хто там запалував по них,
У хроніці¹ читайте,
А повість про дитячу певдячість
Собі запам'ятайте!

Переклад Івана Франка

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з твором

1. Згадайте, які твори ми називаємо **фольклорними**.
2. Дайте визначення **фольклорної балади**.

¹ Хроніка – літопис, давній опис важливих історичних подій.

3. Назвіть особливості фольклорних балад.

★ Праровмо над змістом твору

4. Перекажіть зміст фольклорної балади «Кріль Лір і його дочкн».
5. Яким зображено життя короля у першій строфі балади? Доведіть, що гординя і марносластво короля стали поптовхом до подальших нещастя.
6. Як ви гадаєте, з якою метою старші дочкн улепцувати батька?
7. Як і чому змінилось ставлення старших дочок до короля Ліра після того, як він віддав їм усю владу?
8. Розкажіть, як Корделія виконала свій «дитячий обов'язок».
9. Складіть план до балади «Король Лір і його дочкн».

★ Узагальнюємо і підсумовуємо

10. Схарактеризуйте образ короля Ліра. Які риси вдачі узагальнено в його образі?
11. Якими у творі постають старші королівни?
12. Схарактеризуйте образ Корделії.
13. Що свідчить про благородство і щирість її чоловіка?
14. Поясніть, чому баладу «Кріль Лір і його дочкн» називають оповіддю «про дитячу невдячність»?
15. Яка повчальна думка міститься у баладі?

★ Міркуємо самостійно

16. Як ви розумієте слова зі Святого Письма: «Ділом і словом шануй твого батька, щоб його благословення зійшло на тебе»; «Не вискаляйся безчестям твого батька, бо нема тобі слави в батьковім безчесті»; «Дитино, допомагай твоему батькові в старощах і не засмучуй його за життя».
17. Зробіть висновок про те, як потрібно ставитися до своїх рідних.

★ Застосовуємо теоретичні поняття

18. Чому давньоанглійську епічну пісню «Король Лір і його дочкн» ми називаємо фольклорною баладою?
19. Вкажіть особливості будови балади «Король Лір і його дочкн».
20. Згадайте, що таке *антитеза*. Знайдіть у тексті приклади антитези.
21. Поясніть відрізняє між *битвами* та *баладами*.
22. Порівняйте головну думку бйлини про Ілліу Муромця та балади про короля Ліра.
23. Згадайте, які образи ми називаємо *етичними*. Чому образ короля Ліра називають *етичним образом*?

★ Виконуємо творчі завдання

24. Спробуйте уявити, що ваші батьки — король і королева Ліри. Розкажіть, щодня ви доводите їм свою любов?
25. Напишіть невелику пам'ятку на тему «У чому обов'язок дитини перед батьками?»

Англійські балади про Робіна Гуда

В основі надзвичайно популярних англійських балад про стрільця **Робіна Гуда** лежать легенди про ватажка селян та ремісників, які, не витримавши утисків феодалів, залишили свої домівки і втекли в ліси. Особливими рисами цих балад є пригодницький зміст та оптимістичний настрій. Відомо близько 40 баладних сюжетів про пригоди Робіна Гуда, в яких він постає то простим йоменом¹, то нападком розореного графського роду, то грабіжником на лісових дорогах, то борцем проти норманських завойовників.

Чи був Робін Гуд із селища Локслі реальною особою і коли жив (у XII чи у XIV столітті) — невідомо, але в кількох англійських середньовічних літописах згадується це ім'я, як ім'я людини, яка очолювала ватагу із сотні вільних стрільців. Очевидно, що Робін Гуд став у народних баладах узагальненим образом вільної особистості, незалежної від свавілля феодалів.

У баладах ватага Робіна Гуда осліла у величезному Шервудському лісі², через який пролягав один із головних шляхів Англії — Велика Північна дорога. Звісно, цією дорогою постійно пересувалися торговці з товарами, вельможі з розкішним почтом, королівські чиновники. Усі вони були ласою здобиччю для лісових розбійників. Проте балади називають їх *«чесними злодіями»* — «лісові брати» грабували лише зажерливих баронів-феодалів, продажних суддів та неправедних священників, а відібрані багатства роздавали злидарям, удовам та сиротам. Розбійники вправно володіли луком і стрілами, тому відчували себе в абсолютній безпеці перед баронами-рицарями та їхніми озброєними слугами. А для того, щоб стрільців важче було помітити у лісовій гушавині, вони посили зелені плащі.

Королівська влада за всяку ціну намагалася знешкодити лісових братів та їхнього ватажка. Проте кмітливість, хоробрість і взаємодопомога завжди допомагали їм знайти вихід зі скрутного становища. І, безумовно, найвинахідливішим, найвправнішим, найсправедливішим серед них був Робін Гуд. Він завжди приходив на допомогу всім, хто потрапив у біду: старій матері трьох синів, яких шериф Ноттінгемський³ прирік на страту; юнакові, чию наречену відібрав старий феодал; бідному рицареві, якого розорили хитрі монахи і судді, тощо.

¹ Йомен — вільний селянин.

² Дослідники вважають, що ліс Шервуд займав площу близько 40 кв. км.

³ Шериф — особа, яка від імені короля Англії здійснювала судову і військову владу у графстві та збирала податки. Тут йдеться про шерифа Ноттінгемського графства.

Найзапеклішим ворогом стрільців був шериф Ноттінгемський — людина жорстока і підступна, від необмеженої влади якої потерпав все графство. Шериф обстоює інтереси багатих рицарів-завойовників, які, за реальним свідченням англійського історика XII століття, *«важали для себе все дозволеним, проливали за забавку кров, вивирали у бідняка кусок хліба з рота, відбирали усе: гроші, майно, землю»*.

Також у баладах змальовано образ короля Англії. Бажаючи розібратися, що відбувається в його володіннях, він переодягненим з'явився у Шервудському лісі. Король, гостюючи у вільних стрільців, заприятелював з Робіном Гудом і запросив його служити при дворі. Але волелюбному стрільцеві швидко набридло ситне життя, і він повернувся до своїх друзів у ліс.

В образі Робіна Гуда англійці втіляли найкращі риси національного характеру. У ньому відобразилися сила і нездоланність народу, його волелюбність і рішучість, уміння співчувати чужому горю та життєвий оптимізм. Пісні про Робіна Гуда були настільки популярними серед простолюду, що протягом століть під час весняних свят селяни і ремісники ходили у ліс, де залюбки співали балади у хороводах. Одягнувши зелене вбрання, вони влаштуовували інсценізації пригод легендарної ватаги та брали участь у змаганнях зі стрільби з лука.

ЯК РОБІН ГУД СТАВ РОЗБІЙНИКОМ

Хто щастя зичить біднякам
І волелюбний сам,
Сідайте в коло — розповім
Про Робіна Гуда вам.

Він за пайкращих друзів мав
Знедолених усіх,
А багачів на смерть лякав
Його мисливський ріг.

Тринадцять літ Роб славно жив
У лісовій глуші.
Розбійник долею він був
І лицар — у душі.

Було це давно, ще за Генріха II, який після запеклої боротьби зі своїми братами зійшов на престол Англії. У ті часи на півночі країни росли величкі заповідні ліси, в яких полювати міг тільки король, а всім іншим під страхом смерті заборонялося вбити бодай хоч єдиного оленя. Ці ліси охороняли королівські лісники, і головний лісничий у ко-

жньому лісі мав таку ж саму владу, як шериф в оточеному мурами місті чи навіть єпископ у своєму абатстві.

Найбільші королівські заповідники — Шервудський та Бернесдейльський ліси — прилягали до двох міст — Шервуда та Бернесдейля. Протягом кількох років головним лісничим там був один чоловік, на ймення Х'ю Фітзу. Він мав тиху, лагідну дружину і маленького сина Роберта. Хлопчик, як свідчить запис в актовій книзі, народився 1160 року в місті Локслі, — через те його часто й називали Локслі або Роб з Локслі. Роб, тільки-но міцно зіп'явся на поги, одразу й понад усе вподобав блукати з батьком по лісі. А коли змужіла його рука, він навчився спритно натягувати лук і пускати психиблу стрілу. Довгими зимовими вечорами пайбільшою радістю для Роба було слухати батькові розповіді про хороброго Зеленого Віллі-розбійника. Цей Віллі зовсім не боявся королівських лісників і багато літ розгулював по заповідниках, стріляючи оленів та бенкетуючи зі своїми друзями.

Коли надворі була негода, Роб цілими днями стругав рівненкі стріли для довжелезного лука й прив'язував до них сірі гусячі пера.

Дивлячись, як світиться обличчя сина, коли він слухає розповіді про розгульне лісове життя розбійників, любляча мати тільки зітхала. Вона походила з благородної родини і мріяла побачити Роба знаменитістю при дворі короля або в абатстві. Вона вчила його читати й писати, прищеплювала йому гарні манери, вчила бути правдивим і чесним як перед саповитими лордами, так і перед простими селянами.

У ті радісні й безтурботні дні у Роба було двоє друзів: Біллі Геймвелл, син батькового брата, який жив у Геймвелл Лоджі біля Ноттінгема, і Маріан Фітцволтер, єдина дочка графа Хантінгдона.

Замок Хантінгдон добре було видно з одного високого дерева, яких багато в Шервудському лісі, і кожного ясного дня біла хустинка Роба сповічала з цього дерева Маріан, що він уже чекає на неї. В замок до дівчини Роб не ходив, бо їхні батьки ворогували. Поміж людьми ходили чутки, що нібито законний граф Хантінгдона був Х'ю Фітзу, але його землі підступно прибрав собі до рук Фітцволтер, улюблениць короля. Однак ані Роб, ані Маріан аніскільки не зважали на ворожечу своїх батьків, хоч вона з кожним днем і поглиблювалась. [...]

У Рובהго батька, крім Фітцволтера, було ще два непримиренних ворога: сухоребрый шериф Ноттінгема і товстопузий єпископ Герфорда. Ці троє ворогів змовилися між собою і нашепотіли на вухо королеві таке, що Х'ю Фітзу одразу втратив посаду королівського лісничого. Холодного зимового вечора батька, матір і Роба вигнали без попередження на вулицю, позбавивши будь-яких прав на майно. Шериф аре-

штував лісничого за зраду, про яку бідолашний Х'ю Фітзу не мав навіть гадки, і запроторив його до поттінгемської в'язниці. Роб із матір'ю звернулись по допомогу до свого єдиного родича, сквайра¹ Джорджа Геймвелла, який радо надав їм притулок.

Однак страшне потрясіння згубно вплинуло на місис Фітзу. Мешти піж за два місяці матері в Роба не стало. У хлопця від цієї втрати наче обірвалося серце. Та не встигли зацвісти на її могилі перші весняні квіти, як на Роба звалилось нове горе: не стало й батька. Цей суворий, незламної волі чоловік помер у в'язниці.

Минуло два роки. Двоюрідний брат Роба, Віллі, вчився у школі далеко від дому; Маріан батько відіслав до двору королеви Елеонори, коли довідався про дружбу дочки з Робом. Отже, цілих два роки осиротілий хлопець був зовсім самотній. Грубувато-добродушний старенький сквайр ставився до нього з пірною ніжністю, але нічим не міг допомогти своєму племінникові, який не знаходив собі місця. Щоразу, коли він брався за тремтливу тятиву лука і, пославши довгу стрілу, чув свист сірих гусячих пер, у його уяві оживали щасливі дні, яких він уже не міг повернути. Та якось уранці, коли Роб прийшов до сніданку, дядько, замість привітання, зустрів його такими словами:

— Я маю для тебе повину, мій хлопчику! Є добра нагода випробувати твій лук і здобути гарпешський приз! У Ноттінгемі зараз ярмарок, і шериф оголосив змагання лучників. Найкращі з них стапуть королівськими лісниками, а того, хто стрілятиме найвлучніше, чекає ще й нагорода — золота стріла...

Сквайр голосно засміявся. У Роба засвітилися очі.

— Я з великою радістю поміряюсь силами з ким завгодно. Та і про місце лісника я вже давненько мрію. Ви дозволите спробувати щастя?

— Авжеж! — палко вигукнув дядько. — Твоя мати, пером їй земля, хотіла зробити з тебе писарчука. Та я добре бачу: твоє життя мише в зеленому лісі. Хай пощастить тобі на цих змаганнях!..

Юнак подякував дядькові за добрі побажання й почав ладнатися в дорогу. За кілька днів ясним погожим ранком Роб вирушив із Локслі й подався через Шервудський ліс до Ноттінгема. Через плече у нього висів довгий тисовий лук, при боці погойдувався сагайдак², уцертъ паповнений стрілами. Ставний і рослий, він йшов бадьорим кроком. Серце його співало: юнак був сповнений великих надій і не мав жодного ворога в світі. Та це був останній ранок у житті Роба, коли в нього не було ворогів. Продираючись крізь хащі Шервудського лісу й на-

¹ Сквайр (есквайр) — англійський дворянський титул.

² Сагайдак — шкіряна сумка або дерев'яний футляр для стріл.

свистуючи грайливу мелодію, він раптом паскочив на компанію лісників, що влаштували бенкет під розлогими шатами столітнього дуба. Перед ними лежав величезний пиріг з м'ясом, і вони його пожадливо їли, запиваючи кожний кусень пивом.

Роб тільки глянув на ватажка лісників і миттю зрозумів, що перед ним — ворог. Це був той самий чоловік, який незаконно посів батькове місце головного лісничого і безжалюбно вигнав їхню сім'ю на спіг. Однак Роб не сказав йому жодного слова і мирно пішов би далі, коли б ватажок лісників не загорлав у його бік:

— Слово честі, оте хлоп'я вважає себе стрільцем! Куди поспішаєш, парубче, зі своїм іграшковим луком та стрілами? Йй-бо, він чалапає в Ноттінгем на змагання! — Лісники зустріли ці дотепи громом образливого реготу. Роб скипів. Він гнівно гукнув у відповідь:

— Мій лук не гірший від вашого, а стрі-

ли мої летять далеко і влучно, — отже, не вам мене вчити!

Почувши такі слова, лісники знов гучно зареготали, а ватажок погрозливо звів брови і сказав:

— Ну що ж, покажи нам свій хист. Якщо влучиш у ціль — двадцять срібних монет від мене, а як не влучиш — прочухан.

— Де вапа ціль? — із гарячковим запалом вигукнув Роб. — Кладу свою голову проти ваших грошей, якщо я схиблю.

— Гарзд, пехай буде по-твоєму, — сердито відповів лісничий, — за хвостомі накладеш головою, якщо не влучиш у мою ціль.

Тієї миті з лісової гущавини, поскубуючи траву, вийшов табун оленів. До них було не менше як сто кроків. Це були королівські олені, але на такій відстані їм, здавалось, ніщо не могло загрожувати. Головний лісничий показав пальцем у бік тварин.

— Якщо твоя хирлява рука попле стрілу хоча б на піввідстані до них, я буду з тобою закладатись.

— Годі! — вигукнув Роб. — Кладу свою голову проти двадцяти пенні¹, що отой ваш красень ватажок робить зараз останній свій подих!

Нічого більше не кажучи, він помацав тятину; наклав стрілу і відтягнув праву руку до скропі. Мить — і співуча стріла променем сяйнула через широкую галявину. Ще мить — і олень-ватажок високо підскачав на місці, а потім, як підтятий, упав додолу. Лісники від подиву тільки зойкнули, а тоді сердито почали репетувати.

— Ти знаєш, дурна твоя голова, що ти накові? — кричав головний лісничий. — Ти вбив королівського оленя! За такі витівки наш король Генріх карає смертю. Ні слова про гроті! Мерщій забирайся геть!

Хвиля обурення підпеслась у грудях Роберта і він не стримався.

— Я йду, бо твоя пика вже намуляла мені очі, любий лісничий. На тобі недопоски мого батька! — вигукнув він і пішов своєю дорогою.

Лісничий сприйняв ці слова як погрозу. Налившиш кров'ю від люти, він схопив свій лук і без попередження вистрілює у спину Робові. На пастя хлопця, в останній момент лісничий, паступивши на суху гілку, хитнувся: стріла просвітіла у Робіна біля самісінького вуха і лише вирвала кілька волосинок на голові. Роб затремтів від гніву і рвучко обернувся до ворога, який стояв кроків за сорок від нього.

— Ха! — вигукнув він. — Хвастати майстер, а стріляти не вміє! Ось тобі з мого іграшкового лука!

У повітря шугнула стріла. Головний лісничий зойкнув і впав долилиць. Із лютими криками лісники стовпились навколо свого пачальника, але побачили, що допомога йому вже не потрібна. Так помстився Роб за смерть батька, хоч тепер сам опинився поза законом.

Поки лісники ще не отямались, він кипувся тікати і біг усе далі й далі в зелену гущавину лісу. Деревата гостинно розкривали перед ним обійми гілок, піби вітали з поверненням додому.

Надвечір, голодний і стомлений, Роб прибився до хатини, що стояла на далекому узліссі. Там жила одна бідна вдова, яка знала Роба ще хлопчиком; вона не раз годувала його і поїла, коли він забридав до неї після своїх лісових прогулянок.

Стара жінка радо зустріла гостя, швиденько напекла йому коржів, а потім покляла спочити і змусила розповісти усе, що з ним сталося.

— Пекельний вітер гуляє по Шервуду, — сумно похитавши головою, мовила стара. — Багаті зовсім розперезались і грабують бідноту, як тільки захочуть. У мене троє синів, і всіх їх оголосили розбійниками тільки за те, що вони минулої зими вбили одного королівського оленя, аби не померти з голоду. Тепер вони ховаються в лісі. Вони ж і

¹ Пенні — розмінна монета в Англії. Інша назва — пенс.

казали мені, що разом із ними там переховується ще десятка чотири добрих людей, які не дадуть себе зобидити — у них проти кривдників завжди папоготові луки.

— Бабусю, а де вони? — вигукнув Роб. — Я приєднаюся до них!

— Сьогодні ввечері сипи павідають мене. Залишайся тут і побалакай з ними, коли тобі треба.

Роб із радістю лишився, а темної ночі вже мав розмову з трьома удовиченками, з трьома відважними молодцями, які відразу припали йому до серця. Вони взяли з Роба клятву на вірність і тільки тоді розповіли, де розташована схованка їхньої ватаги. Це місце Роб знав дуже добре. Наостанку один з удовиченків сказав:

— Але в нас досі немає ватажка, в якого б голова працювала так само добре, як і рука. І ми домовились обрати собі ватажком такого розбійника, в якого стане клепок, щоб пробратися непоміченим у Ноттінгем і завоювати на змаганнях лучників приз.

Роб скочив на поги.

— Вчасно сказано! — вигукнув він. — Бо я ж саме зібрався на ярмарок, і піякі лісники, піякі посіпаки шерифа не стапуть мені на перепоні аж до самого яблужка мішені.

Хоч Роб був іще надто юним, проте тримався він так сміливо, а очі його палали таким вогнем, що всі трое братів схопили його за руку і в один голос закричали:

— Браво, Локслі! Браво! Якщо здобудеш золоту стрілу на змаганнях, ти станеш ватажком усіх розбійників Шервудського лісу!

Роб обмізковував, як йому замаскуватись, щоб непомітно прослизнути в Ноттінгем. Він був певен, що лісники вже встигли призначити ціпу за його голову і що про це оголошено на базарному майдані.

Пробиваючись крізь густий назовп до місця змагань, Роб вийшов на широкий базарний майдан. Повітря стрясали закличні звуки сурм, і людські потоки швидко заповповали площу перед старовинною ратушею. Роб проштовхався сюди саме тоді, коли урядовець почав голосно зачитувати таку відозву шерифа графства Ноттінгем:

— «Молодик, на ім'я Роберт, племінник сквайра Геймвелла, убив головного лісничого його величності короля і оголошується поза законом. Сто фунтів стерлінгів¹ винагороди тому, хто спіймає вищезазначеного Роберта живим або мертвим».

Знов пролунали сурми, урядовець зі своїм почтом пішов геть. [...]

Великі змагання почалися після полудня. Двадцять лучників вийшли на поле для турпірів і приготувалися до боротьби за золоту

¹ Фунт стерлінгів — найбільша грошова одиниця в Англії.

стрілу. Серед них впадав у око жалюгідний па вигляд жebraк, одягнений в строкате лахміття, із засмаглими до чорного й подряпанними обличчям та руками. Копицю рудуватого волосся прикривав каптур¹. Жебрак повільно прокульгав за стрільцями і неквапливо зайняв місце в ряду. З патовгу почулися глузливі вигуки.

Пліч-о-пліч з Робом, — бо це, безумовно, був він, — стояв мускулястий смагляволиций парубічко із зеленою пов'язкою на лівому оці. З нього теж реготалися, але він не звертав на те уваги.

Трибуни для глядачів, що величезною підковою оточували стрільбище, були переповнені. Там зібралася дрібна пляхта й поспільство з навколишніх сіл та містечок. Всі петерпляче чекали початку змагань.

У центральній ложі² сидів кістлявий бундючний шериф, його обвішана коптовостями дружина й дочка, яка всім своїм виглядом показувала, що вона сподіватися одержати золоту стрілу з рук переможця і таким чином стати королевою дня.

Сусідню з ними ложу займав товстеший єпископ Герфорда, а в ложі з другого боку сиділа дівчина, чие темне волосся, карі очі й витончені риси обличчя приму-

сили серце Роба радісно стрепенутись. То була Маріан! Вона приїхала погостювати з Лондона від двору королеви і тепер сором'язливо горнула до свого батька, графа Хаптінгдона.

Якщо й раніше Роб поклав собі будь-що завоювати золоту стрілу, то тепер, коли він побачив миле обличчя Маріан, це рішення зміцнилося в сотні разів. Він відчував, як мимоволі напружуються м'язи його рук у чеканні вирішального моменту. Але в той же час серце Роба шалено стукотіло, і все його тіло пробирив незрозумілий дроз.

Проспівали сурми, і патовп завмер. Герольди³ оголосили умови змагань. Першу ціль буде поставлено за тридцять елів⁴. Ті, що влучать у яблучко, стрілятимуть у другу ціль, пересунуту на десять елів далі. Третю ціль поставлять ще далі, і так аж поки визначиться остаточний

¹ Каптур — капюшон, який кріпиться до коміру верхнього одягу.

² Ложа — відділені перегородками місця для кількох глядачів.

³ Герольд — оповісник на лицарських турнірах.

⁴ Ель — давня міра довжини, приблизно 113 см.

переможець. Переможець одержує золоту стрілу й посаду королівського лісника. Він також виборює право обрати королеву дня.

Знову заграли сурми, і лучники приготувалися стріляти. Натовп усе ще сміявся і перешіптувався, тиснячи пальцями на недоладну по-стать, закутану в строкате ганчір'я і кудий чернечий каптур. Та ось вистрілив перший лучник, і всі затамували подих.

Ціль стояла не дуже далеко, і двадцять стрільців з двадцяти влучили в самісіньке яблучко. [...] Натовп шаленим ревом і вигуками вітав переможців першого туру змагання. Знову заспівали сурми, і другу ціль було поставлено уже за сорок елів.

Перші три лучники і цього разу поклали стріли у внутрішнє коло. Четвертий і п'ятий лучники ледве зачепили красчок кола. Роб спокійно пустив свою стрілу, і вона впевнено лягла в сяючу п'яточку.

— Жебрак! Дивіться, що робить жебрак! — шаленів натовп.

І справді, стріла Роба стриміла пабагато ближче до середини, ніж будь-чия інша. Влучніше за нього вистрілив тільки «Одноокий», як охрестив патовп парубійка з перев'язаним оком. На його постріл глядачі відповіли одностайним ревом. Таку стрільбу можна було побачити в Ноттінгеми не кожного дня.

Решта лучників один за одним схилили і з похнюпленими головами відійшли пазад. Тим часом сурми сповістили про початок третього туру — ціль усталили на відстані п'ятдесяти елів.

— Слово честі, мій друже, ви непогано володієте луком, — сказав Ровові його дивиний сусіда. — Хочете, щоб я зараз стріляв перед вами?

— Ні, — відповів Роб, — але ви також дуже добрий стрілець, і якщо перемога дістанеться мені, то отих індіків ви папевне залишите далеко позаду. — Він зневажливо кивнув у бік трьох лучників, паколо яких стовпилися їхні поклонники, слуги шерифа, єпископа та графа.

Після цього погляд Роба ковзнув у ложу, де сиділа прекрасна Маріан. Здавалось, дівчина також стежила за ним, бо очі їхні зустрілись.

Лучники знову приготувались до стрільби. Відчувалось, що вони трохи нервуються. Третя ціль виглядала меншою, ніж саме яблучко першої. Стріли перших трьох претендентів на приз ледь зачепили красчок внутрішнього кола.

Роб запевнено став на лінію стрільби. А непокоїться було чого. Саме в цей час пабігло кілька хмарок, затьмаривши ціль, і повіяв різкий боковий вітерець. На мить юнак звернув свій погляд па ложу, де сиділа темпоока дівчина. Серце його радісно тьохнуло. Маріан помітила цей погляд і заспокійливо усміхнулась! Роб одразу відчув, що вона упізнала його. Юнак упевненою рукою п'ятягнув лук і, вибравши мить

між поривами вітру, пустив стрілу. Вона співуче пролетіла через поле і вп'ялася в самісіпку середину цілі.

— Жебрак! Жебрак! — заволав збуджений патовп.

Парубійко із зеленою пов'язкою на оці зневажливо посміхнувся і став до бою. Він патагпнув лук і, ніби й не дивлячись на цілі, пустив крилату стрілу. Вона зі свистом пугнула до цілі; сотні застиглих очей проводжали її в польоті. І знову дикий рев патовпу розітнув напружену тишу. Стріла Одноокого лише трісечки не влучила в середину, але обідрала пір'я на стрілі Роба. Придивившись до цілі й зрозумівши свою помилку, невідомий лучник здивовано знизав плечима. Він не врахував перемишних подувів вітру, і стрілу запесло трохи вбік. Та, незважаючи на свою поразку, він перший поздоровив Роба з перемогою.

— Сподіваюсь, ми ще колись позмагаємося, — сказав він. — А по правді, мені зовсім не потрібна ота золота цяцька; я просто хотів допекти ненависному шерифу. Що ж, тепер коронуй обраницю свого серця.

І, несподівано повернувшись спиною, він зник у патовпі.

Герольд запросив Роба до ложі шерифа, де чекала його випагорода. — Дивний ти хлопець, — промовив шериф, зпервовано кусаючи губи, — але стріляєш добре. Як тебе звати?

Маріан підсунулась ближче й уважно дослухалася відповіді.

— Я Роб Мандрівник, мілорде шерифе, — відповів лучник-жебрак.

— Ну от що, Робе Мандрівник, — мовив шериф, — хоч ти й не дуже дбаєш про своє тіло та одяг, але до пуття тебе можна довести. Хочеш па службу до мене?

— Роб Мандрівник завжди був вільний і не бажає нікому служити.

Брови шерифа погрозяливо зійшлися па перепісці, але заради дочки та золотої стріли він удав, що пропустив відповідь жебрака поза вуха.

— Робе Мандрівник, — сказав він, — ось золота стріла, яка належить кращому лучникові піпінського дня. І ти завоював цей приз. Подаруй його тій, яка цього справді гідна.

При цих словах герольд підптовхнув Роба ліктем і майже силоміць повернув його до дочки шерифа, яка сиділа з пісною усмішкою на вустах. Та Роб не звернув на це уваги. Він узяв золоту стрілу й підійшов прямо до ложі, де сиділа прекрасна Маріан.

— Леді, — звернувся до неї Роб, — прощу вас, прийміть оцей маленький подарунок від бідного мандрівника, готового завжди вам служити найкращими стрілами із свого сагайдака.

— Дякую вам, Робе в каптурі, — відповіла дівчина, лукаво звівши брівку і встромивши сяючу стрілу в своє темне волосся.

Натовп голосно закрячав:

— Слава нашій королеві! Слава!

Шериф тільки зиркав спідлоба на обірванця лучника, який відмовився від служби в нього, без слова подяки забрав приз та ще й на очах у всіх припизив його дочку. Шериф покликав свою сторожу й показав стежити за жebraком. Але Роб спритно крутнувся і, загубившись у патовпі, швидко попрямував до міської брами.

Того ж самого вечора посеред галявипи в Шервудському лісі навколо багаття сиділо сорок молодців, одягнених у все зелене. Вони смажили на вогні оленину і весело гомоніли. Раптом десь поблизу хруснула гілка. Теї ж миті всі скочили на ноги і схопилися за зброю.

— Не бійтеся, це — друг, — пролунав з хащі дзвінкий голос. — Я шукаю удовиних сипів.

Наперед виступило три удовиченки.

— Та це ж Роб! — вигукнули вони. — Ласкаво просимо в Шервудський ліс, Робе!

Решта лісовиків теж підійшли до Роба і гаряче тисли йому руку,

бо всі вони вже знали його історію. Після цього один із трьох сипів удови, на прізвисько Дебелий Вілл, вийшов наперед і промовив:

— Друзі, усі ви знаєте, що нашому загонові досі бракувало ватажка — шляхетного, добре вихованого, розумного, спритного і сміливого. Здається, тепер ми знайшли отамана в особі цього юнака. Я і мої брати сказали йому, що ви обережете собі у ватажки того, хто пописе сьогодні шерифа у дурні, заволодіє його золотою стрілою. Правду я кажу?

Всі погодилися, і Вілл обернувся до Роба.

— Які повинні принесли ви з Ноттінгема? — запитав віп.

Роб засміявся.

— Можу сказати, що я таки справді пописав шерифа у дурні, а на додачу ще й забрав у нього золоту стрілу. Однак щодо приза, ви мусите повірити мені на слово, бо я подарував його одній дівчині. Я буду радий, коли ви приймете мене у

вашу сім'ю простим лучником. Бо тут, я бачу, є старші й досвідченіші люди, ніж я.

На цих словах із групи лісовиків вийшов паперед високий смагляволиций чоловік, і Роб відразу впізнав у ньому лучника із зеленою пов'язкою на оці; тільки пов'язку тепер він зняв і дивився па світ обома очима — сміливими й чесними. Він сказав:

— Роб у каптурі — так, здається, назвала вас леді — я можу потвердити ваші слова. Ви уміло збили пиху з шерифа, не гірше, ніж це зробив би я. Ми не вимагатимемо од вас золотої стріли, бо вона потрапила в гарненькі ручки. А хто з нас краще стріляє, ви чи я, це нехай покаже майбутнє. Однак я, Вілл Стютлі, при всіх заявляю, що не визнаю ніякого іншого ватажка, крім вас.

І добрий Вілл Стютлі розповів друзям усе, що сталося під час змагання, а потім простягнув Робові руку па знак своєї відданості.

Те ж саме зробили три молодих удивиченки, а слідом за ними з радісними вигуками й усі інші розбійники, серед яких Вілл Стютлі досі вважався найкращим стрільцем. Всі випили за Роба по кухлю чорного пива, після чого щойно обраного ватажка парекли Робіном Гудом. Роб не заперечував, бо так назвала його прекрасна Маріан.

Того вечора ще довго навколо багаття лупали бадьорі пісні й точилися веселі розмови. Ватага подарувала Робіну Гудові ріжок, яким він мав скликати своїх бійців. Всі урочисто поклялися в тому, що, забираючи гроші та речі в багатіїв, вони всіляко допомагатимуть бідним та знедоленим. Клятву давали під розлогим пишнелистим дубом, при спалахах полум'я, за доброю вечерею і кухлем пива. Так Робін Гуд став розбійником.

Переказ Юрія Юри, переклад віршів Леоніда Сазонька

Історична енциклопедія

Стрілецький лук має давню історію, його використовували ще первісні люди. Впродовж багатьох віків цей вид зброї вдосконалювався, але в часи Середньовіччя з нього все одно можна було поцілити лише на невеликі відстані. Згідно з баладами, розбійник Робін Гуд та його лісові товариші стріляли з так званого великого англійського лука, довжина якого сягала 1,5 метра! Однак в Англії XI – XII століть найпоширенішою зброєю у королівських військах був не лук, а арбалет. Знать вважала лук ненадійною і зовні потворною зброєю.

Проте вже у кінці XII століття ставлення до цього виду зброї різко змінилося. Очевидець описав, як під час облоги одного із замків стріла з маленьким металевим наконечником, випущена з великого англійського лука, поранила коня, пройшовши крізь кольчугу і ногу рицаря та дерев'яне сідло! Також він на власні очі бачив, як ці стріли пробили міцні дубові двері замку завтовшки 4 дюйми (10 см)!

Відтоді добре озброєні рицарі, які вважалися непереможною силою в середньовічній армії, виявилися абсолютно безпорадними перед луками, з яких селяни стріляли дичину. У зв'язку з цим королівські війська поповнили загони піхотинців-лучників, набрані з числа йоменів, які жили в лісистих місцевостях Англії.

Особливо багато добре підготовлених стрільців з'явилося в армії після того, як король оголосив, що браконьєри та інші злочинці, які переховуються від закону у лісах (у тому числі в Шервуді), будуть помилувані, якщо стануть на службу лучниками. Королі особливо цінували стрільців і платили їм більше, ніж іншим піхотинцям.

Унаслідок цього рицарі змушені були застосовувати інший вид обладунків, оскільки кольчуга їх уже не захищала. Таким чином, з XIII століття поширеним стає важке бойове спорядження, яке суттєво обмежувало рухи рицарів. З металевих опуклих обладунків, які тепер повністю заковували тіло вершника, смертоносні стріли зісковзували.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

★ *Готуємося до роботи з твором*

1. Згадайте особливості жанру *фолькlorної балади*.
2. Що є спільного, а що відмінного між *баладами і баладами?*
3. Що вам відомо про історію виникнення *балад про Робіна Гуда?*

★ *Працюємо над змістом твору*

4. Розкажіть, яким було дитинство Роберта. Як хлопчик почувався у лісі?
5. Чому життя родини головного лісного різко змінилося?
6. Як юний Роберт опинився поза законом?
7. Як хлопець познайомився з лісовими братами?
8. Чому вдовині сини та інші йомени і ремісники змушені були тікати до лісів?
9. З якою метою Роб вирушив до Ноттінгема?
10. Чому він не міг відкрито з'явитися у місті?
11. Розкажіть про участь Робіна у змаганнях стрільців.
12. Як ви гадаєте, що сталося б з Робом, якби його викрили у Ноттінгемі?
13. Поясніть, звідки взялося прізвище Робін Гуд (Robin Hood).

★ *Узагальнюємо і підсумовуємо*

14. Схарактеризуйте образ Робіна Гуда.
15. Розкажіть, ким були лісові розбійники і чому вони опинилися поза законом.
16. Яким постає у баладі шериф Ноттінгемський?
17. Доведіть, що в образі Робіна Гуда втілюються кращі риси захисника знедолених.
18. Як у баладах про Робіна Гуда лісові брати *протиставляються* місцевим феодалам?

★ *Пов'язуємо новий матеріал із височеним раніше*

19. Порівняйте образи Робіна Гуда та Лілі Муромця.

20. Поміркуйте, що спільного в характерах цих героїв епічних пісень. Що є відмінного у їх зображенні?
21. Згадайте, як ставився до багатства Ілля Муромець і Робін Гуд.
22. Випишіть у два стовпчики, які з перелічених якостей властиві Робінові Гуду та Іллі Муромцю: жорстокість, справедливість, мужність, почуття гумору, жадібність, зневага до багатства, серйозність, прагнення полегшити життя бідним, підступність, співчуття знедоленим, надзвичайна сила, майстерність у володінні зброєю, самовихваляння, похмура стриманість, відчайдушна легковажність.
23. Доведіть, що головною темою балад про Робіна Гуда є боротьба із соціальною нерівністю, а головною темою билин — захист батьківщини від завоюників.

★ Застосовуємо поняття з теорії літератури

24. Знайдіть ознаки *баладного жанру* в пісні «Робін Гуд».
25. Згадайте із вивченого у 6 класі, що таке *сюжет*. Поясніть, чому балади про Робіна Гуда називають сюжетними піснями.
26. Поясніть, чому балади про Робіна Гуда називають *фольклорними*.
27. Прочитайте фрагмент з балади про Робіна Гуда:

1. Robin Hood hee was and a tall young man,
Derry derry down
And fifteen winters old,
And Robin Hood he was a proper young man,
Of courage stout and bold.
Hey down derry derry down.

2. Robin Hood he would and to fair Nottingham,
With the general for to dine;
There was he ware of fifteen forresters,
And a drinking bear, ale and wine.

3. 'What news? What news?' said hold Robin Hood;
'What news, fain wouldest thou know?
'Our king hath provided a shooting-match':
'And I'm ready with my bow' [...]

Поміркуйте, які ознаки *фольклорної пісні* є у цьому уривку?

28. Визначте, про які саме пригоди Робіна Гуда йдеться у цьому фрагменті.

★ Виконуємо творчі завдання

29. Уявіть, що ви живете в Англії XV–XVI століть і берете участь у травневих святах, на яких вшановують Робіна Гуда. Поміркуйте, де і як ви розважатиметесь.
30. Складіть план святкової хороводної інсценізації однієї з пригод Робіна Гуда.

Жанр *літературної балади*, як і жанр фольклорної балади, вирізняється надзвичайною різноманітністю. Він розвивався впродовж багатьох віків, постійно змінюючись і паюваючи нових рис.

Один із видів літературної балади виник у середньовічній Франції на основі *фольклорних хороводних пісень* та *рицарської поезії*. Ці французькі балади існували протягом XIV–XVI століть. Зазвичай у них виражалися почуття, а не опис подій, тобто в добу Середньовіччя літературні балади, на відміну від фольклорних, були *несюжетними* (або неспічними).

Новий розквіт жанру літературної балади припав на кінець XVIII–XIX століття. Він був пов'язаний із пробудженням цікавості письменників до історичної давнини і середньовічного фольклору. Багато з них, маюючи Англією, Шотландією, Німеччиною, країнами Скандинавії, записували тексти старовинних народних балад та історичних пісень, укладали їх у збірки і видавали.

Тогочасну культуру Європи вразила різноманітність тем, образів та сюжетів цих фольклорних творів; їхній національний колорит, пригодницький і казково-містичний зміст. Унаслідок цього в літературі з'явився і став надзвичайно популярним жанр, що виник на основі середньовічних народних балад.

Нова *літературна балада XIX століття* отримала назву *романтичної*¹. У середньовічних фольклорних творах вона запозичила багато *міфологічних, легендарних, казкових сюжетів та образів; емоційність та напружений розвиток дії* (переважно з трагічним фіналом).

Проте автори нових балад зверталися і до літературних джерел: *історичних літописів, придворних хронік та середньовічних романів*. Поети XIX, розробляючи переважно легендарно-казкову або історичну тематику, намагалися уникати сучасних тем.

На відміну від народних, літературні балади призначалися не для співу, а для читання. Проте на тексти деяких авторських балад пізніше була написана музика.

Отже, *літературна балада* – це *невеликий за обсягом твір, у якому активно розвивається дія і зображуються незвичайні пригоди (історичного, героїчного або фантастичного змісту)*.

¹ Літературні твори кінця XVIII – першої пол. XIX ст., в яких описуються сильні пристрасті та надзвичайні пригоди, називають *романтичними*.

Фрідріх Шіллер (1759–1805)

Німеччина у XVIII столітті була однією з найвідсталіших країн Європи. Її розвиткові заважала роздробленість на кілька сотень невеликих держав: королівств, герцогств і навіть окремих рицарських маєтків.

В одній із таких карликових німецьких держав — Вюртемберзькому герцогстві, — в місті Марбах у 1759 році народився видатний поет і драматург **Йоганн Фрідріх Шіллер**.

Батько майбутнього поета був бідним полковим фельдшером, якого після відставки призначили садівником у герцогських парках. Він мріяв, що в майбутньому син стане священиком. У шестирічному віці Фрідріх пішов до школи, і, на радість батька, виявився здібним учнем. Хлопчик швидко засвоював давні мови і навіть захопився складанням віршів.

Коли чотирнадцятирічний Фрідріх завершував навчання у школі, вюртемберзький герцог Карл Євгеній різко змінив його життя. Усупереч давньому бажанню старого Шіллера, герцог фактично примусив свого садівника віддати талановитого сина не в монастирську школу, де готували священиків, а до військової Академії, що була елітним навчальним закладом. Однак в Академії панував дух солдатської муштри, яка цілковито придушувала особисту свободу юнаків. Вихователі, крім інших обов'язків, мали стежити за вихованцями, піддавати їх фізичним покаранням за провини, садити в карцер на хліб і воду.

За три роки до закінчення Академії Фрідріх несподівано обрав спеціалізацію з медицини. Біографи припускають, що Шіллер зробив цей вибір для того, щоб у нього з'явився вільний час, який випадав студентам-медикам в нічні чергування в палатах шпиталю. В ці самотні години юнак присвячував літературній творчості.

Після закінчення навчання в Академії двадятидворічний Фрідріх Шіллер був направлений до штутгартського гарнізону на посаду полкового лікаря з мізерною платнею. Живучи у Штутгарті, він у 1781 році несподівано отримав пропозицію поставити свою драму «Розбійники» в театрі сусіднього герцогства. Без відома Карла Євгенія драматург-початківець погодився на цю постановку, а згодом без дозволу поїхав на прем'єру.

Драма мала надзвичайний успіх, однак Шиллер педовго ним тішився. Карл Євгеній пеабияк розлютився, коли дізнався про самоуправство свого підданця. Викликавши поета до себе, герцог віддав його під арешт на 14 діб та заборонив писати будь-що, крім творів на медичну тему. У разі непокори Карл Євгеній погрожував юнакові безстроковим ув'язненням у фортеці та позбавленням батька місця служби, а сім'ї — шматка хліба.

Фрідріх, обурений сваволею герцога, прийняв відчайдушне рішення — версепевої почі 1782 року, ризикуючи життям, він утік з Вюртемберга. Юнак залишив рідних, опинився без засобів до існування з твердим паміром розпочати пове життя. Молодий та амбітний драматург сподівався, що зуміє сказати пове слово в літературі.

Та, незважаючи на театральні успіхи, наступні вісім років Шиллер злидарював. Невеликих заробітків драматурга не вистачало, він постійно переїжджав з міста до міста у пошуках кращої долі, аж поки не зупинився в невеличкому містечку Веймар, де, як здивовано писав Фрідріх, було «ледь помітне герцогське правління».

У 1790 році веймарський герцог призначив Шиллеру невелику пенсію, але виявилось, що роки поневірянь позначилися на його здоров'ї — у 31-річного поета розвинулася важка хвороба, яка супроводжувалася лихоманкою, задихкою, слабкістю, болями і втратою притомності від найменших рухів. Однак у цей період Шиллер написав багато як поетичних, так і драматичних творів, які принесли йому славу видатного німецького літератора.

Будинок у м. Мербах,
де народився Фредріх Шілер

Літературний коментар

Більшість балад Ф. Шиллер створив у 1797 році. У кожній баладі він порушує моральні проблеми загальнолюдського значення. Сюжет балади **«Рухавичка»** був запозичений з французької історичної хроніки XVI століття, де описувалася реальна подія, що сталася при дворі французького короля Франциска I (1494 – 1547):

«Одного разу, коли Франціск І збирався дивитись на борню левів, одна дама випустила свою рукавичку і сказала закоханому в неї лицарю Делоржу: «Якщо хочете справді перекопати мене, що так сильно мене кохаєте, як оце щоденно в цім присягаєтесь, то підніміть рукавичку». Делорж спустився вниз, взяв рукавичку, що лежала посередині між цими жажливими звірами, повернувся на трибуну і кинув дамі в обличчя. Відтоді він уже не хотів її піколи бачити, незважаючи на неодноразові запрошення та патяки з її боку».

У своїй баладі Фрідріх Шіллер акцентує увагу на проблемі честі й людської гідності, на безумовній цінності людського життя. Поет протиставляє хвилиний бездумний каприз придворної красуні та смертельну небезпеку, на яку паражався закоханий рицар.

РУКАВИЧКА

Ждучи на гриця і забави,
В звірищі своїм величаво
Король Франціск сидів;
Тіснились вельможі при тропі.
А кругом, на високім балконі
Дам барвистий вінок процвів.

Король дав знак рукою —
І з ґрат сторожою стопою
Виходить лев;
Але не лунає рев:
Пустелі друг
Зором пішим обводить круг
Арепи —
І випростав з побіхом лапи,
І гривою страє густою,
І ліг самотою.

І знову владар мапе рукою —
На знак царський
Тигр жаський
З клітки рине тісної
Ско́ком потужним;
Лева він бачить і вис,
Напружує шию,
Кола страшні вибиває хвостом
І лиже рот язиком;

І кроком несміло-пружним
Лева обходить він
І, волі невольний сип,
Повніть арену риком
Хрипким і диким. —
Погас його рев луною,
І осторопъ хижий ліг.

І знову владар мапе рукою —
І зіву дверей вивертає Іх:
Двох леопардів прудких;
В буянні мужнього палу
На тигра вони папали;
Той лапою б'є Іх тяжкою,
І вже підводиться лев;
Його могутній рев
Прогримів — і став спокій;

І, не давши волі злобі рвачкій,
Люті лягли по короткім бою.
Нової жде битви вельможке грою.
І раптом упала з балкона
Рукавичка красної дами
Між хижаками.

І мовить лицарю юна
Купігунда, глузлива красуня:
«Щодня, щогодини, лицарю мій,
Присягаєтесь ви в любові своїй —
Принести рукавичку прощу вас!»

І лицар Делорж поспішає і враз
Збігає папиз безстрашно,
І кроком твердим
Ступає між звіром тим,
І бере рукавичку відважно.

І, повні подиву й жаху пімого,
Лицарі й дами глядять на нього,
А він, спокійний, назад іде —
І гомін безмежний навколо росте
На честь його перемоги.
Купігунда героя очима вітає —
Той погляд щастя йому обіцяє —
Але, зійшовши під крики бучні,
Він рукавичку в лице їй кинув:
«Подяки, дамо, не треба мені!» —
Сказав і її покинув.

За перекладом Михайла Ореста

Читасмо мовою оригіналу

DER HANDSCHUH

Vor seinem Löwengarten,
Das Kampfspiel zu erwarten,
Saß König Franz,
Und um ihn die Großen der Krone,
Und rings auf hohem Balkone
Die Damen in schönem Kranz.

Und wie er winkt mit dem Finger,
Auf tut sich der weite Zwinger,
Und hinein mit bedächtigem Schritt
Ein Löwe tritt
Und sieht sich stumm
Rings um,
Mit langem Gähnen,
Und schüttelt die Mähnen
Und streckt die Glieder
Und legt sich nieder.

Und der König winkt wieder,
Da öffnet sich behend
Ein zweites Tor,
Daraus rennt
Mit wildem Sprunge
Ein Tiger hervor.

Wie der den Löwen erschaut,
Brüllt er laut,
Schlägt mit dem Schweif
Einen furchtbaren Reif,
Und recket die Zunge,
Und im Kreise scheu
Umgeht er den Leu
Grimmig schnurrend,
Drauf streckt er sich murrend
Zur Seite nieder.

Und der König winkt wieder;
Da speit das doppelt geöffnete Haus
Zwei Leoparden auf einmal aus,
Die stürzen mit mutiger Kampfbegier
Auf das Tigertier;
Das packt sie mit seinen grimmigen Tatzen,
Und der Leu mit Gebrüll
Richtet sich auf - da wird's still;
Und herum im Kreis,
Von Mordsucht heiß,
Lagern sich die greulichen Katzen.
Da fällt von des Altans Rand
Ein Handschuh von schöner Hand

Zwischen den Tiger und den Leun
Mitten hinein.

Und zu Ritter Delorges spottender Weis',
Wendet sich Fräulein Kunigund:
«Herr Ritter, ist Eure Lieb' so heiß,
Wie Ihr mir's schwört zu jeder Stund,
Ei, so hebt mir den Handschuh auf.»

Und der Ritter in schnellem Lauf
Steigt hinab in den furchtbarn Zwinger
Mit festem Schritte,
Und aus der Ungeheuer Mitte
Nimmt er den Handschuh mit keckem Finger.

Und mit Erstaunen und mit Grauen
Sehen's die Ritter und Edelfrauen,
Und gelassen bringt er den Handschuh zurück.
Da schallt ihm sein Lob aus jedem Munde,
Aber mit zärtlichem Liebesblick —
Er verheißt ihm sein nahes Glück —
Empfängt ihn Fräulein Kunigunde.
Und er wirft ihr den Handschuh ins Gesicht:
«Den Dank, Dame, begehrt ich nicht!»
Und verläßt sie zur selben Stunde.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

✦ Готуємося до роботи з текстом

1. Що вам відомо про видатного німецького поета і драматурга *Фрідріха Шіллера*?
2. Згадайте жанрові особливості *літературної балади* кінця XVIII–XIX століть.
3. Який вплив мав на літературну баладу *фольклор*?

✦ Працюємо над змістом твору

4. На які дві частини можна поділити баладу Ф. Шіллера *«Рукавиця»*?
5. Поясніть, яке особливе значення має у творі опис місця дії.
6. Як поет нагнітає відчуття небезпеки? Які почуття він хоче викликати у читачів?
7. Про що попросила придворна красуня закоханого рitters Делоржа?
8. Як у скрутній ситуації герой балади зумів відстояти власну гідність?
9. Як упродовж короткого часу змінюються почуття героїв балади: Кунігунди до Делоржа і Делоржа до Кунігунди? Поясніть причини цих змін.

★ *Указуємо на і підсумовуємо*

10. Характеризуйте образи придворної дами і рицаря.
11. Як ви гадаєте, що деспотична Кунігунда своїм наказом хотіла продемонструвати рицарю й глядачам?
12. А що продемонстрував Делорж своїм вчинком придворним і своїй дамі серця?
13. Доведіть, що дикі звірі не настільки жорстокі, як Кунігунда.
14. На вашу думку, яке видовище того дня найбільше вразило глядачів? Чому? А що вас найбільше вразило в подіях балади?
15. Згадайте, звідки зазвичай запозичували свої сюжети автори літературних балад. А звідки був запозичений сюжет балади Фрідріха Шіллера «Рукавичка»?

★ *Міркуємо самостійно*

16. Порівняйте сюжет хроніки і балади Ф. Шіллера. На чому автор балади акцентує увагу?
17. Який ідеал людини, на вашу думку, сповідує у цій баладі поет?
18. **Йоганн Вольфганг Гете** сказав: «Через усі творіння Шіллера проходить ідея свободи». Поясніть, як ідея свободи особистості втілена у баладі «Рукавичка».

★ *Застосовуємо поняття з теорії літератури*

19. Поясніть, чому твір Ф. Шіллера «Рукавичка» є *літературною баладою*.
20. Наведіть приклади використання прийому *протиставлення*.
21. Доведіть, що баладі «Рукавичка» притаманний активний розвиток *сюжету*.
22. Згадайте, що таке **оригінал і переклад**. Який із поданих вище текстів балади «Рукавичка» є оригіналом, а який – перекладом?
23. Хто переклав баладу Ф. Шіллера українською мовою?
24. Згадайте особливості *переспіву*. Чим переспів відрізняється від перекладу?

★ *Виконуємо теоретичне завдання*

25. Уявіть, якими були стосунки між Кунігундою і Делоржем до випадку у звірінці короля Франциска I. Розкажіть передісторію подій, зображених у баладі.
26. Яким би ще міг бути фінал у цьому творі?
27. Доведіть, що фінал, описаний у баладі, є найкращим.

Адам Міцкевич
(1798–1855)

Адам Міцкевич — видатний польський поет, який ще за життя здобув європейське визнання. Твори Міцкевича пройняті ідеями вільнолюбства, тираноборства і палкою любов'ю до батьківщини — Польщі (Речі Посполитої), яка ще до народження поета втратила незалежність і була поділена між Росією, Австрією та Пруссією.

Народився майбутній поет на хуторі Забесья поблизу містечка Новоградок (нині територія Білорусі) в сім'ї збіднілого шляхтича. Батько поета мав репутацію людини розумної, справедливої і патріотично налаштованої. Він жалкував за втраченою незалежністю Польщі та сподівався на її відновлення. З дитинства хлопцеві запам'яталися народні пісні, які йому співала нянька. Коли вже дорослому Міцкевичу подарували збірку народних польських, литовських та українських пісень, він сказав: «Надзвичайно, що всі ці пісні, за дуже малим винятком, я чув, коли був дитиною, в Новоградку, в батьківському домі».

У 1801 році Міцкевичі оселилися в Новоградку — старовинному містечку, відомому з XI століття, на території якого збереглися руїни давнього замку, що колись належав литовським князям.

Дитячі роки поета можна без перебільшення назвати щасливими: сім'я була дуже дружною. У домі панували «старопольські традиції», й Адам не раз чув розповіді про «золоту вольність» Речі Посполитої, про широкую натуру та відвагу старої польської шляхти. Вечорами в Міцкевичів збиралися новоградські шляхтичі, які розмовляли про політику, тужили за минулим та мріяли про незалежність своєї батьківщини.

У 1807 році Адам пішов до Новоградської школи, де зробив перші поетичні спроби. Адамове навчання у школі збіглося з часом, коли

*Новоградок часів Міцкевича.
Руїни давнього замку*

Франція, очолювана Наполеоном, вела війни у Європі. З ім'ям імператора Наполеона поляки пов'язували можливість відродження Речі Посполитої, тому вони прийо вітали напад французів на Російську імперію у 1812 році. До французької армії вступило понад 120 тисяч поляків, щоб особисто взяти участь у визволенні батьківщини. Розгром Наполеона в Росії поклав край сподіванням на відновлення незалежності Польщі і водночас став пайтрагічнішим дитячим спогадом Адама – він особисто бачив обірваних, обморожених і голодних солдатів, які взимку 1812 року втікали через Новоградок від російської армії.

У 1815 році Міцкевич поїхав у Вільно (сучасний Вільнюс) навчатися в університеті. Тут він вступив до таємного товариства, учасники якого ставили перед собою просвітницькі цілі й відкрито говорили про припущене становище поляків у Російській імперії.

Закінчивши університет Адам учителював у місті Ковно. Саме тут Міцкевич відбувся як поет. Він з головою поринув у творчість і вже у 1822 році видав першу поетичну збірку, що зробила його знаменитим і стала важливим етапом не лише в його творчості, а й в усій польській поезії. **Багади**, що ввійшли до збірки, були близькими до фольклору, в них використовувалися сюжети народних переказів та легенд, а наскрізною темою стала тема боротьби за визволення батьківщини.

Наприкінці серпня 1823 року у Вільно було викрито таємне товариство, до якого входив Міцкевич, і поліція почала масові арешти його учасників. Друзі, які сприймали Міцкевича як видатного національного поета, намагалися вберегти його від небезпеки, тому під час слідства одностайно стверджували, що Адам у товаристві «не перебував, тому що у Вільно тоді не жив». Слідча комісія не змогла довести протилежного, але прийняла рішення про виселення поета «у віддалені від Польщі губернії Росії». 25 листопада 1824 року Міцкевич змушений був залишити рідні краї, не знаючи, що більше ніколи їх не побачить.

Адам Міцкевич на полюванні в старопольському ебрані

У баладі «Світезь» Адам Міцкевич поетично опрацював легенду про озеро Світезь і місто, що потонуло в його водах, а також народні повір'я про водяних німф, або світезянок. Використавши народні мотиви, поет створив патріотичний твір про любов до рідного краю, в якому чути заклик до боротьби проти поневолювачів. Історичною основою балади стали постійні війни, які вело Московське царство з Литовським князівством, розширюючи свою територію.

Події балади відбуваються в давні часи, коли Новгородок був столицею Литовського князівства, яким правив великий князь Мендог¹. І ось на місто нападає російський цар. Литовський князь Мендог звертається по допомогу до свого союзника Тугана, який княжить у місті Світезь. Коли Туган із воїнами вирушив на допомогу союзникові, на Світезь напали вороги. Жінки, які залишилися в місті, не могли їм протистояти, і тоді донька Тугана звернулася до Бога з благанням допомогти їм не віддати місто ворогові. Бог почув молитву, і місто зникло під водою. Так замість міста Світезь з'явилося озеро Світезь, а його мешканки перетворилися на німф-світезянок.

СВІТЕЗЬ

Хто, в Новгородським мандруючи краї,
 Прагне на все надивитись, —
 Хай у Плузінським бору побуває,
 Гляне на озеро Світезь.

В пущі дрімучій розкинулись води —
 Ясна і чиста річка,
 Пуца їх тіпшо густою обводять,
 Озеро — піби крижина.

А як пічною проїдеш порою —
 Станеш, затримавши подих:
 Зорі побачиш вгорі й під собою,
 Місяць у небі і в водах.

Чи то із небом злилися безодні.
 Водяна дика пустеля,
 А чи склепіння у сьайві холоднім
 Небо, ввігнутися, стеле?

Ген береги мов розтали поволі,
 Сявом срібним повиті.

¹ Князь Мендог з балади Міцкевича нагадує реальну історичну особу — великого князя Миндовга, який жив у 1195 – 1263 роках і правив Литовським князівством. Миндовгу довелося вести постійні війни, відбиваючи ворожі напади.

Наче ти в синім пливеш видноколі,
В тихій бездонній блакиті.

Вабить це озеро тихе й погоже,
В п'ятмі чаруючи очі;
Та лиш сміливець печуваний може
Їхати туди опівночі.

Кажуть, там сила печиста гуляє,
Бєпкети в озері править;
Хто проти почі про це повідає —
Страшно і слухати павить.

Часом пори там почуєш пічної
Поклики й грім під водою,
Стогін жіпочий і брязкання зброї,
Вигуки дикого бою.

Гамір цей грізний вщуха за хвилину,
Бір прибережний шепоче,
Тільки молитва пад озером лине,
Тужне благання дівоче.

Що воно значить? І хто відгадає?
Хто ту безодню прогляне?
Різне про теє народ повідає,
Правди ж не знають селяни.

Дідичів Світезі славних пащадок,
Пап у Плужинах багатий,
Ці тасмниці діставши у спадок,
Вирішив їх розгадати.

Тож повелів він у близьньому місці
Довгі човни будувати,
Невід завглибки аршинів за двісті
Кращим рибалкам в'язати.

Я остеріг, що тут Божої волі
Спершу спитатися треба, —
Дзвони гудуть не в одіому костьолі,
Липуть молитви до неба.

Ксьондз із Цирина прибув на посвяту,
Благословення складає,

Ловлю за пановим гаслом початок,
Невід у воду пірнає. [...]

Ось підтягають до берега крила,
Мокрі зближаються сіті...
Що за страховище хвиля укрила?
Хто б то повірив у світі!

Ні, не страховище — жінку впіймали
Десь у підводній ясині¹:
Кучері білі, уста, мов корали,
Очі великі та сині.

Пливе до берега дивна істота.
Люди стоять остовпілі,
Дехто й тікати лаптується потай, —
Жінка підводиться з хвилі.

Каже: «Чи знаєте ви, що донині
Всіх, хто тут плавав зухвало,
Озеро, знявши вали білопіпні,
В прірві підводній ховало?..

Тим, що цей розпук почавши без тям,
Бога ви все ж не забули,
Бог вам сьогодні моїми устами
Давне повіда мипуле.

Тут, де сумпі простягаються піски,
Аір росте та купава,
Місто було колись, сповпене блиску,
Пишна Туганів держава,

Світезь, ясною багата красою,
Мужньою силою воїв,
Під можновладних державців рукою
Квітла у славі й спокої.

Там, де цей ліс простягався похмурий,
Ниви стелилися здавна,
Ген Новогородок здіймав свої мури,
Древня столиця преславна.

¹ Яскиня — печера.

Раз по Литві прокотилась тривога:
Цар із Русі наступає;
Військо його оточило Мендога,
Сили у князя немає.

З дальніх кордонів віп кличе дружину,
Пише до князя Тугана:
«Княже, рятуй! Поможи, бо загину!
Сила іде нездоланна».

Батько мій, те прочитавши послання,
Кличе: «Збирайтеся, воі!»
От і зійшлися вони на світанні,
Всяк при коні та при зброї.

Гримнули сурми, дружина рушає,
Князь вижджає в діброву.
Раптом стає віп і руки ламає,
В замок вертаючись знову.

Каже до мене: «Як власних підданців
Сам на поталу я кину?
Світезь не має ні мурів, ні шанців,
Тільки-но смілу дружину».

Як розділю своє військо падвоє,
Князю не дам оборони;
А коли всі ми підемо до бою, —
Як будуть діти і жони?»

«Батьку! — кажу я, — спагою і хистом
Допоможи батьківщині!
Бог захистить нас. Впочі я пад містом
Ангела бачила пипі».

Батько послухав, рушає до бою,
Ніч наступає в тривозі.
Раптом ми чуємо брязкання зброї,
Крики «ура» на дорозі.

Гримнув таран, завалилися брами,
Сиплються градом уламки,
Сиві діди і жіноцтво з дітками
Товпляться з плачем до замку.

«Леле! — гукають. — Он супеться військо!
Русь за ворітьми лютує!
Вбиймо себе, бо загибель вже близько,
Смерть від ганьби урятує!»

Лють погасила тремтіня тривоги!
Люди жалю вже не просять,
Золото й шати жбурляють під ноги,
І смолоскипи приносять.

«Хто не умре — буде проклят назавше!»
Бачу, рятунку немає:
Той запінів, до порога припавши,
Той вже сокиру здіймає.

Що нам — певолі ганьбну прийняти,
Військо впустивши вороже?
А як у себе життя відібрати?
«Боже, — гукнула я, — Боже!

Як не втекти нам від лютої кари,
Нас захисти перед нею,
Громом убий із високої хмари
Чи заховай під землею!»

Ледве остало я мовила слово, —
Біле щось пас огортає.
Очі втопила я в землю раптово —
Бачу, землі вже немає.

Так врятувався народ безборонний,
Так ми уникли неслави.
Бачиш квітки? То дівчата і жопи,
Змінені в білі купави.

Мов ніжно-білі метелики, липуть
Скрізь над водою пімою,
В листі зеленім, як віття ялини,
Всяпані снігом зимою.

Образ чарівний дівочої цюти
Барви квіток затаїли,
Тут їх життя обминають турботи,
Смерті незборної сили.

Царські війська, розпалившись у битві,
Владу їх встигли спізнати,
Тут зупинившись, вони по гонитві,
Цвітом квітчаючи лати.

Хто лиш сягнув там рукою у воду,
Вирвав вологі стеблини,
Раптом хворобою вбитий страшною,
Згинув тієї ж хвилини.

Давно подію забуто, здається.
Є тільки відгомін кари:
Цвіт цей «цар-зіллям» в пароді зовється,
Так його вславлено чари».

Мовила й зникла княжка під водою,
З нею й човен та всі сіті.
З плескотом враз розійшлися надвоя
Води, туманом повиті.

Клекотом хвиля стрясає діброву,
З хвилі піхто не зринає.
Води розгойдані сходяться знову,
Дівчини й сліду немає.

Переклад Марії Пригари

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

★ Готуємся до роботи з твором

1. Що ви знаєте про життя та творчість польського поета **Адама Міцкевича**?
2. Чому поета все життя цікавила тема незалежності Польщі?
3. Які історичні факти лягли в основу балади Адама Міцкевича «Світезь»?

★ Працюємо над змістом твору

4. Перекажіть зміст балади «Світезь».
5. Яка біда нависла над народом новгородського князя Мендога?
6. У чому трагізм вибору, перед яким опинився старий князь Тутан, залпшаючи своє місто Світезь?
7. Що мепканці обложеного міста Світезь визнали для себе найганебнішим у житті?
8. Яке рішення прийняли світезяни?
9. Із яким благанням звернулася до Бога князівна і як були врятовані містяни?
10. Яка доля спіткала царські війська у фіналі твору?

★ *Указуємо і підсумовуємо*

11. Як у баладі розкрито тему протистояння загарбникам?
12. Поміркуйте, що сталося б мешканцями Світезь, якби місто захопили війська «царя із Русі».
13. Проведіть паралель із давніми подіями твору польського поета ХІХ століття та ситуацією, що склалася в сучасній Україні на початку ХХІ століття.

★ *Застосовуємо поняття з теорії літератури*

14. Як у баладі «Світезь» історичні події минулого поєднуються з *фантастикою*?
15. Згадайте з вивченого у 5 класі, що таке *ідея твору*. Визначте ідею балади «Світезь».
16. Яка, на вашу думку, *тема* цієї балади?
17. Прочитайте опис картини природи на початку твору. Порівняйте *пейзаж* в оригіналі та в перекладі фрагмента балади:

Jeżeli nocną przybliżysz się doba
I zwrócisz ku wodom lice,
Gwiazdy nad tobą i gwiazdy pod tobą,
I dwa obaczysz księżycze.

Niepewny, czyli szklanna spod twej stopy
Pod niebo idzie równina,
Czyli też niebo swoje szklanne stropy
Aż do nóg twoich ugina:

Gdy oko brzegów przeciwnych nie sięga,
Dna nie odróżnia od szczytu,
Zdajesz się wisieć w środku niebokrega.
W jakiejś otchłani błękitu.

Tak w noc, pogodna jeśli służy pora,
Wzrok się przyjemnie ułudzi;
Lecz żeby w nocy jechać do jeziora,
Trzeba być najśmielszym z ludzi.

Bo jakie szatan wyprawia tam harce!
Jakie się larwy szamocą!
Drżę cały, kiedy bają o tym starce,
I strach wspominać przed nocą.

18. Які *епітети* та *порівняння* використано в описі природи?
19. Який настрій навіває цей пейзаж?

★ *Виконуємо творче завдання*

20. У робочому зошиті намалюйте ілюстрацію до балади А. Міцкевича «Світезь».

Роберт Льюїс Стівенсон (1850–1894)

Англійського письменника Роберта Льюїса Стівенсона уславив роман «Острів скарбів». Цей твір досі перевидається різними мовами, його з цікавістю читають діти та дорослі усього світу. Проте творчий спадок письменника пабагато більший, і значна його частина присвячена історії рідної Шотландії.

Стівенсон народився в шотландському місті Единбург у заможній родині.

Його дід, дядько та батько були талановитими інженерами — будівельниками морських маяків у важкодоступних місцях. Батько Стівенсона досяг неабияких висот у професії і хотів, щоб син продовжив сімейну традицію і теж будував маяки.

Однак хлопчик ріс дуже кволим і в дитинстві перехворів майже усіма хворобами, що тільки могли спіткати дитину. Причиною педуг був «найгірший у світі» Единбургський клімат — холодний, вологий, з густими морськими туманами і сильними вітрами. Половингу дитинства Лу провів у ліжку, потерпаючи від гарячки, та коли кризи минали і паставали відносно спокійні дні, хлопець виявляв дивовижний життєвий оптимізм та енергію.

Через проблеми зі здоров'ям шкільної освіти Стівенсон не здобув — щоразу відвідування школи завершувалося лихоманкою. Однак сімейні статки дозволяли наймати вчителів і пняпок, тому за рівнем знань він аж ніяк не відставав від ровесників. Як не дивно, постійне перебування під опікою, без якої хлопець просто не вижив би, дало поштовх до розвитку бурхливої фантазії. Шотландські перекази та легенди — про давні міжусобиці і про війни з англійцями — увійшли в його життя завдяки пняпкам, які вважали, що кожен шотландець повинен їх знати. Мати заохочувала свого Лу до читання книг — одним з перших таких творів став роман Данієля Дефо «Робінзон Крузо».

Літературні здібності Льюїса виявилися дуже рано — завдяки матері збереглося його перше оповідання, написане у шість років. У двадцятирічному віці Стівенсон уже був «видавцем» рукописного журналу й автором кількох «пригодницьких романів». Через хворобу життєвий досвід хлопця насправді виявився багатшим, ніж у його одполітків. Він більше читав, більше писав, більше бачив світ — батьки про-

довж багатьох років возили сипа до Італії та на південь Франції, щоб зміцнити його здоров'я.

Отриманих у домашніх умовах знань Стівенсону вистачило, щоб виконати волю батька і вступити до Единбурзького університету для вивчення інженерної справи. Проте у 1871 році юнак збунтувався і заявив, що хоче стати письменником. Батько, який вважав літературну працю перобством, був вражений рішенням сипа, але єдине, чого домогся, — це переходу Льюїса на юридичний факультет.

У 1873 році стосунки між родиною і Льюїсом, який не падоно переймався юриспруденцією, загострилися настільки, що батько викрелив його зі свого заповіту. Постійні сімейні скандали і першопропапруження підкосили хворобливого юнака — в нього почалася жахлива лихоманка і він схуд до 50 кілограмів. Після обстеження з'ясувалося, що у Льюїса невеличкова хвороба — туберкульоз. Вижити він міг лише у теплому і сухому кліматі.

Відтак, Стівенсон отримав можливість розпоряджатися своїм життям на власний розсуд. Наляканий хворобою сипа, батько призначив йому невелике утримання і відправив на південь Франції, де молодий письменник прожив кілька років, повністю присвятивши себе творчості. Перший успіх йому припесли дорожні записки — невеликі нариси про місця, якими він подорожував.

Після одруження у 1880 році в житті Роберта Льюїса Стівенсона починається новий період — на нього лягає відповідальність за дружину та дітей. Діяльний, але ослаблений постійною боротьбою з невеличковою хворобою, він не впадає у відчай, а, навпаки, дуже багато і плідно працює. З-під пера Стівенсона виходять повіі вірші, оповідання, п'єси, повісті і романи. Життєвим гаслом письменника стали слова: «Я вірю, що кожен буде там, куди прагне». Сам він прагнув знайти таке місце на землі, де зміг би жити і працювати без горлових кровотеч і нападів лихоманки.

І таке місце, як не дивно, знайшлося. Під час подорожі на яхті між островами Тихого океану Стівенсон з'ясував: що ближче до екватора,

Маяк Скеррівор, збудований дядьком та батьком письменника

Будинок Стівенсона на острові Утопу

то він ліше почуватся. Восени 1890 року письменник купує ділянку землі на острові Утопу архіпелагу Самбоа в Тихому океані й оселяється там із сім'єю. І саме цього року, коли він перебував далеко від рідної Шотландії, такої шкідливої для

здоров'я письменника, вийшла з друку його поетична збірка «Балади», до якої увійшов найвідоміший поетичний твір Стівенсона — *балада «Вересовий трунок»*. У цій баладі відображена одна з головних тем творчості письменника — *тема національної незалежності*.

ВЕРЕСОВИЙ ТРУНОК

Із вересового квіту
Пікти¹ варили давно
Трунок за мед солодкий,
Міцніший за вино.

Кадр з мультиплікаційного фільму

¹ Пікти — давні племена, що населили територію Шотландії. У IX столітті їх завоювали скотти (кельтські племена давніх Ірландії та Шотландії). Історично пікти не були винищені, а змішалися із завойовниками.

Варили і випивали
Той чарівний напій
І в темрявих підземеллях¹
Доли раділи своїй.

Та ось володар шотландський —
Жахались його вороги! —
Пішов на пиктів оружко,
Щоб знищити їх до поги.
Він гнав їх, пеняче лапай,
По вересових горбах,
Мчав по тілах спогорда,
Сів і смерть, і жах.

Кадр з мультиплікаційного фільму

І знову настало літо,
Верес ізнов червопів,
Та трунок медовий варити
Вже більше піхто не вмів.
В могилах, немов дитячих²,
На кожній червопій горі
Лежали під квітом червопним
Поспулі навек броварі³.

Їхав король шотландський
По вересовій землі:
Дзинчали завзято бджоли,

¹ У давніх легендах розповідалося, що пикти жили у норах або печерах.

² Вважалося, що пикти були надзвичайно маленькими на зріст.

³ Броварі — пивовари.

Курликали журавлі.
Та був можповладець похмурий,
Думу він думав свою:
«Владар вересового краю —
Чом з вересу трупку не п'ю?»

Раптом васал королівський
Натрапив на дивний схов:
В розколінні між камінням
Двох броварів знайшов.
Витягли бідних пиктів
Миттю на білий світ —
Батька старого і сина,
Хлопця отрочих літ¹.

Дивився король на братав,
Сидячи у сідлі;
Мовчки дивились на нього
Ті броварі малі.
Король наказав їх поставити
На кручі й мовив: — Старий,
Ти сина й себе порятуєш,
Лиш тайпу трупку відкрий.

Глянули вниз і вгору
Батько старий і син:
Довкола — червоний верес,
Під ними клеїт пучип.
І пикта голос топенький
Почув шотландський король:
— Два слова лише, володарю,
Тобі сказати дозволь!

Старість життя цінує.
Щоб жити, я все зроблю
І тайпу трупку відкрию, —
Так він сказав королю.
Немов горобчик цвірінкав,
Мова лилась дзвінка:
— Відкрив би тобі тасмшицо,
Боюся лише сипка.

¹ Тобто підлітка.

Смерть його не лякає,
Життя не цінує він.
Не смію я честь продавати,
Як в очі дивиться син.
Зв'яжіть його міццю, владарю,
І киньте в кипучі пурти,
І я тасмичцю відкрию,
Що клявся повік берегти.

Кадр з мультиплікаційного фільму

І хлопця скрутили міццю,
І дужий воєк розгойдав
Мале, мов дитяче, тіло,
І в бурю послав.
Крик бідолахи останапій
Поглинули хвилі злі.
А батько стояв на кручі —
Останапій пиєт на землі.

— Владарю, казав я правду:
Від сина чекав я біди.
Не вірив у мужність хлопця,
Який ще не мав бороди.
Мене ж не злякає тортюра,
Смерть мені не страшна,
І вересового трупку
Зі мною помре тайна!

Переклад Євгена Крижовича

HEATHER ALE A GALLOWAY LEGEND

From the bonny bells of heather
They brewed a drink long-syne,
Was sweeter far than honey,
Was stronger far than wine.
They brewed it and they drank it,
And lay in a blessed swoond
For days and days together
In their dwellings underground.

There rose a king in Scotland,
A fell man to his foes,
He smote the Picts in battle,
He hunted them like roes.
Over miles of the red mountain
He hunted as they fled,
And strewed the dwarfish bodies
Of the dying and the dead.

Summer came in the country,
Red was the heather bell;
But the manner of the brewing
Was none alive to tell.
In graves that were like children's
On many a mountain head,
The Brewsters of the Heather
Lay numbered with the dead.

The king in the red moorland
Rode on a summer's day;
And the bees hummed, and the curlews
Cried beside the way.
The king rode, and was angry,
Black was his brow and pale,
To rule in a land of heather
And lack the Heather Ale.

It fortune'd that his vassals,
Riding free on the heath,
Came on a stone that was fallen
And vermin hid beneath.
Rudely plucked from their hiding,
Never a word they spoke:
A son and his aged father —
Last of the dwarfish folk.

The king sat high on his charger,
He looked on the little men;
And the dwarfish and swarthy couple
Looked at the king again.
Down by the shore he had them;
And there on the giddy brink —
"I will give you life, ye vermin,
For the secret of the drink."

There stood the son and father
And they looked high and low;
The heather was red around them,
The sea rumbled below.
And up and spoke the father,
Shrill was his voice to hear:
"I have a word in private,
A word for the royal ear.

"Life is dear to the aged,
And honour a little thing;
I would gladly sell the secret,"
Quoth the Pict to the King.
His voice was small as a sparrow's,
And shrill and wonderful clear:
"I would gladly sell my secret,
Only my son I fear.

"For life is a little matter,
And death is nought to the young;
And I dare not sell my honour
Under the eye of my son.
Take him, O king, and bind him,
And cast him far in the deep;

And it's I will tell the secret
That I have sworn to keep."
They took the son and bound him,
Neck and heels in a thong,
And a lad took him and swung him,
And flung him far and strong,
And the sea swallowed his body,
Like that of a child of ten; —
And there on the cliff stood the father,
Last of the dwarfish men.

"True was the word I told you:
Only my son I feared;
For I doubt the sapling courage
That goes without the beard.
But now in vain is the torture,
Fire shall never avail:
Here dies in my bosom
The secret of Heather Ale."

Для тих, хто хоче знати більше

В основу балади «**Вересовий трунок**» покладено давню легенду. Вона розповідає про історію пиктів — доволі воєнного народу, який колись населяв північ Британії. Історикам про пиктів відомо небагато. Пикти були вправними різьбярями по каменю, та лише деякі витвори їхнього мистецтва збереглися донині. Деякі вчені припускають, що свою назву пикти отримали від римлян (від лат. *picti* — «розмальовані») через те, що їхні тіла були вкриті татуюваннями.

Як зазначається в літописах, у IX ст. королівство пиктів завоював сусідній народ — скотти — і до XII ст. пикти поступово зникли. В легендах стверджується, що пикти були маленькими на зріст, однак археологічні розкопки їхніх поховань свідчать, що середній зріст чоловіків сягав 170 см.

ЛЕГЕНДА ПРО ОСТАНЬОГО ПИКТА

Колись давно жив загадковий народ, який називали пиктами. Це були зовсім крихітні люди, з червоним волоссям, довгими руками та величезними ступнями. Пикти прославилися як чудові будівельники і пивовари. Вони варили папій з пазвою ель з вересу, якого в цих краях завжди було багато. Дізнатися таємницю їхнього мистецтва намагалося

сусіднє плем'я скоттів, але пікти заприсяглися ніколи і нікому не видавати її і передавали свій давній рецепт від батька синові.

Ці крихітні люди потерпали від вояси і, зрештою, опинився на межі зникнення, а після жакливої битви зі скоттами вижили тільки двоє — батько та син. Їх привели до короля-переможця, який, погрожуючи страшними катуваннями, став вимагати розкриття таємниці. «Гаразд, — промовив старий, — я бачу, що треба поступитися. Але є одна умова, на яку ти повинен погодитися, перш ніж ми відкрисемо таємницю. Я хочу смерті власному синові. Спочатку убий сина, а після того я готовий розповісти, як ми варимо ель з вересових квітів!»

Король був вражений таким проханням, однак наказав убити хлопця. Побачивши, що його син мертвий, старий високо підстрибнув і закричав: «Роби зі мною все, що хочеш. Сина мого ти міг примусити, бо він був лише слабким підлітком, але мене ти не зможеш примусити піколі! І я не відкрию тобі таємниці елю з вересових квітів!»

Тепер король був вражений ще більше, бо піколи ще не вдавалося якомусь дикунові перехитрити його. Проте він вирішив, що не вбиватиме пікта і найбільшим покаранням для нього буде те, що йому залишать життя. Отже, пікта забрали як полоненого, і прожив він ще багато років, поки не став зовсім старим і не міг ні бачити, ні ходити.

Про нього забули. Але однієї ночі у домі, де він жив, чоловіки почали вихвалитися своєю силою. Старий підвівся на своєму ліжку і сказав, що хотів би випробувати одну з їхніх рук, щоб порівняти з руками тих, хто жив у минулі часи. І чоловіки, задля жарту, простягли сліпому товстезний залізний прут. Він легко переламав його навіл своїми пальцями. «Добрячий хряцик, — сказав він, — але зовсім не те, якими були десниці у мої часи». Це був останній пікт.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

★ Готуємося до роботи з твором

1. Що вам відомо про життя та творчість *Роберта Льюїса Стівенсона*?
2. Які твори Роберта Льюїса Стівенсона ви вже вивчали?
3. Згадайте, до складу якого королівства входить сучасна Шотландія. Чому тема національної незалежності була близькою письменникові-шотландцю?

★ Працюємо над змістом твору

4. Що вам відомо про *піктів*?
5. Яким зображено життя піктів у першій строфі балади? У чому, на вашу думку, полягало маленьке щастя маленького народу?
6. Наслідком яких подій стало винищення племені піктів?

7. Про що шкодує, спостерігаючи цвітіння вересу, король, який винищив цілі племена і народи?
8. Як володар шотландський намагався підкупити двох пиктів?
9. Як ви гадаєте, чому останній пикт ціною власного життя та життя єдиного сина заплатив за збереження секрету вересового напою?
10. Прокоментуйте останню строфу балади. У чому подвійна хитрість батька, який урятував свого сина від торгур?
11. У яких рядках передостанньої строфи підкреслюється самотність старого пикта?

★ Уважально і підсумовуємо

12. Схарактеризуйте образ старого пикта. Як **контрастує** його зовнішність із внутрішньою силою?
13. Яким постає перед нами король? Поміркуйте, чи міг він відчувати себе справжнім переможцем низькорослих племен.
14. Автор протиставляє героїв балади, зображуючи жорстокого владаря «вересового краю» верхи на коні та маленького старого пикта з голоском горобця. Хто ж, на вашу думку, переміг у цьому протистоянні – могутній король чи беззахисний полонений?
15. Король винищив пиктів, заволодів їхніми землями. Чи зламав він дух цього маленького народу? Відповідь обґрунтуйте.
16. Що у баладі відповідає історичній правді, а що – ні?
17. Чому втинок маленького пивовара можна назвати подвигом?
18. Яким Стівенсон, шотландець за національністю, зображує «шотландського владаря»? Чому подальшу втрату Шотландією незалежності можна назвати карою за минуле?

★ Застосовуємо поняття з теорії літератури

19. Назвіть ознаки **балади** у творі Роберта Льюїса Стівенсона «Вересовий трунок».
20. Звідки письменник запозичив сюжет для свого твору? У чому відмінність фіналу в **легенді** й у **баладі**?
21. Що хотів підкреслити письменник такою трагічною кінцівкою балади?
22. Визначте **головну ідею** твору Роберта Льюїса Стівенсона.

★ Пов'яжуємо новий матеріал в єдиний рядок

23. У яких вивчених вами творах розглядається тема незалежності рідної землі?
24. Які з цих творів є **фольклорними**, а які **літературними**?
25. Порівняйте образи героїв, які протистоять загарбникам: Іллі Муромця, князівни і світезья, останнього пикта. Поясніть, у чому відмінність в зображенні цих героїв?

★ Виконуємо творчі завдання

26. Згадайте одну з українських **легенд** або **літописну оповідь**, що могла б стати основою українського баладного сюжету.
27. Аргументуйте свій вибір легенди або оповіді та її тематики.

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ В ЛІТЕРАТУРІ

Вальтер Скотт
(1771 – 1832)

Вальтер Скотт народився 15 серпня 1771 року в потландському місті Единбурзі у заможній сім'ї адвоката. Його предки належали до старовинного шотландського дворянського роду, навіть прізвище *Scott* схоже на слово *scot*, що перекладається як «шотландець».

Вальтер від народження був дуже хворобливим, і рідні хвилювалися за його життя. Коли хлопцю виповнилося півтора року, виявилось, що у нього дитячий параліч, унаслідок чого Вальтер кілька років не ходив. Аби поліпшити здоров'я сина, батьки відправили його в село до діда. Чисте повітря і піклування родичів зробили неймовірно: параліч відступив. Щоправда, Вальтер на все життя залишився кульгавим, через що потерпав від старших братів, але це лише загартувало його характер.

Незважаючи на фізичні вади, Вальтер ріс веселим хлопчиком і мав неабиякі розумові здібності. Завдяки феноменальній пам'яті він без труднощів запам'ятовував безліч потландських балад та легенд, які чув від своєї бабусі. Вальтер багато подорожував із тіткою Дженет, яка, піклуючись про здоров'я свого небожа, возила його на курорти. На одному з таких курортів Вальтер уперше відвідав театр, де того дня йшла вистава за п'єсою Вільяма Шекспіра. Відтак хлопчик захопився творчістю славетного драматурга.

У семирічному віці Вальтер переїхав до батьків і пішов до школи, а через п'ять років вступив до Единбурзького коледжу. Юнак любив природу навколишніх місць, писав вірші, багато читав і продовжував

цікавитися пародними баладами та легендами. Батько наполягав, щоб Вальтер здобув юридичну освіту. Тому невдовзі юнак починає викопувати дрібні доручення в адвокатській конторі, а в 1789 році береться за вивчення права.

Саме в цей час Вальтер Скотт серйозно захоплюється збиранням шотландського фольклору, спогадів про важливі події героїчної минувшини свого народу. Він багато подорожує небезпечними гірськими місцевостями Шотландії, місцями відомих історичних подій, оглядає руїни давніх замків і навіть власпоруч робить їхні макети, відвідує найвіддаленіші селища, щоб записати рідкісну пісню чи баладу про національних героїв. Цьому Вальтер Скотт присвятив понад десять років життя й у 1802–1803 роках видав три збірки давніх шотландських пісень. Крім того, зібраний матеріал став пізніше основою для багатьох його літературних творів.

Улюблений маєток Вальтера Скотта, в якому він прожив до кінця життя

З часом Вальтер Скотт зробив адвокатську кар'єру, але не залишив літературної праці. Втім до своєї творчості він ставився як до розваги, вважаючи літературні гонорари непоганим додатковим приробітком. Однак згодом Скотт зажив широкою славою національного поета.

Перед талантом Скотта схилялися шанувальники; місця, зображені у його творах, відвідували натовпи туристів. Його було обрапо почесним громадянином Единбурга, а англійський монарх нагородив Вальтера Скотта титулом баронета й звелів повісити портрет поета в галереї королівського палацу.

Проте сер Вальтер Скотт увійшов в історію світової літератури не як поет, а як письменник-романіст, засновник нового літературного жанру — *історичного роману*, тобто роману, в якому відтворено певну історичну епоху. Ще у своїх поемах він звертався до історичної тематики, використовуючи знання з історії та фольклору. Взявши за основу документальні джерела та героїчні пародні сказання, автор робив учасниками подій вигаданих осіб. Таким чином, історичні поеми Вальтера Скотта підготували появу історичних романів. Неабияка заслуга Скотта-романіста у розвитку літератури полягає в гармонійному поєд-

папі у творах *фактів минулого, фольклорного та етнографічного матеріалу з художнім вимислом*.

Твори Вальтера Скотта були шалено популярними як на батьківщині, так і за кордоном і мали величезний вплив на світову літературу. Сам автор, як людина надзвичайно розумна і дотепна, до своєї слави ставився доволі скептично. Обіймаючи посаду шерифа, він, пасамперед, прагнув добре виконувати свої обов'язки, справедливо розглядати судові позови, завжди допомагав бідним.

У романах Вальтера Скотта змальовано історичне минуле Шотландії, Англії та інших європейських країн. У своїх творах письменник охоплює майже всю багатовікову історію Британії. Як автор історичних романів, Вальтер Скотт прагнув правдиво відобразити події, побут, звичаї, мораль минулих століть. Але головним для автора було зображення на історичному тлі долі звичайної людини. Змальовуючи реальних осіб поряд із вигаданими, письменник у такий спосіб *поєднував історичну правду з художнім вимислом*.

Історична енциклопедія

Дія історичного роману Вальтера Скотта *«Айвенго»* розгортається приблизно **у 1194 році**. Дата ця пов'язана з поверненням до своєї країни після довгих років відсутності **англійського короля Ричарда I Левове Серце** («Lion-Hearted») (1157–1198). Вальтер Скотт, змальовуючи високе кохання, рицарські поєдинки і подвиги, звертається до реальної особи, яка прожила життя, сповнене сміливого дерзання, боротьби за справедливість, — таким автор представляє читачеві Ричарда, сина першого короля Анжуйської династії Генріха II Плантагенета.

Ричард I після смерті батька та втрати старшого брата успадкував королівську корону, а згодом взяв участь у III хрестовому поході¹. На час походу Ричард призначив правителем Англії свого молодшого брата, **принца Джона**, який, отримавши тимчасову владу, почав інтригувати проти Ричарда, щоб стати повноправним монархом. У поході Ричарда I спіткала невдача. У діях англійського та французького королів не було єдності, що призвело до розбрату серед військ, тому спроба взяти Єрусалим приступом не мала успіху.

¹ Хрестові походи організували католицька церква та західноєвропейські феодали у 1096–1270 роках на країни Близького Сходу (Сирія, Палестина, Північну Африку). Їхньою метою була боротьба з мусульманами, звільнення гробу Господнього та Святої землі (Палестини). Перемогою завершилися лише I і IV походи.

Несподівана поразка та тривожні вісті з дому про загарбницькі плани принца Джона і феодалські міжусобиці змусили Ричарда I повернутися до Англії. Але на шляху додому він потрапив у полон до герцога Австрійського, а принц Джон доклав усіх зусиль, щоб законний англійський король якнайдовше перебував у неволі. Лише в 1194 році Ричарда було звільнено завдяки величезному викупу, який зібрав його прихильники, і він зміг таємно повернутися на батьківщину. Ці події кінця XII століття стали історичним тлом роману «Айвентю».

На той час Англія була феодальною країною, корінне населення якої — *англосакси* — вже понад століття чинило опір загарбникам-*норманам*, намагаючись відстояти свою незалежність. Ще у 1066 році французький герцог з Нормандії Вільгельм Завойовник, предок Ричарда I, зі своїм військом напав на Англію. У битві біля міста Гастінгса він переміг останнього саксонського короля Гарольда Сміливого і захопив владу.

Переможені сакси втратили найкращі землі та маєтки, а на вищі державні посади були призначені нормани. У країні виник військово-феодалний прошарок суспільства — *барони* та *рицарі*, які спочатку підтримували королів-норманів, а потім, прагнучи розширити свої привілеї, самі почали ворогувати з ними. Тому англійські королі конфліктували як зі своєю норманською аристократією, так і з корінним англосаксонським населенням.

Селянство в тогочасній Англії поділялося на три групи. Перша — вільні фермери-*йомени*, друга — напіввільні селяни — *орендарі* поміщицьких земель, а до третьої належали *раби*. На плечі селян-йоменів важким тягарем лягли несправедливі закони загарбників. Особливою жорстокістю вирізнявся «*мисливський закон*» (або мисливська хартія): у зоні заповідних лісів знищували селища й містечка, було заборонено полювання у приватних володіннях, що займали величезні площі і де раніше дозволяли полювати кожному. Постійні штрафи і переслідування за полювання та заготівлю дров призводили до розорення цілих

Принц Джон. XI ст.

сїл, і селяни змушені були, залишивши рідний дїм, займатися браконьєрством і «вільним лїсовим промислом» *Робїна Гуда*.

Для вільного саксонського селянина головним ворогом був норманський барон, і король мїг розраховувати на пїдтримку англосаксїв у боротьбї з магнатами-норманами. Тому зрозумїло, чому в романї король-норман Рїчард I приязно ставиться до вільних селян-їомєпїв і навпїть приятелює з легендарним розбїйником Робїном Гудом.

Германські племена англосаксїв, що заселили англїйські землї ще у V столїтті, говорили на одному з нижньонїмецьких дїалектїв. Нормани пїд впливом бїльш розвинутої французької культури поступово втратили звичаї та мову своєї скапдїнавської вїтчизни і запозичили мову та спосїб життєя французїв, пївнічні провїпції яких вони пїдкорили ще на початку X столїття. А пїсля перемоги Вїльгельма Завойовника в Англїї спївїснували двї мови: нормапо-французька, якою говорили королївський двір й аристократїя, та саксонська, що була мовою пїдкорєного мїсцевого населєння. Поступово, внаслїдок їх взаємовпливу, випикла нова мова – сучасна англїйська.

Пїсля втрати Англїєю незалежностї саксонські землевласники, якї подїлялись на *тїнїє* і *франкїнїє*, стали зазнавати з боку норманїв значних утискїв. Тапами називали багатих землевласникїв, представникїв саксонської аристократїї. До другої групи належали франкїни, невеликї землевласники незнатного походження. Нормани, пїдкоривши Англїю, називали франкїнами всїх, припинюючи цим гїднїсть мїсцевої аристократїї.

Історичний роман – це роман, у якому художньо відтворено минулу епоху. В історичних романах правда поєднується з художнім вимислом, а поряд з історичними особами зображено вигаданих.

Автори літературних творів, змальовуючи історичне тло, часто намагаються відтворити риси історичного минулого, тобто надати твору *історичного колориту*.

Наприклад, у романї Вальтера Скотта «Айвешго» ми дізнаємося про реалїї середньовїчної Англїї XII столїття. Також у творї письменник згадує історичних осіб, розмірковує про наслїдки давнїх подїй у долї країн, описує звичаї, архїтектуру замкїв, вбрання і обладунки героїв, а в їхню мову вводить архаїзми. Отже, *історичний колорит* – це відображення у творї особливостей певної епохи.

★ Готуємося до роботи з твором

1. Що вам відомо про життя і творчість видатного англійського письменника **Вальтера Скотта**?
2. У який історичний період відбувається дія роману Вальтера Скотта **«Айвенго»**?
3. Які події в історії Англії XI століття стали причиною втрати її незалежності?
4. Де і коли відбулася битва між норманами і саксами, що стала вирішальною в долі Англії?
5. Поясніть, чому **англосакси** вороже ставилися до **норманів**.
6. Розкажіть, що вам відомо про **англійського короля Ричарда I** та його Хрестовий похід? Згадайте, що ви вивчали про Хрестові походи на уроках історії.
7. Що завадило Ричардові I дістатися Англії після невдалого Хрестового походу на Єрусалим?
8. Розкажіть про суспільну ієрархію Англії за часів, коли відбувалися події роману.
9. Чому нова **«мишійська партія»** сприяла розоренню йоменів?
10. Поясніть, чому селяни-сакси готові були підтримати короля-нормана Ричарда I.

Літературний коментар

Головний герой роману «Айвенго» — син Седрика Ротервудського Уїлфред Айвенго. Цей юнак супроводжував Ричарда I у III Хрестовому поході. Через те, що Айвенго виступив у похід разом із королем-норманом, Седрик вважав його зрадником, зрікся сина і позбавив його спадку. Як представник саксонської знаті Седрик мріяв, щоб на англійському престолі сидів саксонець. Англосаксів королівської крові, що за правом можуть успадкувати звільнений від загарбників трон, на той час залишилося лише двоє: Ательстап, людина далека від політичних задумів Седрика, і леді Ровена, його вихованка.

Додаткову інтригу вносять стосунки Уїлфреда Айвенго та леді Ровени. У юні роки леді Ровену і рицаря Айвенго пов'язували піжлі почуття, проте батько й чути не хотів, щоб його син одружився з особою королівської крові. Такий шлюб переривав династичну гілку королівського роду, якому Седрик хотів повернути престол.

Герої роману чітко розмежовані на позитивних та негативних. Позитивно висвітлені автором образи англосаксів (Гурт, Уамба, Локслі, отець Тук) та їхніх вождів (Ательстап, леді Ровена, Седрик, Айвенго). Їм протиставлені загарбники-нормани: принц Джон, храмовник Бріан де Буа-Гільбер, рицар де Брасі, барон Фрон де Беф. Випятком є лише образ Ричарда Левове Серце. З симпатією автор змальовує також лихваря-єврея Ісака та його дочку Ребекку.

«АЙВЕНГО»

(уривка)

Розділ 4

Після довгих років Айвенго повертається до рідної оселі невпізнаним, неспрошеним, в одязі паломника (мандрівника по святих місцях), у чорному плащі, що закривав його з голови до ніг.

У маєтку його батька зупинилися на ночівлю, ховаючись від зливи, неспрошені гості-нормани: рицар чорного Ордену Храму Бріан де Буа-Гільбер, абат Еймер зі зброєю і почтом. Саме разом з ними рицар Айвенго у ролі провідника потрапив до рідного замку, не зізнавшись батькові, хто він.

Пріор Еймер змінив дорожній одяг на інший, більш коштовний, накинувши поверх нього багато розшиту мантію. Крім масивної золотої печатки, що свідчила про його високий церковний сан, на пальцях у нього було ще кілька коштовних перстнів.

Храмовник також переодягнувся і, хоч його коштовний одяг не мав таких випуканих прикрас, як у пріора, вигляд у нього був навіть більш величний. На ньому була червона шовкова сорочка, оздоблена хутром, поверх якої був накинутий спідко-білий плащ із чорним оксамитовим восьмикутним хрестом на плечі. Його густе чорне, як вороняче крило, хвилясте волосся дуже пасувало до засмаглого обличчя. Його ходу і манеру триматися можна було б вважати випукано величними, якби не очевидна пихатість, з якою він звик ставитися до оточуючих.

Услід за цими двома поважними особами до приміщення увійшли члени їхніх почтів, а трохи пізніше і проводир. На ньому був широкий плащ із грубої чорної шерстяної тканини, на ногах — грубі сандалі на босу ногу, перев'язані ремінцями, а на голові — великий капелюх, по краях оздоблений мушлями. У руці паломник тримав великий ціпок, внизу оббитий залізом, до якого була прикріплена пальмова гілка. Паломник увійшов останнім і, помітивши, що за пажчим столом ледве вистачило місця для слуг господаря і новоприбулих гостей, сів на лаву, що стояла біля самого вогню, піби памагаючись висунити свій одяг, чекаючи, поки не звільниться місце за столом або дворецький, помітивши його, не принесе йому їжу.

Седрик піднявся, вітаючи гостей з величною гостинністю, і, спустившись з помосту, зробив три кроки їм паустріч.

— Я дуже шкодую, преподобний отче, — сказав він, — що клятва, яку я колись дав, не дозволяє мені підійти ближче, щоб привітати у домі моїх предків таких шанованих гостей, як ви і цей доблесний рицар святого Храму. Вибачайте також, що звертаюся до вас своєю рід-

пою мовою і, якщо можна, прошу відповідати мені теж саксонською. Якщо ж ні, я достатньо знаю норманську, щоб порозумітися.

— Достойний фраккліне, — сказав абат, — я охоче розмовляю тією мовою, якою говорила моя шановна бабуся Хільда Мідлхемська.

Коли пріор скіпчив цю палку миролюбну промову, його товариш сказав коротко і рішуче:

— Я говорю тільки французькою, мовою короля Ричарда, але достатньо знаю англійську, аби порозумітися з мешканцями цієї країни.

Седрик роздратовано глянув на гостя, але вказав рукою на два місця майже поруч себе. Коли вечір вже мала розпочатися, дворецький, піднявши свій жезл, урочисто проголосив:

— Увага! Місце для леді Ровени!

Двері в кімнаті зали за бенкетним столом відчинилися, і увійшла Ровена у супроводі чотирьох служниць. Седрик поспішив назустріч і з відповідними почестями повів її до високого крісла поруч зі своїм. Усі присутні встали, щоб привітати її. Ровена граціозно попрямувала до свого місця. Бріан де Буа-Гільбер, який звик діяти тільки у відповідності зі своїми бажаннями, не відривав очей від саксонської красуні.

Ровена була досить висока і мала прекрасну фігуру, піжпе, витопчене обличчя, ясні голубі очі, чарівно вигнуті тонкі брови на високому чолі. Здавалося, вона могла б запалити і розтопити будь-яке серце. Вираз її обличчя, від природи лагідний, з огляду на високе стаповище, повагу і почесні з боку усіх, хто її оточував, набув відтінку зверхності, який, однак, здавався цілком закономірним. Густе світло-каштанове волосся із вплетеними коштовними перлинами пишними хвилями спадало на плечі. Коштовні браслети прикрашали оголені руки. Поверх сукні тонкого повку кольору морської хвилі був пакипутий довгий малиновий вовняний плащ із широкими рукавами нижче ліктів. До плаща була прикріплена шовкова, вигаптувана золотом вуаль.

Помітивши палкий погляд храмовника, Ровена легким, сповненим гідності рухом опустила вуаль на обличчя. Седрик помітив цей рух і причину, що його викликала.

— Добродію храмовнику, — сказав він, — щоби наших саксонських дівчат не звисли до яскравого сонця, і їх безтежять настирливі погляди хрестоносців.

— Якщо я образив, — відповів сер Бріан, — я дуже прошу вибачити, тобто я благаю леді Ровену пробачити мою нескромність і обіцяю бути надалі втіленням самої покори.

— Сподіваємося, — сказав пріор, — леді Ровена буде присутньою на лицарському турнірі в Ембі?

— Ми ще не певні, що поїдемо туди, — відповів Седрік. — Я не люблю цих марних розваг, яких не знали наші батьки тоді, коли Англія була вільною країною.

— І все ж сподіваємося, — сказав пріор, — що пам вдасться перекопати вас відвідати цей турпір. Тим більше, що зважаючи на небезпечні дороги, присутністю сера Бріана де Буа-Гільбера не слід пехтувати.

— Пріоре, — відповів саксонець, — мій меч і вірні слуги надійно охороняють нас. І, якщо ми дійсно вирішимо відвідати Ешбі, ми поїдемо туди разом із моїм сусідом і співвітчизником Ательстаном Конінгсбурзьким у супроводі людей, які будуть надійною охороною від розбійників. Я п'ю за ваше здоров'я, пріоре, і дякую вам за люб'язність.

— А я, — сказав храмовник, — вип'ю за прекрасну Ровепу. Адже з тих часів, коли це ім'я з'явилося в Англії, не було жіпки більш гідної його посити.

— Я ціную вашу чемність, — сказала Ровепу з почуттям власної гідності, не піднімаючи вуалі, — але прошу вас розповісти нам про події в Палестині. Ці новини пам, англійцям, дорожчі за компліменти, які ви, французи, вмієте так гарно робити.

— Не можу розповісти вам нічого важливого, леді, — почав сер Бріан де Буа-Гільбер.

У цей час розмову перервав помічник сторожа, який оголосив, що біля воріт чекає ще один подорожній і теж просить притулку.

— Впустити його, — сказав Седрік, — хто б він не був. У таку ніч навіть дикі звірі горнуть до домашніх і шукають захисту від негоди.

Управитель вийшов, щоб виконати волю господаря.

Розділ 5

Швидко повернувшись, Освальд прошепотів на вухо господареві:

— Це єврей, який зветься Ісак із Йорку. Чи впускати його в дім?

— Свята Маріє! — вигукнув Еймер, перехрестившись. — Щоб певного жида впустили до цієї зали?

— Собака єврей намагається наблизитися до захисника Домовини Господньої! — підтримав храмовник.

— Тихо, шаповні гості, — промовив Седрік. — Моя гостинність не обмежується вашими симпатіями чи антипатіями. Я нікого не змушую розмовляти з ним. Нехай йому дадуть Істи окремо.

До зали увійшов худий старий чоловік. Низько клапаячись, він боязко підійшов до нижчого столу. Його гострі риси, орлиний ніс, пропикливі чорні очі, високе чоло, прорізане глибокими зморшками, довге сиве волосся і борода були яскравими ознаками приналежності до тієї раси, яку в ті темні часи однаково непаவிдали й бідні, й багаті.

На прибулому був мокрий теплий пірокий плац, пакинутий по-верх темпо-червоної туніки, а на погах — великі чоботи, обшиті хутром. На голові він мав квадратну жовту шапку особливого фасону, завдяки якому його нація відрізнялася від християн. Чужинець покірно зняв її, увійшовши до зали.

Седрик тільки кивнув головою у відповідь на його поклони і вказав на кінець столу, де, однак, ніхто не посунувся, щоб дати йому місце. Навпаки, коли сврей проходив уздовж столу, песміливо поглядаючи на тих, хто сидів на нижньому кінці, саксонські слуги розставляли лікті і продовжували з апетитом їсти вечерю, не звертаючи уваги на чужинця.

Отже, Ісаак стояв розгублено, даремно сподіваючись знайти місце, коли раптом паломник, що сидів біля вогню, піби пожалівши його, піднявся і, відступивши назад, промовив:

— Старцю, мій одяг висох, і я вже паївся, а ти ще мокрий і голодний, — сказавши це, він взяв миску, палив у неї юшки, вкинув вареного м'яса, поставив на маленький столик, за яким вечеряв сам, і, не чекаючи подяки від непрошеного гостя, пішов у інший кінець зали.

— Вип'ємо по келиху вина, шаповний храмовнику, — сказав Седрик, — палійте й абатові і повернемось років на тридцять назад. Тоді саксонський бойовий ключ було чути не гірше, ніж вигуки пайхоробріших порманських баронів. Вип'ємо за хоробрих воїнів, добродію храмовнику, до якої б паці вони не належали і якою б мовою не розмовляли, за тих, хто б'ється в Палестині, захищаючи священний Хрест.

— Може, мені й не випадає говорити, оскільки нону цей знак, — сказав Бріан де Буа-Гільбер, — але кому ще, крім визнаних захисників Домовини Господньої, належить пальма перпості у цій святій справі?

— А хіба серед воїнів англійського війська, — запитала леді Ровена, — не було гідних, чії імена можна було б назвати поряд із храмовниками?

— Пробачте, леді, — відповів де Буа-Гільбер, — англійський король дійсно привів у Палестину військо хоробрих воїнів, які поступалися тільки тим, хто з самого початку надійно захищав Священу Землю.

— Вони не поступалися нікому, — несподівано втрутився до розмови паломник, який стояв тепер близько до столу і з очевидним роздратуванням прислухався до розмови. Усі присутні повернулися туди, звідки пролунало це сміливе твердження.

— Я повторюю, — сказав паломник голосно і рішуче, — що англійське рицарство нікому не поступалося. Крім того, я сам був свідком, як король Ричард і п'ять його воїнів після перемоги біля Сен-Жан-

Акру¹ кипули виклик усім, хто насмілиться позмагатися з ними. Кожен з них мав три поединки і переміг усіх трьох супротивників. Я можу додати, що семеро із супротивників були членами ордену храмовників, і сер Бріан де Буа-Гільбер добре знає, що я говорю правду.

Неможливо описати словами ту песамовиту лють, від якої темне обличчя храмовника стало майже чорним. Від обурення він тремтячою рукою схопився за рукоятку меча, але вчасно спинився, розуміючи, що дід Седрика не був місцем, де він міг безкарно застосувати силу. Сам господар, з великою радістю вислухавши розповідь паломника, не помітив збентеження свого гостя і сказав, звертаючись до оповідача:

— Я віддам тобі цей золотий браслет, паломнику, якщо ти назвеш імена тих хоробрих рицарів, які відстояли славу доброї старої Англії.

— Я охоче зроблю це, — відповів паломник, — і без вашої нагороди. Я присягнувся до якогось часу не торкатися золота. Першим і пайхоробрішим, — розпочав паломник, — був Ричард, король Англії. Граф Лестер був другим, сер Томас Моултон із Хілленда — третім. Сер Фолк Дойлі — четвертим. П'ятим був сер Едвін Торнхем.

— Справжні саксонці, присягаюся! — вигукнув Седрик. — А шостий? — зацікавлено продовжував він.

— Шостий, — сказав паломник, трохи помовчавши, ніби пригадуючи, — був молодий рицар, менш відомий і нижчого походження, запрошений, щоб поповнити цю почесну компанію.

— Паломнику, — презирливо звернувся до нього де Буа-Гільбер, — дуже дивно, що ти не пригадуєш імені шостого після того, як згадав уже так багато. Та я сам назву ім'я рицаря, від списа якого і через помилку мого копя, я впав на землю — це був Айвенго, і, присягаюся, він був не гіршим від інших. Та я урочисто заявляю, якщо б він був в Англії і з'явився на турнір, що відбудеться цього тижня, я б дозволив йому вибрати зброю і поквитався б з ним.

— Ваш виклик був би без вагання прийнятий, — відповів паломник, — якби ваш супротивник був тут. Якщо Айвенго колись повернеться з Палестини, можу закластися, він зустрінеться з вами.

— Яка впевненість. А що ж ти пропонуєш як заставу?

— Оце реліквію, — сказав паломник, витягнувши з нагрудної кишені невеличку коробочку зі слонової кості і перехрестившись, — тут частинка справжнього Хреста Господнього з Палестини.

При цих словах пріор також перехрестився і прочитав «Отче наш», до його молитви приєдналися усі присутні, крім єврея, магометан і

¹ Сен-Жан-Акр — фортеця в Сирії, за яку билися хрестоносці під час III Хрестового походу.

храмовника, який жодним чином не виявляючи поваги до святої реліквії, зняв з шиї золотий ланцюг і кинув його на стіл.

— Нехай пріор Еймер, — вигукнув він, — візьме ці застави! Якщо ж Айвенго, коли повернеться до Англії, не прийме виклик Бріана де Буа-Гільбера, я проголошу його боягузом зі стін усіх храмів Європи.

— У цьому не буде потреби, — промовила Ровена, — я скажу за нього, якщо піхто інший в цій залі не паважиться вступитися за відсутнього Айвенго. Я можу закласти своє чесне ім'я та гідність, стверджуючи, що Айвенго прийме виклик цього гордого рицаря.

Під час цієї розмови Седрік мовчав, хоча був схвильований. Гордість, обурення, збентеження по черзі відбивалися на його відкритому обличчі. На інших присутніх за столом ім'я Айвенго справило приголомшуюче враження, і вони, не відриваючи очей, дивилися на господаря. Але слова Ровени, здавалося, повернули Седріка до реальності.

— Леді, — сказав він, — так не годиться. Якщо це необхідно, я сам, не зважаючи на образ, якої завдав мені Айвенго (а я справді відчуваю себе ображеним) можу заставити свою честь за честь Айвенго. Але, здається, формальності щодо виклику вже завершені...

Розділ 12

Коли Ровена зайняла своє місце, залупала музика і почулися захоплені вигуки глядачів, що вітали свою новообрану Королеву. Сонце яскраво виблискувало на зброї рицарів, які зібралися на протилежних кінцях арени і гаряче обговорювали стратегію бою. Потім герольди оголосили правила турніру, введених для того, щоб забезпечити учасників настільки це було можливим. Адже бій мав вестися гострими мечами і списами.

Учасникам заборонялося колоти противника, обмежуючись тільки ударами. Кожен рицар мав право користуватися палицею або алебардою, але кинджал був забороненою зброєю. Учасник, що впав з коня, мав право продовжувати боротьбу пішим із суперником протилежної команди, з яким трапилася така ж біда, але вершикам заборонялося атакувати пішого противника. Якщо рицареві вдалося загнати суперника на край арени і той торкнувся огорожі тілом або зброєю, він був змушений визнати себе переможеним і віддати копя і озброєння переможцеві. Переможений рицар не мав права продовжувати участь у змаганнях. Якщо рицар був збитий з ніг і не зміг одразу піднятися, зброєсець міг випести його з поля, але в такому випадку рицар вважався переможеним і мусив віддати свого коня і зброю. Бій повинен припинитися, як тільки принц Джон кине на землю свій жезл. Це правило мало попередити можливість надмірного кровопролиття під час

змагання. Рицар, що порушив правила турніру або загальноприйняті закони рицарства, повинен був віддати зброю і просидіти верхи на огорожі з перевернутим щитом якийсь час під загальний сміх присутніх. Оголосивши ці правила, герольди запросили рицарів чесно виконувати обов'язки, щоб заслужити похвалу Королеви Краси і Кохання.

Після цього оголошення герольди залишили поле. Рицарі виїхали з обох кінців арени процесією по двох і стали ряд проти ряду. Ватажок кожного загопу, випикувавши своїх бійців, зайняв місце у центрі першого ряду. Це було красиве і водночас хвилююче видовище. Півсотні хоробрих рицарів на прекрасних бойових конях у повному озброєнні очікували небезпечної зустрічі з таким самим палким завзяттям, як і їхні коні, що петерпляче іржали і били копитами землю. Рицарі тримали списи догори так, що їхні наконечники сяяли на сонці, а довгі стрічки, що їх прикрашали, майорили над пір'ям на шоломах.

Протрубили сурми, рицарі спустили списи в опори і прищпорили копей. Ті, що були в передніх рядах обох загонів, галопом кинулися паустріч один одному і зіштовхнулися посеред арени з такою силою, що брязкіт зброї було чути за милою від поля бою. Рицарі, що входили до другого ряду, рушили назустріч один одному більш повільно, щоб замішати тих, хто зазнав поразки, і підтримати свою партію.

Над полем стояла хмара пилуки, що знялася з-під копит копей; глядачі змогли дізнатися про долю учасників турніру тільки через якийсь час. Приблизно половина рицарів з кожного боку попадали на землю, збиті списками противників. Деякі з них лежали перухомо, але були й такі, що відразу скочили на ноги і продовжували змагатися з тими, що опинилися у такому ж скрутному становищі. Були й поранені, які намагалися зупинити кров своїми пов'язками і вибратися із загальної метушні. Рицарі, що залишилися на конях, тепер билися мечами, голосно вигукуючи й обмінюючись ударами з такою силою, піби від результату бою залежали їх честь і саме життя.

Загальний галас особливо зріс, коли до центру арени наблизився другий ряд з кожного боку, намагаючись допомогти своєму загові. Прибічники Бріана де Буа-Гільбера вигукували: «За Храм! За Храм!» У відповідь протилежна партія кричала: «Деадішадо! Деадішадо!» — девіз, написаний на щиті рицаря Позбавленого Спадку.

Усі учасники змагання билися завзято, не шкодуючи сил; перевага по черзі переходила то до одних, то до інших. Брязкіт мечів і вигук суперників змішувалися з трубними звуками сурмачів, приглушуючи стогін тих нещасних, що впали і беззахисно лежали під копитами копей. Блискуча зброя рицарів вкрилася пилом і кров'ю. Веселе пір'я, що

до початку битви прикрашало шоломи, тепер літало в повітрі. Яскравий, барвистий випуканий одяг воїнів втратив свій лиск і тепер викликав жах і співчуття.

Але така сила звичайв. Того дня не тільки простий люд, який у всі часи любив жорстокі видовища, але навіть благородні дами, присутні на турнірі, не відриваючи очей, із захопленням спостерігали за змаганням. Прекрасні дами підбадьорювали рицарів, плескаючи в долоні й розмахуючи шарфами, коли бачили вдало нанесений удар мечем.

У сум'ятті бою глядачі постійно знаходили ватажків, які постійно опинялися у найгарячішому місці, підтримуючи інших як словами, так і власним прикладом. Обидва виявилися доблесними воїнами, і серед інших рицарів не було жодного, який міг би зрівнятися з Буа-Гільбером або з рицарем Позбавленим Спадку. Вони не раз намагалися знайти один одного; до цього їх штовхала не тільки взаємна ворожість, але й розуміння того, що падіння лідера призвело б до поразки усього загопу. Та зустрітися, особливо на початку бою, їм не вдавалося, оскільки багато інших рицарів хотіло помірятися силою з ватажком протилежної партії.

Та коли лави бійців значно порідішали з обох боків, в якийсь момент суперники опинилися віч-на-віч. Між ними розпочався жорстокий бій, у якому зіткнулись взаємна ненависть й... почуття ображеної гідності. Обидва з такою силою наносили і відбивали удари, що реакція глядачів вилилася у суцільний рев захоплення.

Саме тоді партія рицаря Позбавленого Спадку почала здавати позиції. З одного боку на них наступав могутній Фроп-де-Беф, а з іншого — Ательстап. Здавалось, обидва зрозуміли, що, допомагаючи храмовникові, вони припесуть перемогу своєму загопу. Повернувши коней, вони почали з обох боків наступати на рицаря Позбавленого Спадку. Невідомо, як би він витримав цей натиск, якби не майже однастигна підтримка глядачів.

— Стережися! Стережися! — вигукували вони.

Рицар зрозумів, яка небезпека йому загрожувала; він завдав могутнього удару храмовникові й водночас розвернув коня, аби уникнути нападів Ательстапа і Фроп-де-Бефа. Обидва рицарі мало не зіткнулись один з одним і пронеслися між суперниками. Але зрозуміли свою помилку і вже разом з храмовником пішли в наступ на рицаря Позбавленого Спадку.

Здавалось, уже ніщо не могло врятувати його від поразки, але дивна сила і жвавість коня, якого він напередодні отримав за перемогу, стали йому у пригоді. Кінь Буа-Гільбера був поранений, а коні Фроп-

де-Бефа і Ательстапа падто стомилися під тягарем своїх могутніх вершників у тяжких обладунках. Якийсь час завдяки своїй неабиякій майстерності й витримці копя рицар стримував патиск трьох противників, памагаючись розділити їх і нападаючи по черзі то на одного, то на іншого, завдаючи пищівних ударів мечем.

Але, хоч трибуни захоплено підтримували свого улюбленця, усі розуміли — довго він не протримається. Ті, що сиділи неподалік принца, благали його опустити жезл і припинити перівний бій, врятувавши тим самим мужнього рицаря від пезаслауженої ганебної поразки.

— Ні! Присягаюся Небом, — відповів принц, — я цього не зроблю. Цей вискочка, що приховує своє ім'я і відмовляється від нашої гостинності, уже завоював одну пагороду, пехай тепер перемагають інші.

Та поки він це говорив, несподіваний випадок цілком змінив хід подій. У команді Дездінадо був невідомий рицар па чорному копі, у чорному папцирі, високий, кремезний і па вигляд сильний, як кінь, па якому він сидів. На щиті рицаря не було жодного девізу. Якийсь час він не виявляв особливого інтересу до подій на полі, легко відбиваючи тих, хто його атакував, і не нападаючи па інших. Він грав пвидше роль спостерігача, ніж учасника змагання; глядачі влучно охрестили його Чорний Ледар. Та, помітивши, що ватажок його загону опивився у скрутному стаповищі, піби прокинувшись, він приппорив копя і, мов грім з неба, кинувся па допомогу рицареві, вигукнувши: «Тримайся!»

Це сталося дуже вчасно. Коли рицар Позбавлений Спадку бився з храмовником, Фроп-де-Беф наблизився до нього з піднятим мечем, та в цей момент Чорний Рицар з розмаху вдарив його по голові. Меч, зісковзнувши з шолома, з величезною силою обрувився па копя, і він разом із вершником упав па землю, а тим часом Чорний Рицар повернув копя па Ательстапа. Оскільки його власний меч зламався, він вихопив з рук огрядного саксонця алебарду і так вправно вдарив його по гребеню шолома, що той також непритомний звалився па землю. Після цієї подвійної перемоги, за яку він отримав заслужену овацію з боку глядачів, Чорний Рицар спокійно від'їхав до північних воріт, залиши-

вши рицаря Позбавленого Спадку наодинці з Бріаном де Буа-Гільбером. Кінь храмовника втратив багато крові й після одного з сильних ударів рицаря Дездішадю похитнувся так, що його вершник завалився на поле, заплутавшись ногою у стремені. Його супротивник зіскочив з коня і, змахнувши мечем над головою, наказав йому здатися. Принц Джон, запевнений скрутним становищем храмовника, аби врятувати його від припичення, кинув на арену жезл і припинив бій.

Зброспосці, які до того трималися за межами арени, тепер поспішали підібрати поранених і виносили їх до наметів.

Так скінчився пам'ятний турнір в Ешбі-де-ля-Зуш — один з найвідоміших турнірів тих часів. Хоча під час змагань загинуло тільки чотири рицарі, один з яких просто задихнувся у розігрітій броні, тридцять були серйозно поранені, четверо або п'ятеро згодом також померли, а багато з них залишилися інвалідами на все життя. У старих пам'ятках про цей турнір згадують як про «благородне, веселе змагання рицарів в Ешбі».

Тепер принцові Джоу належало оголосити ім'я найкращого рицаря, і він вирішив віддати перевагу тому, кого глядачі охрестили Чорним Ледарем. Дехто з присутніх намагався протестувати, вказуючи йому на те, що перемогу здобув рицар Позбавлений Спадку: він один переміг власноруч протягом дня шістьох супротивників і скинув з коня самого ватажка протилежної партії. Але принц наполягав на своєму, стверджуючи, що рицар Позбавлений Спадку та його прибічники зазнали б поразки, якби не допомога Чорного Рицаря.

Та, на загальний подив, переможця піде не могли знайти. Він залишив поле бою одразу ж після закінчення турніру, й деякі з глядачів бачили, що він поїхав геть вздовж лісової просіки з тим самим байдужим, папівсонним виглядом, завдяки якому отримав прізвисько Чорного Ледаря. Тепер уже принц Джон не мав жодних підстав заперечувати щодо визнання рицаря Позбавленого Спадку героєм дня, і він змусшений був це зробити.

Розпорядники провели переможця через поле, залите кров'ю, вкриті уламками зброї й трупами коней, і підвели до тропу принца Джона.

— Рицарю Позбавлений Спадку, я називаю вас так, тому що ми не знаємо вашого справжнього імені, ми вдруге вручаємо вам нагороду й заявляємо, що ви маєте право отримати з рук Королеви Краси і Коханця вінок переможця, який ви заслужили своєю доблестю.

Рицар низько вклонився, але нічого не відповів.

Загнали сурми, дами почали розмахувати шовковими хустками, коли під схвальні вигуки усіх присутніх розпорядники підвели рицаря Позбавленого Спадку до почесного трону, на якому сиділа леді Ровена.

Підійшовши, переможець став перед її тропом на коліно. Все, що відбувалося після закінчення бою, здавалося, проходило не з його власної волі, а під тиском людей, що його оточували, до того ж деякі помітили, що тепер він ішов через поле досить непевною ходою. Ровена зійшла з трону і збиралася покласти вінок на шолом рицаря, коли розпорядники в один голос вигукнули: «Ні, так не можна! Він мусить зняти шолом!» Рицар невиразно пробурмотів кілька слів, яких ніхто не розібрав, але було очевидно, що він хотів залишитися невпізнаним.

Чи то прагнучи дотримуватися правил, чи зі звичайної цікавості, розпорядники, не звернувши уваги на його бажання, швидко розрізали кріплення і, розстебнувши латиний панцир, зняли шолом. Присутні побачили обличчя гарного молодого чоловіка років двадцяти п'яти, на яке спадало густе світле волосся. Це обличчя було бліде, як смерть, і в кількох місцях закривалене.

Побачивши його, Ровена слабо зойкнула, але виявила всю силу свого характеру і швидко опанувала свої почуття, аби продовжити церемонію. Тремтячими від хвилювання руками вона поклала на схилену голову переможця вінок і виразно промовила:

— Я нагороджую тебе цим вінком на відзнаку доблесті переможця турпіру, — після цих слів вона на мить спинилася і додала. — І ніколи вінець рицарства не був покладений на більш достойне чоло.

Рицар нахилився, поцілував руку прекрасної Королеви, і, втративши останні сили, знеможений впав до її ніг.

Всі завмерли. Седрик, несподівано побачивши сніпа, якого він вигнав з рідного дому, кинувся вперед, ніби памагаючись стати між ним і Ровеною, але його випередили розпорядники. Зрозумівши причину неприємності Айвешго, вони розстебнули панцир і побачили під пробитим пагрудником глибоку рану.

Розділ 13

Продовжилося свято в Ешбі змаганнями серед йоменів у мистецтві стрільби з луків. Найкращому стрільцеві в нагороду було обіцяно мисливський ріг у срібній оправі і медальйон святого Губерта, покровителя мисливців.

Список суперників, які виявили бажання взяти участь у змаганнях, палічував чотирьох йоменів. Бажаючи краще роздивитися цих влучних стрільців, принц Джон спустився на арену. Роззирнувшись навколо, він побачив серед глядачів в зеленому каптані йомена, який

учора роздратував його своєю впевненістю у тому, що стріляє з лука не гірше королівських лісничих. Принц Джон звернувся до нього:

— Еге! Вчора ти багато вихвалявся щодо свого мистецтва володіння луком, а сьогодні боїшся позмагатися з тими, що вийшли на арену.

— Присягаюся честю, сер, — відповів йомеп, — я маю іншу причину, щоб утриматися від стрільби, і не боюся поразки.

— А яка ж у тебе причина? — запитав принц Джон, який сам не розуміючи чому, відчував якусь особливу цікавість до цього пахаби.

— Тому, — відповів йомеп, — що не знаю, чи ці лучники звикли стріляти по таких мішенях, як я. До того ж, я не знаю, як ваша світлість сприйме третю перемогу людини, яка вам не до вподоби.

Почервонівши, принц запитав:

— Як тебе звати, йомепе?

— Локслі, — відповів той.

— Тоді, Локслі, — сказав принц Джон, — ти стрілятимеш після того, як відстріляються ці восьмеро. Якщо ти виграєш, я додам до твого призу ще двадцять золотих. Але якщо програєш, з тебе стягнуть твій зелений одяг і виженуть з арени тятивами як пахабного хвалька. Якщо ти відмовишся від моєї чесної пропозиції, — сказав принц Джон, — розпорядник арени поріже твою тятиву, зламає лук і стріли й вижене тебе звідси як легкодухого болягуза.

— Це не дуже чесна пропозиція, гордий принце, — сказав йомеп, — примушувати мене змагатися з кращими лучниками і зносити гапбу, якщо вони виявляться кращими. І все ж, я підкорюся.

— Дивіться за ним добре, — сказав принц Джон, — щоб він не втік ще до випробування. А ви, друзі, стріляйте влучно. Он у тому паметі після перемоги на вас чекає бочка пива і смажений олень.

У кінці доріжки була встановлена мішень. Кожен лучник мав зробити по три постріли підряд. Один за одним лучники виходили вперед і випускали стріли сміливо й майстерно. Із двадцяти чотирьох випущених стріл десять влучило просто в мішень. Інші близько до неї, що теж вважалося добрим результатом. З десяти стріл, що попали чітко в мішень, дві належали Х'юбертові, лісничому, що служив у Мальвуазена, і його проголосили переможцем.

— А тепер, Локслі, — з іронічною посмішкою сказав принц Джон відчайдушному йомепові, — вирішуй, чи хочеш ти змагатися з Х'юбертом, чи відразу віддаси лук і сагайдак розпорядникові змагань.

— Якщо іншого виходу немає, — сказав Локслі, — я випробую свою долю з умовою, що, якщо я влучу точно в мішень Х'юберта, він змушений буде влучити в ту, яку я йому запропоную.

— Це справедливо, — відповів принц Джон, — і ми тобі не відмовимо. Х'юберте, якщо ти переможеш цього хвалька, я пасивно тобі повний ріжок срібних монет.

— Людина може зробити тільки те, що може, — відповів Х'юберт, — але колись мій дід добре стріляв із лука у битві під Гастінгсом, і я постараюся бути гідним його пам'яті.

Х'юберт, як переможець першого змагання, отримав право стріляти першим. Він дуже уважно прицілювався, виміряв очима. Потім зробив крок вперед і, витягнувши лук у лівій руці на рівень з обличчям, відтягнув тятиву до вуха. Стріла просвітіла в повітрі і влучила у внутрішню частину мішені, але не по центру.

— Ти не врахував вітру, Х'юберте, — сказав його суперник, натягнувши свій лук. — Якби ти зробив це, то влучив би краще.

Сказавши це, не виявляючи жодного хвилювання і майже не прицілюючись, Локслі вийшов на визначену позицію і випустив стрілу недбало. Стріла влучила в мішень на два дюйми ближче до білої плями, яка означала центр, ніж та, яку випустив Х'юберт.

— Присягаюся небом, — вигукнув принц Джон до Х'юберта, — якщо ти дозволиш цьому негідникові перемогти тебе, ти заслуговуєш на шибеницю. Стрільай, негіднику, і стрільай добре, бо пошкодуєш!

Х'юберт зайняв позицію і, врахувавши зауваження суперника, зробив поправку на вітер, який якраз посилювався, і вистрелив так успішно, що стріла влучила просто в центр мішені.

— Х'юберт! Х'юберт! — вигукували глядачі.

— Цього пострілу ти не можеш переверпити, Локслі, — сказав принц з глузливою посмішкою.

— Але я зроблю позначку на його стрілі, — відповів Локслі і, випустивши стрілу дещо уважніше, ніж попередню, він влучив просто в ту, яку щойно послав його суперник, розтроцювши її на маленькі трі-

сочки. Глядачі були настільки вражені його спритністю, що деякий час над ареною пагувала тиша.

— Це просто диявол, а не людина, — шепотіли йомени, — так ще ніхто ніколи не стріляв, відколи в Британії зігнули перший лук.

— А тепер, — сказав Локслі, — я прощу дозволу вашої світлості поставити таку мішень, якою користуються на півночі, і запрошую усіх хоробрих йоменів випробувати своє мистецтво. Я збираюся тільки відрізати гілочку з верби, що росте неподалік.

Локслі повернувся з прямою паличкою довжиною футів із шість і товщиною в палець. Він спокійно почав зімати з неї кору, зауваживши, що пропонувати мешкащеві лісів стріляти по такій великій мішені, як та, яку використовували на цих змаганнях, просто образливо.

— Там, де я ріс, — продовжував він, — це було б однаково, що цілитися у стіл короля Артура, за яким одночасно сиділи шістдесят рицарів¹. У таку мішень влучив би семирічний хлопчик. Але, — продовжував він, перейшовши в інший кінець поля і встромивши там вербову гілку, — того, хто влучить у цю палицю з відстані ста ярдів, я назву лучником, вартим стріляти в присутності короля, навіть самого бравого короля Ричарда.

— Мій дід, — сказав Х'юберт, — добре стріляв у битві біля Гастінгса, але ніколи не цілюся у таку мішень, і я теж не буду цього робити. Якщо цей йомен зможе розколоти цю гілку, я охоче віддам першість йому, або, краще сказати, дияволу, що одягнув його куртку, бо людина не може так стріляти. Людина може тільки те, що може, і тому я не буду стріляти, знаючи, що не зможу влучити. Це все одно, що паматися влучити в лезо пожа, в соломинку або в сонячний промінь.

— Боягузливий собако! — вигукнув принц Джон. — Гей ти, Локслі, стріляй! Якщо ти влучиш у цю мішень, я скажу, що ти перший, кому вдалося це зробити. Що б не сталося, ти не підеш звідси, доки не доведеш, що ти дійсно на це здатний.

— Я постараюся зробити все, що можу, як каже Х'юберт, — відповів Локслі, — ніхто не може зробити більше, ніж може.

Він знову підняв свій лук, на цей раз уважно оглянув його, змінив тятиву, яка, на його погляд, була недостатньо тугою після перших пострілів, потім уважно прицілювся. Глядачі спостерігали за ним, затамувавши подих. І лучник виправдав їхні сподівання: стріла розколола вербову гілку навпіл. Пролунали схвальні вигуки, і навіть принц Джон не міг не висловити захоплення мистецтвом Локслі.

¹ У середньовічних рицарських романах король Артур і його рицарі сиділи і раділися за круглим столом.

— Ці двадцять золотих — твої, — сказав він, — і ріжок теж, ти їх чесно заробив. Я дам тобі п'ятдесят, якщо погодитися одягнути ліврею, щоб служити мені, будеш йоменом у моїй охороні. Я ще піколи не бачив руки, яка так вміло тримає лук, і такого влучного ока.

— Пробачте, благородний принце, — сказав Локслі, але я поклявся, що якщо колись і буду служити, то тільки вашому братові, королю Ричарду. Ці двадцять золотих я залишаю Х'юбертові, який сьогодні стріляв так само мужньо, як його дід біля Гастінгса. Якщо б він не був надто скромним і не відмовився стріляти, він влучив би в гілочку не гірше за мене.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Працюємо над текстом твору

1. Що ми дізнаємося про взаємини між Седріком та його сином Айвенго? Чому Улфрід відвідує батьківський дім у вигляді паломника?
2. Як ставиться Седрік до норманів? Відповідь обґрунтуйте.
3. Чому поведінку храмовника у домі Седріка можна назвати обурливою?
4. Розкажіть про суперечку паломника і храмовника під час вечері у Ротервудському замку. Про що свідчать їхні заклádi (свята реліквія та золотий ланцюг)?
5. Як сприймають розповідь про перемогу Айвенго в Палестині його близькі? Як леді Ровена та Седрік поведуться під час суперечки паломника і храмовника?
6. Хто з ритарів очолив загони, що змагалися на другий день турніру?
7. Розкажіть про змагання двох партій. Яким чином партія Дездіпадо здобула перемогу у змаганнях? Чому принц Джон поспішно перервав поєдинок Бріана Буа-Гільбера та Дездіпадо?
8. Кому принц Джон присудив перемогу і чим він мотивував свій вибір?
9. Розкажіть, як відбулася церемонія нагородження. Яким чином з'ясувалося, хто є Ритарем Позбавленим Спадку?
10. Перекажіть епізод, в якому описано змагання лучників. Що в поведінці Локслі викликає у вас повагу?

Розділ 22

Фрон де Беф, Бріан де Буа-Гільбер та капітан найманців де Брасі, переодягшись розбійниками, напали на Седріка Саксонця, який разом з леді Ровеною та почтом повертався додому. Дорогою Седрік дозволив приєднатися до своєї групи єврею Ісаку з донькою Робеккою, навіть не підозрюючи, що в закритих ношах вони везли пораненого Айвенго. Бранці опинилися в замку Фрон де Бефа і лише тоді зрозуміли, що вони в полоні у норманів.

— Тут, — відповів Фрон де Беф, — саме тут ти віддаси срібло і зважиш його на підлозі цієї темниці. Чи ти вважаєш, що я відпущу тебе, не отримавши викупу?

— А яка запорука того, що, отримавши гроші, ти відпустиш мене?

— Слово норманського барона, поганий лихварю, — відповів Фрон де Беф. — Честь норманського дворянина чистіша від золота й срібла усього твого племені. Ти не маєш іншого виходу. Я встановлюю правила і не збираюся повторювати своїх умов.

Ісак голосно застогнав.

— Отже, ти звільниш мене і мого пораненого друга?

— Не сунь носа у справи інших! Ти зробив свій вибір і маєш заплатити викуп якомога швидше.

— Але спершу відпусти мою доньку Ребекку до Йорку, — відповів Ісак, — з надійним охоронцем, славний рицарю, і як тільки вершиш із грошима повернетесь, — він знову голосно застогнав, — ви зможете відрахувати і зважити їх тут, на цій підлозі.

— Твою доньку? — промовив Фрон-де-Беф, вдавши здивування. — Присягаюся небом, Ісаку, я цього не знав. Я думав, що ця чорноока красуня твоя коханка і віддав її прислуговувати серу Бріану де Буа-Гільберові.

Після цих слів Ісак закричав так голосно, що, здавалося, здригнулося склепіння, і вражені сарацини відпустили його руки. Скориставшись цим, старий єврей впав на підлогу й обхопив руками коліна Фрон де Бефа.

— Бери все, чого вимагаєш, — промовив він. — Візьми ще в десять разів більше, забери в мене все, якщо хочеш! Ні! Заколи мене своїм кинджалом, засмаж на вогні, але помилуй мою доньку, захисти її життя і честь. Заклинаю тебе іменем твоєї матері, врятуй честь беззахисної дівчини! Вона — копія моєї померлої Рахелі, остання з наших шести дітей. Чи ж ти позбавиш бідного вдівця його єдиної втіхи? Чи заставиш батька пошкодувати, що його єдина дитина не лежить в могилі поряд із матір'ю?

— Я шкодую, — відповів норман, — що не знав цього раніше. Мені здавалося, що ваше плем'я не любить нічого, окрім мішків з грошима.

— Не думай про нас так погано, хоч ми й євреї, — сказав Ісак, використовуючи миттєвий спалах співчуття. — Навіть загнана лисиця і підстрелена дика кішка люблять своїх малят. Тож і люди племені Авраама, до яких усі ставляться з презирством, люблять своїх дітей.

— Хай буде й так, — відповів Фрон де Беф, — колиш я, може, й повірю в це, але зараз мова не про це. Я вже нічого не можу змінити.

Я дав слово своєму товаришеві по зброї. До того ж, з чого ти взяв, що з дівчиною станеться щось але, якщо вона належатиме Буа-Гільберу?

— О Боже! — вигукнув Ісак. — Коли це храмовники жаліли людей і берегли честь жінок?

— Невірний собако! — гнівно крикнув Фрон-де-Беф. — Не оскверняй священного ордену Храму Господнього! Крапце поспішишся з викупом, як ми й домовилися, щоб не було гірше!

— Злодію, пегіднику! — пристрасно закричав Ісак, не в змозі далі стримувати свої почуття. — Я нічого не заплачу тобі, поки не приведиш до мене доньку, живу і незбезцезнену!

— Чи ти сповна розуму, ізраїльтянине? — суворо запитав норман. — Чи, може, маєш чари проти розпеченого заліза і гарячої олії?

— Мені байдуже! — вигукнув Ісак, доведений до відчаю, керований тільки батьківською любов'ю. — Роби, що хочеш! Допька мені дорожча, ніж власне тіло, яке ти загрожуєш спалити. Я не дам тобі срібла! Хіба що розтоплю його і виллю у твою зажерливу горлянку. Ні, я не дам тобі жодного пенні, назарею. Вбивай мене, якщо хочеш, але розкажи усім, що жид під тортуррами не схилився перед християнином.

— Присягаюся святим розп'яттям, якого так боїться твоє прокляте плем'я, — сказав Фрон де Беф, — ти відчуєш, що таке вогонь!

Розділ 23

...Помінявши одяг розбійника на розкішне вбрання рицаря, де Брасі вирішив, не кричачись, поговорити з Ровеною. Спочатку норман розповів про свої почуття, та, коли Ровена рішуче відмовилася від руки і серця де Брасі, він вдався до погроз.

— Горда дівчино, — промовив де Брасі, перекопавшись, що його вишуканий стиль не припіє йому нічого, крім презирства, — ти горда, то ж я також буду гордим. Знай, що я попросив твоєї руки у такий спосіб, думаючи, що це відповідає твоїй вдачі. Але, здається, тобі більше подобається, коли за тебе б'ються зі зброєю в руках. Тобі не до серця витончені слова.

— Витончені слова, — відповіла Ровена, — за якими приховуються грубі дії, все одно, що рицарська кольчуга на тілі блязня. Вам значно більше пасують одяг і мова розбійників, користуючись ними, немає потреби маскувати пегідні вчинки.

— Тоді прямо, сміливою мовою, що відповідає сміливим вчинкам, я заявляю тобі, Ровено, ти можеш залишити цей замок, тільки ставши дружиною Моріса де Брасі. Я не зник міняти своїх планів, до того ж, норманський барон не мусить виправдовуватися перед саксонською

дівчиною, якій він робить честь, пропонуючи свою руку і серце. Ти горда, Ровено, і гідна бути мою дружиною. Яким ще чином можеш змінити сільську садибу, у якій саксонці живуть разом із свипми, що становлять усе їхнє багатство, на почесне місце серед тих, хто є прикрасою Англії, уособлюючи її силу і владу?

— Ричарю, — відповіла Ровена, — сільська садиба, про яку ви щойно згадали з таким презирством, була мою домівкою з раннього дитинства. І, повірте, якщо я колись і залишу її, то тільки з тим, хто не зневажатиме мій дім і людей, які мене виховали.

— Я розумію, що ви маєте на увазі, леді, — сказав де Брасі, — хоч, може, вам і здається, що я на це не здатний. Але не мрійте про те, що Ричард Левове Серце колись повернеться на троп і що його фаворит Уїлфрід Айвенго поведе вас до нього як свою паречену, щоб отримати його благословення. Знайте, леді, що цей суперник у моїх руках, і тільки від мене залежить, чи схочу я відкрити тасмницю щодо його перебування у замку Фрон де Бефа, помста якого може бути страшнішою від моєї.

— Уїлфрід тут? — запитала Ровена презирливо. — Це така ж пісепниця, як і те, що Фрон де Беф його суперник.

Де Брасі якусь мить уважно дивився на неї.

— Ти дійсно не знала про те, що старий Ісак із донькою везли його з собою на пошак?

— Якщо він дійсно тут, — ледве стримуючи хвилювання промовила Ровена, — чому ти вважаєш його суперником Фрон де Бефа? І що чекає на нього, крім ув'язнення, з якого, за рицарськими законами, він може звільнитися за відповідний викуп?

— Ровено, — відповів де Брасі, — Фрон де Беф зітре зі свого пляху чоловіка за те, що той має право володіти маєтком Айвенго. Але погодься на мою пропозицію, леді, і порапеному рицарю не прийдеться боятися гніву Фрон де Бефа.

— Врятуй його заради всього святого! — вигукнула Ровена, забуваючи про гордість, думаючи тільки про долю свого коханого.

— Я можу це зробити і зроблю, — відповів де Брасі. — Тому що, коли Ровена погодиться стати пареченою де Брасі, хто посміє заподіяти зло її родичеві, синові її опікуна, друзів дитинства? Але тільки твоя любов може купити йому життя. Погодься на мою пропозицію, і він вільний, якщо ж ні, він помре, а сама ти залишишся у в'язниці. Твій коханий лежить порапений у цьому замку. Айвенго, якому ти віддаєш перевагу, стоїть на пляху у Фрон де Бефа, і його масток, на котрий претендує барон, дорожчий від честолюбства і краси. Фрон де

Беф, не вагаючись, усуне перешкоду ударом кинджала чи списа. Таким чином, Ульфрід відправиться на той світ. Седрік також...

— І Седрік також? — повторила Ровена. — Мій благородний, мій дбайливий опікун!..

— Доля Седріка також залежить від твого рішення, — сказав де Брасі. — Раджу тобі добре подумати.

До цього моменту Ровена поводитися хоробро, тому що не розуміла, яка серйозна небезпека загрожувала їй і дорогим для неї людям. Вона мала м'яку, піжну вдачу, як більшість світловолосих жінок, але поступово, завдяки умовам виховання, характер її став досить твердим і рішучим. Вона звикла, що всі, хто її оточував, навіть Седрік, виконували всі її бажання. Це тільки додало їй самовпевненості, і вона навіть уявити собі не могла, як це хтось може піти проти її волі. Та коли Ровену спіткало таке горе, коли вона зрозуміла, яка небезпека загрожувала їй самій, її опікунів і її коханому, вона злякалась і розгубилась.

Вона затремтіла, звела догори руки і залилася гіркими сльозами. Неможливо було бачити це і залишатися байдужим. Де Брасі збентежився, та він падто далеко зайшов, щоб повертати назад. Розуміючи, що поки Ровена в такому стані, жодні докази чи навіть погрози на неї не подіють, він ходив по кімнаті, намагаючись заспокоїти її, а тим часом сумніви стосовно власної поведінки почали закрадатися в його душу. «Якщо я піддамся сльозам цієї дівчини, — думав він, — я втрачу все, заради чого пішов на такий ризик. Мені залишиться тільки вислуховувати пасмішки принца Джопа і його веселих товаришів. І все ж я не можу спокійно спостерігати за стражданнями такої прекрасної дівчини. Краще б вона залипилася гордою і пихатою».

Схвилюваний цими думками, він просив Ровену заспокоїтися. Але якраз в цей час пролунав звук рогу, що палякав інших меткапців замку. Хоча навряд чи де Брасі жалкував з цього приводу...

Розділ 24

У далекій самотній вежі чекала вироку Ребекка. Коли в кімнаті з'явився Бріан де Буа-Гільбер у вигляді розбійника, єврейка відразу зрозуміла, що його цікавлять не гроші, а її прихильність.

— Не бери на душу такого гріха, — сказала Ребекка, — візьми викуп і змилуйся. За золото ти можеш розважатися, а якщо скривдиш нас — тебе мучитиме совість. Мій батько дасть тобі усе, що завгодно.

— Ти гарно говориш, — відповів розбійник, — але знай, що щавовного Ісака оброблять так, що він віддасть усе, що має, без моєї допомоги. Твій викуп — твоя краса і кохання, і я не прошу нічого іншого.

— Ти не розбійник, — відповіла Ребекка, — жоден розбійник не відмовився б від такого викупу. Ти не розбійник, а норман, норман, може, навіть високого роду. Тож поведься відповідно до свого походження, скинь цю огидну маску!

— А ти добре вмієш вгадувати, — сказав Бріан де Буа-Гільбер, відкривши обличчя. — Я не розбійник, прекрасна трояндо Шаропа, і я волю прикрашати твою шию і руки перлами й діамантами, які так тобі до лиця, радше ніж відбирати в тебе ці прикраси.

— Що ж тобі треба від мене? — запитала Ребекка. — Між нами не може бути нічого спільного: ти — християнин, а я — єврейка. Наш союз був би незаконним і перед церквою, і перед синагогою.

— Цілком справедливо, — сміючись, відповів храмовник. — Одружитися на жидівці? Ні, чорт забори! Якщо б навіть один з християнських королів запропонував мені одружитися з його донькою, я б не міг зробити цього. Я поклявся не пов'язувати своє життя з жодною з жінок. Я храмовник. Бачиш цей хрест святого ордену?

— І ти смієш показувати його за таких обставин? — гнівно запитала Ребекка. — Яка ж твоя віра, якщо ти без вагання звертаєшся до того, що вважаєш святим, збираючись порушити свою урочисту клятву?..

Очі храмовника спалахнули у відповідь на цей докір:

— Послухай, Ребекко, дотепер я розмовляв з тобою ввічливо, а зараз буду говорити мовою переможця. Ти полонена і мусиш підкорятися мені, це загальний закон для всіх пацій. Я не відступлюся від своїх прав і візьму силою все, що ти відмовляєшся дати мені доброю волею.

— Зупинися, — сказала Ребекка. — Зупинися й вислухай мене перед тим, як паважися скоїти смертний гріх! Ти можеш мене перемогти, тому що Бог сотворив жінку слабшою і доручив чоловікові захищати її. Але я розповім про твій негідний вчинок, храмовнику, усій Європі, від краю до краю. Я звернуся до релігійних перекопань твоїх соратників, якщо вони відмовлять мені у співчутті. Кожен дізнається, що ти, як єретик, грішив з жидівкою. Той, хто не здригнеться від твого злочину, все ж прокляне тебе за те, що ти обезчестив хрест, який носиш, займаючись перелобством з донькою ізраїльського народу.

— А ти розумна, — відповів храмовник, добре розуміючи, що вона говорить правду, тому що закони його ордену дійсно суворо забороняли те, що він збирався зробити. У деяких випадках випуватців навіть виключали з ордену. — Язик у тебе гострий, але ти мусила б кричати дуже голосно, щоб хтось почув твій голос за мурами цього замку. Тут усі ці сльози, благання, заклики до справедливості і крики про допомогу завмирають, бо їх ніхто не чує. Тебе може врятувати тільки одне,

Ребекко. Підкорися долі, прийми напу релігію, і ти отримаєш такі почесті, що більшість норманських леді заздритимуть фаворитці пайкращого серед рицарів, що захищають святий Храм.

— Підкоритися долі! — вигукнула Ребекка. — О, святі небеса! Заради чого? Прийняти твою релігію? Що ж це за релігія, яка виховує таких негідників? Ти пайкращий серед храмовників? Підлий рицар! Клятвопорушник! Я зневажаю тебе і кидаю тобі виклик! Підтримка бога Авраама врятує мене навіть з цієї мерзотної безодні.

Сказавши це, вона відчинила ґратчасте вікно, що вело на сторожову башту, і вмить опинилася на самому краю парапету над проваллям. Не сподіваючись такого відчайдушного вчинку, Буа-Ґільбер не встиг зупинити її. Коли він зробив крок до неї, Ребекка вигукнула:

— Залишайся там, де стоїш, гордий храмовнику! Ще один крок, і я кинуся у це провалля. Краще розбитися об каміня цього двору, ніж стати жертвою твоєї грубої пристрасті!

Храмовник завагався; його рішучість, яка ніколи не поступалася перед стражданнями інших, поступилася перед силою її духу.

— Зійди, перозсудлива дівчино, — сказав він. — Присягаюся землею і небом, я не ображу тебе.

— Я не вірю тобі, — відповіла Ребекка. — Ти вже довів, чого варті твої клятви. У пайближчій сповідальні тобі відпустять твій грішок, оскільки ти всього лише збезчестив нещасну єврейську дівчину.

— Ти несправедлива до мене! — гаряче вигукнув храмовник. — Присягаюся власним іменем, хрестом, що попу на грудях, своїм мечем, старовинним гербом моїх батьків, присягаюся, я не заподію тобі лиха! Зупинись, якщо не заради себе, то хоча б заради свого старого батька. Я стаю йому другом, а в цьому замку йому потрібна допомога.

— На жаль, так. Та чи могу я тобі вірити?

— Нехай мій щит перевернуть верхнім кінцем вниз і моє ім'я знеславлять, — сказав Бріан де Буа-Ґільбер, — якщо ти матимеш причину парикати на мене! Я порушував багато законів і заповідей, але ніколи не зрадив свого слова.

— Тоді я повірю тобі, — сказала Ребекка, — поки що.

Вона спустилася з парапету, але від вікна не відійшла.

Мужність і тверда рішучість у поєднанні з прекрасними рисами обличчя надали її стану, голосу, погляду стільки гідності, що вона здавалася майже неземною істотою. У погляді її не було розгубленості, вона не зблідла перед загрозою такої близької смерті. Навпаки, від усвідомлення того, що сама може вирішувати свою долю і при бажанні уникне безчестя, нехай навіть ціною життя, щоби її почервоніли, очі

ще більше загорілися. Буа-Гільбер, людина горда і смілива, подумав, що ще ніколи не бачив такої хвилюючої і всеперемагаючої краси.

— Нехай між нами буде мир, Ребекко Ти не повинна більше мене боятися, — запевняв Буа-Гільбер.

— Я не боюся тебе, — сказала вона, — завдяки тому, хто збудував цю високу башту, завдяки йому і богові Ізраїлю, я не боюся тебе.

— Ти несправедлива до мене, — сказав храмовник. — Присягаюся землею, морем і небом, несправедлива! Я зовсім не такий, яким ти мене бачиш: жорстокий, егоїстичний і безжальний. Цієї жорстокості мене навчила жінка, і з того часу я був жорстокий з жінками, але не з такими, як ти. Ще жоден рицар не брав у руки свого списа з такою відданістю жінці, яку він кохає, як це робив Бріан де Буа-Гільбер. Вона була донькою збіділого барона, у якого не залишилося нічого, крім напівзруйнованої башти, перодочого виноградника й кількох акрів землі коло Бордо. Я прославляв її ім'я славними подвигами, і її знали краще, ніж багатьох багатих спадкоємців. Мої подвиги, мій кинджал, моя кров прославляли ім'я Аделаїди де-Монтемар від королівського двору Кастилії і до Візантії. І що я отримав? Повернувшись зі славою, за яку дорого заплатив, я дізнався, що вона вийшла заміж за гасконського дворянина, про якого далі його власних володінь ніхто нічого не чув. Я палко кохав її і жорстоко помстився за зраду. Але моя помста повернулася проти мене. З того дня я не живу. Я не маю власного будинку, мене не втішає любляча дружина, я не гріюся біля домашнього вогнища. Ніхто не прийде до моєї могили, після мене не залишаться нащадків, щоб продовжувати старовинний рід Буа-Гільберів. Я склав свої права до ніг глави нашого ордену, втративши незалежність. Храмовник не має жодних прав, все його життя підкорене іншому.

— А які ж переваги дають такі жертви? — вигукнула Ребекка.

— Право помсти, Ребекко, і задоволення власного честолюбства.

— Це скупа пагорода, — сказала Ребекка, — за втрату пайдорожчих людських цінностей.

— Не говори цього! — відповів храмовник. — Помста — величезне задоволення. А честолюбство? Це спокуса, яка може порушити спокій навіть найщасливішої людини.

Він на якусь мить зупинився і додав:

— Ребекко! Та, що була готова вмерти, аби не зазнати безчестя, має горде і сильне серце. Ти мусиш бути такою. Це має бути з твоєї згоди й відповідно до твоїх умов. Ти мусиш погодитися розділити мої мрії, які сягають дуже далеко. Подумай, перш ніж відповісти. В ордені я один із провідних командирів і можу з часом навіть стати на чолі

всього ордену. Я шукав споріднену душу, яка могла б розділити зі мною мої честолюбні мрії, і я знайшов її.

— І це ти говориш мені, знаючи, до якого народу я належу...

— Тільки не кажи, — перебив її храмовник, — що у нас різні віросповідання. В душі ми не віримо у ці дитячі казочки... Я чую звуки рогу. Напевно, там необхідна присутність моя. Подумай над тим, що я сказав. Прощай! Я не прошу прощання за свою жорстокість. Завдяки їй я взяв тебе. Я скоро повернуся, і ми продовжимо нашу розмову.

Розділ 43

Члени ордену Святого Храму, побачивши одержимість Бріана де Буа-Гльбера єврейкою, вчинили над дівчиною суд. Дівчина чудово розуміла, що сподіватися на справедливе рішення — марно, і тому висунула свою вимогу — призначення Божого суду. Тобто рицар-захисник, якщо такий знайдеться, має вийти на битву проти того, кого призначить суд. Якщо захисник Ребекки стане переможцем, це означатиме, що сам Бог рятує її, а якщо ні — її спалять на вогнищі як відьму.

Прошло вже дві години, а судді все ще дозволяли звищувачей чекати на свого рятівника. Однак ніхто вже не сподівався, що хтось з'явиться захищати жидівку, звищувачку в чаклунстві. І підбурені Мальвуазеном рицарі почали перешіптуватися, вважаючи, що час, відведений Ребеці, минає. Та цієї миті на полі з'явився вершник, який швидко наближався до арени. Сотні голосів вигукнули: «Захисник! Захисник!» Незважаючи на упередженість і забобони, патовп одногоспо вітав рицаря, який вийшов на арену. Однак, придивившись уважніше, присутні розчаровано зітхнули. Кінь, проскакавши далеко відстає, здавалось, був готовий впасти від втоми, і сам вершник, який сміливо вийшов на арену, ледве тримався в сідлі.

На запитання герольда щодо його звання, імені й мети приїзду невідомий рицар рішуче відповів:

— Я рицар благородного походження і приїхав сюди, щоб виправдати списом і мечем цю дівчину, Ребекку, доньку Ісаака з Йорку, і переконати присутніх, що звищувачка проти неї безпідставне і облудне, а також прилюдно заявити, що Бріан де Буа-Гльбер — зрадник, вбивця і брехун. Тут, на цій арені, я доведу це мечем. Бог, свята Марія і святий Георгій, захисник усіх рицарів, допоможуть мені.

— Незнайомець повинен спочатку довести, що він справжній рицар з почесної родини, — сказав Мальвуазен. — Рицарі нашого ордену не змагаються з невідомими.

— Моє ім'я, — сказав рицар, зімаючи шолом, — добре відоме, моє походження, Мальвуазене, не гірше від твого. Я — Ульфрід Айвенго.

— Я не буду битися з тобою зараз, — сказав храмовник глухим голосом. — Нехай загояться твої рани, знайди собі кращого коня і тоді я вважатиму за можливе зустрітися з тобою, щоб вибити з тебе хлоп'яче зухвальство і удавану хоробрість.

— Гордий храмовнику, — відповів Айвенго, — може ти забув, що двічі падав на землю від ударів мого списа? Згадай арену в Акрі. Згадай турнір в Елбі, пригадай, як вихвалявся в Ротервуді, як заклав свій золотий ланцюг, обіцяючи зустрітися з Ульфрідом Айвенго, щоб повернути собі честь, заплямовану ним. Якщо ти не будеш битися зі мною зараз, я оголошу тебе, храмовнику, боягузом, це почують не тільки члени твого ордену, це буде знати вся Європа.

Буа-Гільбер перішуче глянув на Ребекку, а потім, повернувшись до Айвенго, гнівно вигукнув:

— Саксонський собако! Бери свій спис і готуйся до смерті, яку сам накликав на себе.

— Чи гросмейстер дозволяє розпочати бій? — запитав Айвенго.

— Я не можу відмовити тобі, — сказав Бомануар, — якщо дівчина не заперечує визнати тебе своїм захисником. Але хотілося б, щоб ти був у кращому стані. Ти завжди був ворогом нашого ордену, та було б більш справедливо, щоб це був чесний поєдинок.

— Ні, зараз і не інакше, — відповів Айвенго. — Це Божий суд, і я віддаю себе на його волю. Ребекко, — звернувся він, під'їхавши до неї, — чи визнаєш мене своїм захисником?

— Так, — сказала вона, — так, я визнаю тебе захисником, якого мені послало Небо. Але ж ні — ні! Твої рани ще не загоїлися. Не бийся з тим зухвалим чоловіком, навіщо тобі тепер помирати?

Але Айвенго уже зайняв свою позицію, опустив шолом і підняв спис. Буа-Гільбер зробив те саме. Застібаючи шолом, його зброєсець зауважив, що смертельно бліде обличчя рицаря раптом спалахнуло.

Герольд, перекопавшись, що суперники готові до бою, двічі голо-сно повторив французькою мовою: «Виконуйте свій обов'язок, доблесні рицарі!» Виглосивши слова, він від'їхав убік і пагадав, що ніхто з присутніх під загрозою смерті не повинен ні словом, ні дією втручати-ся у поєдинок. Гросмейстер, тримаючи в руці рукавичку Ребекки, ви-мовив по-французьки: «Починайте!» — і кинув її на арену.

Протрубили сурми, і рицарі на великій швидкості кипулися пазу-стріч один одному. Стомлений кінь Айвенго і його не менш стомлений вершник, як і слід було очікувати, впали після першої сутички. Усі передбачали такий кінець поєдинок, але, хоч спис Айвенго лише торк-нувся щита Буа-Гільбера, той, на подив усіх присутніх, захитався в сідлі і теж впав на землю.

Айвенго, визволившись з-під лежачого коня, скочив на ноги і під-няв меч. Та його противник не піднімався. Поставивши ногу йому на груди і приклавши меч до його шиї, Айвенго показав рицареві здатися або готуватися до смерті. Буа-Гільбер мовчав.

— Не вбивай його, рицарю, — вигукнув гросмейстер, — без сповіді і без відпущення гріхів, не вбивай тіло і душу. Ми визнаємо його пере-можелим.

Гросмейстер спустився па арену і наказав зняти шолом з пере-моженого рицаря, який лежав із заплющеними очима. Його обличчя все ще було темно-багряним. І раптом очі лежачого розплющилися, хоч погляд залишився тьмяним і перухомим, рум'янець поволі зійшов з обличчя, і воно вкрилося блідою пеленою смерті. Він помер не від ме-ча суперника, а став жертвою власних суперечливих пристрастей.

— Це, дійсно, Божа воля, — промовив гросмейстер, підвівши очі до неба. — Хай же буде воля Твоя!

За перекладом Ірини Мурацької

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

★ Працюємо над змістом твору

1. Що вам відомо про Ребекку?
2. Як сталося, що Ісак, Ребекка і поранений Айвенго потрапили в полон до норманів разом із саксонцями?
3. Як розподілили «здобич» Фрон де Беф, де Брасі та Буа-Гільбер? Які цілі переслі-дував кожен із них?
4. Що змусило Ісака забути страх перед тортурами і жахливою смертю?
5. Із якою пропозицією Моріс де Брасі прийшов до саксонської спадкоємиці трону? Як Ровена сприйняла цю пропозицію? Чим рицар став погрозувати дівчині?

- Прочитайте за ролями діалог леді Ровени і Моріса де Брасі (розділ 23). Простежте, як змінюються інтонації героїв під час розмови. Чим це пояснюється?
- Розкажіть, як відбувалася розмова сера Бріана і Ребекки. Що у ставленні Буа-Гільбера до Ребекки ганьбить честь лицаря і Ордену Храму? Внаслідок яких вчинків єврейки ставлення храмовника до неї змінюється?
- Що розповів храмовник Ребеці про себе? Чому він зневірився у щирості людських почуттів? На вашу думку, чи має право людина свою жорстокість і мстивість виправдовувати життєвими розчаруваннями, як Буа-Гільбер?
- Чому Ребекку звинуватили в чаклунстві?
- Розкажіть, як відбувся Божий суд над «чаклункою» Ребеккою. Що свідчать про мужність і непохитність молодого єврейки?
- Хто на Божому суді захищав інтереси Ордену Храму, а хто став заступником Ребекки? Як участь у цьому двобої характеризує Ульфріда Айвенто?

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ХУДОЖНІЙ ПРОСТІР І ХУДОЖНІЙ ЧАС

Усе в світі відбувається в часі і в просторі. Жодна подія, жоден предмет, жодна особа не існують поза ними. Так само і художній світ літературного твору співвідноситься і з часом, і з простором.

Реальний (або лінійний) час не залежить від бажань і можливостей людини. Ми не можемо його ні зупинити чи повернути, ні пришвидшити прихід майбутнього. Єдиний, хто може на землі керувати часом, це митець. Наприклад, письменник, створюючи *художній світ*, може вільно оперувати минулим, сучасним і майбутнім, може перенести дію твору у будь-яку місцевість, країну чи куточок планети і навіть поза її межі. Згадайте *«Різдвяну пісню в прозі»* Чарльза Дікенса, де духи Різдва перенесли Скруджа в часі і в просторі, що неможливо в реальному світі. Чи *«Маленького принца»* Антуана де Сент-Екзюпері, де головний герой вільно подорожував у Всесвіті. Або ж павпаки — автор може звузити простір художнього твору до одного невеликого приміщення. Наприклад, місцем дії у баладі *«Фрідріха Шіллера «Рукавичка»* є звіринець Франциска I, де протягом лише кількох хвилин розгортаються доволі драматичні події.

У такий спосіб митці створюють *художній час* і *художній простір*, які не завжди співвідносяться з реальним часом і простором.

Однак долучитися до мистецтва керування художнім простором і часом можемо і ми — читачі. Адже що заважає нам повернути час, перечитавши улюблену книгу?..

★ *Указати, чому та підсумувати*

12. Доведіть, що образ Уїлфріда Айвенго втілює найкращі риси рittersя.
13. Складіть план *порівняльної характеристики* образів Уїлфріда Айвенго та Бріана де Буа-Пільбера.
14. Схарактеризуйте образ Седрика-Саксонця. Що вам подобається в його вдачі, а що – ні? Відповідь обґрунтуйте.
15. Який період з англійської історії став тлом для роману Вальтера Скотта?
16. Прочитайте матеріал, поданий в рубриці «Історична енциклопедія». Які *реальні події* з історії Англії стали основою роману «Айвенго»?

★ *Мркуємо самостійно*

17. Чому міжособні війни послаблювали королівську владу? Поясніть сутність міжособиць на прикладі взаємини Уїлфріда Айвенго та Фрон де Бефа.
18. Як у романі розкривається тема віротерпимості? Як ви вважаєте, чи актуальна в наш час проблема доброзичливих стосунків з представниками інших релігій та націй? Чому?

★ *Виконуємо творчі завдання*

19. Спробуйте уявити, як склалося подальше життя Ребекки.
20. Напишіть невеликий твір на тему «Як я розумію справжню шляхетність».

★ *Застосовуємо поняття з теорії літератури*

21. Згадайте вивчене у 6 класі про *роман* як жанр літератури. Доведіть, що твір Вальтера Скотта «Айвенго» є *історичним романом*.
22. Зробіть висновок, як захоплення Вальтера Скотта історією та фольклористикою відобразилося у його творчості.
23. Поясніть, що таке *історичний калорит*. Наведіть приклади ознак історичного митюлого у романі «Айвенго».

★ *Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше*

24. Як у *баладах про Робіна Гуда* та в *історичному романі «Айвенго»* розкрито тему протистояння феодалів та простолуду?
25. Порівняйте образ Робіна Гуда в народних баладах та в романі В. Скотта.
26. Доведіть, що в романі Вальтера Скотта однією з провідних є *ідея національної самозбереженості*.
27. У яких раніше вивчених творах також порушено тему національної незалежності?
28. Що є спільного в зображенні загарбників у вилітних про Ілліо Муромця, літературній баладі Роберта Льюїса Стівенсона «Вересовий трунок» та в *історичному романі* Вальтера Скотта «Айвенго»?

Перша згадка про середньовічний турнір, що відбувся у Франції, датується 875 роком. Звідси мода на ці лицарські розваги поширилася на інші країни Європи. Завдяки подібним змаганням лицарі мали змогу продемонструвати своє військово мистецтво, підтримувати себе у належній фізичній формі, перебувати у постійній готовності до війни і, зрештою, могли зайняти свій час та заробити чималі статки. Багато хто під час турнірів зазнавав серйозних каліцтв і навіть гинув.

До XVI століття турніри з небезпечних протиборств поступово перетворилися на яскраві свята. Величний вигляд лицарів, вишукана геральдика, ошатні зброї і, звичайно, захоплена публіка. Змагання проводили згідно з правилами, у спеціально відгородженому місці, щоб не зачепити глядачів (що траплялося доволі часто), під пильним наглядом журі. Під час таких військових сутичок використовували різні види зброї. Найвидовищнішим і найпрестижнішим був поединок між двома вершниками, які, наближаючись на повному скаку, намагалися списами вибити один одного із сідла.

Взяти участь у турнірі могли зазвичай багаті лицарі, оскільки бойовий кінь, обладунки, зброя, спорядження почту іноді вартували цілого маєтку. Але той, хто справді був вправним воїном, міг заробляти на участі в турнірах чималі гроші (дорогі обладунки, спорядження і копії переможених ставали власністю переможця). В середньовічній Європі з'явилися мандрівні лицарі, які переїжджали з турніру на турнір у пошуках заробітків і пригод.

*Переможець отримує приз
із рук королеви лицарського турніру*

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

Константи Льдефонс Галчинський
(1905 – 1953)

Польський поет і перекладач *Константи Галчинський* до Другої світової війни був більш відомий як автор гумористичних і сатиричних творів. 24 серпня 1939 року його мобілізували. В армії він продовжував писати. Вірш *«Пісня про солдатів з Вестерплатте»* був створений 16 вересня, а вже 17 вересня поет потрапив у полон. У німецькому таборі для військових поляків, американців та англійців минуло 6 років життя Галчинського.

Твори Констати, написані у таборі, передавали на волю і друкували в підпільних збірках.

ПІСНЯ ПРО СОЛДАТІВ З ВЕСТЕРПЛАТТЕ

Коли вже дні спинили плити
І випало вмирати,
До неба лавами пішли
Солдати з Вестерплатте.

(А літо було гарне того року)

І так співали: «То пусте,
Що нам боліли рапи —
Зате ж весела путь веде
На осяйні поляни.

(А на землі того року було стільки вересу)

Стояли в Гдапську ми, як мур,
Не брали нас гармати.
Тепер ми в хмарах після бур,
Солдати з Вестерплатте».

І ті, чий слух сяга зірок,
Зір плине в даль бездонну —
Почули в небі рівний крок
Морського батальйону.

І спів лунав такий: «Аби
Не згаять час чудесний,
Ми грітись будем в теплі дні
На вересі небеспім.

Коли ж подмуть вітри зими
І стає спіг кружляти
Понад Варшавою — то ми,
Солдати з Вестерплатте».

Переклад О. Карпенко

Історична енциклопедія

Підняття німецького прапора над Вестерплатте

Вестерплатте — невеликий півострів поблизу портового міста Гдапськ (німецькою Дашіг) на балтійському березі Польщі. Нацистська Німеччина використала претензії на Гдапськ, де більшість населення були німцями, як привід для нападу на Польщу **1 вересня 1939 року**. Саме цей день став початком Другої світової війни, яка закінчилася через шість років і забрала десятки мільйонів життів.

У 1939 році невеликий гарнізон військового складу Вестерплатте, що належав Польщі, першим став на шляху гітлерівців і з 1 по 7 вересня вів запеклі бої, обороняючи півострів.

Менше двох сотень польських солдат гідно тримали оборону. Однак гарнізон не мав достатньо озброєння, натомість нацисти, ретельно підготувавшись до нападу, вели щільний артилерійський вогонь, бомбардували з повітря і постійно атакували.

Окупанти вважали, що зламають оборону за кілька годин, але шалений опір солдатів Вестерплатте став для них несподіванкою. Гітлерівці зазнали величезних втрат. На жаль, сили були нерівні, і 7 вересня польські військові здалися в полон. Усіх їх було відправлено у табори для військовополонених.

Імагуель Вайсглас
(1920 – 1979)

Народився *Імагуель Вайсглас* в єврейській сім'ї в місті Чернівці. Як і багато інших митців Буковини того часу він писав свої твори німецькою мовою, яка вважалася мовою інтелігенції. За жакливою іронією долі, багато німецькомовних поетів-євреїв під час Другої світової війни було ув'язнено в таборах і гетто, де в пелодських умовах мало кому вдалося вижити.

Частипу нашої окупованої території гітлерівська Німеччина передала під контроль Румунії, яка була її союзницею. Нацисти і фашисти особливу пенавість відчували до євреїв і свідомо випищували представників цього народу. Переслідування і масове знищення

В'язні концтабору

євреїв нацистською Німеччиною та її спільниками називають *Голокостом*. Упродовж Другої світової війни було замордовано на смерть шість мільйонів дорослих і дітей лише за те, що вони були євреями. Більшу частину цих людей було знищено саме в концентраційних таборах. Так, лише в одному концентраційному таборі смерті Аушвіц (Освенцім) в окупованій Польщі за роки війни було знищено близько мільйона ста тисяч євреїв.

В Україні восени 1941 року для утримання і знищення євреїв гітлерівці та їхні союзники теж створювали спеціальні табори. Зокрема такі табори організовували румунські окупаційні війська. Хоча умови перебування в них були надзвичайно важкі, все ж шансів вижити у румунських таборах було набагато більше, ніж у німецьких.

Імагуелю Вайсгласу у 1941 – 1944 роках також довелося пройти через такий румунський табір в Україні. Поетові вдалося вижити, а після закінчення Другої світової війни він оселився у Бухаресті, де працював музикантом, видавцем і редактором.

КРУКИ

Майбутнім не живем, його немає
Та може наостанок осягнем,
За що пас небо гнівно поливає
Цим градом чорних круків, мов вогнем.

А круків тих без ліку і без міри,
Летять зі свистом, моторош пройма.
Нема прихистку і немає сили,
Свист в голові триває, не вгава.

На цих пляхах зостанемось навіки,
Де мертві не довіряться живим,
Поляжем всі, розімкнуться повіки,
І зграї круків, і клубами дим.

Руками захиститися несила
Нехай у пас була б і сотня рук.
Туман спадає, ось — паступна хвиля,
І скоро смерть ухопить пас, мов крук.

Переклад Ігоря Патурі

DIE RABEN

Trotzdem wir keine Zukunft vor uns haben,
so vergewissern wir uns doch zuletzt,
ob nicht der Himmel diese schwarze Raben,
sobald es schneit, auf unser Leben hetzt.

So viele Raben geben uns zu denken,
unheimlich ists, wenn so ein Vogel schwirrt
der uns, wenn wir auch plötzlich seitwärts schwenken,
zu Häupten wie die Sorge folgen wird.

Und wer von uns zurückbleibt auf den Wegen,
will sich den Lebenden nicht anvertrauen;
sie werden sich bald auf den Rücken legen
und schweigend auf den Schwarm der Raben schaun.

Sie ab und zu bedrohend mit den Händen,
wie man gewöhnlich nach dem Nebel greift,
wo alle, die noch leben, einmal enden
und selbst der Tod uns wie ein Rabe streift.

★ *Готуємося до роботи з текстами*

1. Розкажіть, що ви знаєте про *Другу світову війну*.
2. Як війна відбулася на землях *Константи Галчинського* та *Імануеля Вайсгласа*, поетів різних за національністю, які жили в різних країнах?
3. Що вам відомо про цих митців?

★ *Працюємо над текстами творів*

4. Які реальні події стали основою поезії *Константи Льдефонса Галчинського «Пісня про солдатів Вестерпльятте»*?
5. Згадайте, що вам відомо про оборону півострова, та поясніть зміст рядка *«Не брали нас гармати...»*
6. Як бравий ритм вірша контрастує з подіями, описаними у творі?
7. У давній міфології вікінгів воїни, які загинули в бою, потрапляли у велику залу Валгалли. У цьому місці вічного спочинку, в раю для воїнів, вони продовжували вправлятися у військовій справі. А яким у вірші *К. Галчинського* зображено місце спочинку польських солдатів?
8. Як у вірші поет доводить, що солдати загинули з чистою совістю і з відчуттям виконаного перед Батьківщиною обов'язку?
9. Поясніть *метафору* неба, на яке пішли солдати *Вестерпльятте*.
10. Символом чого є птахи у вірші *Імануеля Вайсгласа «Круки»*? Чому поет не звернувся, наприклад, до образу голуба – символу миру?
11. Як у вірші поет передав безпорадність людини перед насильством і смертю?

★ *Міркуємо самостійно*

12. Чому для поета-єврея тема Другої світової війни була особливо гострою?
13. Проведіть паралель між долями євреїв в історичному романі *Вальтера Скотта «Айвенго»* та у творчості *Імануеля Вайсгласа*.
14. Поясніть роль діячів культури у боротьбі за мир та моральні цінності.

★ *Застосовуємо поняття з теорії літератури*

15. Згадайте з вивченого у 5 класі, які твори ми називаємо *віршами*.
16. Доведіть, що вивчені вами твори *К. Галчинського* та *І. Вайсгласа* є віршами.
17. Згадайте, що таке *переклад* і *перестів*.
18. Порівняйте текст вірша «Круки» в оригіналі та в перекладі українською. На вашу думку, *Ігор Папуша* здійснив *переклад* чи *перестів* твору?

Василь Биков
(1924 2003)

Більшість своїх творів Василь Биков присвятив трагедії Другої світової війни. Народився майбутній письменник у сім'ї бідного білоруського селянина. Пізніше Биков писав, що не любить згадувати своє голодне дитинство. Хлопець багато читав і мріяв стати художником-скульптором. Закінчивши сільську восьмирічку вступив до Вітебського художнього училища, однак завершити навчання йому не вдалося через відміну стипендії.

Молодість Василя Бикова була тісно пов'язана з Україною. Саме тут його застала Друга світова війна, розв'язана нацистською Німеччиною. Після закінчення Саратовського піхотного училища молодший лейтенант Биков захищав Кривий Ріг (Дніпропетровська область), Знам'янку і Олександрію (Кіровоградська область). Під час Кіровоградської військової операції у січні 1944 року, Василь був важко поранений і навіть помилково потрапив до списку загиблих. У шпиталі молодий офіцер провів три місяці, і вже влітку знову повернувся на фронт.

У 1947 році після демобілізації з лав радянської армії Василь Биков оселився у старовинному білоруському місті Гродню, де працював у місцевій газеті. В цей час випли з друку його перші художні твори. У 60-ті роки Василь став відомим письменником, до нього прийшли визнання, нагороди і високі посади. Книги Василя Бикова друкували великими накладками, за ними знімали художні фільми і навіть ставили балети.

Василь Володимирович належав до письменників фронтового покоління і чудово знав реальність війни. Він на собі відчув, що таке «дякі муки страху» перед смертю, перед полонем, перед бомбуванням і... перед печальством та каральними органами радянської армії.

Головним героєм його творів стала звичайна людина, яка потрапила у вир лихоліття. Письменник не ідеалізував своїх персонажів, не вдавався до парадної героїзації тих подій. Його цікавила неприкрашена правда про війну, гіркий досвід і моральні цінності людей, які пережили цю криваву трагедію. Саме тому деякі його твори не пройшли цензуру і були опубліковані лише через багато років після написання.

У 1978 році Василь Биков переїхав до міста Мінськ — столиці Білорусі, де був обраний депутатом Верховної ради республіки. Однак з настанням перебудови Василь Володимирович виявив свою активну громадянську позицію щодо незалежності (незалежності) Білорусі та її національного відродження (національнaгa адраджэньнa). У 1988 році він стає одним із засновників Білоруського народного фронту.

З 1990 до 1993 років Василь Биков був президентом об'єднання білорусів світу «Бацькаўшчына». Твори письменника перестали видавати, і він змушений був виїхати в еміграцію: спочатку до Фінляндії, потім до Німеччини та Чехії.

Биков неодноразово виступав з критикою існуючого ладу в Білорусі і, зокрема, політики, яку проводив Олександр Лукашенко — незмінний президент країни ще від 1994 року. Письменник засудив проведення референдуму про визнання російської мови державною, заборону національного прапора і символіки, відновлення радянської атрибутики. Він відкрито заявляв, що Олександр Лукашенко знищує національну культуру, а Білорусь у своєму розвитку повинна більше орієнтуватися на Захід, ніж на Росію.

*Молодий лейтенант Василь Биков
з бійцями свого підрозділу*

Повернувся на батьківщину Биков вже важко хворим за місяць до смерті у 2003 році.

Поховали відомого письменника і громадського діяча за греко-католицьким церковним обрядом, а трупу його вкривав заборонений у країні національний білоруський біло-червоно-білий прапор.

У рідній Білорусі Василю Бикову влада, не зважаючи на вимоги громадськості, досі не встановила жодного пам'ятника, не назвала його іменем жодної вулиці і не проводить урочистостей на вшанування його пам'яті. У 2014 році в день дев'яносторічного ювілею Василя Бикова молоді білоруси в одному з дворів Мінська на стіні трансформаторної будки намалювали графіті-портрет всесвітньо відомого співвітчизника. Через кілька годин він був замальований працівниками комунальних служб...

АЛЬПІЙСЬКА БАЛАДА

(уривки)

Білорусові Івану Терешку, в'язню німецького концтабору в Австрії, вдалося втекти з полону. На заводі, де він працював разом з іншими в'язнями, вибухнула бомба, яка знищила загорожу. Завод і містечко поблизу нього оточували Альпи, схили яких густо поросли лісом та чагарником, тому шанс урятуватися був. Іван побіг у бік лісу, панічно боячись переслідування, він розумів, що німці відразу розпочнуть пошуки в'язнів-втікачів. На узліссі він відбився від двох табірних псів, які йшли його слідом. Згодом його наздогнала дівчина-в'язень, якій також вдалося втекти. Вона виявилася італійкою, що ледь розмовляла російською мовою. Необхідність вибиратися не самому, а разом із кволою дівчиною не надто тішила Івана, але й залишити її саму він не зміг. Коли ж переслідувачі-охоронці відстали, напруження в душі трохи спало, й Іван почав згадувати, що ж трапилося цього шаленого дня.

4

Того дня зранку п'ятеро їх у напівзруйпованому пічнім пальйотом цеху викопували бомбу, що чомусь не вибухла.

Вони були гефлінги¹, точніше — флюгпункти. Надія вижити тут, у таборі смерті, майже покинула їх, і єдине, що їх ще хвилювало, — це бажання востаннє ризикнути вирватися на волю, чи, як казав пайязикатіший із них — маленький чорнявий солдат на прізвисько Жук, — якщо вже залишати цей світ, то перед тим грюкнути дверима.

Дуже пелегка і небезпечна праця, однак, посувалася до кінця. Підважуючи бомбу ломами, вони, нарешті, видобули її з-під брухту й, притримуючи за покарлючений стабілізатор, обережно поклали на дно ями. Далі мало бути пайризикованіше і пайважливіше. Поки інші, затамувавши віддих, завмерли довкола, здоровило з великими ручиськами у смугастій, як і в усіх, куртці з кольоровими кружечками на грудях і спині, колишній чорпоморський матрос Галадай пакинув на запальник спеціальний ключ і паліг усім тілом. На його оголених до ліктів м'язистих руках падулися жили, на скропах пабухли вени, і запальник трохи подався. Галадай ще разів два натужко повернув ключем, а потім сів навпочіпки й швидко почав викручувати запальник руками. Він, певна річ, був непридатний, бо дуже погнувся при падінні на землю і в такому стані не міг пригодитися бомбі в її страшному ділі. Бомбу мигулої почі скинули з американського «Б-29» чи з англійського «Лапкастера», котрі мало не доценту розпесли це затиснуте в Альпах

¹ Ув'язнені (нім.).

австрійське містечко. Проте і з бракованим запальником бомба була справна й усе ще таля в собі п'ятсот кілограмів тротилової сили, на які і розраховували п'ятеро смертників. Як тільки отвір у бомбі відкрився, до Галадая пахилився Жук. Він дістав з-під поли куртки пове-пський на вигляд запальник, якого вони вчора дістали від пошкодженої, з відбитим стабілізатором бомби, і худими первовими пальцями почав укручувати його на місце попереднього.

Але хлопець квапився, не потрапляв у різьбу, залізо скреготіло, й Іван, щоб хтось не застукав їх, виглянув угору.

Поблизу, здається, все було тихо. Зверху над ними понависали покороблені балки, з безлічі пробіли у даху падали на долівку скісні промені світла, було задушливо і курно. За рядом бетонних підпор, у підсвіченій сонцем куряві, чувся приглушений гомін, там, зрідка перегукуючись, ворухилися, спували десятки людей, котрі розбирали завали і руїни. Там же були й есесівці, які не дуже полюбили дивитись, як знешкоджують бомби, і, звичайно, трималися на відстані.

— Ну, сволота, тепер пачувайтесь! — стиха, ледве стримуючи гнів, вимовив Жук. І Галадай, підводячись од бомби, буркнув:

— Помовч. Не кажи гоп, поки не перескочивш.

— Нічого, браточки, нічого, — витираючи спітнілого лоба, озвався з кутка Янушка, колишній колгоспний бригадир, а тепер одюокний геф-лінг, оздоблений мішенями за три спроби втекти на волю. За вдачею він був оптимістом, якщо тільки могли бути оптимістами полонені в таборах, і, незважаючи на скалічене око та відбиту селезінку, завжди всіх підбадьорював — і тоді, коли підмовляв людей утекти, і, тоді, коли в пошарпаній вівчарками одежі під конвоєм повертався до табору.

Так висловлювали вони своє ставлення до того, на що зважилися, крім хіба Сребнікова, який, за звичкою покаплюючи, стояв остороп та ще Івана. Сребніков з самого початку сприйняв весь цей задум без захоплення, бо йому не принесла б радості і щаслива втеча — швидше, піж табірний режим, Сребнікова добивав туберкульоз. А Іван Терепка був собі мовчуном і не полюбляв зайвий раз озватися там, де й без того було все ясно. Галадай тим часом обтер долоні об смугасті штани і глянув на людей — звичайно, він тут був заводієм.

— Хто ударить?

На мить усі зпитилися, втупивши у долівку погляди, піяково обмацуючи ними довгий корпус півтопної бомби з розгопистими подряпинами на зелених боках. Від цього, мабуть, пайважливішого питання усім стало незручно. Замислився невеселий, з сивою щетиною на запалих щоках Янушка; замерла первова рішучість у зірких очах Жука;

Сребніков навіть кашляти перестав, опустивши уздовж плаского, як дошка, тіла руки, і погляд його зробився тужливий-тужливий. Було очевидно, що це питання, про яке всі думали, пепокоїлись і мовчали з самого початку, з мукою вирішуючи його кожний для себе, викликало тепер в душі болючий, тривожний сум. Буйповиде Галадаєве обличчя виражало суворість і незламну рішучість.

— Охочих немає,— похмуро озвався він.— Тоді кипемо жеребок.

— Звичайно. Так краще,— стрепенувся й підступив ближче Жук.

— Що ж, кипемо,— погодився і Ягупка. Стримано, але, здається, полегшено кашлянув Сребніков. Іван мовчки одним махом увігннув у землю кінець лома. Але Галадай, плеснувши себе по стегну, сказав:

— Кинеш тут... Ані сірника тобі, ані соломинки. Він уважно роздивився і схопив у кутку важку, з довгим держакком кувалду.

— Так-от. Бери вище.

І, сівши павпочіпки, взявся обіруч за держалло біля самої кувалди. Четверо інших теж зблизилися до нього, похилилися головами. За Галадаєм ухопився рукою Жук, за ним зімкнулися вузлуваті Ягупкові пальці, потім — долоня Сребнікова, за нею широка Іванова п'ятірня, потім знову Галадаєва, Жукова, Ягупкова, і коли над плетивом рук залишився малесенький кіпчик держака, за нього повільно взялася тремтлива пінна рука Сребнікова.

Усі полегшено зітхнули, підвелися й, поставивши попід стінами, якусь мить намагалися не дивитись один на одного.

Галадай простягнув кувалду тому, хто повинен був з нею померти.

— Так що справедливо. Без обману,— як і перше грубувато, але з ледь помітним співчуттям озвався він.

Сребніков чомусь перестав кашляти, похитнувся, взяв держак кувалди, мовчки повернувся до нього в руках, спробував переставити й поклав. Його сумні очі звелися на хлопців.

— Не розіб'ю я,— тихо вимовив він.— Не подужаю.

Усі знову припинили. Галадай гнівно блиснув на смертника.

— Ти що?

— Не розіб'ю. Сили вже... нема,— сумно пояснив Сребніков і важко, падаєтно закашлявся.

— Ну й пу! — сплюнув Жук. — Сукали-сукали мотузочку...

— Що ж... Звичайно, де там йому розбити... Знесилив, — ладеп був погодитися з тим, що відбулось, Ягупка.

В Івана всередині мовби перевернулося щось: хоч він і розумів, що Сребніков каже правду, але така несподіванка викликала в хлопцеві гнів. Якусь мить Іван уважно й презирливо спідлоба дивився на пе-

вдачу Сребнікова, щось вирішуючи в думці. Помирати, звісно, він не хотів, завжди прагнув жити, тричі пробував вирватися на волю (одного разу дійшов майже до Житомира). І разом з тим у житті, виявляється, бувають моменти, коли замало всієї, пабутої роками витримки, щоб подолати якусь мить образливої п'яковості. І він рупив до Сребнікова.

— Дай сюди...

Сребніков здивовано блимнув сумними очима, слухняно розняв пальці на держакі. Іван переставив кувалду до себе і раптом скомапдував сторожким голосом:

— Ну, чого поставали? Берімо. Нічого вичікувати!

Суворий Галадай, нервовий Жук, заклопотаний Япунка розгублено зиркнули на Івана і, пожвавішавши, наблизилися до бомби.

— Взяли! Жук, мотузку! Ломи давайте! — розпоряджався Іван і, шукаючи задалегідь наготовлені палиці, виглянув з ями. Хлопці, мабуть, помітили, як він здригнувся, бо раптом заверзли поруч, а Іван, передчуваючи лихо, повільно вирівнявся на весь зріст і скам'янів.

Остороп від ями в курному потоці скісного проміння стояв командофюрер Запдлер і пильно вдивлявся сюди, їхні погляди зустрілись, і Запдлер кивнув головою:

— Ком!

Іван пипком вилаявся, поставив під стіпу кувалду і мерщій (за-тримуватися в таких випадках було небезпечно) виліз на розкидану довкола ями землю. Позаду запепокосно притихли, затаїлися хлопці.

У запиленому, порожньому в цьому кінці цеху (боячись, що бомба вибухне, пімці передусім повітягували звідси верстати) було парко, крізь побитий дах струменіло курпе проміння сонця. А в другому зруйнованому кінці цієї велетенської, як ангар, будівлі, де розбирала завал команда жінок із сектора «С», снували, рухалися люди з ломаччям, пошами, по пастилу з дощок котили павантажені бруктом тачки.

Запдлер стояв у проході, остороп од великої смуги світла на бетонній долівці, й, позакладавши назад руки, чекав. Іван швиденько збіг з купи землі, дерев'яні колодки його лупко заляскали і стихли. Насупивши широкі русяві брови, він спинився за кілька кроків од Запдлера. Есесівець смикнув пальцями широкий козирок кашкета.

— Ві іст міт дер бомбе?¹

— Скоро. Бальд, глейх?² — пасуплено відповів Іван.

— Шпелер гінаустрарен!³

¹ Ну, як там бомба? (нім.).

² Швидко (нім.).

³ Мерщій вивосьте! (нім.).

Зандлер підозріливо глянув у бік ями, з якої стирчали голови хлопців, потім допитливо — на Івана. Той стояв по-солдатовському виступчившись, готовий до всього: мішені на куртці свідчили, що можна сподіватися будь-чого. Очіма він впився у виголене, засмагле обличчя есесівця, який був, мабуть, пенабагато старший за нього, але сповнений усвідомлення своєї влади й арийської гідності. В той же час скісним пастороженим поглядом хлопець стежив за кожним порухом загрозливих рук німця. Віддалік, на другій половині цеху, дві жіпки у смугастій одежі поставили на долівку поші й, папелне зацікавившись, перелякано чекали, що буде далі. Проте пімець, ковзнувши поглядом по Івановій виступченій постаті, яка зовні свідчила про готовність до дій, очевидно, зрозумів це по-своєму, бо не викавав підозри. Не маючи ніякого діла до цього флогпункта, есесівець виставив до Івана щойпо запарошений чобіт.

— Чисто! — переплутавши наголос, кивнув він на чобіт. Іван, звісно, збагнув, чого від нього хотіли, але на мить розгубився від несподіванки й завагався. Та Зандлер чекав з погрозливым спокоєм на обличчі з широкими щелепами, довго зволікати не випадало, і хлопець уклакпнув біля його ніг. Це була відверта паруга, і в душі він ледве вгамував, піби коліном притис, бурхливий, такий недоречний тут гнів.

Низько схилившись, Іван чистив чобіт пятап'ятутима рукавами своєї смугастої куртки. Чоботи були пові, хромові, певно, ретельно паваковані вранці, бо голівка першого скоро почала яскраво відбивати сонце. Тим часом командофюрер, чиркнувши сірником, закурив, сховав у кишеню портсигар, і на Івана війнуло запахом сигарети — це до болу роздратувало йому шох. Потім він, здається, струсив попіл — на стрижепу голову хлопцеві посипались іскри, якась недотліла порошинка жагуче обпекла шию. Гнів опапував Іваном, і він ледве стримував себе: так кортіло скочити, вдарити, збити з ніг, розтоптати цього поганця. Але хлопець чистив, переборюючи себе, щоб якомога швидше спекатися пімця. Той, одначе, не квапився, тримав виставлений чобіт доти, поки він не заблизцав увесь від носка до коліна. Потім одставив погу назад, щоб поставити другу.

Іван трохи розігнувся і в цю коротеньку мить перепочинку вперше зиркнув повз чобіт туди, де стояли, спостерігаючи їх, кілька жіпкогефтліптів. Глянув якомсь безтямно, без усякої уваги, але раптом щось примусило його схамепутися. Тоді він подивився пильніше, памагаючись збагнути, в чому річ, і збагнув. Лише тепер відчув, що краще б згинуту десь, аніж стріватися з таким нищівним презирством у таких великих очах. Чомусь Іван не встиг помітити нічого іншого — він на-

віть не зауважив, було то молоде чи, може, старе обличчя,— той погляд пестерпним докором запав йому в душу. Тим часом до його колін ступив другий запарошений чобіт з білою вапняною плямою на хляві. Іван не поспішав, тоді німець петерпляче буркнув і поском тицьпув йому в груди. Щось із того, що дозволяло ще контролювати себе, зрушилося, пальці випустили рукави і в мертвій хватці вп'ялися нігтями в долоні. Відчайдушним ривком він звівся на поги, підхопленний гнівною силою, від якої пестерпним тягарем палилися кулаки, й оскаженіло заїхав німцеві в щелепу. Це сталося так несподівано й блискавично, що Іван аж здивувався, побачивши, як майпуло перед ним біле, з великим кадиком підборіддя Запдлера, як злетів з голови кашкет, мигнув у повітрі блискучий чобіт, і есесівець глухо гепнув на бетонну долівку.

В Івановій голові блискавкою майпула думка, що все загипуло, та відчуті прикрість від цього він не встиг — поруч клацнув затвор пістолета, і німець з несподіваною рвучкістю скочив на ноги. Це одразу вивело Івана з хвилинного остовпіння, і, щоб пемарно померти, він рипувся головою на ворога.

Однак ударити він не встиг: раптовий громовий вибух одкинув його вбік, оглушив; земля задвигтіла, підскочила і рупила з-під ніг у чорну прірву безодні. За якусь мить Іван відчув себе долі, навколо ще щось падало, сипалося, чадно, зі смородом шкварчало, йому запекло спину, чомусь із запізненням поруч гепнула і на шматки розлетілася цеглиша. Відчувши себе живим, Іван прудко крутнувся, оглянувся — поблизу на бетонній долівці у потоках куряви тіпалася, силкуючись кудись одповзти, постать ворога. Іван ухопив біля себе важкий кавалок бетону і, розмахнувшись, ударив німця по спині. Запдлер тріпнувся, зойкнув, мотнув у повітрі рукою. Це пагадало Іванові про пістолет. Він переліз через німця, вихопив з його знесилених пальців зброю і з паленим стукотом у грудях кипувся в руду, клубчасту хмару куряви.

Дівчину-італійку, яка теж скористалася вибухом і втекла, звали Джулія. Вона мала нашивку політичного в'язня, що дуже здивувало Івана, бо дівчина виглядала вищезною, веселою і безтурботною жителькою Європи. Незважаючи на кваліть супутниці, Іван вирішив іти через Альпи в Італію — в таборі багато говорили про партизанський рух у місті Трієст. Дорогою до альпійського перевалу в лісі втікачі зустріли австрійця-лісника, і Іван, погрожуючи пістолетом, забрав у нього шкіряну куртку і невеликий буханець хліба. Їжі було мало, тому їли невеликими шматочками, а тепла куртка могла знадобитися при переході через перевал. Що вище вони піднімалися, то ставало холодніше, і Джулія більше вибивалася із сил. Під час перепочинку Джулія сказала, що вона комуністка і захоплюється його величною батьківщиною —

Радянським Союзом. Іван спробував пояснити дівчині, що не все добре в його країні, а потім подумав, що, мабуть, краще їй не чути про все складне й важке, що було часткою його життя. Навіщо потьмарювати її світлу віру в те, про що вона так мало знає.

12

Так думав Іван, піднімаючись крутою стежкою вгору, переконаний, що робить правильно. Справді, хто вона, ця випечена красуня з чужого, далекого світу, безглуздою долею війни закинута до фашистського концтабору,— хто вона, щоб їй повірити свої болі, які свого часу відібрали стільки душевної сили в нього самого? Чи збагне її пехай собі й добра, чужна дівоча душа його сувору правду, в котрій дай Бог розібратися самому? Хіба що поспівчуває, пожаліє, але співчуття йому не потрібне: за двадцять п'ять років життя хлопець звик обходитись без нього. Тому пехай краще для неї все буде добре, гладенько — як вона уявляє собі. Так міркував Іван, але від цієї мимовільної омани, в яку легко було ввести дівчину, йому зробилося трохи ніяково...

Поринувши в роздуми, хлопець чимчикував, не помічаючи часу. Джулія, певно, збагнувши, що зачепила болючу струпу в його душі, теж розважливо примовкнула, трохи відстала. Тим часом на безладповеличаве громаддя гір спав з піднебесся неспокійний вітряний вечір. Гори почали швидко темніти, вужчала й без того затиснута хмарами далечинь; зникло мерехтливе сріблясте сяйво далекого хребта, туманне марево зовсім поглинуло його. На тлі ледь освітленого неба велетенькою двійнею чорніла ближча вершина з трохи меншою поруч. У сідловині, мабуть, був перевал, бо туди вела стежка.

Найбільш гнітюче з усієї доби діяв на Івана вечір. Ані вдень, ані вночі, ані вранці не було так самотньо, так незатишно-тривожно й сумно, як у час смеркання. З повною гостротою відчув це він у роки війни, та ще в полоні, на чужій землі,— де спізнав лихо, голод і холод. У такий час особливо сильно допікала самота, безпорадність, залежність від безжальної ворожої сили. Й ось зараз до болю схотілося миру, добра і рідної, близької душі поруч.

— Іван!.. — несподівано гукнула позаду Джулія, — Іван!

Як завжди, вона робила наголос на «І», це було незвично і зненацька аж лякало, піби тут з'явився ще хтось, окрім них двох.

Іван затремтів і спипився. Нічого не кажучи, Джулія мовчки тупала між камінням, і він без слів збагнув, у чому річ. Одразу було видно, як вона втопилася. Іван теж відчував, що необхідно б відпочити, але в цій пахмарній височині було нестерпно холодно, палено бурхав, шмагував одержу вітер. Мерзали руки, ноги одубіли, аж заклали від стужи.

А холод усе дужчав, дужчав на піч і вітер. Усією своєю жорстокою, сліпою силою природа пакидалася на втікачів. Іван дуже квапився, добре усвідомлюючи, тільки в русі порятуюк, і якщо вони цієї ночі не здолають перевал, то завтра вже буде пізно.

— Іван, — мовила Джулія. — Очеп, очеп усталь...

Хлопець переступав з ноги на ногу, підопви боліли, пекли вогнем, та він не зважав на них, а стурбовано дивився на Джулію.

— Давай-но яось... Бачиш, сутеніє.

З-за вершини-двійні перекочувалася, осідаючи на схилах, густа, темна хмара. Небо вгорі потроху гасило свій блиск. Померехтіла і зникла в чорній безодні манісінька самотня зірка. Потьмарепу місцевість — скелясте громаддя, схили, ущелини й долини — заволокло клубочистою каламуттю.

— Почему пет переваль? Где ест переваль?

— Незабаром буде. Ось-ось, — підбадьорив дівчину Іван, сам не знаючи, скільки ще треба добиратися до тієї сідловини.

Вони знову рушили ледь помітною між камінням стежкою. Іван уже став побоюватися, щоб не загубити Джулії — це було б дуже прикро. І хлопець, вслухаючись крізь вітер до звичного стукоту її колодок, розміреним темпом ліз і ліз усе вище. На дуже крутих місцях він спипявся, чекав дівчину, подавав їй руку й витягав пагору, сам при цьому ледве вгамовуючи серце в грудях. А вітер несамовито рвав одіжку, тугими поштвахами бив то в спину, то в груди, перехоплював подих, кружляв між камінням, раз у раз міпяючи напрямом — не збагнути було, звідки він і дме.

Тим часом зовсім стемніло, громаддя скель злилося в суцільну непроглядну масу, небо в чорній безпросвітній тьмі зімкнулося з горами. Стало так темно, що Іван почав спотикатися, наступати на каміння, кілька разів боляче поранив ноги, і тоді вперше неспокій опанував його — де стежка? Він нагнувся, щоб краще роздивитись, обмацав якусь брилу поруч і зрозумів — стежка зникла, вони заблукали.

Тоді Іван спипявся, одвернувся од вітру й, зіщулившись, став чекати, поки наблизиться Джулія. Коли та, вкрай знесилена, дошкаддибала до нього, він озвався: «Чекай тут», а сам рушив на пошуки стежки. Дівчина мовчки, навіть байдуже, сприйняла цю повину, одразу впала на землю й скоцорбилася од вітру. Іван, тамуючи неспокій, одійшов далі, кинувся на всі боки, вглядаючись у землю й раз у раз обмацуючи її підопвами — стежки не було. Поступово в темряві почало щось мерехтіти, він простягнув руку й зрозумів: пішов сніг. Дрібненька обрідна крупа неслася з вітряної чорної безодні, підскакуючи на ка-

міпі, збиралася в ямках, щілинах, западинах. Іван постояв якусь мить, оглядаючись і напружено думаючи, що діяти. Сніг погустішав, і впизу трохи посвітліло від сірого ряботиння плям. Тоді хлопець помітив недалеко білувату звивисту стрічку стежки.

— Гей, Джуліє! — стиха покликав він.

Але дівчина не відгукнулася. Іванові стало прикро на душі, зачекавши трохи, він подумав: «Чи вона там, бува, не заснула? Оце послав Бог супутника! Бульварами б із такою походжати...»

Вітер, як і раніше, люту бурхав, снігова крупа мелькала, шурхочучи об каміння. Від стужі заходилися зашпорами ноги; руки Іван сховав у рукави. У пазузі крижаним холодом обпікав пістолет.

— Гей, Джуліє!

Вона знову не відповіла, і він, лайгувшись, неохоче, обережно ступаючи по мокрому холодному камінню, подався туди, де залишив її.

Джулія сиділа на брилі, зігнувшись у три погібелі, з коліннями закутавшись у шкірянку.

— Баста, Іван, — стиха промовила вона, не підводячи голови.

Іван помовчав.

— Як це баста? Ану, вставай!

— Нон уставай. Нет уставай.

— Ти що — жартуєш? — Мовчанья. — Ану, ходімо! Ще тріпки й — перевал... — Мовчанья. — Ну-бо, ти чуєш?

— Фініта¹. Нон Джулія марш. Нон.

— Зрозумій, не можна тут залишатися. Замерземо. Бачиш, сніг.

Однак його слова на неї не впливали. Він бачив, як вона знесилілась, і відчував безпорадність своєї логіки. Але як іще примусити її йти? Подумавши трохи, Іван засунув руку в пазуху, витяг звідти репту буханця й обережно відламав шматочок м'якушки.

— На ось хліба. Поїж!

— Хляб?

Вона аж стрепенулася. Одразу підвела голову. Іван дав їй у руки шматочок, і Джулія, кілька разів одкусивши, з'їла його.

— Єщо хляб?

— Ні, більше не дам.

— Мальо хляб. Дай хляб, — як дитина, жалісно попрохала вона.

— На перевалі ще дам.

Дівчина раптом схилилась і завмерла у пітьмі.

— Нон переваль.

¹ Все, кінець (італ.).

— Якого біса нон?! — зпенацька вибухнув Іван, стоячи навпроти. — Агу, вставай. Ти що надумала? Замерзнути? Кому ти цим зробиш зле? Німцям? Чи ти хочеш їм догодити — вернутися в табір? Аякже, вони там давно на тебе чекають. Покажеш, куди Іван пішов! — кричав хлопець, аж захлипаючись. Джулія підвела тропки голову.

— Нон табір.

— Не підеш до табору? Куди ж тоді ти підеш?

Вона промовчала і зпову зігнулася у маленьку живу грудочку.

— Адрже замерзнеш! Дивачка! Пропадеш до ранку, — трохи лагідніше сказав Іван. Але дівчина мовчала.

— Агу, вставай! — Іван сіпнув її за шкiрянку і по-армійському суворо скомандував: — Встає!

Дівчина, почекавши, кволо підвелася, стукнула колодками й, похитуючись од поривчастого вітру, попленталася за ним; щоб не впасти, хапалася за каміння. Іван, спохмурнівши, повільно ішов до стежки. Він уже думав, що якое воно буде, що вона розійдеться, бо пайгірше в такому стаї — збитися з ритму, хоч на мить сісти — тоді потрібне оп яке зусилля, аби підвестися. Вони пabлизилися до стежки, і раптом сильний порив вітру стьобнув крупною в обличчя, вдарив у груди, обос задихнулись, а Джулія впала.

Іван кинувся допомогти їй підвестися, узяв за руку, та вона не підвелася, а закаплялася, потім довго відсапувала і, наперті сівши, тихо, але з твердою рішучістю вимовила:

— Джулія фініта. Аллес¹. Іван Тріесто. Джулія нон Тріесто.

— Ні в якому разі.

Він одійшов трохи осторонь і теж примостився на виступі скелі.

¹ Усе (нім.).

— А ще казала: комуністка, — докорив їй хлопець. — Папікер ти.

— Джулія нон папікіор, — розпівалася дівчина. — Джулія парті-джапо.

Іван, вловивши образу в її голосі, вирішив скористатися з цього. «Може, це розворушить її», — подумав він.

— Папікерка, а то ж хто ти?

— Джулія нон папікіор. Сіли мальо.

— А ти над силу, — підбадьорюючи, мовив Іван. Джулія мовчала. — То що, рушили? — Мовчання. — Ну, якого дідька мовчати? — тремтячи від холоду, втрачав уже терпіння хлопець. — Адрже замерзнеш, дурепо. Варто було тікати, стільки лізти під самісіпке небо!

Вона мовчала.

— Для чого тоді хлопці підірвали себе? Тією бомбою! Щоб хоч хтось урятувався. А ти вже й скисла.

Він схопився, відчувши, що паскрізь промерз на цьому вітрі, заходив стежиною — на сирій посипці відбився тьмяний слід його босих ніг. Іще добре, що не було морозу, але під рапок, мабуть, підмерзне, тоді вони тут пропадуть. Іван рішуче спинився біля Джулії.

— Ти підеш?

— Нон, Іван.

— Як хочеш. Пропадай, — павмісне байдуже мовив він і похмуро звернувся: — Скидай «клумпес».

Дівчина мляво заворушилася, виїняла з колодок ноги й від холоду поставила їх одну на одну. Він одразу всупув свої задубілі ноги в це незavidне взуття, в якому ще зберігалось її тепло.

— Скидай і шкірянку.

Вона слухняно зняла і шкірянку. Хлопець хутко патагпув її на свої заширокі плечі, застебнувся. Одразу стало тепліше. Роблячи це, Іван відчував, що між ними назавжди щось руйнується, що так не можна поводитися з жілкою, але його опапував гнів на неї. Здавалося, що вона чимось ввела в оману його, затялася, і хлопцеві мимоволі кортіло покарати її. Лаючись у думці, він, однак, вважав себе трохи вищим. Хлопець намагався заглушити ніяковість гнівом. Проте Джулія в чомусь мала рацію, а він в чомусь був несправедливий. Іван це відчув, і гнів його стихав. Він ступив два кроки стежкою і обернувся до неї.

— Що ж, бувай!

— Чао! — скопюбившись на камені, тихо й зовсім байдуже мовила вона. Це слово одразу нагадало йому їхню вчорашню зустріч, і той радісний блиску її променистих очей, що так здивував його, і її відчайдушну сміливість під носом у німців, і сповнені закоханості та якоїсь

багатозначності погляди в дорозі, — і хлопцеві стало зовсім прикро. Це не був ані жаль, ані співчуття — так щось пригнічувало його сумління, хоч він і не міг чимось докорити собі, бо пічим не був зобов'язаний їй. «Ні, ні, — сказав Іван собі, тамуючи ту пригніченість. — Отак краще». Одному зручніше, це він знав із самого початку. Йому не треба було зв'язуватися з нею. Тепер у нього колодки на погах, на плечах шкірянка, хліба трохи — одному цього вистачить надовше. Сам він стерпить усе, перейде хребет, не може бути, щоб не перейшов, якби навіть довелося лізти по пояс у снігу, йому треба в Трієст, до партизанів. І павіщо було зв'язуватися з цим дівчиськом? Хто воно йому?

Хлопець чимдуж вихопився на кручу, піби тікаючи від думок про неї, однак не мав сили подолати прикрого відчуття. Щось приховане в душі жило іншою логікою, ноги пезабаром сповільнили ходу, Іван оглянувся раз, удруге — дівчина ледь помітною плямою чорпіла на схилі, і її покірна безпорадність перед неминучою загибеллю раптом зруйнувала, доценту знищила його педавній памір. Іван сам того не бажаючи, повернувся, і, заласкавши по стежці колодками, побіг упиз. Джулія, зачувши його поблизу, здригнулась і боязко підвела голову.

— Іван?

— Я.

Дівчина, певно, щось запідозрила, бо пасторожилася.

— Почему?..

Хлопець, не відповівши, скинув шкірянку.

— На. Вдягайся.

Не підводячись із місця, Джулія квапливо закуталася в шкірянку; Іван, допомагаючи, придержував рукави і, коли вона закінчила вдягатись, потягнув дівчину за лікоть.

— Іди-но сюди.

Іван одним ривком вхопив уперек її тремтливе й тоненьке тіло й завдав собі на плече. Вона рвонулося, затріпотіла в його руках, а він, пезважаючи на це, закинув її собі на спину і затис під коліньми руками. Джулія раптом перестала вириватися, затихла, щоб не впасти, мерщій обвила його за шию, і він відчув на своїй щоці тепле її дихання і гарячу краплю, яка лоскочучи покотилася по шиї йому за комір.

— Ну, гаразд. Гаразд.. Яюсь воно буде...

Дівчина припишлася, припала до його широкої спини й захлинулася. Іван і сам захлинувся, але не од вітру, а від чогось досі незвідного, могутньо-лагідного, великого й на диво безпорадного. Недавнє бажання покинути її тепер аж злякало його, і хлопець, важко загупавши колодками, рушив утору.

Іван із Джулією на плечах пройшов перевал і під ранок спустився в долину. Вдячність Джулії за те, що він не покинув її помирати, зблизила молодих людей, вони розговорилися, і Іван дізнався, що Джулія разом зі своїм хлопцем Маріо була в партизанському загоні. Під час одного бою Маріо загинув, а Джулія потрапила в полон. Після недовгого перепочинку вони рушили далі.

17

Вони спустилися схилом од верхньої межі луки до її середини. Тут маки стали рідіти, поступатися місцем іншим квіткам. Майже скрізь сипіли галявини буйних духмяних пезабудок, гойдалися на вітрі дзвіпочки, від міцних пахоців жовтої азалії паморочилось у голові. Де-неде в гущавині квіток траплялися гравісі лисини, витикалися з трави сірі брили, коло них завжди багато було гострої щепінки, яка боляче колола підшви. Іван став обережніше ступати, приглядаючись до долу. Раптом перед ним у траві блиснула малиново-вогниста крапелька. Він схилився. Між зубчастими листочками червоїло кілька палитих соком великих сунічок. Тільки-но хлопець зірвав їх, як перед очима ще замерехтіли червої зірочки. Тоді він поклав шкірянку й сів. Джулія теж, радісно скрикнувши, кинулася збирати.

Суниць було сила-силенна — буйних, соковитих, майже скрізь стиглих. Хлопець і дівчина збирали їх і Їли, Їли, жадібно, жменями, забувши про час і обережність. Минула, певно, не одна година, сонце перекотилося на другий бік неба й прямо освітлювало долину з перелісками й порізаний кривими ущелинами Ведмежий хребет.

Обливаючись потом, Іван усе повзав у траві, коли почув ззаду кроки Джулії. Хлопець озирнувся, і, витираючи спітніле чоло, сів. Приховуючи в променистих очах лагідну усмішку, дівчина підбігла до нього, стала навколійки і розгорнула полу своєї куртки. На густо поцяткованому сунічним соком рижку червоїла розсипчаста купка ягід.

— Бігте, русо Іван, — мапірно пригостила вона.

— Та павіщо? Я вже павіся!

— Нон, поп авіся! Ессеп!

Вона сипнула в жменю сунічок і майже силоміць примусила його з'їсти. Потім з'їла трохи сама і знову піднесла жменю йому до рота. Суниці з її рук мали чомусь зовсім інший смак, аніж збирані ним. Іван губами вибрав із жмені сунічки, проковтнув, а потім жартома полоскотав зубами її теплу духмяну долоню. Джулія пустотливо посварилася пальцем:

— Нон, поп!

Отак вони доїли всі ягоди, і хлопець, узявши шкірянку, спитав:

— Гайда?

— Гайда! — хвацько погодилася вона.

Задоволені й піби зріднені між собою, вони знову рушили вниз. Джулія довірливо поклала йому руку на плече.

— Супиці — то добре, — озвався він, порушуючи приємпу, але чомусь трохи незручну мовчанку: — Я до війни не одне літо пими харчувався.

— О, русо віджітаріані? — здивувалася дівчина. — Джулія поп віджітаріані. Джулія любить біфштекс, спагетті, омлет.

— Іще макарони, — додав Іван, і вони обоє засміялися.

— Сі, сі, макароні, — підтвердила вона і задержувато додала: — А русо супиці!

— Іюді бувало... Що ж вдіш... Коли не вродить — виголодаєшся, — невесело погодився Іван. Джулія здивовано глянула на нього.

— Почему гольодаєшся? Русланд как гольодовать? Русланд само богато. Правда?

— Правда. Все правда.

— Почему гольод? Говори! — наполягала вона, певно схвилювавшись його словами.

Іван ішов мовчки травною і вагався, чи варто казати їй про це. Але він уже повірив у душевну приязнь дівчини, горнувся до неї сам, і в ньому прокинулося давно забуте бажання щиро поговорити.

— У тридцять третьому, приміром, голодували, бо посуха.

— Вас посуха?

— Що таке посуха?.. — він схилився і скубнув жмуток трави. — Коли сонце спалить усе. Погорить і трава. З голоду й батько помер.

Джулія з подиву аж спинилася, обличчя її враз спохмурніло й стало суворим, допитливо-недовірливим поглядом вона подивилася на Івана, але нічого не сказала, тільки зняла руку з його плеча й замкнулася в собі. Він, засмучений невеселими спогадами, тихо йшов далі.

Атож, були важкі роки і в його місцевості. Рятувала, звичайно, картопля, але і її не завжди вистачало до пової, й тоді на селянських столах з'являлася трава. Зі щавлю та кропиви варили бовтапку, додавши жменю борошна, пекли трав'яники, гіркуватий смак їх запам'ятався Іванові на все життя.

В тридцять третьому, коли особливо припекло, Іванів батько покинув усе й подався на Україну шукати заробітку та хліба. Мати вже ходила опухла, а малеча ледве рухалась — іще добре, що була корова та молода картопля. Під осінь повернувся батько. І раніше не хтознакого здоров'я, він тепер зовсім запедужав: як ліг, так і не встав. На

Різдво поховали. Лишилося четверо малих. Іван, пайстарший, мусив годувати, виховувати. Ох, як пелегко це далось! Все це було болісною правдою його життя. Тільки як про це розповісти?

Хлопець ішов мовчки, дивлячись униз, де мелькали в траві її сирі колодки та повільно ворухнулися, маяли поруч дві короткі тіні. Джулія почала чогось відставати, колодки застукотіли позаду. Іван відчув якусь зміну в її пастрої, але не озирнувся.

— І Сібір біль? Пльохой кольхоз біль? — з явним викликом у похололих очах озвалася дівчина. Іван спинився й пильно глянув на неї.

— Хто тобі сказав?

— Одін пльохой русо сказаль. Ті хочеш сказаль. Я зналь!..

— Я?

— Ті! Говорі!

— Нічого я не хочу. Що я тобі скажу?

— Ну, говори: Джулія поп правда! Джулія опібка.

Лице в неї зробилося сердите, в очах спалахували іскорки, недавня приязнь її до нього зникла, і хлопець намагався збагнути причину такої переміни, як і сенс її не дуже приємних запитань.

— Ну, говори! Говорі!

Мабуть, і справді вона щось уже чула, може, в таборі, а може, ще в Римі. Але він не хотів розповідати, він жалкував, що згадав про голод.

— Біль несправедливість? — уперто допитувалася дівчина.

— Яка несправедливість? Про що ти кажеш?

— Невіні люди Сібір гналь?

— У Сибір?

Іван допитливо глянув у її колочі очі й зрозумів, що треба або розповісти правду, або вигадати якусь особливу брехню. Та брехати він не вмів і, щоб покласти край цьому непорозумінню між ними, непривітно мовив:

— Коли розкуркулювали — гнали.

Джулія болісно прикусила губи.

— Поп правда! — раптом вигукнула вона й піби вдарила його поглядом — стільки в очах її було страждання, кривди й ворожості.

— Поп правда! Нон! Іван — пльохой русо!

Вона зненацька голосно схлипувала, затулила долоньями обличчя. В Івана аж серце здригнулося, він кинувся був до дівчини, але вона спинала його категоричним розпіваним «нон!» і побігла схилом. Іван стояв, не знаючи, що діяти, й тільки розгублено дивився їй услід. Його думки раптом сплуталися, хлопець відчув, що сталася прикрість, але як її заглядати, не міг збагнути.

Джулія добігла до голого пагорка, вискочила на нього і, скорчившись, підігнула коліна. На Івана вона й не глянула.

— Ось тобі й маст! «Пльохой русо!» — збептежено промовив до себе Іван і, зітхнувши, переступив з ноги на ногу. Здалось йому, що справді накоїв дурницю, безглуздо поламав з такими труднощами налагоджену і необхідну вже йому людську прихильність. Від усвідомлення цього все у хлопцеві занило, враз потьмарилась педавня тиха радість, і душу оповила невимовна самотність.

Атож, звісно, вона щось уже чула з того, що діялось у його країні в довесні роки, може, зовсім і не так, як воно було пасправді. Тільки ж як розтлумачити їй, щоб усе зрозуміла? Хлопець ніколи в житті не вів ніякої розмови про ті страшні роки навіть із своєю людиною, не те, що з іноземцем. Так було краще. Крім того, свої не гірше за нього знали все, такі повинні нікого не могли здивувати. Правда, в полоні ніколи бувало, що хлопці заводили розмови про минуле, та перед людьми з інших країн лиш вихвалялися красою природи, вигодами свого добробуту, мудрістю вождя. Це було зрозуміло: кому не кортить мати крапций вигляд, аніж є пасправді, у кого не вболіває душа за своє, рідне? Але Іван при таких розмовах завжди мовчав: хвалитися він не вмів, а копірситися в тому тяжкому, що відбувалося колись у країні, не хотів, сам іще багато чого не розуміючи.

Перекидаючи з плеча на плече шкірянку, хлопець тупцяв у траві, потилицю і плечі нестерпно пекло сонце, а він, скільки не думав, не міг збагнути, що між ними сталось і в чому його провини. Звичайно, про голод краще б промовчати, а з приводу недобрих її здогадів, то, мабуть, треба було переконати дівчину в справедливості нашого життя. Хоч і дуже складно розтлумачити їй, яка боротьба точилася в ту пору на його землі, однак, певно, треба було спробувати. Надто вже прикро втрачати її довіру й повагу до нього. Може, не гріх було б десь і збрехати, тільки... Тільки ж іще невіразно відчував Іван, що річ тут не в ньому, — за його спиною стояло щось дуже велике, перед яким усіляке крутіство мало жалюгідний вигляд.

І ось тепер чекай хтозна-чого... Тепер можна було уявити, як би сприйняла Джулія і його щирі правду — чи могла вона збагнути всю складність того, що колись йому завдавало стільки стражданья?

Та пехай! Невже він, з усією вірою та щирістю проживши свої роки, може втратити щось в очах цієї людини з Заходу тільки тому, що скорбнув у тяжкі часи свого життя чимало горя? Невже гарпа, загорпуга на західний зразок у целофан облуда дорожча за гірку правду? Ні! Якщо в цієї дівчини чуле серце, то вона зрозуміє його і як слід

поставитися до нього самого та до його вартого поваги народу. Це Іван усвідомив ясно. Йому стало легше, спокійніше — ніби щось уже було вирішено і залишалося тільки чекати висповків.

Розмова з Джулією засмутила Івана, але дівчина повернулася і сказала, що Іван краще за неї знає, що відбувається в нього в країні. Вона намагалася зрозуміти, як своя ж влада виселяла людей у Сибір, і все одно сумнівалася в Іванових словах. Переходячи крізь струмок Джулія помітила, що з ноги Івана сочить кров, вона кинулася перев'язувати рану. Це був глибокий поріз від кігтя, наслідок сутички з собаками після втечі із табору. Зворушливі клопоти Джулії розчулили Івана.

21

Пробудився Іван знепацька, злякавшись думки, що заснув і дав зникнути з свого життя чомусь надзвичайно великому й радісному.

Підвівши голову, він усе разом оглянув й усміхнувся від того, що даремно злякався — нічого не зникло, не пропало, навіть не приспилось, як здалося спочатку. Вперше за багато років дійсність була щасливою, ніж пайрадісний сон.

Джулія лежала пицьма, поклавши голову на простягнену в траві руку, і спала. Її дихання, однак, не було рівним, як у сплячих людей, — іподі вона завмирала, ніби прислухалася до чогось, затамовувала віддих і стримано радісно зітхала. Трохи розтулені губи її раз у раз ворухнулися. Хлопець подумав, що вона шепоче, але слів не було, губи, мабуть, тільки відбивали її тасмні сповидіння і, як щокимось повіки, здригались. Але всі ці навіяні сном переживання були лагідні й тихі, — певно, спилося їй щось щасливе, і на губах час від часу зринала тиха, добра усмішка.

Іван повернувся на бік і сів. Мабуть, вони довго проспали, бо сонце вже спустилося з небосхилу й закотилось за почорнілий горб вершини-двійні. Без сонячного світла лука, така урочисто-сяюча вдень, мала дуже непривітний, якийсь незатишний вигляд. Далечінь оповило густим туманом, — хоч хмар не було, похмура імла потьмарила далекі хребти гір, ущерть поглинула долину.

Ведмежий хребет утратив усе своє лісове підніжжя, і, це яскраво сяючи сріблом верховин, мовби підталій, плавав у сірому туманному морі. Це було останнє прощальне світло надзвичайного і несподіваного, як винагорода, сьогоднішнього Іванового дня. На побляклому небосхилі вдалині вже спалахнула й тихо мерехтіла самотня зірка.

Хлопець знову повернувся до Джулії, — треба було вставати і йти, але вона спала так солодко, так безпорадно-знесилена, що він не нава-

жився порушити цей, такий потрібний для неї сон. Іван почав жадібно вдивлятися в її жваве і вві сні обличчя, бунцім уперше бачив його. Тепер, після всього, що між ними сталося, кожна її усміхнена рисочка, кожний рух набували поглибленого значення. Хотілося дивитись отак і дивитись, пізнавати чуттям припадну тасмницю людської душі. Всупереч усьому він одкрив у ній несподіване — непримхливе й радісне — і мало не захлинувся у своєму першому сп'янінні. Тепер, правда, сп'яніння трохи погамувалося, зате відчуття щастя збільшилося, і педовірливий голос змовк назавжди. Взагалі він був справжній дурень, що так довго не йняв віри цій чистій і, певно, найбезкорисливішій у світі істоті. Збагнувши це, Іван, не рухаючись, як на чарівну тасмницю природи, дивився й дивився на неї — маленьке людське диво, так пізно й радісно відкрите ним у житті, і не відчував у собі ані погорди до неї, ані прикрасі; було щось тихе, добре, тепле — воно по вінця сповнювало його ніжністю.

Однак треба було йти далі. «Не час отут вилежуватися, ніжитися, а треба розбудити її», — подумав Іван, а сам ліг поруч, пригорнувся до самого боку — обережно, щоб не потривожити її сну. Сповнений ніжністю до дівчини, він одхилив од її голови навислі стеблини маків, одігнав біленького пурхогливого метелика, який усе намірявся сісти на її волосся. «Нехай іще тропки... — думав Іван. — Іще — і треба йти... Йти вниз, у долину...»

Над затуманеним громадям гір у спокійному вечірньому небі тихо догоряв широкий Ведмежий хребет. На крутих його схилах чимраз вище здіймалися сірі сутінки ночі й усе мінлося в рожевому блиску на шпильях-верхах. Незабаром вони й зовсім погасли. Хребет одразу зіщулювся й присів, імлістим серпанком укрилися гори, і на щойно світлому небі виглянули перші зірки. Іван, однак, уже не побачив їх — він заснув з твердим наміром: треба вставати.

Розбудила його Джулія. Мабуть, од холоду вона заворушилася, тісніше пригортаючись до Іванового боку. Ще сонний, він одразу відчув її й опам'ятався. Вона обвила його рукою і палко-палко зашепотіла у вухо піжні слова — незнайомі, чужі, але любі йому слова. Хлопець пригорнувся до її губами зустрів її губи...

— Джуліє, — покликав Іван, усе пригортаючи дівчину до себе.

Вона покійно озвалася — нищечком, піжно і віддано:

— Іваніо!

— Ти не боїся мене?

— Ноп, Іваніо.

— Що обманю, покину тебе.

— Нон, аміка. Іван поп обман. Іван — русо. Каропі, мілі русо!

Квапливо, з несподіваною для її топесеньких рук силою вона притисла його до себе і радісно, тихенько засміялася.

— Іван — маріто¹. Нон Маріо. Русо Іван — маріто.

Хлопець, задоволений, навіть з прихованою гордістю в душі, спитав:

— А ти рада? Не пожалкуєш, що Іван — маріто? Вона широко розплющила затінені його пахилею головою очі — зірки в її зіпницях стрепенулись і застрибали.

— Іван — каропі, каропі маріто. Мі будіт маленькі-маленькі філіїо... Как ето по-рускі, скажі?

— Дитина?

— Нон дітіна! Как ето маленькі русо?

— А, сін, — троньки здивовано підказав Іван.

— Так, сін. Ето карашо. Такой маленькі-маленькі, каропі сін. Он будет Іван, да?

— Іван? Що ж, можна й Іван, — погодився він, глянув поверх неї в чорну далечінь хребта й зітхнув. І Джулія притихла, думаючи про щось своє. Обоє на мить змовкли, кожний порипувши в світ своїх думок. А довкола тихо лежали гори, тихо мерехтіли обрідні зорі, чорною непроглядною наміткою вкрилася макова лука. Було тихо-тихо, тільки шумів і вирував потік, але він не порушував спокою, тому Іванові здалося, що в цілому світі їх тільки троє — потік і вони. В останніх її словах зазвучало якесь запевнення, воно зігало з Іванового обличчя усмішку. Втративши жартівливу легкість, він наткнувся на щось важке й серйозне в собі і, мабуть, уперше побачив інше ускладнення у їхніх взаєминах. А Джулія, навпаки, надумавши щось, раптом опам'яталася з радощів і знову стисла його в обіймах.

— Іванію, а где будет жіт? Рома? — Вона троньки подумала. — Нон Рома. Трієсто?..

— Навіщо передчасно загадувати, — мовив він.

— О, — раптом тихо скрикнула вона. — Джулія знат. Мі будет жіт Росія. Білорусь. Село Терепкі, біліко-біліко два озера... Правда?

— Може бути... Що ж...

Умить вона щось пригадала і насторожилась.

— Терепкі кольхоз?

— Колгосп, Джуліє. Хіба що?

— Іванію, пльохо кольхоз?

— Нічого. Колись же покращас. Не вік йому й... поганим бути.

¹ Чоловік (італ.).

Великою п'ятірпею він скуйовдив її шорстке густе волосся, Джулія випручала голову й, відхилившись, пригладила її.

— Вольос будет болшой. Джулія растьот болшой каропі вольос. Болшой вольос красіво, да?

— Звичайно, — погодився він. — Гарно. — Вона помовчала якусь мить і потім, вертаючись у думках до попереднього, сказала:

— Іван будет лавораре¹ ферма, плагтація. Джулія будет... Как ето?.. Віртіп² вілла. Мі делат мнього, мнього макі. Как етот лог!

— Авжеж, авжеж, — замислено погоджувався Іван. Заколело пер'язане коліно, певно, треба було перебіттувати, але не хотілось турбувати дівчину. Він тільки випростав і вільніше поклав ногу в траві, задумано слухаючи, як вона гомоніла поруч, — щиро, любо, з великою ніжністю і мрією.

— Мі будет мнього-мнього фортуна³... Я очен хочу фортуна. Должен біт чельовек фортуна. Правда, Іванію?

— Звичайно, так...

Очевидно, переборюючи сон, вона говорила тихше й тихше, голос її робився чимраз слабшим, і незабаром дівчина змовкла. Іван легенько погладив її й подумав, що треба дати їй відпочити, виспатись, однаково небагато лишилося цієї ночі — першої ночі їхнього щастя. А завтра йти. І хтозна, що приготувало їм оте завтра?..

Хлопець довго вдивлявся в небо — сам на сам з Усесвітом, з сотнями зірок, великих і дрібних, з кривою дорогою Чумацького Шляху через усе небо, і якась невиразна тривога почала витісняти з душі відчуття щастя.

Німці таки наздогнали втікачів. Іван та Джулія, сподіваючись відірватися від переслідувачів, кинулися знову в гори. Хвора Іванова нога набрякла і заважала швидко йти. Добре не знаючи місцевості, вони несподівано для себе вийшли до величезного урвища, а плях назад відрізали німці.

24

Джулія заламувала руки, розпачливо дивилася на дикі ущелини і кидала бістрі погляди на тих, що сторожили їх.

— Іванію! Где ест Бог? Где ест Мадонна? Где ест справьєдлівост? Почему пон кара фашізм? — вона простягала у відчай тонкі руки.

— Є справьєдлівість! — отямившись з горя, вигукнув Іван. — Буде кара! Буде.

¹ Праціовати (італ.).

² Господня (нім.).

³ Щастя (італ.).

— Где ест кара? Где? Енглиш! Америкапо? Советуніон?

— Атож! Радянський Союз! Він їм не подарує цього! Він поламає хребет цій наволочі!

— Да? Правда? Советуніон сілно? Правда?

— Та звичайно.

Джулія з раптовою радістю в очах метнула до нього.

— Он карашо? Справьдливо? Благородно? Іваніо вчера говорі неправду, да? Шутіль, да?

Хлопець зпитився, мовби від удару, збагнувши сенс тих слів, що вирвалися з паповненої тугою душі, якусь мить напружено згадував і потім, у новому світлі, зовсім іншому, ніж досі, побачив її, і себе, і далеку свою Батьківщину, і те, чим ота Батьківщина була для нього все життя й чим могла бути.

— Так! — рішуче відповів він. — Я жартував. Я брехав. Усе те неправда. Моя Батьківщина — чудова. Добра. Справедлива. Кращої за неї немає. І люди, й земля! А що буде потім! Після війни! Коли повісять Гітлера. Ти побачиш...

У пестямпому шаленстві хлопець рвонув на камінні жорсткі парости моху, в його душі завирувала хвиля глибокого, до болю нестерпного тужливого почуття до своєї далекої країни, підступила до горла, стисла. Більше пічого він не зміг сказати, бо відчув, що от-от заплаче, чого з ним ніколи не траплялося. Джулія, певно, помітила це і лагідно приторкнулася до його коліна.

— Зачем так шутіль? Пльохо шутіль...

— Даруй.

— Я зпат, — мало не крізь сльози невесело всміхнулася вона. — Я зпат. Я поп хотель веріт тебе. Я думал: пемпожко ти говорішь неправда... Я поп ошібался...

Кілька хвилин утікачі лежали за камінним виступом і слухали, як над міжгір'ям весняним громом розсипалися черги. Кулі, однак, рідко долітали сюди: пімці, певно, більше лякали. Згодом автомати змовкли, покотилась і ще не встигла завмерти луна, як звідкись понад лукою рознеслись інші, дуже знайомі звуки. Під-

вівши голову, Джулія хотіла щось сказати, але Іван жестом спинив її — і вони обоє стали дослухатися, напруженими поглядами вп'явшись одне в одного. Хлопець люту вилаявся: за сідловиною валували собаки.

І раптом щось невимовне сталося з Іваном, — давно прихований гнів зненацька вибухнув у нього. Він підхопився, важко виліз на камінь і, широко розставивши хворі ноги, пагнувся — розлючений, страшний, байдужий до небезпеки.

— Звірі! — гукнув він до пімців. — Шакалі! Самі боїтеся — помічників приводите! Ну-бо, ведіть! Спускайте! А дідька лисого! Ось! Не візьмете ви пас! Ось! Зрозуміли?

Звичайно, вони легко могли б застрелити його, але не стріляли — притихли, намагаючись збагнути раптовий бунт цього флогпункта, і павряд чи збагнули. А Івана, мабуть, від першого збудження пройняло холодом, його тіло мерзлякувато пересмикнулося, здається, починалася лихоманка. Викричавшись, він мимохіть озирнувся навкруги, — nebo трохи прояснилось, у хмарній високості з'явилися блискучі, мерехтливі од врапіншого сонця блакитні прогалини. Здавалося, ось-ось вирине з-поміж хмар Ведмежий хребет, до якого вони так і не дійшли. Дуже схотілося побачити сонце, але воно ще було за горою, і Іванову душу огорнув невимовний сум.

З цим він і спустився додолу — те, що повинно було статися ось-ось, уже не цікавило його — він знав усе. Тому навіть не глянув, коли собаки з'явилися в сідловині, гавкаючи та вовгузячись — певно, вівчарки весь час ішли їхнім слідом і розлютилися. Джулія раптом припала до нього і затулила обличчя руками.

— Ой! Ноп собак! Ноп собак! Іваніо, ерпіссен! Ерпіссен!

Гнів і збентеженість, що вибухнули в ньому, минулись одразу, він знову став спокійний і врівноважений, з однією лиш турботою в душі — треба кінчати. Застрелити себе було простіше, пабагато важче це зробити з Джулією, але він змушений вчинити це. Не можна допустити, щоб есесівці живими притнали їх до табору й віпали на страх іншим, — пехай волочать мертвих. Якщо вже не вдалося здобути волю, то дошкулять їм хоч смертю. В цей час пімці пустили собак.

Одна, дві, три, чотири, п'ять рудих, спущених з повідків вівчарок, розпластавшись на бігу, мчали схилом; за ними вискочили пімці. Іван підхопився, рвонув за руку Джулію, а вона, кинувшись йому на шию, зайшлася плачем. Іван у глибині душі відчував, що треба щось сказати, — пайголовише, пайважливіше, але слова десь зникли. Собаки вже песлись улоговиною. Тоді він одірвав дівчину від себе, штовхнув на край урвища, до безодні. Вона не опиралася, тільки раз у раз схлипу-

вала, мов задихалась, очі в неї стали великими, але сліз у них не було — там застиг жах і приглушений ним зойк...

Стоячи над урвищем, Іван окинув поглядом глибини безодні — там, як і досі, було похмуро, сиро й холодно; туман порідшав, і в прірві виразніше забілили снігові плями. Одна з них довгим вузьким шпичаком здіймалася вгору, і в Івана блискавично майнула думка-надія — велика, паслива й страшна. Побоюючись, що не встигне, так пічого й не сказавши Джулії, він опустив уже зведений пістолет і підптовхнув дівчину на край безодні.

— Стрибай!

Дівчина злякано відсахнулася, тоді він удруге крикне: «Стрибай у спіль!» — але вона знов усім тілом одхилилася й заплющила очі.

Собаки тим часом уже повискакували на косогір, Іван почув їхнє гавкання, що голосно пролупало майже за самою спиною. Тоді він затис у зубах пістолет і підскочив до Джулії. З раптовою силою хлопець ухопив її за комір і штани, підняв над головою і, як здалось йому, пемсамовито жбурнув погами в провалля. В останню мить устив іще побачити, як розпростерте в повітрі тіло майнуло повз карниз, а чи потрапило воно в сніг, уже не помітив. Він лише збагнув, що самому з хворою погою так не стрибнути.

Собаки, побачивши його, скажено заскавчали, і хлопець одступив на якихось два кроки від урвища. Попереду з пагорка на нього мчав сухорлявий широкогрудий вовкодав, на голові якого стирчало чомусь одне вухо, — він перелетів через каміння і високо звівсь на дибі уже зовсім поруч. Іван не цілився, але з неквапливою, майже нелюдською увагою, на яку тільки спромігся, вистрілив у його роззявлену ікласту пащу і, не втримавшись, пальнув у паступного. Однорухий з льоту прожогом шелеснув повз нього в урвище, а другий, на лихо, був не сам, побіч з ним мчало ще два, і хлопець не встиг побачити, влучив чи ні.

Його подив потьмарився шаленим ударом у груди, нестерпний біль пропизав йому горлянку, блискавично майнуло захмарене небо, і все зацімло назавжди...

ЗАМІСТЬ ЕПЛОГА

«Добрий день, Іванові рідні, добрий день, люди, які знали Його, добрий день село Терешки між Двох Голубих Озер у Білорусії!..»

Це пише Джулія Новеллі з Рима і просить вас не дивуватися, що незнайома вам сеньйора знає вашого Івана, знає Терешки між Двох Голубих Озер у Білорусії!..»

Таким був початок листа Джулії до рідних Івана Терешка. Далі вона розповіла про останні три дні життя їхнього земляка, які вона розділила з ним;

про його загибель і свій порятунок. А ще Джулія повідомила, що виховує вісімнадцятирічного сина Джіованні. Наостанок вона попросила надіслати їй фото Івана: «Будь-яке: дитяче, юнацьке чи навіть краще — солдатське...

З подякою до всіх, хто народив, виховав і знав Людипу, достеменно російську, добру і варту захоплення своєю мужністю.

Дякую, дякую за все. З повагою до вас Джулія Новеллі з Рима.

Переклад Газини Вігурської

Історична енциклопедія

Ще в роки Другої світової війни Йосип Сталін говорив, що серед радянських солдатів (червоноармійців) не може бути полонених — є лише зрадники.

Згідно з дослідженнями істориків за час Другої світової війни в полон потрапило близько 5 мільйонів (!) червоноармійців. Часто причиною цього була безвідповідальність як вищого командування, так і командирів на місцях. У полоні люди гинули, не маючи води, їжі та елементарної медичної допомоги.

Однак ті, кому вдалося вижити серед жахів концтаборів, не мали особливих приводів для радощів. Чимало колишніх в'язнів, які після закінчення війни повернулися на батьківщину, було безпідставно засуджено за співпрацю з німецькими окупантами і заслано радянською владою у сибірські табори. За документами НКВС із 1 млн. 836 тис. 562 солдат, які повернулися з полону, 233 тис. 400 осіб були засуджені на батьківщині.

У повісті «Альпійська балада», написаній у 1964 році, автор висловлює відмінний від офіційного погляд на проблему військовополонених Другої світової війни. У творі письменник одним із перших у радянській літературі зображує полон не як зраду, а як жахливу людську трагедію.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

★ Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть про життя і діяльність відомого білоруського письменника **Василя Бикова**. Як життя Василя Бикова пов'язане з Україною?
2. Чому Василь Биков виступав проти державної політики президента Білорусі?
3. Як керівництво країни ставиться до вшанування пам'яті видатного білоруса, який своєю творчістю прославив батьківщину на весь світ?

★ *Працюємо над змістом твору*

4. Де відбуваються події повісті В. Бикова «Альпійська балада»?
5. Розкажіть, як Іванові вдалося втекти з полону.
6. Перекажіть епізод з німецьким офіцером.
7. Чому Іван, який вже пережив достатнього горя і зміг себе стримувати, не стерпів знуцань гітлерівця?
8. Хто став попутником білоруса-втікача?
9. Чому Іван і Джулія хотіли дістатися Трієста?
10. Розкажіть, як білорус урятував життя італійської дівчини.

★ *Узагальнюємо і підсумовуємо*

11. Як характеризує Івана Терешка епізод із бомбою в цеху?
12. Що свідчить про його нестримне прагнення свободи?
13. Що приваблює Італійку в простому білоруському селянинові?
14. Як Іван сприймає свою батьківщину? Чому її образ викликає в його душі водночас і біль, і гордість?
15. Поміркуйте, чи справді полонені солдати були зрадниками, якими їх вважало командування армії.

★ *Застосовуємо поняття з теорії літератури*

16. Згадайте жанрові особливості **повісті**. Аргументуйте, чому твір Василя Бикова належить до цього жанру.
17. Що таке **пейзаж** у літературному творі? Яку роль відіграє пейзаж у повісті про події Другої світової війни і про двох втікачів з концтабору?
18. Знайдіть у тексті приклади пейзажу. Визначте, який це **вид пейзажу**: сільський, міський, індустріальний, гірський, морський тощо.
19. Як краса альпійської природи протиставлена трагедії молодих людей?
20. У творі часто згадуються маки. **Символом** чого є ці квіти? Чому, вшановуючи пам'ять загиблих у Другій світовій війні, люди звертаються до образу маків?

★ *Пов'язуємо новий матеріал з вивченим раніше*

21. У яких вивчених вами творах йдеться про людську гідність? Назвіть героїв, які виступили проти свавілля.
22. Назвіть твори, в яких автори зверталися до трагедії Другої світової війни.
23. Проведіть паралель між оповіданням американського письменника **Джекса Лондона «Жага до життя»** і повістю білоруса «Альпійська балада».
24. Що є спільного і що відмінного у долях головних героїв цих творів?

★ *Виконуємо творчі завдання*

25. Розпитайте у своїх батьків або дідусів і бабусь, чи були у вашій родині ті, хто воював у роки Другої світової війни чи постраждав у цих трагічних подіях.
26. Складіть про них невеличку розповідь.

ДУХОВНЕ ВИПРОБУВАННЯ ЛЮДИНИ

Джеймс Олдрідж
(1918 – 2011)

Відомий англійський письменник Джеймс Олдрідж народився 1918 року в австралійському провінційному містечку. Батько Олдріджа працював редактором місцевої газети, і його заробітків не вистачало на те, щоб добре забезпечувати сім'ю. Джеймсові змалечку доводилося працювати на овочевих складах та продавати власноруч вирощений горох, щоб заробити трохи грошей на звичайні хлопчачі радощі.

Проблема бідності й багатства дуже рано почала хвилювати Джеймса, особливо коли він закінчив школу і постало питання про його подальше навчання. Синові бідного провінційного журналіста, щоб сплачувати за навчання в Мельбурнському коледжі, довелося почати працювати в місцевій газеті.

У 1938 році двадцятирічний Олдрідж переїхав до Англії і став студентом Лондонського університету. Тогочасна Європа перебувала напередодні Другої світової війни і пуртувала великими історичними подіями – фашистська Німеччина захопила Австрію і не збиралася на цьому зупинитися, а в Іспанії йшла кривава громадянська війна.

Комуністичні ідеї в Європі були дуже популярними серед простих людей – комунізм сприймався як протипага фашизму, а Радянський

Союз — як протипага фашистській Німеччині, що вже не приховувала своїх загарбницьких намірів. І Олдрідж став переконаним комуністом.

З початком Другої світової війни, у 1939 році, майбутній письменник став військовим кореспондентом і побував у багатьох країнах, охоплених війною. Джеймс Олдрідж бачив, з яким героїзмом боролися різні народи проти фашизму за свою свободу і незалежність, він завжди щиро і відверто розповідав про це у своїх статтях. Враження від побаченого в роки війни стали основою і перших художніх творів письменника.

У 1945 році Олдрідж разом із радянськими військами увійшов до Берліна — столиці фашистської Німеччини. У повоспі роки письменник був активним громадським діячем, брав участь у світовому антивоєнному русі, а в 1951 став одним із керівників організації «Письменники за мир». Водпочас він багато подорожував, продовжував займатись журналістикою і літературною діяльністю. Поруч з темою війни в його творчості з'явилися повісті теми, пов'язані з мирним життям.

Однак не змінилися герої творів Олдріджа. Вони такі самі, як і у воєнних романах письменника, — звичайні люди, яких вирізняє прагнення справедливості, сила духу, безстрашність у критичній ситуації. Саме таким є льотчик Бен Аміно — головний герой одного з найкращих оповідань Джеймса Олдріджа «Останній дюйм». Такий і його син Деві — блідий і сором'язливий підліток, який гостро відчуває самотність. Ніщо у його характері не передбачає здатності до подвигу, та у вирішальний момент він зумів подолати власну слабкість.

Символічною є назва оповідання — «Останній дюйм», адже завжди пайважче зробити останнє зусилля, яке вимагає пайвищого фізичного і духовного напруження. «Подолати останній дюйм», за Олдріджем, означає подолати власний егоїзм, до кінця виконати свій обов'язок перед тими, чия доля в даний момент залежить від тебе.

ОСТАННІЙ ДЮЙМ

(скорочено)

Добре, коли після двадцяти років роботи льотчиком ти і в сорок ще відчуваєш задоволення від польоту; добре, коли ти ще можеш радіти з того, як артистично точно посадив машину: легенько натиснеш на важіль й плавно відвоюєш останній дюйм над землею!

Але з польотами на ДС-3, коли, бувало, піднімеш у повітря стареньку машину за будь-якої погоди і летиш над полями навмання, вже покінчено. Робота в Канаді добре загартувала його. Не дивно, що він

закінчив своє льотне життя пад пустелею Червоного моря, літаючи на «фейрчальді» нафтоекспортної компанії «Тексегипто», яка здобула право на розвідку нафти вздовж всього єгипетського узбережжя.

Але й це все було вже в минулому. Компанія «Тексегипто» відмовилась від дорогих спроб знайти нафтове родовище. Йому стукнуло сорок три, дружина поїхала від нього додому, вела пристойне життя, гідне пристойної жінки. Він обіцяв прийти до неї ще весною, але знав, що не зробить цього, так само, як знав і те, що не знайде в свої роки льотної роботи, особливо такої, до якої він звик, не знайде її навіть у Канаді. В тих краях пропозиція перевершувала попит.

Отак він і залишився з порожніми руками, коли не брати до уваги байдужу дружину, якій він не був потрібен, та десятирічного сина, що народився надто пізно і, — Бен розумів десь у глибині душі, — чужого їм обом, самотнього, неприкаяного хлопчика, який у десять років розумів, що мати ним не цікавиться, а батько — стороння людина, яка не знає, про що з ним говорити, рідка й небагатослівна в ті лічені хвилини, коли вони бували разом.

От і ця хвилинка не була кращою за інші. Бен узяв з собою хлопчика на «остер», який страшенно кидало на висоті двох тисяч футів пад узбережжям Червоного моря, і чекав, що сина ось-ось закачас.

— Коли тебе запудить, — сказав Бен, — пагни голову нижче, щоб не забруднити всю машину.

— Добре. — Хлопчик мав дуже печасний вигляд.

— Боїтсья?

Маленький «остер» нещадно кидало в розпеченому повітрі то в один, то в другий бік, але переляканий хлопчина все ж таки не губився і, відчайдушне смокчучи цукерку, розглядав прилади.

— Трохи, — відповів хлопець тихим, песміливим голоском. — А літак не зламається від цих поштовхів?

Бен не вмів заспокоювати сина, він сказав правду.

— Якщо машину не доглядати, вона неодмінно зламається.

— А ця... — почав хлопчик, але його пудило, і він не закінчив.

— Ця в порядку, — роздратовано сказав батько. — Цілком справний літак.

Хлопчик опустил голову і тихенько заплакав. Бен пожалкував, що взяв з собою сина. Всі великодушні поривання у них в сім'ї завжди закінчувались невдачею, їм обом бракувало цього почуття — черствий, плаксивий, провіпційний матері і різкому, первовому батькові. Яюсь під час одного з таких нападів великодушності Бен спробував повчити

хлопчика вести літак, і хоч сип виявився дуже кмітливим і досить швидко засвоїв основні правила, кожен окрик доводив хлопця до сліз...

— Не плач! — наказував йому тепер Бен. — Нічого тобі плакати. Підведи голову, чуєш, Деві!.. Підведи зараз же!

Але Деві сидів похнюпившись, а Бен дедалі більше жалкував, що взяв його, і сумовито поглядав на величезну пустелю узбережжя Червоного моря, яка розстигалася під крилом літака, — суцільну смугу на тисячу миль, якою відокремлювалися піжно розмиті акварельні фарби сходулу від бляклої зелені моря. Все було перухоме і мертво.

— Сядь прямо, — сказав він Деві, — коли хочеш навчитися, як іти на посадку.

Він знав, що топ у нього різкий, і сам завжди дивувався, чому не вміє розмовляти з сипом. Деві підвів голову. Він ухопився за дошку управління і нахилився вперед. Бен торкнув важіль газу, почекав, доки зменшиться швидкість, а потім з силою потягнув рукоятку тримера. Раптовий поштовх пригнув голову хлопчика вниз, але він зразу ж підвів її і почав дивитись поверх опущеного носа машини на вузьку смугу білого піску вздовж затоки, схожої на коржа, кипутого у цю прибережну пустку. Батько вів літак прямо туди.

— А як ти знаєш, звідки віє вітер? — запитав хлопчик.

— По хвилях, по хмарці, чуттям! — крикнув йому Бен.

Але він уже й сам не знав, чим керується, коли веде літак. Не думаючи, він знав з точністю до одного фута, де посадити машину. Доводилося бути точним: гола смуга не давала йому жодної зайвої п'яді, і опуститись на неї міг тільки дуже маленький літак. Звідси до найближчого населеного пункту було сто миль, а довкола — мертва пустеля.

— Найголовніше — це правильно розрахувати, — сказав Бен. — Коли вирівнюєш літак, треба, щоб відстань до землі була шість дюймів. Не фут і не три, а рівно шість дюймів! Якщо вище — стукнешся під час посадки, і літак буде пошкоджено. Надто низько — паскочиниш на горбик і перекинешся. Головне — останній дюйм.

Деві кивнув.

— Бачиш! — закричав батько. — Шість дюймів. Коли він почне сідати, я беру назад ручку. Тягну її на себе. Отак! — сказав він, і літак торкнувся землі легко, мов спіжипка. — Останній дюйм! — Бен зразу ж вимкнув двигун і натиснув на пожаті гальма. Ніс літака задерся вгору, а гальма не дали йому запуритись у воду — до неї лишилося шість чи сім футів.

Двос льотчиків повітряної лінії, які відкрили цю бухту, назвали її Акулячою — не через форму, а через її мешканців. У ній завжди води-

лася сила-силенна великих акул. Бен і прилетів сюди, власне, заради акул, а тепер, коли потрапив у бухту, зовсім забув про хлопчика і тільки часом давав йому розпорядження: допомогти розвантажувати речі, закопати мішок з харчами в мокрий пісок, змочити пісок морською водою, подавати інструменти, потрібні для аквалапга і камер.

— А сюди хтось заходить коли-небудь?— запитав Деві.

Бен був надто зайнятий, щоб звертати увагу на те, що питає хлопчик, та все ж, почувши запитання, похитав головою:

— Ніхто! Ніхто не може сюди потрапити інакше, як легким літаком. Принеси мені два зелених мішки, що стоять у машині, і прикрий голову від сонця. Бракує тільки, щоб ти схопив сонячний удар.

Більше Деві ні про що не питав. Коли він що-небудь запитував батька, голос його зразу ставав сумним: він наперед чекав різкої відповіді. Тепер хлопчик уже й не пробував розмовляти і мовчки викопував те, що йому показували. Він уважно спостерігав, як батько готує свій аквалапг і кіпокамеру для підводних зйомок, збираючись опуститися в папрочуд прозору воду, щоб знімати акул.

— Гляди ж, не підходь до води! — паказав батько. Деві нічого не відповів. — Акули неодмінно спробують відкусити від тебе шматок, особливо коли спливають на поверхню. Не смій навіть ступати у воду!

Деві кивнув. Бену хотілося чим-небудь утішити хлопчика, але за багато років йому ні разу не вдалося цього зробити, а тепер було пізно. Коли Бен вирушав у політ (а це бувало майже завжди, відтоді як хлопчик народився, почав ходити, а потім став підлітком), він подовгу не бачив сина. Так було в Колорадо, у Флориді, в Канаді, в Ірані, в Бахреїні і тут, у Єгипті. Це його дружина, Джоанна, мала подбати, щоб хлопчик ріс жвавим і веселим.

Він одвезе до неї хлопчика, і оскільки Джоанна живе парешті там, де їй хочеться, вона, можливо, зуміє пробудити в собі хоч якусь цікавість до дитини. Поки що дружина аж ніяк не виявляла цього, а минуло вже три місяці відтоді, як вона поїхала.

Бен зовсім не був авантюристом, який береться за те, чого не вмiє добре робити. Він був гарним пілотом, але залишившись без роботи, змушений був взятися за підводні зйомки акул для телевізійної компанії в Нью-Йорку. Розміщуючи приманку для акул — скривавлену конячу ногу — Бен з неуважності вимастився кров'ю, і акули кинулися на нього. Він ледве відбився від хижаків і знесиленний та поранений викотився на берег.

Отямившись, Бен одразу ж згадав усе, що сталося, хоч і не розумів, чи довго він був непритомний і що було потім: усе тепер, здавалося, вже не корилося його владі.

— Деві! — закричав він.

Десь зверху почувся приглушений голос хлопця, але в очах у Бена було темпо — він знав, що ще не минув шок. Але він побачив сипа, його пахилене, сповнене жаху обличчя і зрозумів, що був непритомним лише кілька секунд. Рухатись він майже не міг.

— Що мені робити? — кричав Деві. — Бачиш, що з тобою сталося?

Бен заплющив очі, щоб зібратися з думками. Він знав, що вже не зможе вести літак: руки горіли, як у вогні, і були важкі, паче свинець, ноги не рухались, а в голові стояв туман.

— Деві, — насилу вимовив Бен з заплещеними очима, — що у мене з погами?

— У тебе руки... — почув він невиразний голос Деві, — руки зовсім порізані, просто жах!

— Знаю! — сердито сказав Бен, не розтуляючи зубів. — А що у мене з погами?

— Ноги в крові, теж дуже порізані... Але не так, як руки. Що мені робити?

Тоді Бен глянув на руки і побачив, що права мало не зовсім одірвана, — він бачив м'язи, сухожилля, крові майже не було. Ліва була схожа на пшмак пожованого м'яса і сильно кровоточила; він зігнув її, підтяг кисть до плеча, щоб зупинити кров, і застогнав від болю.

Бен знав, що справи його дуже погані. Але миттю зміркував, що треба щось робити: коли його не стане, хлопець залишиться сам, і про це страшно було навіть думати. Це було ще гірше, ніж його власне становище. Хлопця не скоро знайдуть у цьому спаленому сонцем краї, якщо взагалі знайдуть.

— Деві, — сказав він рішуче, силкуючись опанувати свої неадекватні думки, — слухай-по... Візьми мою сорочку, розірви її і перев'яжи мені праву руку. Чуєш?

— Чую.

— Міцно обв'яжи мені ліву руку вище рап, щоб зупинити кров. Потім яось прив'яжи кисть до плеча. Так міцно, як тільки зможеш. Зрозумів? Перев'яжи обидві руки.

— Зрозумів.

— Перев'яжи дуже міцно, але закрій рапу. Зрозумів? Ти зрозумів...

Бен не почув відповіді — він знову зомлів; отямився лише тоді, коли хлопчик перев'язував йому ліву руку. Серйозне, напружене, бліде личко сипа скривилося від жаху, але він з відчайдушною мужністю стався виконати своє завдання.

— Це ти, Деві?— простогнав Бен, чуючи сам, як невиразно вимовляє слова. — Послухай, хлопчику, — мовив він через силу, — я тобі повинен сказати все одразу, на випадок, якщо знов знепритомнію. Перев'яжи мені руки, щоб я не втрачав надто багато крові. Приведи в порядок поги і витягни мене з акаланга. Він мене дупить.

— Я хотів тебе витягти, — сказав Деві сумним голосом. — Не можу, не знаю як.

— Ти мусяш мене витягти, ясно? — прикрикнув за звичкою Бен, але відразу ж збагнув, що єдина надія врятуватись і хлопчикові і йому — це примусити Деві самотійно думати, впевнено робити те, що він повинен зробити. Треба яось переконати в цьому хлопчика. — Я тобі скажу, сипку, а ти постарайся зрозуміти. Чувш? — Бен ледве чув сам себе і на секунду навіть забув про біль. — Тобі, бідоласі, доведеться все робити самому — так сталося. Не сердься, коли я на тебе гримну. Тут уже не до образ. На це не треба зважати, зрозумів?

— Зрозумів, — Деві перев'язував ліву руку і не слухав його.

— Молодець!— Бен хотів підбадьорити, але це в нього яось не виходило. Він ще не знав, як підійти до хлопчика, але розумів, що це необхідно. Десятирічна дитина мала виконати надзвичайно складну справу. Якщо вона хоче вижити. Але все повинно йти по порядку.

Єдиною подією врятувати хлопця був літак, і Деві повинен буде його вести. Не було ні іншої надії, ні іншого виходу. Але спочатку треба все добре продумати. Хлопця не можна лякати. Якщо сказати Деві, що йому доведеться вести літак, його охопить жах. Треба добре продумати, як про це сказати сипові, підготувати його й переконати зробити це, хоч і невідомо. Потрібно було навіпамацки знайти шлях до поинитой страхом незрілої свідомості дитини. Бен уважно подивився на сина і пригадав, що давно вже як слід не приглядався до нього.

«Він, здається, хлопець розвинений», — подумав Бен, дивуючись своїм дивним думкам. Цей хлопець із спокійним обличчям був чимось

схожий на нього самого: за дитячими рисами приховувалась, можливо, тверда і павіль невгамовна вдача. Але його бліде, широковате обличчя зараз мало щасливий вигляд. Помітивши батьків пильний погляд, Деві одвернувся і заплакав.

— Нічого, сипку, — пасилу вимовив Бен. — Тепер уже нічого.

— Ти помреш? — запитав Деві.

— Хіба я в такому страпному стапі? — не подумавши, запитав Бен.

— Так, — відповів Деві кризь сльози.

Бен зрозумів, що допустився помилки і що йому не можна говорити з сином, не обдумуючи кожне слово.

— Я жартую, — сказав він. — Не падавай значення тому, що з мене так тече кров. Твоєму батькові па раз доводилось бувати у скрутї. Хіба ти не пам'ятаєш, як я опишився у лікарні в Сасктаунї?

Деві кивнув:

— Пам'ятаю, але тоді ти був у лікарні...

— Так, так, це правда... — Він напружено думав про своє, намагаючись знов не зомліти. — Знаєш, що ми з тобою зробимо? Візьми великий рушник і розстели біля мене, а я па нього перекочусь, і ми якось доберемося до літака. Згода?

— Я не зможу втягти тебе в машину, — сказав хлопчик; в голосї його звучала туга.

— Ет, що там, — сказав Бен, силкуючись говорити якомога лагідніше, хоч йому це було пеймовірно важко. — Ніколи не знаєш, па що ти здатний, доки не спробуєш.

Деві розстелив біля нього рушника. Бен смикнувся, щоб перевернутись. Йому здалося, що в нього розірвалися па шматки і руки, і груди, і ноги, але йому пощастило лягти па рушник спиною, упершись п'ятами в пісок, і він не втратив свідомості.

— Тепер тягни мене до літака, — ледве чутно промовив Бен. — Ти тягни, а я буду відштовхуватись п'ятами. На поштовхи не звертай уваги, головпе — швидше дістатись туди.

— Як же ти зможеш вести літак? — запитав його зверху Деві.

Бен заплющив очі, він хотів уявити собі, що переживає зараз сип. «Хлопчик не повинен знати, що машину доведеться вести йому, — думав він. — Якщо сказати, це перелякав його па смерть».

— Цей маленький «остер» літає сам, — відповів Бен. — Треба тільки покласти його па курс, а це не важко.

Повільно, понад силу, Деві дотяг батька до літака, а потім затяг в кабіну. Бен раз за разом втрачав свідомість, хоча і підбадьорював сина. Вже в кабіні

він сказав, що вести літак доведеться не йому, а таки Деві. Ускладнивав ситуацію сильний вітер, що здійнявся, він міг завадити польоту.

— Ось що треба зробити, Деві, — повільно вів батько. — Потягни важіль газу на джойстик, не більше. Одразу. Зараз же. Постав усю ступню на педаль. Добре! Молодець! Тепер поверни чорний вимикач з мого боку. Чудово! Тепер натисни оту кнопку, а коли мотор заведеться, потягни важіль ще трохи. Стій! Коли мотор заведеться, постав ногу на ліву педаль, увімкни мотор до краю і розвернись проти вітру. Чувси?

— Це я можу, — сказав хлопець, і Бену здалося, що він почув у його голосі різку нотку нетерпіння, яка пагадувала чимось його власний голос. — Здорово дме вітер, — додав хлопець. — Надто сильно, мені це не подобається.

— Коли будеш вирулювати проти вітру, подай уперед ручку. Почитай! Запускай мотор!

Бен відчув, що Деві перехилився через нього і увімкнув стартер; потім чхнув мотор. Тільки б не надто сильно пересував ручку, доки не заведеться мотор! «Зробив! Зробив!» — подумав

Бен, коли мотор почав працювати. Він кивнув, і в голові одразу ж запаморочилося від напруження. Бен зрозумів, що хлопчик дає газ і намагається розвернути літак. А потім його всього нечаче поглинув якийсь пестерпий шум: він відчув поштовхи, спробував підняти руки, але не зміг і

опам'ятався від надто сильного ревіння мотора.

- Зменши газ! — закричав він якомога голосніше.
- Добре, але вітер не дає мені розвернутись.
- Ми стали проти вітру? Ти повернув проти вітру?
- Так, але вітер нас перекине.

Бен відчув, що літак розгойдується, хотів виглянути, але поле зору було таке мале, що йому доводилось цілком покладатися на сина.

- Відпусти ручне гальмо! — сказав Бен. Він забув про нього.
- Готово! — відгукнувся Деві. — Я відпустив.

— Слухай далі! Це зовсім просто. Тягни важіль і тримай ручку посередині. Коли машина підстрибуватиме, то пічого. Зрозумів? Упові-

льпи хід. І держи прямо. Держи її проти вітру, не бери на себе ручки, доки я не скажу. Ну! Не бійся вітру!

Він чув, що мотор реве дужче — Деві додавав газу, — відчував поштовхи, погойдування машини, яка проклдала собі дорогу в піску. Потім літак почав ковзати, підхоплений вітром, але Бен дочекався, доки поштовхи стали слабші, і знов утратив свідомість.

— Не смій! — почув він здалеку. Бен опам'ятався. Вони щойно відірвалися від землі. Хлопець слухняно тримав ручку і не тягнув її до себе; вони ледве-ледве перевалили через дюни, і Бен зрозумів, що хлопцеві потрібно було багато мужності, щоб не смикнути від страху ручку. Різкий подув вітру впевнено підхопив літак, але потім він провалився в яму, і Бену стало дуже погано.

— Підіймись на три тисячі футів, там буде спокійніше! — крикнув він. Йому треба було витлумачити сипові все це до відльоту, адже Деві тепер важко буде його почути. Ще одна дурниця! Не можна втрачати розуму і весь час робити дурниці.

— Три тисячі футів? — крикнув він. — Три.

— Куди летіти? — запитав Деві.

При такому непостійному вітрі не могло бути прямого курсу, незважаючи на те, що тут, угорі, було відносно спокійно. Залишалося триматися берега до самого Суеца.

— Іди вздовж берега. Тримайся праворуч. Ти його бачиш?

— Бачу. А це правильний шлях?

— По компасу курс повинен бути приблизно триста двадцять! — крикнув Бен; здавалося, голос його був надто слабкий, щоб Деві міг почути, але той почув.

«Хороший хлопець, — подумав Бен, — він усе чує».

— По компасу триста сорок! — закричав Деві. Компас містився вгорі, і дзеркало рефлектора було видно тільки з сидіння пілота.

— От і добре! Добре! Правильно. Тепер іди вздовж берега і тримайся його весь час. Тільки, боронь Боже, нічого більше не роби! — застеріг Бен; він чув, що вже не говорить, а тільки невиразно бурмоче. — Нехай машина сама робить своє діло. Все буде гаразд, Деві...

Отже, Деві все-таки запам'ятав, що треба вирівняти літак, держати потрібні оберти мотора і швидкість! Він це запам'ятав. Славний хлопчина! Він долетить. Він впорасться! Бен бачив різко окреслений профіль Деві, бліде обличчя з темними очима, в яких йому так важко було щось прочитати. Батько злову вдивився в це обличчя. «Ніхто навіть не дбав, щоб повести його до зубного лікаря, — сам до себе промовив Бен, помітивши трохи вишпугі вперед зуби Деві: той болісно вискалив

Іх, падриваючись від напруги. — Але він впорасться», — втомлено і примирливо закінчив Бен.

Здавалося, це був останній підсумок всього його життя. Бен провалився в безодню, за край якої він так довго чіплявся заради хлопця.

Залипившись сам на висоті трьох тисяч футів, Деві подумав, що вже ніколи більше не зможе плакати. У нього на все життя висохли сльози. Тільки раз за свої десять років він похвалився, що його батько — льотчик. Але він пам'ятав усе, що батько розповідав йому про цей літак, і багато про що здогадувався, чого батько не говорив.

Тут, угорі, було тихо і світло. Море здавалося зовсім зеленим, а пустеля брудною; вітер підняв над нею пелену куряви. Попереду обрій уже не був такий прозорий. Курява здіймалася вище й вище, але море він усе ще бачив добре. В картах Деві розумівся. Тут не було нічого складного. Він знав, де лежить Іхня карта, витягнув її з сумки в дверцятах і задумався про те, що доведеться робити, коли підлетить до Суєца. Але, зрештою, хлопець знав і це. Від Суєца вела дорога до Каїра, вона йшла на захід через пустелю. Летіти на захід буде легше. Дорогу не важко розглядіти, а Суєц він упізнає по тому, що там закінчується море і починається капал. Там треба повернути ліворуч.

Деві боявся батька. Правда, не тепер. Тепер він просто не міг на нього дивитись: той спав, з відкритим ротом, папівголий, весь залитий кров'ю. Хлопець не хотів, щоб батько помер; він не хотів, щоб померла мати, але нічого не вдієш: це буває. Люди завжди помирають.

Йому не подобалося, що літак летить так високо. Від цього завмирало серце, та й літак рухався надто повільно. Але Деві боявся спускатись і знов потрапити у вітер, коли настане час посадки. Він не знав, що робити. Ні, йому не хотілося знижуватись у такий вітер, не хотілося, щоб літак знову кидало в усі боки. Тоді літак не слухатиметься. Деві не зможе вести його по прямій і вирівняти біля землі. Може, батько вже помер? Він оглянувся і помітив: той дихає уривчасто й рідко. Сльози, що, як думав Деві, пазавжди висохли, знов наповнили його темні очі, і хлопець відчув, як вони викочуються і течуть по щоках. Злизавши Іх язиком, він почав стежити за морем.

Бену здавалося, що від поштовхів його тіло пронизують крижані стріли, розриваючи його на шматки. У роті в нього пересохло. Бен повільно приходив до тями. Глянувши вгору, він побачив куряву, а над нею тьмяне небо.

— Деві! Що сталося? Що ти робиш? — закричав він сердито.

— Ми майже прилетіли, — відповів Деві. — Але вітер піднявся зараз високо, і вже смеркає.

Бен заплющив очі, щоб збагнути те, що сталося, але так нічого й не зрозумів. Йому здавалося, що він уже повертався до пам'яті, коли вказував хлопцеві курс, а потім знову втрачав свідомість. Літак гойдало, і через це біль ставав ще гострішим.

— Що ти бачиш? — вигукнув він.

— Аеродроми й будинки Каїра. Он великий аеродром, куди прибувають пасажирські літаки.

Хитання і поштовхи літака обірвали слова хлопця. Здавалося, потоком повітря їх підносить вгору на сотню футів, щоб потім жбурнути вниз у нестримному падінні на добрих дві сотні футів; крила літака судорожно розгойдувались то в один, то в другий бік.

— Не спускай з очей аеродрому! — крикнув Бен крізь папад болю. — Стеж за ним! Не спускай з очей! — Йому довелося крикнути це двічі, перш ніж хлопець розчув; він тихенько говорив про себе: «Бога ради, Деві, тепер ти повинен чути все, що я кажу».

Тепер йому треба сісти, випростатись і стежити через пшибку за наближенням землі. Настала вирішальна хвилинка. Підняти літак у повітря і вести його не так важко, а посадити на землю — оце завдання.

— Там великі літаки! — кричав Деві. — Один, здається, стартує!

— Бережись, зверни вбік! — гукнув Бен. Це була досить пікчемна порада, але потім дюйм за дюймом Бен підводиться: йому допомагало те, що піс літака був опущений. Привалившись до дверцят і впираючись у них плечем і головою, він з неймовірним напруженням посувався вгору; Бен зосередив на цьому всі свої сили. Нарешті голова його опинилась так високо, що він міг упертись нею в дошку управління. Наскільки міг, він підвів голову і побачив, як наближається земля.

— Молодець! — закричав Бен. Він тремтів і обливався потом, почував, що від усього тіла залипилася живою тільки голова. Рук і ніг більше не було. — Лівіше! — паказував він. — Давай ручку вперед! Нагни її вліво! Гни ще! Все в порядку, Деві. Ти зможеш. Вліво!..

— Молодець! — закричав Бен. Він тремтів і обливався потом, почував, що від усього тіла залипилася живою тільки голова. Рук і ніг більше не було. — Лівіше! — паказував він. — Давай ручку вперед! Нагни її вліво! Гни ще! Все в порядку, Деві. Ти зможеш. Вліво!..

— Я вріжуся в літак.

Бену видно було великий літак. До літака липилося не більше п'ятисот футів, і вони йшли прямо па нього. Вже майже стемпіло. Курява висіла над землею, але за великим чотиримоторним літаком виділася смуга чистого повітря, — отже, мотори запущені на повну потужність. Якщо він стартував, а не перевіряв мотори, все буде гаразд. Не можна сідати за льотною доріжкою: там грунт надто нерівний.

Бен заплющив очі.

— Стартує... — Бен з зусиллям розплющив очі і кипув погляд поверх поса машини, що хиталася вгору і вниз. До великого ДК-4 липилося щонайбільше двісті футів, він просто заступав їм дорогу, але йшов з такою швидкістю, що вони розминуються. Бен відчув, що охоплений жахом Деві почав тягнути па себе ручку.

— Не можна! — крикнув Бен. — Гни її допізу!

Ніс літака задерся, і вони втратили швидкість. Якщо втратити швидкість на такій висоті та ще при цьому вітрі, їх рознесе па шматки.

— Вітер! — гукнув хлопцев; його маленьке личко застигло і перетворилося на трагічну маску.

Бен знав, що наближається останній дйом і все в руках хлопчика...

— Молодець! — похвалив він.

Залишилася хвилипа до посадки.

— Шість дйомів! — кричав Бен Деві; язик його паче розпух від напруження і болю, а з очей текли гарячі сльози. — Шість дйомів, Деві!.. Стей! Ще рапо! Ще рапо... — плакав він.

На останньому дйомі, що відділяв їх від землі, Бен усе-таки втратив самовладання. Його огорнув страх, ним оволоділа смерть, і він не міг більше ні говорити, ні кричати, ні плакати. Бен привалився до дошки; в очах його був страх за себе, страх перед цим останнім запаморочливим падінням на землю, коли чорпа злітна доріжка насувається па тебе в хмарі пороху. Він намагався крикнути: «Пора! Пора! Пора!», але страх був надто великий. В останню смертну мить, яка знов кидала його в забуття, Бен відчув, як ніс літака трохи піднявся, почувся гуркіт ще не заглушеного двигуна, літак, ударившись об землю колесами, м'яко підскочив у повітря, а потім настало нестримне чекання. Та ось хвіст і колеса літака торкнулися землі — це був останній дйом. Вітер закрутив літак; машина забуксувала, описала па землі петлю і завмерла. Настала тиша.

У житті не раз настають вирішальні хвилини і залишаються вирішальними дйомми, а в попматованому тілі льотчика знайшлися вирішаль-

пі сили — кістки і кровопоспі судини, про які люди й не підозрювали. Коли здається, що все вже кіпчено, вони беруть своє. Єгипетські лікарі, несподівано для себе, виявили, що у Бена їх невичерпний запас, а здатність відроджувати розірвані тканини, здавалося, була дана льотчикові самою природою.

На все це потрібен був час, але що означав час для життя, яке висіло на волосинці?.. Однак Бен нічого не відчував, крім припливів і відпливів болі та рідких проблесків свідомості.

— Все залежить від адреналіну, — розкотисте сміявся кучерявий лікар-єгиптянин, — а ви його виробляєте, як атомну енергію.

Здавалося, все було гаразд, а проте Бен таки втратив ліву руку. («Дивно, — думав він, — я міг би заприсягтися, що більше дісталось правій руці»). Та й це було б нічого, коли б услід за рукою не полетів туди ж і його фак пілота. А крім усього, був ще хлопчик.

— Він живий і здоровий, — повідомив лікар. — Обійшлося навіть без шоку. — Кучерявий єгиптянин кидав дотепні жарти чудовою англійською мовою. — Він куди рухливіший за вас!

Отже, і з Деві все було гаразд. Навіть літак уцілів. Усе склалося якнайкраще, але багато залежало від зустрічі з хлопцем: тут або все почнеться, або остаточно урветься, і, можливо, назавжди.

Коли привели Деві, Бен побачив, що це була та сама дитина, з тим самим обличчям, яке він зовсім недавно вперше розглядив. Але справа була не в тому, що розглядив Бен, важливо було дізнатися, чи зумів хлопець що-небудь побачити в своєму батькові?

— Ну як, Деві? — несміливо спитав він сина. — Здорово було, га?

Деві кивнув. Бен знав: хлопча зовсім не думає, що було здорово, але настане час, і він зрозуміє. Колись хлопець зрозуміє, як було здорово. До цього варто було докласти рук.

— Розклеївся твій батько, правда? — запитав він знову.

Деві кивнув. Обличчя його і далі липалось серйозним.

Бен усміхнувся. Так, що вже гріха таїти: батько справді розклеївся! Їм обом потрібен час. Йому, Бену, тепер потрібне буде ціле життя, ціле життя, яке подарував йому хлопець. Але, дивлячись у ці світлі очі, па це обличчя, таке незвичайне для американця, Бен вирішив, що заради цього віддасть усе. На це варто витратити час. Він уже добереться до самого серця хлопчини! Раю чи пізно він до нього добереться. Останній дойм, який розділяє всіх і все, нелегко подолати, якщо не бути майстром своєї справи. Але бути майстром своєї справи — обов'язок льотчика, а Бен був же колись зовсім непоганим льотчиком.

Переклад В. Гутовського

★ *Працюємо над змістом твору*

1. Якими були стосунки Бена із сином? Як він розмовляє з хлопцем на початку твору? Що, на вашу думку, драгує його в Деві?
2. Із якою метою Бен із сином полетів в Акулячу бухту?
3. Що трапилось з Беном під час зйомок? Чому акули напали на чоловіка?
4. Як поведився 10-річний хлопчик, перев'язуючи батька? Що сталося б з ними, якби Деві просто по-дитячому злякався?
5. Що змусило батька відмовитися від байдужого очікування смерті на узбережжі, а Деві — не впасти у бездіяльний відчай?
6. До яких хитрощів вдався Бен, щоб не налякати Деві польотом?
7. Поранений батько подумки називав Деві молодцем, хорошим і славним хлопцем. Які нові риси в синові побачив Бен, ставши безпорадним та слабким?
8. Про що мріє Бен у лікарні? Як він тепер, після нещасного випадку, сприймає сина?
9. Що таке «останній дюйм», який потрібно пройти «до самого серця хлопчини»?
10. Доведіть, що батько і син все ж люблять один одного і після пережитого знайдуть спільну мову.

★ *Узагальнюємо та підсумовуємо*

11. Схарактеризуйте образ **Бена**. Які риси його вдачі вам подобаються, а які — ні?
12. Що вразило вас у поведінці 10-річного хлопчика?
13. Як ви вважаєте, чи варто було пережити таку пригоду, щоб батько і син порозумілися на все життя?
14. Прокоментуйте слова Бена: *«Ніколи не знаєш, на що здатний, доки не спробуєш»*.
15. Що могло б трапитися з сином і батьком, якби хтось із них перестав боротися? Доведіть, що у цьому творі вони обидва стали рятівниками.
16. Як ви розумієте назву твору? Що *символізує* у творі *«останній дюйм»*?
17. Складіть план оповідання Джеймса Олдріджа «Останній дюйм».

★ *Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше*

18. Назвіть вивчені вами твори, в яких описано протистояння життя і смерті.
19. Як рятують свої життя герої оповідань **Джека Лондона «Жага до життя»** і **Роберта Шеклі «Запах душки»**?
20. Як тема боротьби за життя була розвинута в оповіданні Джеймса Олдріджа «Останній дюйм»?

★ *Виконуємо творчі завдання*

21. Спробуйте уявити майбутнє батька і сина, їхні стосунки.
22. Запишіть у робочому зошиті п'ять порад Бену і Деві щодо того, як їм налагодити стосунки.

Редьярд Кіплінг (1865 – 1936)

Англійський письменник **Редьярд Кіплінг** зараз переважно відомий як автор книг для дітей: чудових казок і оповідаць. Однак на межі XIX і XX століть це був найпопулярніший письменник планети і авторитет для всієї Британської імперії. За досягнення в галузі літератури Кіплінга у 1907 році удостоїли Нобелівської премії.

Народився письменник у 1865 році в місті Бомбей (зараз Мумбай) в Індії, яка була на той час англійською колонією.

Його батьки залишили Англію і вирушили в інший кінець світу, щоб пайти постійний заробіток, зробити кар'єру і досягти високого суспільного становища.

Раніше дитинство в Індії Кіплінг пізніше згадував як найщасливіший період свого життя — сім'я жила у невеликому будиночку в чудовому саду, батьки відзначалися добротою, а слуги-індуси постійно його балували. Однак коли хлопцеві виповнилося шість років його відвезли в Англію, щоб він там здобув освіту. Шість років Редьярд провів в приватному пансіоні, згодом його віддали до школи.

Ця школа, в якій навчався хлопчик, була особливим навчальним закладом, її заспували відставні чиповники і офіцери, які проходили службу в колоніальних країнах. У школі була майже військова дисципліна — учнів посилено готували до труднощів, які неминуче чекають на них у майбутньому під час служби за межами Англії. Хирлявий, в окулярах і невисокого зросту, Редьярд спочатку розгубився, однак згодом сприйняв ідею своїх вихователів, які вважали, що не просто навчають дітей, а готують для Англії майбутніх «будівників імперії» — дисциплінованих і діяльних. Так сформувався характер Кіплінга, якому пізніше за непохитність дали прізвисько «залізний Редьярд».

У 16 років Редьярд повернувся до Індії, де почав працювати помічником редактора газети. Кіплінг багато їздить країною, знайомиться з побутом та звичаями корінного населення. Місцеві мешканці охоче розповідали йому різні історії. Ці життєві враження знайшли своє втілення в газетних статтях та художніх творах Редьярда Кіплінга. У 1894–1895 роках вийшла друком *«Книга джунглів»*, яка принесла англійському письменнику визнання.

Кіплінг був прихильником колоніальної політики і вважав, що Англія своїми культурними, політичними, технічними досягненнями відіграє прогресивну роль в історії Індії. Ці ідеї, звичайно, зазвучали у його творах і, зокрема, в «*Баладі про Схід і Захід*», в якій порушено проблему зіткнення цих двох культур.

Молодий письменник був переконаний, що пайвицею метою для людини може бути лише служіння батьківщині — Британській імперії — та розповсюдження її впливу по всьому світу.

За ці погляди Кіплінга багато критикували, однак він відчував себе «будівником імперії». Позицію Британії письменник вважав правильною, тому не соромлячись підтримував її політику. Таким же прихильником ідеї служіння батьківщині письменник виховав і свого сина Джона. Коли розпочалася Перша світова війна, хлопець у перших лавах записався добровольцем. Вступити до армії йому було дуже непросто, адже в Джона, як і у батька, був поганий зір. Кіплінг задіяв усі свої зв'язки, щоб хлопець таки пішов на війну, і дуже пишався вчинком сина. У вересні 1915 року молодший лейтенант Джон Кіплінг загинув — це була ціна, яку письменник заплатив за свої переконання.

Вірш «*Якщо...*», який був надрукований у жовтні 1910 року, відразу здобув гучну світову славу. Написаний він у вигляді звернення до сина, і чотири його строфи ніби розшифровують кіплінгівське розуміння справжньої людини — активної, вольової та незалежної.

Фотосерія
сина письменника

Індія, на території якої ще у III тисячолітті до нашої ери виникла одна з найдавніших цивілізацій світу, завжди приваблювала європейців казковими багатствами. Англія підкорила собі всю Індію у середині XIX ст. Однак народи Індії продовжували боротися за незалежність, і порядок у країні утримувався великою кількістю військ.

Гордість Кіплінга за успіхи англійців була небезпідставною. Англія у кінці XIX ст. не лише була найпотужнішою країною світу, а й створила найбільшу в історії імперію, що мала свої колонії на всіх континентах. Розміри Британської імперії часів Редьярда Кіплінга у 130 разів перевищували розміри сучасної Британії.

І в усіх куточках світу прихід англійців означав початок перебудови країни — вони прокладали дороги та залізниці, будували фабрики і лікарні, відкривали торговельні фірми.

Упродовж усього періоду колонізації Індії Британською імперією спалахували повстання, і, зрештою, після Другої світової війни, у 1947 році, Англія падала цій країні незалежність.

БАЛАДА ПРО СХІД І ЗАХІД

Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм не зійтися вдвох,
Допоки Землю і Небеса па Суд не покличе Бог;
Та Сходу і Заходу вже нема, границь нема поготов,
Як сильні стають лицем у лице, хоч вони із різних світів!

Камаль з двадцятьма бійцями втік на заколотний кордон,
І лошицю Полковника він погнав у далекий горяний схрон:
Найкращу лошицю зі стайні вкрав, коли світать почало,
Дзвіпки підкови в лахи запнув і скочив легко в сідло.
І запитав Полковничий сип, що водив дозірців загіт:
«Хто скаже мені, де Камаль тепер, де схованку має він?»
Мохамед Хан, Резальдарів¹ сип, йому відповів тоді:
«[...] Путь одна — через Форт Букло, йому до рідних угідь;
Як поскачеш ти швидше на Форт Букло, аніж летітиме птах, —
Поможе Бог, до провалля Джехай заступити йому ти шлях.
Коли ж його не догониш там, назад скоріше вертай,
Бо скрізь чаїться Камалів люд за страшним проваллям Джехай.
Там праворуч — скала, і ліворуч — скала, а між ними — пі деревця.
Там ти почувеш, як клацне затвор, хоч піде не видно стрільця».
На коня скочив Полковничий сип, був гарячий кінь вороний —
Серце б'є, наче двіп, шиї гордої згип як шибенця міцний.
І знову вершник в погоню летить швидше пташних зграй,
Жене він коня, і вже здоганя лошицю й Камаля на пій,
Курок пружний звів, лишень втікачів на постріл дістав вороний.
Він вистріляв раз і вдруге ще, та кулі пішли у бік.
«Мов солдат стріляєш! — гукнув Камаль. — Покажи, як їздити звик!»
У провалля Камаль повернув, і за ним сип Полковника без вагаль,
Вороний, мов олень, вперед летів, та лошиця мчала, мов лась...

¹ Резальдар — командир кавалерійського ескадрону, що складався з місцевих жителів (тобто з індійців), які служили в англійській армії.

Праворуч скала, і ліворуч — скала, і між ними пі деревця,
І тричі клацнув рушниці затвор, і не видно було стрільця.

...Спіткнувся воропий і в гірський потік упав на всьому скаку;
Тоді Камаль звернув назад і звестись поміг юнаку.

Він вибив з руки його пістолет — там бути не могло борпі,
«Надто довго житт'ям, — промовив Камаль, — завдячуєш ти мені:

На двадцять миль тут скелі нема, нема тут жодного пня,
Де б мій стрілець не цілив тебе, не ждала б тебе западня.

Якби я руку підняв й опустив, як виїхав на бескет.
Прудконогі шакали уже б давно збіглися на бескет!..»

Йому відповів Полковничий син: «Що ж, нагодуй звірину;
Та перше розваж, яку сплатить муситимеш ціну.

Як тисяча шабель прийде сюди, щоб забрати мої кістки, —
Стільки за учту шакалів платить злодію не з руки!

Коні потопчуть твої поля, солдати твій хліб з'їдять,
Худобу заб'ють, хати розберуть на паливо для багать.

Коли влаштує тебе ціна і голодні твої брати, —
Шакали ж собакам кривпа рідня, то клыч, пес, їх сюди!»

За руку схопив Камаль юнака, і погляд його горів:
«Не слід пам згадувати собак. Вовк вовка тут перестрів!

Лошиця твоя. І краще я жертиму стерво гниле,
Ніж тому, хто сміявся смерті в лице, заподіяти зможу але».

Йому відповів Полковничий син: «Я мусив честь берегти.
В дарунок від батька лошицю візьми — бо справжня людина ти!»

Та лошиця підбігла до юнака і ластитись почала;
«Нас двоє сильних, — сказав Камаль, — та вона до тебе пішла.

Тож хай в дарунок від крадія тобі припесе вона
Вузечку коштовну, моє сідло, і срібні два стремена!»

Тоді юнак пістолет подав йому рукояттю до рук:
«У ворога ти відібрав один, а другий дарує друг!»

Камаль промовив: «Дарунок твій лише за дарунок прийму.
Твій батько сина до мене послав — я сина віддам йому!»

Свиснув Камаль, і син його по схилу гори збіг вниз, —
Як олень легкий, міцний і струпкий, як готовий до бою спис.

«Ось твій господар, — сказав Камаль, — він водить дозорців загіп,
Щитом йому стає, роби без вагаль все те, що накаже він...

Хліб Королеви їстимеш ти, тож її борони закон.
І, як треба, зруйпуй свого батька дім, щоб у спокої жив кордон.

Кавалеристом відважним стає, тримайся твердо в сідлі,
І Резальдаром зроблять тебе, а я, може, помру в петлі!»

Очіма зустрілися юнаки, і лжі не було в очах.
 І братню клятву вони дали на солі і кислих хлібах...
 Камалів син осідлав коня, лошицю — Полковничий син,
 І двос вернулись у Форт Букло, звідки поїхав один.
 Загін дозорців зустріли вони, і двадцять шабель в ту ж мить
 Зблиснули грізно, готові кров хлопця із гір проліть.
 «Не руйте його! — Полковничий син гукнув своїм воякам, —
 Бо той, хто вчора ворогом був, сьогодні товариш нам!»

Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм не зійтися вдвох,
 Допоки Землю і Небеса па Суд не покличе Бог;
 Та Сходу і Заходу вже нема, границь нема поготів,
 Як сильні стають лицем у лице, хоч вони із різних світів!

Переклад Максима Стріхи

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

★ Готуємося до роботи в творам

1. Розкажіть, як формувався характер *Редьярда Кіплінга*.
2. У чому полягала життєва ідеологія англійського письменника?
3. Чому Британська імперія викликала у Кіплінга почуття гордості?

★ Працюємо над змістом творів

4. Перекажіть зміст *«Балади про Схід і Захід»*.
5. Що сталося б, якби Камаль убив сина полковника?
6. Як ви гадаєте, які риси вдачі юнака викликали повагу у Камалі і втримали його від убивства?
7. Чому юнаки обирають для себе образи вовків, а не шакалів?
8. Простежте за текстом, як змінюється ставлення Камалі до ворога.

9. Як порозумілися представники різних народів і цивілізацій?

→ *Узагальнюємо і підсумовуємо*

10. Схарактеризуйте образи Полковничого сина та крадія Камаля.

11. Що спільного та відмінного в образах цих героїв?

12. Поясніть, які історичні події стали причиною ворожнечі між корінним населенням Індії та англійцями.

13. Як у баладі відобразилися симпатії Р. Кіплінга щодо колоніальної політики Англії?

14. Як у своїй баладі Редьярд Кіплінг розкриває тему дружби і миру?

15. Поясніть зміст назви твору.

16. Прокоментуйте першу й останню строфи балади.

→ *Застосовуємо поняття з теорії літератури*

17. Згадайте особливості *літературної балади*. На прикладі «Балади про Схід і Захід» поясніть особливості цього жанру.

18. Згадайте, які літературні балади ви вже вивчали у 7 класі.

19. Знайдіть у тексті приклади *антитези*. Яку роль цей прийом відіграє у творі?

ЯКЩО...

Як вистоїш, коли всі проти тебе —
Упали духом і тебе клепуть,
Як всупереч усім ти віриш в себе,
А з їх певіри також візьмеш суть;
Якщо чекати зможеш ти певтомню,
Оббріханий — мовчати і пройти
Під поглядом ненависті, притому
Не грати цноти ані доброти;

Як зможеш мріять — в мрійництво не впасти,
І думать — не творити думки культ,
Якщо Тріумф, зарівно як Нещастя,
Сприймеш як дим і вітер на віку;
Якщо стерпиш, як з правди твого слова
Пройдисвіт ставить пастку на простих,
Якщо впаде все, чим ти жив, і знову
Зуміси все почати — і звести;

Якщо ти зможеш в пориві одному
Поставить все на карту — і програти,
А потім — все спочатку, і нікому
Про втрати й слова навіть не сказати;

Якщо ти змусиш Серце, Нерви, Жили
Служити ще, коли уже в тобі
Усе згоріло, вигасло — липилась
Одна лиш Воля — встоять в боротьбі;

Як зможеш гідно річ вести з юрбою
І з Королем не втрапиш простоти,
Якщо усі рахуються з тобою —
На відстапі, яку відміриш ти;
Якщо уцерьть паповшии біг хвилини
Слагою дум, енергією дій,
Тоді весь світ тобі належить, сипу,
І більше: ти — Людина, сипу мій.

Переклад Євгена Сверстока

IF

If you can keep your head when all about you
Are losing theirs and blaming it on you,
If you can trust yourself when all men doubt you,
But make allowance for their doubting too;
If you can wait and not be tired by waiting,
Or being lied about, don't deal in lies,
Or being hated, don't give way to hating,
And yet don't look too good, nor talk too wise:
If you can dream — and not make dreams your master,
If you can think — and not make thoughts your aim;
If you can meet with Triumph and Disaster
And treat those two impostors just the same;
If you can bear to hear the truth you've spoken
Twisted by knaves to make a trap for fools,
Or watch the things you gave your life to, broken,
And stoop and build'em up with worn-out tools:
If you can make one heap of all your winnings
And risk it on one turn of pitch-and-toss,
And lose, and start again at your beginnings
And never breathe a word about your loss;
If you can force your heart and nerve and sinew
To serve your turn long after they are gone,
And so hold on when there is nothing in you
Except the Will which says to them: "Hold on!"

If you can talk with crowds and keep your virtue,
Or walk with Kings -- nor lose the common touch,
If neither foes nor loving friends can hurt you,
If all men count with you, but none too much;
If you can fill the unforgiving minute
With sixty seconds' worth of distance run,
Yours is the Earth and everything that's in it,
And -- which is more -- you'll be a Man, my son!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

★ Прочитайте над текстом твору

1. До кого звертається ліричний герой вірша «Якщо...»?
2. Що, на думку поета, дає право називатися людиною?
3. Які вічні життєві цінності сповідує поет?
4. Чи полетять життя сина перелічені якості? Відповідь обґрунтуйте.
5. Чому батько прагне для сина життя не легкого, а сповненого «*снагою дум, енергією дій*»?

★ Узагальнюємо і підсумовуємо

6. Визначте **ідею** вірша «Якщо...»
7. У вірші повторюється слово **якщо**. На що автор хотів звернути увагу?
8. Чи обов'язково виконувати перелічені настанови? У чому сенс свободи вибору людиною свого життєвого шляху?
9. Як ви вважаєте, чи важко виконати батькові настанови з вірша «Якщо...»? Поясніть чому.
10. Уявіть, що у вірші замість слова «якщо» неодноразово вжито слова «треба», «повинен», «обов'язково» і т.под. Як би ви сприйняли такі настанови?

★ Застосовуємо поняття з теорії літератури

11. Згадайте, що таке **оригінал**, **переклад** і **перестіє**.
12. Які ви знаєте **види перекладу**?
13. Порівняйте текст оригіналу і перекладу вірша «Якщо...»
14. Поміркуйте, який вид перекладу твору Р. Кіплінга подано вище. Відповідь обґрунтуйте.

★ Виконуємо творчі завдання

15. Що ви можете ще додати до переліку рис вдачі та вчинків *справжньої людини*? Аргументуйте свою думку.
16. Як ви гадаєте, які настанови, окрім батькових, могла б дати своїй доньці матір?

ДРУЖБА І КОХАННЯ

Олександр Пушкін
(1799 – 1837)

Олександр Сергійович Пушкін — геніальний російський поет, що прожив коротке життя, але залишив по собі велику творчу спадщину. До сьогодні його ім'я — предмет гордості всіх росіян, для яких він не просто один із письменників, а національний символ, «сонце російської поезії». Олександр Пушкін став першим російським митцем світового масштабу.

Народився майбутній геній у Москві. Незважаючи на малі статки, сім'я Пушкіних належала до вищого кола московського дворянства і відзначалася освіченістю. Батько поета цікавився літературою, сам писав вірші. Творча атмосфера дому позитивно вплинула на хлопчика — в п'ятому рапо прокинулася жага до читання. Олександр міг упочі пробратися в кабінет батька і там, вибравши собі книгу до вподоби, сидіти до ранку. Однак батьки не переймалися освітою хлопця, мало займалися його вихованням, і в їхніх стосунках з сином не було душевного тепла. Турбота про Сашка була повністю перекладена на плечі найнятих гувернерів.

У дванадцятирічному віці Пушкіна прийняли до щойно відкритого ліцею — елітного павчального закладу, заснованого імператором Олександром І. Ліцей був розташований поблизу Петербурга у містечку з назвою Царське Село. За шість років перебування в Царськосільському ліцеї майбутній поет здобув ґрунтовну освіту, а також відчув те, чого йому так не вистачало в батьківському домі, — щире сердечність.

Він швидко знайшов справжніх друзів, теплі взаємини з якими підтримував усе життя. Ліцеїсти фактично замінили йому сім'ю, з ними він ділився своїми пайпотаємнішими думками, знаходив у них підтримку і повне взаєморозуміння.

А ще в ліцеї Олександр почав писати вірші російською мовою (перші його поетичні спроби були французькою). Це не було дивиною — віршував у ліцеї чи не кожен вихованець, однак дуже скоро Олександра було визнано «першим ліцейським поетом», а у 1814 році з'явилася перша публікація п'ятнадцятирічного Пушкіна у великому столичному журналі «Вісник Європи».

Остаточно поетичну долю Пушкіна визначив іспит з російської літератури, що відбувся 1815 року. Як найкращому ліцейському поету Олександру доручили написати вірш про Царське Село і прочитати на іспиті перед гостями, серед яких був і визначний російський поет XVIII століття Гавриїл Державін (1743–1816). Пушкін блискуче вповняв із непростим завданням — його вірш «Спогади у Царському Селі», в якому оспівувалася російська велич у минулому XVIII столітті, викликав пеймовірний захват у присутніх.

Виступ О. Пушкіна на іспиті (Художник І. Рєпін)

У 1817 році Пушкін закінчив ліцей і був призначений до Колегії (міністерства) іноземних справ. Служба чиновника його мало приваблювала, однак, на щастя, вона була формальною, вимагала небагато часу і дозволяла жити в Петербурзі — столиці імперії, де бурлило бурхливе літературне життя. У цей час поетична творчість по-справжньому захопила Олександра, і він дуже швидко досяг свого першого поетичного тріумфу. Все подальше життя Олександр Пушкін присвятив літературній творчості і уславився як письменник, що значно випередив свій час.

Літературний коментар

Назва вірша «19 жовтня 1825 року» стосується дати заснування Царськосільського ліцею у 1811 році. Заклад повинен був готувати майбутніх державних діячів. Серед випускників ліцею і справді було чимало видатних особистостей. Хоча їхні долі склалися по-різному, випускники з радістю зустрічалися щороку у цей день.

19 жовтня 1825 року Пупкіп не зміг бути на зустрічі. Поліція звинуватила поета у вільподумстві, відтак його звільнили зі служби і зобов'язали безвиїзпо два роки перебувати у заслалні в глухому селі Михайловське.

У вірші-послалні поет сумує за друзями, згадує тих, кого вже немає серед живих, і тих, хто зараз у далеких краях. Поет із вдячністю пише про трьох друзів, які провідували його у заслалні і хоча би трішки розвіяли самотність. Цей вірш був надісланий друзям-ліцїєстам на свято, де його урочисто прочитали.

Лїцїєсти тоді ще не знали, що деякі з них за участь 14 грудня 1825 року у повсталні проти царя скоро опиняться або у заслалні, або на пожиттєвій каторзі, або будуть страчені.

Лїцїєсти в царськосїльському парку

19 ЖОВТНЯ 1825 РОКУ

Ропяє лїс багряний свїй убір,
Срїблить мороз поля зів'ялі й голї,
Прогляне дєп, пєпаче мимоволї,
І падає за край окружних гїр.
Палай, камїн, у келї дозвільній;
А ти, вїпо, пєгод осїтїх друг,
Хоч би на мить у чашї цїй похмїльний
Дай забуття моїх гїрких недуг.

Печалось я: до друга дальній свїт,
З яким запив би довгу я розлуку,
Якому б мїг сердєчно стиснуть руку
І побажать весєлих безлїч лїт...

Я п'ю один. На берегах Нєви
Товаришї мене сьогоднї чують...
Але чи й там усї з вас бєпкетують?
Кого іще не дочекались ви?
Хто зрадив ще чудову нашу звичку,
Кого забрав холодний свїт од вас?

Хто не прийшов на братню перекличку?
Чий голос змовк? Хто передчасно згас?

Він не прийшов, кудрявий наш співець¹,
Гітари вже не чути голосної,
Під міртами Італії ясної
Заснув навік, і дружній чийсь різець
Не вирізьбив на російській могилі
Там мовою вітчизни кілька слів,
Аби знайшов слова привіту милі
Син півночі, що в край чужий забрів.

Чи ти сидиш в кругу товаришів,
Чужих небес коханець петерлячий?²
Чи знов ідеш на тропік ти гарячий
І вічний лід опівнічних морів?
Щаслива путь!.. З лицейського порога
На корабель ти став без вороття,
І з того дня в морях твоя дорога,
О, хвиль та бур улюблене дитя! [...]

Міцний навік, о друзі, наш союз!
Він, як душа, одвічний, неподільний;
Неарушний він, прекрасний і свавільний,
У затишку родився дружніх муз,
І нас куди б не кидала година,
І щастя теж куди б не привело,
Незмінні ми: весь світ для нас чужина,
Вітчизна пам – лиш Царське Село! [...]

І шпі тут, в забутій глушині,
В оселі хуг страшних і спігопаду,
Я радісну й солодку мав відряду:
Я трьох із вас, о друзі, в тишині
Тут обійняв. Поета дім опальний,
О, Пуцци³ мій, ти перший навістив;
Ти звеселив вигнання десь печальний,
В лиця десь його перетворив.

Іван Пуцци

¹ Микола Корсаков, композитор, який помер у 1820 році у Флоренції.

² Фелір Матюшкін — став мореплацем і ходив у кругосвітні подорожі.

³ Ця зустріч друзів виявилася останньою. Іван Пуцци за участь у грудневому повстанні і зазіханні на життя царя був засуджений до повішення, яке замінили на довічну каторгу.

Олександр Горчаков

Ти, Горчаков¹, щасливець з перших днів,
Хвала тобі — холодний блиск фортуни
Не заглушив душі твоєї струни:
Все той же ти для нас, товаришів.
Нам різну путь судьба судила строга,
Ступивши в світ — ми швидко розійшлись,
Та ось звела нас польова дорога,
Зустрілись ми й по-братськи обнялись.

Коли спіткав мене фортуни гнів,
Для всіх чужий, бездомний, сиротою
Під бурею пошкв я головою
І ждав тебе, віщун пермеських дів.
І ти прийшов, сип ліпоців патхенний,
О, Дельвіг² мій, твій голос пробудив
Сердечний жар, що довго тлів священиий,
І радо я судьбу благословив. [...]

Служіння муз не терпить суєти,
І мусить быть прекрасне величавим:
Та ють зове нас усміхом лукавим,
І велич мрій нас кличе у світи...
Отянимось — і скорбними очами
Ми дивимось в минуле без падій.
Скажи, Вільгельм³, було ж таке і з нами,
По музи брат і друг коханий мій?

Пора, пора! Душевених наших мук
Не вартий світ; розвіємо оману!
Сховай життя у самоту туману!
Я, друже, жду твоїх стискання рук.
Прийди, огнем розмов своїх одразу
Ти паладнай сердечні струни знов;
Згадаємо бурхливі дні Кавказу,
І Шиллера, і славу, і любов.

Антон Дельвіг

¹ Олександр Горчаков пізніше стане видатним дипломатом, міністром іноземних справ.

² Антон Дельвіг був у ліцеї визнаним поетом. Першим почав друкувати твори в журналах. За те, що відвідав Пушкіна у засланні в Михайлівському, був звільнений зі служби.

³ Вільгельм Кюхельбекер — поет, близький друг Пушкіна. Над ним усі в ліцеї любили пошекувати через його вміння потрапляти у невідомі ситуації. Після грудневого повстання був засуджений до смертної кари, зміненої на каторгу. Востаннє Пушкін бачив Кюхельбекера випадково дорогою до Петербургу: серед арештантів, в кайданах і в супроводі жандармів.

Вільгельм Кохельбегер

Пора й мені... Гуляйте в добрий час!
Відрадіє я вже чую зустрічання;
В поетове повірте віпчування:
Промчиться рік, і знову я між вас.
І прийде строк надій моїх завітних,
Промчиться рік, я буду знову вам!
О, скільки сліз і вигуків привітних,
І піднятих угору скільки чаш!

...За вчителів, що честь і юність папу
Леліяли, за мертвих і живих,
Здіймім до уст мапливу повну чашу,
Забувши зло, за благо вип'єм їх.

Повніш, повніш! Поки зійде зоря,
Усі до дна, до краплі випивайте!
За кого ж це? О, друзі, відгадайте...
Ура, наш цар! Так! Вип'єм за царя.
Людина він! Владає ним хвилинка,
Він раб чуток, раб сумнівів, страстей;
Простім йому неправес гоніння:
Він взяв Париж, він заснував ліцей!

Гуляймо-бо, поки ще дальня путь!
Але наш круг із кожним днем рідіє;
Хто в гробі спить, хто дальній сиротіє;
Судьба зорить, ми в'янем; дні плывуть;
Старіємо, і тихше серце б'ється,
І пить життя кіпчаємо спувать.
Кому ж із нас під старість доведеться
Самому десь ліцею святкувать?

Нещасний друг! У нових поколіннях
Набридлий гість і зайвий і чужий,
Згадає нас в дні зустрічів незмішних,
Закривши зір схвильовано-сумний.
Хай стріне він, і радий, і печальний,
За чашею цей десь після негод,
Як пипі я, вигнанець ваш опальний,
Його провів без горя і турбот.

Переклад Степана Крижанівського

Образ автора — це відображення у творі особистості його автора: світогляду, переконань, життєвого досвіду, розуміння світу і людини.

Часто образ автора сприймається як образ співрозмовника, з'являється ефект діалогу з ним.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

★ Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть, що ви знаєте про юність *Олександра Пушкіна*.
2. Чому роки навчання стали для поета найкращими?
3. Що вам відомо про Царськосільський ліцей?
4. Що означала в житті випускників ліцею дата 19 жовтня?

★ Працюємо над текстом твору

5. Кому адресувався вірш-послання «19 жовтня 1925 року»?
6. Які факти з життя поета стали основою цього ліричного твору?
7. Хто став підтримкою поетові в роки заслання?
8. Що свідчить про теплу дружбу між випускниками ліцею?
9. Які почуття висловлює поет у своєму посланні?
10. Як склалася доля друзів-ліцейств?
11. Визначте ідею твору «19 жовтня 1925 року».
12. Візьміть у бібліотеці або самостійно знайдіть або в інтернеті текст вірша О. Пушкіна «19 жовтня 1925 року» мовою оригіналу і виразно прочитайте.
13. Знайдіть у тексті *епітети*. Яку роль вони виконують у творі?

★ Застосовуємо поняття з теорії літератури

14. Що таке *образ автора*?

★ Міркуємо самостійно

15. А які взаємини між учнями у вашому класі? Від кого, на вашу думку, залежать дружба і щирість між однокласниками?
16. Як ви гадаєте, що таке справжня дружба?

★ Виконуємо творчі завдання

17. З'ясуйте день і рік заснування вашої школи.
18. Напишіть кілька речень про те, за що ви щиро вдячні своїй школі.

Шолом-Алейхем (1859 – 1916)

Шолом-Алейхем (справжнє ім'я Шолом Рабинович) — видатний єврейський письменник, один з основоположників сучасної єврейської літератури. Шолом-Алейхем народився і тривалий час жив в Україні. Його часто називали київським письменником, він пишався цим і казав: «Київ — моє місто». Шолом-Алейхем любив український народ та українські пісні, захоплювався творчістю Тараса Шевченка. Він часто декламував вірші з «Кобзаря», постійно підкреслюючи милозвучність поезій видатного поета.

Народився майбутній письменник у місті Переяслав (зараз Переяслав-Хмельницький) у родині статечного і богомольного єврея Нохума Рабиновича. З раннього дитинства Шолом виявив потяг до знань. Єврейські хлопчики не ходили до звичайної початкової школи, їх з 4 років віддавали до хедера — єврейської релігійної школи. У хедері основну увагу приділяли вивченню священних книг та давньоєврейської мови. Шолом досяг чималих успіхів у навчанні. Батько розумів, що хлопцеві потрібно вчитися далі, але для цього потрібно наважитися і віддати його в російську школу. Євреї дуже рідко віддавали своїх дітей до російських навчальних закладів, де вони вчилися б разом з християнами. Це вважали першим кроком до відступництва від віри батьків.

Незважаючи на спротив рідні, у 1873 році Шолом вступає до російського повітового училища в Переяславі. Серед двох сотень хлопців у ньому вчилася лише двоє євреїв — він і його друг Еля, і обидва вони виявилися найкращими учнями. За успіхи в навчанні хлопці одні на все училище отримували стипендію. Саме в училищі виявився потяг Шолома до творчості — прочитавши роман Данієля Дефо «Робінзон Крузо», під враженням від цього твору, хлопець написав свій роман зі схожим сюжетом, який назвав «Єврейський Робінзон Крузо». Роман сподобався всім, особливо батькові автора. Відтоді Нохум Рабинович став рідше давати йому доручення по господарству і просив приділяти більше уваги навчанню.

Після закінчення училища 17-річний Шолом почав давати приватні уроки, а в 1877 році стає домашнім вчителем в домі багатого єврея Елімелеха Лосва. Три роки юнак провів у селі Софіївка Київської

губернії, де був масток Лосва, і ці три роки він сам називав пайкрацкими та пайщасливішими роками свого життя.

У домі Лосва папували демократичні порядки, і юнака прийняли як члена родини. Учениця Ольга — єдина дощка господаря — була розумною та вродливою дівчиною. Між учителем та ученицею випикла взаємна симпатія, яка переросла в кохання. Шолом відчув надзвичайно великий душевний підйом, що вилився в папружену творчу роботу — він почав писати.

Закохані були переконані, що Шолом стане письменником, вони постійно говорили про це і мріяли про майбутнє. У 1883 році Шолом та Ольга одружилися. Це був щасливий шлюб, вони прожили разом усе життя, розуміючи одне одного з півслова. Цього ж року вийшли друком перші повісті та оповідання 24-річного письменника, які, однак, були підписані псевдонімами. Пізніше, коли література стала справою його життя, письменник зберіг із величезної кількості своїх псевдонімів лише один — Шолом-Алейхем, що єврейською означає привітання «Мир Вам!»

Повість **«Пісня пісень»** Шолом Алейхем писав у 1909 – 1911 роках. Головний герой цієї повісті хлопець Шимек розповідає як його дитяче захоплення дівчиною на ім'я Бузя переростає у палке кохання. Повість складається з чотирьох частин. У перших двох частинах Шимек і Бузя ще зовсім діти, однак Шимек зачарований вродою дівчинки і сприймає її крізь рядки біблійного поетичного твору про кохання двох молодих людей — «Пісня пісень»¹. У третій і четвертій частинах Шимек розповідає про зустріч з Бузею після кількох років розлуки, коли він покинув батькову хату і почав шукати свій шлях у житті. Навчаючись далеко від рідного містечка, він перестав писати Бузі, і вона стала лише частиною його дитячих спогадів. Але лист батька про те, що Бузя виходить заміж, змушує Шимека повернутися додому, щоб зрозуміти, як він кохає Бузю — по-справжньому як у «Пісня пісень».

Історично склалося так, що доля єврейського народу багато століть була пов'язана з Україною. Євреї ще в XV – XVI ст. почали масово переселятися на територію Речі Посполитої, до складу якої в той час входила й Україна. Польські королі активно цьому сприяли, бо євреї

¹ Біблійний вираз «Пісня пісень» означає «найкраща з пісень, пісня над усіма піснями».

традиційно займалися торгівлею та фінансами і їхня діяльність поживала економіку країни.

Однак до кінця XVIII ст., коли більша частина Польщі опинилася у складі Російської імперії, становище євреїв погіршилося. Царський уряд проводив щодо них доволі жорстку політику. Так, у 1791 р. було визначено територію, у межах якої євреї мали право на постійне проживання (так звана смуга осілості) — Білорусія, Литва, Польща та більша частина України. В інших місцях селитися їм було заборонено.

Євреї в Україні жили компактно в торгових містечках, де вели традиційний спосіб життя. У великих містах вони мали право жити тільки в певних кварталах (у Києві, наприклад, лише на Подолі), а їхні діти могли навчатися лише у визначених навчальних закладах, але й в цих закладах влада дозволяла лише невеликий відсоток учнів-євреїв (2–5 %)¹.

Незважаючи на дискримінацію євреїв, їхня роль в економічному та культурному житті України була величезною. Значна частина промислового, торговельного та банківського капіталу була в руках підприємців-євреїв. Євреї утворювали спільноту, яка жила бурхливим культурним життям. В Україні видавалися книги, журнали та газети єврейською мовою, існували єврейські театри, у Житомирі був відкритий єврейський учительський інститут.

Літературний коментар

Ілюстрація до Біблії «Пісні пісень»

Авторство «Пісні пісень» в Біблії визнається за **Соломоном** — видатним царем, який успішно правив Ізраїлем багато років (972 – 932 рр. до н. е.). Про це свідчить перший її рядок: «Пісня пісень Соломона». Написана вона як ліричний вірш і присвячена коханням царя до цариці Суламті (Суламфі).

Цей поетичний твір написаний у формі діалогу царя Соломона та Суламті, в якому вони почергово захоплюються одне одним і радіють

своєму коханням. Віршовані діалоги охоплюють дошлюбне знайомство, весілля та шлюбні стосунки закоханих. Посилання на «Пісню пісень»

¹ Ці обмеження стосувалися лише євреїв, які сповідували іудаїзм, якщо ж єврей переходив у православ'я, то він отримував усі права інших громадян імперії (у паспортах тоді вказували не національність, а віросповідання).

постійно переслідують Шимека, коли він спілкується з Бузею, вона для нього така ж прекрасна як Суламита для царя Соломона.

Іншою паралеллю з «Книгою пісень» в оповіді Шимека є образ самого Шимека. Як і цар Соломон, саме Шимек є оповідачем історії кохання. Крім того, не лише Бузя прекрасна, як Суламита, в очах Шимека, а й Шимек розумний, як Соломон, в очах Бузі. Розум героя підкреслюється автором, зрештою навіть Бузя пазирає себе проти нього дурнеплюю. Невпевненість, яка переслідує дорослу Бузю щодо Шимека, пов'язана з тим, що вона дуже високо оцінює його розумові здібності. І ця невпевненість Бузі підкріплюється такою ж непевністю, яку відчуває Суламита до царя Соломона в біблійній «Пісні пісень». Тут цікаво зауважити, що ім'я письменника Шолом — це варіант вимови імені Соломон (за документами він — Соломон Наумович).

ПІСНЯ ПІСЕНЬ

Частина перша. БУЗЯ

Бузя — пестливе ім'я, створене з Естер-Люби: Люба-Любузя-Бузя... Вона старша за мене на один рік чи, може, на два, а пам'ю обом нема ще й двадцяти років. Тепер сідайте, будь ласка, і підрахуйте, скільки мені років і скільки їй. Та це, зрештою, не має значення. Я краще розповім вам коротенько її біографію.

Мій старший брат Бєня жив на селі, орендував млин, умів стріляти з рупниці, їздити верхи на коні і плавати, як чортяка. Одного разу влітку купався він у річці і потонув. Про нього сказано у приказці: «Всі гарні плавці потопують». По ньому залишилися млин, двос коней, молода вдова з однією дитиною. Млина передали комусь іншому, коней продали, молода вдова вийшла заміж і поїхала десь далеко, а дитину привезли до нас.

То була Бузя.

Що батько любить Бузю, як рідну дитину, і що мати тремтить над нею, як над єдиною дочкою, — це легко зрозуміти. Вони знайшли в пій розраду від великого горя. А я? Чому, як прийду з школи і не знайду Бузі, мені їжа не лізе в горло? А як Бузя приходить, стає світло в усіх куточках? А як Бузя звертається до мене, я опускаю очі? А як Бузя глузує з мене, я плачу? А як Бузя...

Я довго чекав, коли нарешті прийде любе, жадане свято Пасхи. Тоді я буду вільний. Гратиму з Бузею в горіхи, бігатиму по подвір'ю, ходитиму до річки. Там я їй покажу, як пускають «качєнят» на воду. Коли я їй кажу про що, вона мені не вірить, вона сміється. Взагалі Бузя не вірить мені ні на крихту. Тобто вона мені нічого не каже, тільки

сміється. А я не люблю, коли сміються з мене. Бузя не вірить, що я можу видряпатись на пайвище дерево (якби тільки схотів!). Бузя не вірить, що я вмю стріляти (якби тільки мав з чого!). Нехай лишень пастане Пасха, люба, жадапа Пасха, коли вже можна буде гратися надворі, па свіжому повітрі, не перед очима в батьків, — я їй покажу такі штуки, що вона аж зачудується.

Настало любе, жадапе свято Пасхи.

Нас обох одягли па свято у царське вбрання. Все, що було па пас, міпилось, блищало і шелестіло. Я дивлось па Бузю і згадюю «Пісню пісень», яку вивчав перед Пасхою з учителем у школі, згадюю стих за стихом: «Прекраспа ти, подруго моя, — о, яка ж їй гарпа! Очі твої, як у голубки, волосся — мов стадо кіз, що зісковзують з гори Галаадської, зубки в тебе — мов отара білих ягнят, що з річки виходять, одню в одпо, губки — пурпурова стрічка, мова твоя, як мед, солодка».

Скажіть мені, будь ласка, чому, коли дивишся па Бузю, мусиш згадати «Пісню пісень?» Чому, коли вивчаси «Пісню пісень», спадає па думку Бузя?

Чудовий переддень Пасхи. Сонячна година. Тепле повітря.

— Підемо?

Так каже мені Бузя, і я почуваю, що мені папийть обличчя.[...]

У цю мить весь світ пабуває в моїх очах зовсім іншого вигляду. Наш двір — замок. Наша хата — палац. Я — принц. Бузя — принцеса. Колоди, попакидані біля хати, — кедри й буки, що згадуються в «Пісні пісень». Кішка, яка лежить коло дверей і гріється па сонці — одна з польових лапей, що згадуються в «Пісні пісень». Горбок, що ген за сипагою, це гора Ліван, теж із «Пісні пісень». Жінки й дівчата, які стоять па подвір'ях, миють посуд, готуються до Пасхи, — дочки Єрусалима, про яких згадується в «Пісні пісень». Все-все з «Пісні пісень».

Я йду, руки в кипенях, потрупую горіхами. Горіхи торохтять. Бузя йде зі мною, не відстає ні па крок. Я не можу ходити поволі, мене підносять у повітря. Мені хочеться легіти, линути, шпиряти мов орел. Я пускаюсь бігом. Бузя біжить за мною. Я стрибаю па колоди, з одної колоди па іншу. Бузя стрибає зі мною разом. Я па колоду — вона па колоду. Я вниз — вона вниз. Хто перший стомиться? Я вгадав.

— Доки це будемо стрибати?

Так каже мені Бузя. А я відповідаю їй мовою «Пісні пісень»:

«Поки день холодом дипе, і тіпі простягаються». Ха-ха-ха! Ти втомилась, а я — ні!

Почуваю себе щасливим, бо Бузя не вмє робити тою, що я вмю. І разом з тим мені жаль її. Серце щемить. Мені здається, що вона зажу-

рилась. Бузя має таку звичку: весела, весела, а потім раптом сяде в куточок і тихо заплаче. Скільки мати не втішає її тоді, скільки батько не цілує її тоді — дарма: Бузя мусить виплакати. За ким? За батьком, який так передчасно помер? Чи за матір'ю, яка вийшла заміж, поїхала і забула навіть попрощатись? Ах, її мати, її мати! Коли її нагадують про матір, вона міниться на обличчі. Вона не полюбляє свою матір. Вона і слова поганого не каже про матір, але не полюбляє її. Я це знаю напевне. Терпіти не можу, коли Бузя засмучена. Сідаю коло неї на колодах і памагаю розвіяти її сумні думки.

Я держу руки в кипіннях, торохчу горіхами і кажу їй:

— Вгадай, що я можу зробити, коли схочу?

— А що ти можеш зробити?

— Коли схочу, всі твої горіхи перейдуть до мене.

— Ти їх у мене виграєш?

— Ні, ми навіть не розпочнемо гри.

— Що ж тоді? Ти їх у мене забереши силоміць?

— Ні, вони самі перейдуть до мене.

Вона зводить на мене свої красиві очі. Свої гарні, сині очі з «Пісні пісень». Я кажу їй:

— Ти гадаєш, певно, що я жартую? Я знаю, дурненька, таке чарівне слово... Тільки скажу це слово...

Вона розплющує очі ще більше. Я почувую себе всесильним. Я поспію їй, як дорослий, як герой:

— Ми, хлопці, можемо геть усе. У нашій школі є один товариш, — його звуть сліпий Шайка (він сліпий на одне око), — він все чисто знає. Немає такого на світі, чого б Шайка не знав. Навіть кабалу. Знаєш, що таке кабала?

Ні. Звідки їй знати? Я почувую себе на сьомому небі, що можу прочитати їй лекцію з кабали.

— Кабала, дурненька, це така річ, що може стати в пригоді. За допомогою кабали можна зробити так, щоб я тебе бачив, а ти мене ні. За допомогою кабали можна дістати вино з каменя і золото із стіни. За допомогою кабали можна зробити так, щоб ми вдвох, як сидимо оце, з'явилися аж до хмар і ще вище хмар!.. [...]

Мені дуже хочеться, щоб Бузя захопилася Шайчиною майстерністю і тими чудами, що їх можна робити за допомогою кабали. Але Бузя аж ніяк не захоплюється. Навпаки, мені здається, що вона кепкує. А то чого ж вона мені показує всі свої зубки-перлипки? Мене це ображає, і я кажу їй:

— Ти, може, не віриш мені?

Бузя сміється.

— Думаєш, може, що я вихваляюсь? Що я вигадую?

Бузя сміється ще дужче. Е! Коли так, треба з нею порухуватися. Я вже знаю як і кажу їй:

— Ти не знаєш, що таке кабала, шкода! Знала б ти, що таке кабала, ти б не сміялася. За допомогою кабали я можу, якщо схочу, привести сюди твою матір. Так, так! А як попросиш мене дуже, я приведу її до тебе ще цієї ночі верхи на дрючку.

Вона раптом перестає сміятися. Хмаринка пасупула на її гарні, ясне личко, і мені здається, що сонце раптом сховалося. Нема сонця. Немає дня. Боюсь, що трохи перебрав міру. Не треба було мені торкатися болячки, згадувати її матір. Мені шкода. Треба з нею помиритися. Присуваюся до неї. Вона одвертається. Хочу взяти її за руку. Хочу сказати їй мовою «Пісні пісень»: «Повернися, повернися, Суламіф, вертайся до мене, Бузю!» Раптом чую голос з хати:

— Шимек! Шимек!

Шимек — це я. То мати кличе мене, щоб я пішов з татом до синагоги.

Іти з татом у синагогу папередодні Пасхи — хіба є більша насолода? Чого варте саме те, що вдягася з голови до п'ят у все нове і є чим похвалитися перед товаришами? А відправа в синагозі? Перша пасхальна молитва! Ах! Скільки пасолоди Господь Бог паготував для єврейських дітей на свято!

— Шимек! Шимек!

Мати моя не має часу. «Іду, зараз піду, от уже йду! Я тільки скажу Бузі кілька слів. Не більш як два слова...»

І я кажу їй два слова. Я признаюсь їй: все, що допіру сказав їй, неправда. Зробити за допомогою кабали так, щоб хтось інший летів, — цього не можна. Самому летіти — це інша справа; сам полетіти — я можу. І це я їй покажу, нехай лишень закінчиться свято, я зроблю першу спробу. Я полечу перед очима у неї отут на цьому ж місці, де лежать колоди, і за одну мить буду вже за хмарами. Звідти я візьму праворуч, оп туди — бачиш? — там кіпчасться все і починається Крижане море.

Бузя уважно слухає. Сонце посилає своє останнє проміння, цілується з землею.

— А що таке Крижане море? — питає в мене Бузя.

— Крижаного моря не знаєш? Крижане море — це Льодовитий океан, вода там густа, як драглі, і солопа, як ропа. Пароплавів нема на ньому. І люди, потрапивши туди, не можуть звідти повернутися.

Бузя дивиться на мене широко розкритими очима.

— Чого ж тобі йти туди?

— Я хіба туди йду, дурпенька? Я ж лечу. Лечу попад морем, як орел. Адже за кілька хвилин я зпову на суходолі! Там почипаються дванадцять високих гір, що папають вогнем, а на дванадцятій горі зупиняюсь і йду пішки сім миль, аж поки прибуваю до дрімучого лісу, далі йду лісом і долом, аж поки прибуваю до маленького струмочка. Струмочок я перепливаю і відраховую сім разів по сім, — аж ось з'являється переді мною старезний дідок з довгою бородою і питає: «Яке твоє бажання?» А я кажу йому: «Веди мене до царівни».

— До якої царівни? — питає мене Бузя, і мені здається, що вона чогось злякалась.

— Царівна — це прекрасна принцеса, яку схопили з-під шлюбу, зачарували її, повели геть і сховали у кришталевому палаці, ось уже сім років...

— А тобі що до того?

— Як то — що мені до того? Я мушу її визволити.

— Ти мушиш її визволити? Не треба летіти так далеко... Послухайся мене, не треба!..

І Бузя бере мене за руку, і я почувую, яка холодна її маленька ручка. Я дивлюся їй у вічі і бачу, як відбивається в них золоте сонце, що прощається з днем, з першим ясним, теплим днем напередодні Пасхи. Потроху відмирас день. Наче свічка, гасне сонце. Гоміп, що стояв цілий день, ущукає. Вже майже не видно на вулиці жодної живої людини. У вікнах хатинок з'являються вогники святкових свічок. Дивна, урочиста тиша обгортає нас, мене з Бузею, і ми почуваємо себе міцно злитими з цією святковою тишею.

— Шимек! Шимек!

Уже третій раз мати кличе мене, щоб я пішов з татом до синагоги. [...] Я збираюся йти. Кіпчився день. Згасло сонце. Золото перетворилось на кров. Вітерець подув, легенький, прохолодний. Бузя жене мене, щоб я пішов. Кидаю на неї останній погляд. Зовсім не та Бузя, що раніше. Інше обличчя, і зовсім іншої принади набуває вона в моїх очах цього чарівного вечора. «Зачарована принцеса», майнула думка у мене в голові. Бузя однак не дає мені порипати в думки. Вона жене мене, жене, щоб я пішов. Я роблю кілька кроків і озираюсь назад на зачаровану принцесу, яка зовсім злилася з цим чарівним пасхальним вечором, і зупиняюсь заворожений. Але вона показує рукою: «Іди! Іди!..» І мені здається, що я чую її голос, чую, як вона мені каже мовою «Піси

пісень»: «Біжи, мій милий, біжи, мій коханий! І будь подібний до оле-
пня або до сарни на горах запапних!»

Частина друга. ЙДЕМО ПО ЗЕЛЕНЬ

— Швидше, Бузю, швидше! — кажу я Бузі за десь перед зеленими святами, беру її за руку, і ми хутко сходимо па гору. — Час не жде, дурненька, десь мине. Нам треба перейти через он яку гору, а за горою ще матимемо річку. Над річкою стелеться кладка з дощок, це — «місток». Річка тече, жаби кумкають, дошки хитаються, і лише там, як перейти місток, лише там починається справжній рай, Бузю. Там тільки і починаються мої мастки.

— Твої мастки?

— Я хочу сказати — левада. Велике поле, що простягається, простягається без кінця, без краю. Зеленою ковдрою воно вкрите. Жовтеплькими цяточками воно поцятковане. Червоноплькими клипчиками воно поклинюване. А запахи там — пайкраці запахи в світі. І дерева там є в мене, безліч дерев, високі, кристалі дерева. І горбок там маю, на якому сиджу. Хочу — сиджу собі, хочу — кажу чарівне слово, здіймаюсь у повітря й лечу, як орел, вище хмар, понад полями й лісами, понад морями і пустелями, аж геп-геп за Чорні гори...

— А звідти, — перебиває мене Бузя, — ти йдеш сім миль пішки, поки не приходиш до маленької річечки? [...]

Ми біжимо з гори. Попереду Бузя, за нею я.

— Шимек! Ой Шимек! Диви-по! Поглянь, яке небо! Ти зовсім не бачиш, що діється навколо!

— Я бачу, дурненька! Авжеж, бачу. Я бачу небо, відчуваю теплий вітрець, чую як пташки щечуть, і цвірінькають, і літають над нашими головами. Це наше небо, наш вітрець, наші пташки — все наше, наше, наше! Подай твою руку, Бузю!..

Ні, вона не дає мені руки. Вона соромиться. Чому соромиться мене Бузя? Чому вона почервоніла?

— Там, — каже мені Бузя і біжить попереду, — там, як перейдемо місток..

І мені здається, що вона звертається до мене мовою Суламифі з «Пісні пісень»: «Ходімо, мій милий, ходім, любий мій. Ходімо геп-геп у поле. Будемо почувати в селах, прокидатися у виноградниках, дивитися, чи цвіте виноград! Чи зазеленіло виноградне гроно! Чи паростяться гранати!..»

І ось ми біля містка. Річка дзюрчить, жаби кумкають, дошки хилитаються, погойдуються, а Бузя тремтить.

— Ой, яка ж бо ти, Бузю!.. Чого ти боїшся, дурнецька? Держися за мене, або дай я тебе обійму! Я тебе, а ти мене. Бачиш? Отак! Отак!

Уже кіпчився місток. І отак, обнявшись, ідемо вдвох, самі в цьому раю. Бузя тримається за мене міцно, дуже міцно. Вона мовчить. Але мені здається, що вона говорить до мене мовою «Пісні пісень»: «Я палежу другові моєму, а друг мій палежить мені — я твоя, а ти мій...»

Левада велика. Вона простягається без кіпця, без краю. Зеленою ковдрою вкрита. Жовтенькими пятачками поцяткована. Червоненькими клипчиками поклинювана. І запахи лижуть тут, найкращі запахи в світі, і ми обоє йдемо, обнявшись, самі-самісіпкі, удвох у цьому раю.

— Шимек! — каже Бузя, дивиться мені престо у вічі і тулиться до мене ще ближче. — Коли ми почнемо рвати зілля на зелене свято?

— Дєп ще великий, дурнецька! — кажу я їй і весь палаю. Не знаю, куди раніше дивитися: чи в шатро блакитного неба? Чи на зелену ковдру широкого поля? Чи туди, на край світу, туди, де небо зливається з землею? Чи дивитися в Бузине ясне личко, у Бузині гарні, великі очі, що здаються мені такими глибокими, як небо, і мрійними, як піч? [...]

Ми, я і Бузя, давно вже забули про місток з водою, з річкою. Ми гасемо по широкій, вільній леваді, під широким, вільним небом. Бігасмо по зеленому полю, падаємо, качасмося в запашний траві. Підводимось, падаємо і качасмося ще раз і ще раз, а зелень на свято ще й не починали рвати. Я веду Бузю вздовж і впоперек левади. Вихваляюся перед нею своїми мастками.

— Бачиш оці дерева? Бачиш оцей пісок? Бачиш оцей горбок?

— Це все твоє?

Так каже мені Бузя, а очі її всміхаються. Мене ображає те, що вона сміється. Я насуплююся і одвертаюся на хвилинку від Бузі. Бузя здогадується, що я образився, заходить мені спереду, зазирає мені в очі, бере мене за руку і каже мені: «Шимек!..» Вмить зникає образа, і все чисто забувається. Я беру її за руку і веду її до мого горбка — туди, де сиджу завжди, щороку. Схочу — сиджу собі, схочу — проказую чарівне слово, здіймаюся у повітря і лечу собі, як орел, за хмари, понад полями й лісами, понад морями і пустелями...

Там, на горбку, сидимо, я і Бузя (зелені па свято ми все ще не парвали), і розповідаємо казки. Тобто розповідаю я, а вона слухає. Я розповідаю їй про те, що буде через багато, багато років, коли я стану дорослим, а вона дорослою і ми поберемося... Ми зараз же з допомогою чарівного слова здіймемося у повітря понад хмари і об'їдемо цілий світ. Насамперед ми відвідаємо всі країни, де бував Олександр Македонський. А далі подаємося до Палестини. Там побуваємо на всіх запахних горах, у всіх виноградниках, напхаємо повні кишені іпжиру, фініків, маслин і полетимо звідти ще далі й далі. І в кожному місці утнемо щось інше, бо ж ніхто нас не бачитиме...

— Ніхто нас не бачитиме? — питає Бузя і схоплює мене за руку.

— Ніхто! Ніхто! Ми бачитимемо всіх, а нас не побачить ніхто. [...]

Раптом... Звідки це сюди взялися батько й мати?

Батькові срібні окуляри блищать здалека. Срібні питки його срібною бороди мають на вітерці. А мати здалека махає до нас хусткою. Ми обоє, я й Бузя, сидимо, немов скам'янілі. Чого прибігли сюди батьки?

Це вони прибігли до нас сюди довідатися, що ми поробляємо. Чи не трапилося з нами, боронь Боже, якесь лихо? Чого доброго, місток, вода, річка, річка, річка. Чудні вони!

— А де вапа зелень?

— Яка зелень?

— Зелень, що ви пішли парвати на свято...

Ми обоє, я і Бузя, презираємося. Я розумію її очі. Розумію її погляд. І здається мені, що чую, як вона мені каже мовою «Пісні пісень»: «О, коли б ти був мені братом рідним!». Чом ти мені не брат?

— Ну, що ж, зелень на свято... вже якось обійдемося, — усміхаючись, каже батько, і срібні питки його срібною бороди виблискують у ясному проміпні золотого сонця. — Аби, хвала Всевишньому, діти здорові і з ними, боронь Боже, нічого не трапилось.

— Хвалити Бога! — відповідає мати і витирає хусткою червоне, упріле обличчя. І обоє вони щасливо всміхаються, на нас дивлячись.

Чудні, чудні люди — мої батьки!

Частина третя. ПІЄЇ НОЧІ

«Дорогому синові!..

Надсилаю тобі 00 карбованців і прошу тебе, сину мій, щоб ти мені зробив приємність і приїхав додому на Пасху. Мені соромно перед людьми на старості літ. Маєш єдиного сина і ніяк не удостоївся його побачити. Мати також благає тебе, щоб ти, Бога ради, приїхав на Пасху. І знай, що Бузю треба поздоровити. Вона в щасливий час заручилася. Бог дасть, у суботу після зелених свят справимо весілля.

Від мене, батька твого...»

Це пише мені мій батько — вперше так гостро. Уперше за весь час, відколи ми розійшлися. А розійшлися ми з батьком тихо, не сварилися. Я порушив його завіти. Не хотів іти його шляхами. Пішов своєю дорогою — подався вчитися. Спочатку він гнівався, казав, що ніколи не простить мене, хіба що на смертному одрі. Згодом він простив мене. Далі почав висилати гроші: «Надсилаю тобі 00 карбованців, і мати щиро вітає тебе». Короткі, сухі листи. Також і мої листи до нього були короткі, сухі листи: «Твого листа і 00 карбованців я одержав і щиро вітаю матір».

Холодне, страшенно холодне було наше листування.

Та хто мав час помічати це у царстві мрій, в якому я перебував? Але остатній батьків лист мене збудив. Не так (признаюся!) батькові скарги, що йому соромно перед людьми, і не так материні благання — ніщо (признаюся!) так не пройняло мене, як оці кілька слів: «І знай, що Бузю треба поздоровити...» [...]

Я сів і відповів батькові листом:

«Дорогому батькові! Твого листа і 00 карбованців я одержав. За кілька днів, як тільки впораюся, — приїду. Щиро вітаю матір. А Бузі — мої поздоровлення. Бажаю їй щастя... Від мене, твого сина...»

Це брехня. Не мав я з чим упоруватись. Не повинен був я чекати кілька днів. Того ж таки дня, коли одержав від батька листа і відповів йому, я сів і помчав додому, і прибув саме напередодні свята. У теплу, ясну годину напередодні Пасхи.

І застав своє містечко таким самим, яким я його залишив колись, багато років тому. Не змінилось і на волосинку, не стало іншим ні на крихту... Те саме містечко, ті самі люди. Такий самий переддень Пасхи, з тим самим передсвятковим шарварком.

Бракувало тільки «Пісні пісень». Ні! Тепер уже більше не «пісепісенто», як було колись, багато років тому. Наш двір уже більше не вигоградник царя Соломона, як у «Пісні пісень». Дрова, колоди й дошки, понакидані біля папої хати, вже більше не кедрі й буки. Кіпка, що лежить біля дверей і гріється на сонці, вже більш не польова лань з «Пісні пісень». Горбок, що геп-ген за синагогою, вже більше не гора Ліван. Немає запашних гір... Жінки й дівчата, які стоять на дворі, мють посуд, прибирають і готуються до Пасхи, вже більше не дочки єрусалимські, що згадуються в «Пісні пісень». Де подівся мій колишній молодий, ясний, пахощами пройнятий світ з «Пісні пісень»?

Я застав у себе дома все таким самим, як залишив багато років тому. Ніщо не змінилось й на волосинку, не стало іншим ні на крихту.

Батько такий самий, як був. Тільки в його срібній бороді трохи побільшало срібла. Його широкі білі зморщене чоло трохи більше зморщилось. Пеню, від турбот...

І мати така сама, як була. Тільки рум'яне обличчя її пожовкло. І, здається мені, вона менша стала на зріст. А може, це мені тільки здається, тому що вона трохи згорбилась, пригнулась до землі? І очі в неї червонуваті, з подушечками, пачебто піддухли. Невже то від сліз?..

За чим плакала моя мати? За ким? За мною, її єдиним сином, який не схотів слухатись батька і порушив його завіти, не схотів піти його шляхами, подався вчитися і так довго не приїздив додому? Чи моя мати плаче за Бузею, яка виходить заміж після зелених свят?..

Ах, Бузя! Вона теж не змінилась. Не стала іншою ані на волосинку. Виросла тільки. Виросла і краща стала. Ще краща, ніж колись. Ви-сока і струнка, гнучка і сповнена припади. Очі — такі самі гарні, сині очі з «Пісні пісень». Тільки більш замислені, ніж колись. Замислені, засмучені, гарні сині очі з «Пісні пісень...» і усмішка на устах. І дружна вона, люба, близька, привітна і тиха, мов голубка, цюотливо-тиха.

Як гляну на Бузю, пригадуються мені та Бузя, що колись. Пригадуються мені її пові святкові платтячка, які мати пошила їй тоді на Пасху. Пригадуються мені її пові маленькі святкові черевички, які батько купив їй тоді на Пасху. І як згадаю я про ту Бузю, що колись, так і спадає мені мимохіть на думку давно забута «Пісня пісень», знову стих за стихом: «Очі твої — як у голубки, волосся — мов стадо кіз, що спускаються з гори Галаадської, зубки в тебе-мов отара білих ягнят, що з річки виходять одне в одне, губки — пурпурова стрічка, а мова твоя, як мед, солодка...» [...]

І буря розбухується в моїй душі і гнів палає у моєму серці. Гнів — не проти когось, лише проти самого себе. На себе гніваюсь і на ті мрії, дурні, хлоп'ячі, золоті мрії, задля яких я покинув батька й матір. Задля них я забув Бузю, їм у жертву припис я частку мого життя, утратив своє щастя, утратив, утратив навіки...

Утратив? Ні. Це неможливо. Це неможливо! Адже я ось приїхав. Своєчасно приїхав... Хай тільки залишуся з Бузею наодинці. Хай тільки перекинуся з нею кількома словами. Але як можна перекинутися з Бузею кількома словами, коли всі тут? Коли всі стоять круг мене? Всі оглядають мене, як ведмеда, як створіння з іншого світу. Всі хочуть мене побачити і послухати, що я поробляю і як ся маю — стільки часу не бачились! [...] Потроху люди розходяться, і ми залишаємося самі: батько і мати, я і Бузя. Мати йде на кухню і повертається хутко назад

з гарною пасхальною тарілкою — знайомою тарілкою, уквітчаною великими зеленими фіговими листками.

— Може, ти щось перекусив би, Шимек? До пасхальної вечері ще далеко.

Це каже мені моя мати з великою любов'ю, відданістю і теплою піжністю, а Бузя підводиться, іде тихою ходою й подає мені пожа й виделку — знайомі пасхальні пожа й виделки. Все мені знайоме. Ніщо не змінилось. Не стало іншим ані на крихітку. Та сама тарілка з великими зеленими фіговими листками. Ті самі пожа й виделки з білими кістяними колодками. Той самий любий запах пасхального гусячого смальцю. Та сама смачна підсмажена маца. Ніщо пітрохи не змінилось, не стало іншим ані на волосинку. [...]

Я дивлюся надвір крізь вікно. Ах, як хороше там, як святково! Як у «Пісні пісень». Шкода тільки, що ось уже кінчається день. Низько-низько спускається сонце, забарвлюючи небо щирим золотом. Золото відбивається в Бузиних очах. Вони купаються в золоті. Ось зараз скопає день. Я не маю часу навіть слово сказати Бузі. Цілий день мипув у балачках з батьком, з матір'ю, з родичами про те, що я чув, що бачив... Я схоплююсь, дивлюсь у вікно надвір і мимохідь кажу Бузі:

— Може, трохи прогуляємось? Так довго не був дома. Я хочу оглянути подвір'я, хочу побачити місто...

Не знаєте, що це сталося з Бузею? Запарілося її обличчя, паче полум'ям взялося. Наче сонячна куля, що ось-ось сховається, почервопіла вона. Вона кидає погляд на батька. Певно, хоче почути, що скаже батько. А батько дивиться на матір поперек срібних окулярів. Він гладить срібні нитки своєї бороди і каже у безвість, пі до кого особисто:

— Сонце заходить. Уже час переодягатися. Піти до синагоги молитися. Уже час світити свічки. Як ти гадаєш?

Ні. Сьогодні, очевидно, не розмовлятиму з Бузею! Ми починаємо переодягатися. Мати вже має святковий вигляд. Вона надягла своє пасхальне шовкове вбрання. Руки в неї білі-білі. Ні в кого немає таких гарних білих рук, як у моєї матері! Ось вона святитиме свічки. Своїми білими руками вона затулить очі, молитиметься і заплаче нипком, як колись. Останній промінь призахідного сонця виграватиме на її гарних білих руках. Ніхто не має таких гарних білих рук, як моя мати!

Але що з Бузею? Її лице згасло, як сонце, що заходить, як день, що меркне. Але гарна вона і принадна, як ніколи. І глибоко зажурилась її гарні сині очі з «Пісні пісень». І очі її замислені дуже. [...]

— Ну! — каже мені батько, глянувши у вікно і патякаючи, що вже час переодягатися і піти до синагоги.

Ми з батьком переодягаємося і йдемо до синагоги. Наша синагога, папа стара-стара синагога теж нітрохи не змінилася, не стала іншою апі на волосинку. Тільки трохи почорніли стіни. Нижчим став амвон. Постаріли лави. І свята скриня втратила глянець повизпи.

Маленьким храмом була в моїх очах синагога. Тепер храм похилився трохи пабiк. Ах! Де поділась свята краса і пишність нашої старої синагоги? Де ангели, що літали під розмальованим склепінням кожної п'ятниці ввечері, коли зустрічали суботу, і кожного свята аж до закінчення вечері? [...]

Колись, багато років тому, пам'ятаю, мені тут було хороше, хороше без міри й без краю. Тут, у маленькому храмі, моя дитяча душа багато років тому, ширяла разом з ангелами під розмальованим склепінням. Тут, у цьому маленькому храмі, я колись, багато років тому, разом з батьком і разом з усіма парафіянами ревно і палко молився.

І от я знову в моїй старій синагозі і молюся разом з нашими старими парафіянами, і чую того самого кантора, що й колись, і співає він те саме, що й колись. І всі моляться ревно й палко, так само виспівуючи, як і колись. І я молюся разом з усіма. Але мої думки далекі від молитви. Я перегортаю сторінку по сторінці в молитовнику і — не моя в тому вина — патрапляю на «Пісню пісень: «Прекрасна ти, подруго моя! О, яка ж ти гарпа! Очі твої як у голубки...» Я б хотів молитися разом з усіма, але не можу. Перегортаю сторінку по сторінці в моєму молитовнику і — не моя вина в тому — патрапляю знову на «Пісню пісень». Глава п'ята: «Прийшов я в мій сад, сестро моя, наречена...» І далі: «Назбирав я мірри, похав зілля мє, Ів мед мій, папився вина...»

Але що я кажу? Що я вигадую? Сад не мій. Я не збиратиму мірри, не похатиму зілля, не їстиму меду, не питиму вина. Сад — не мій сад. Бузя — не моя наречена. Бузя чиясь наречена. Чиясь, не моя!.. І гнів бушує в моїй душі. Не проти Бузі. Не проти когось. Ні! Гніваюсь на себе самого: як це так, як я міг у такий час бути далеко від Бузі? Як я міг допустити, щоб забрали в мене Бузію і віддали її іншому? Хіба ж вона не писала мені часто листів і не робила патяків, що «вона сподівається незабаром побачитися зі мною»?.. Хіба ж я не відволікав кожного разу пашу зустріч з одного свята на друге, так довго, аж поки вона кинула писати? [...]

Швидкими-швидкими кроками йду я додому цієї ночі. А батько — ледве встигає за мною. Як тінь, іде він слідом за мною. «Чого ти так поспішаєш?» питає мене батько, ледве переводячи подих.

Так хочеться мені відповісти батькові мовою «Пісні пісень», і я не чую землі під ногами. І я швидко йду додому цієї ночі. А мій батько ледве встигає за мною. Непаче тінь, іде він слідом за мною цієї ночі.

З тим самим святковим привітанням, з яким бувало колись, багато років тому, ми входили цієї ночі після синагоги до хати, ввійшли ми і тепер — я і тато. Тим самим привітанням, яким мати й Бузя бувало зустрічали нас цієї ночі багато років тому, зустріли вони нас і тепер.

Як багато років тому, так і тепер, цієї ночі, наша хата повна припади. Якась особлива краса, велична краса оповила нашу хату. Святковий блиск розлився по нашій хаті цієї ночі. Біла скатертину вилискує, як свіжий сніг. Мамині свічки ясніють у срібних свічниках. Привітно міпиться в пляшках вино до обрядових чотирьох чаш! Як святково й урочисто стоїть «цареве» крісло. На обличчі «цариці» спочиває благодать, як завжди цієї ночі. А «царівпа» (Бузя) уся, з піг до голови, мов з «Пісні пісень». Ні, що я кажу, вона сама — «Пісня пісень». Шкода тільки, що «царевича» посадили так далеко від «царівпи». [...]

І ми читаємо агаду¹, я і батько, вголос, як колись, багато років тому, сторінку за сторінкою. А мати і Бузя читають слідом за нами пошепки, сторінку за сторінкою — аж поки доходимо до «Пісні пісень». Я і батько читаємо «Пісню пісень», як колись, багато років тому, на особливий мотив. Стих за стихом. А мати і Бузя проказують слідом за нами пошепки, стих за стихом. Аж ось «цар», втомлений історією про вихід євреїв з Єгипту і трохи напідпитку після чотирьох чаш, починає помалу купяти, купяє з хвилинку, прокидається і співає далі «Пісню пісень», заводить уголос: «І води великі — п'які води не загасять кохання...», і я підхоплюю на той самий мотив: «І ріки не змиють — і річки не можуть його затопити...» Читання щоразу стає тихше і тихше, аж поки «його величність» нарешті засинає вже насправді. «Цариця» торкається рукава його білого кітеля. З любовною, зворушливою делікатністю будить вона його, щоб ішов спати, а я з Бузєю можемо перекинутись кількома словами. Я підводжуся з-за столу і підходжу до неї близько, і ми стоїмо одне навпроти одного — оце вперше так близько цієї ночі. Я кажу їй про навдивовижу гарну піч. «Такої ночі, — кажу я їй, — добре піти прогулятися...» Вона мене розуміє і з ледве помітною посмішкою запитливо каже: «Такої ночі?...» І мені починає здаватися, що вона сміється з мене. Так бувало сміялася вона з мене багато років тому. Це ображає мене. І я кажу їй: «Бузю, пам треба поговорити, багато про що поговорити». — «Багато про що поговорити?» повторює

¹ Агада — збірка молитов і релігійних легенд на пасхальні теми.

вопа мої слова, і мені здається, що вона сміється з мене... Я запитую: «А може, я помилився? Може, пам тепер нема про що говорити?..»

Це сказано з такою гіркотою, що Бузя перестав сміятися і поважніс. «Завтра, — каже вона мені, — завтра поговоримо...». І світло стає мені в очах. Світло, і хороше, і радісно. Завтра! Завтра ми вже поговоримо. Завтра! Завтра... Я підходжу до неї ще ближче і відчуваю запах її волосся, запах її вбрання, колишній, присмий запах, і приходять мені на пам'ять слова з «Пісні пісень»: «Мед тече з уст твоїх, паречена. Мед і молоко під язиком твоїм. А запах одягу твого — пахонці гори Лівану!..»

Далі говоримо ми вже так, без слів. Більше очима. Очима...

— Бузю, на добраніч! — кажу я їй тихо. Мені важко піти від неї, Бог тому свідок.

— На добраніч, — відповідає мені Бузя, не рухаючися з місця, і, глибоко засмучена, дивиться на мене своїми гарними синіми очима з «Пісні пісень».

Я кажу їй знову: «На добраніч». І вона знов мені відповідає: «На добраніч». Приходить мати і веде мене в окрему кімнатку. Там мати розгляджує своїми гарними білими руками білу ковдру на ліжку, а її губи шепочуть: «Спи здоровенький, дитино моя, спи здоровенький...»

У цих кількох словах вилилося все море любові, що зібралось в моєї матері за той час, як мене не було вдома. Я готовий упасти перед нею, цілувати її гарні білі руки. Але я цього не вартий. Ні, я цього не вартий. Я знаю це... Тихо кажу їй: «На добраніч» — і залишаюся сам, сам один серед цієї ночі. Я відчиняю вікно і дивлюся на темно-синє пічне небо, на мерехтливі брильянтові зірки. І я запитую сам себе:

«Невже? Невже?»

Невже я прогавив своє щастя, прогавив навіки? Невже я власними руками спалив свій дивовижний палац і випустив гарну божественну царівну, яку я колись зачарував?.. Невже? А може, ні? Може, я приїхав своєчасно? «Приїшов я в мій сад, сестро моя, паречена...»

І я ще довго сиджу коло відчиненого вікна серед ночі і перешіптуюся з цією тихою, м'якою, теплою ранньовесняною пічкою, що сповнена, дивно сповнена тасмниць і загадок...

Тєї ночі я довідався про новину.

Я кохаю Бузю.

Я кохаю її тією святою, полум'яною, пекельною любов'ю, яка так чудово оспівана в «Пісні пісень». Великі вогняні літери вирізьблюються не знати звідки і лінують перед моїми очима. Літери ці з щойно читаної «Пісні пісень», літера по літері: «...Бо дужа, як смерть, любов,

лоті, як пекло, ревності. Стріли її — стріли вогняні. Вона — полум'я Господнє». [...]

Частина четверта. У СУБОТУ ПІСЛЯ ЗЕЛЕНИХ СВЯТ

І був вечір, і був ранок. Гарний, чудовий рапок, як буває іноколи на початку літа між Пасхою й зеленими святами. [...]

Після чаю мати й Бузя пішли на кухню готувати сніданок, а ми з батьком почали молитися. Я швидко закінчив, а батько ще стояв лицем до стіни і славив Бога. Раптом заходить Бузя причепурена, з парасолькою в руці і озивається до мене:

— Ходім.

— Куди?

— За місто. Трохи прогуляємось. Напрочуд гарний день.

Батько повернув до неї голову, дивиться поверх срібних окулярів. А Бузя патягає рукавички на руки й каже йому:

— Не падовго, тату, не падовго. Ми пезабаром прийдемо назад. Мати знає, що ми йдемо. Ходімо, Шимек.

Ідеш?

Найкраща музика, пайпрекрасніша симфонія не може так брипіти, як ці слова забрипіли в моїх ушах. Зачувся в них відгомін «Пісні пісень». «Ходімо, мій лобий, виїдемо в поле, почуватимемо в селях! Уранці рано підемо у виноградники. Подивимось, чи розвилася лоза виноградна, чи цвітуть уже гранатові дерева?»

Не тямлячись від захоплення, я йду слідом за Бузею і не чую землі під ногами. Що це з Бузею? Це вперше, відколи я дома, сталося так, що Бузя кличе мене на прогулянку. Що це з Бузею?.. [...]

— Востаннє, — каже мені Бузя, — я ублагала матір. Востаннє хочу попрощатися з містом, з околицями, з кладовищем, млинами, річкою, містком. Заради цього мати востаннє зробила мені поступку. Наречений треба поступатися, ха-ха.. Наречена може всього добитися.. Як ти гадаєш, Шимек?

Шимек нічого не каже. Шимек слухає. Мені здається, що Бузя сьогодні якась дивно весела. Неприродно весела. І сміється паче силоміць. А може, це мені здається так?

— Пам'ятаєш, Бузю, коли ми тут були?

Я пагадую їй, коли ми тут були. Вже давно-давно. Багато років тому це було. Ми йшли сюди вдвох парвати зелені на свято, якщо вона пригадує. Тоді ми теж йшли цією дорогою повз ці млини, понад цією річкою, цим містком.

— Але ми тоді інакше вирушали на прогулянку, Бузю. Ми бігли, немов молоді олені, стрибали, паче сарни на запашних горах. А тепер?

— А тепер? — каже Бузя й нахилиється, щоб парвати квітів.

— Тепер ми йдемо статечно, як годиться таким статечним людям, як ми... Пам'ятаєш, Бузю, коли ми були тут востаннє?

— Напередодні зелених свят це було! — відповідає мені Бузя і дарує букет запахних квіток, яких вона парвала.

— Мені, Бузю?

— Тобі, Шимек! — каже Бузя, глянувши своїми гарними синіми очима з «Пісні пісень». І погляд цей мені проймає душу.

Ми вже далеко за околицею. Ми вже на містку. Там я подаю їй руку (вперше, відколи я приїхав додому). Взаявшись за руки, йдемо вдвох містком. Дошки хилитаються. Вода котиться, біжить під нашими ногами, міниться і падає з тихим дзюркотом, з легким шелестом униз, так тихо, що я чую «тік-так» Бузино серця; воно таке близьке до мене, таке близьке до мене (вперше, відколи я приїхав додому).

Здається мені, що Бузя тулиться до мене щоразу ближче і ближче. Я чую знайомий аромат її гарного волосся, відчуваю тендітність її прекрасної руки, теплоту її тіла. І здається мені, що я чую від неї слова з «Пісні пісень»: «Я палежу другові моему, а друг мій палежить мені...» І сонце, і небо, і поле, і річка, і ліс пабувають нового блиску, нової припади в моїх очах. Жаль, жаль, що місток такий короткий. Ще хвилинка — і місток кіпчився, ми вже на леваді. Ще хвилинка — і Бузина тендітна, прекрасна рука вислизнула з моєї руки, — і сонце, і небо, і поле, і річка, і ліс втратили свій блиск і всю припаду в моїх очах.

— Дивна річ, — каже мені Бузя, а її гарні сині очі з «Пісні пісень» глибокі в ту мить, як небо, і замислені, як піч, — дивна річ: кожного разу, коли я йду або їду над водою, нехай це буде яка завгодно вода, я мушу згадати свого тата, і кожного разу...

Я перепиляю її:

— Ти кажеш дурниці, Бузю.

Бузя замислюється на хвилину, потім каже:

— Дурниці? Ха-ха, твоя правда. Я кажу дурниці. Бо я дурпенька. Дурпенька я дівчина. Еге ж, дурна дівчина? Скажи правду, Шимек!..

Бузя сміється, закидає голову і показує мені свої чарівні зуби-перлини. Обличчя її сяє під сяючим сонцем. І всі барви поля відбиваються в її очах, в її гарних синіх замислених очах з «Пісні пісень».

Марна річ! Я не можу її перекопати, що вона зовсім не така дурна, що вона зовсім не дурна. Вона знає, каже Бузя, що є дурніші за неї. Вона знає. Але, як порівняти зі мною, вона — дуренка. Уявіть собі, вона вірить у сні!

— Еге ж, Шимек, ти не віриш? А я вірю. Ось тільки вчора прийшов до мене уві спі батько з того світу, одягнений, веселий і жвавий, з ціпочком у руді. І звертається до мене так привітно, так дружньо покручуючи при цьому ціпочком: «Я прийду, допо, до тебе на весілля...» Ну, що ти скажеш на це, Шимек?

— Бузю, не треба вірити спам. Спі — пуста химера.

— Пуста химера, кажеш?

Бузя стоїть, на хвилинку замислившись, зривається з місця й біжить барвистим полем, потім зупиняється. [...]

Ні. Бузя сьогодні якась дивно весела! Неприродно весела. Вона сміється начебто силувано. Годі! Всьому свій час. Час уже поговорити з нею трохи по-серйозному, одверто й ясно. Вже час розкрити перед нею своє серце, вилити перед нею свою душу... І я закінчулю свою думку мовою «Пісні пісень»: «Поки день холодом дине — перше, ніж згасне день, цей щасливий день, і тіні простягаються — і засутеніс...»

За весь час мого перебування дома я не висловив Бузі і десятої, сотої частини того, що вилив перед нею того ранку. Я розкрив перед нею своє серце, показав їй свою душу. Розповів усю правду, що мене сюди привело...

Якби не батьків лист із звісткою про весілля, якби не ті кілька слів: «У суботу після Зелених свят», — мене б тепер не бачила ця річка, що біжить з горбка вниз, і лісок, що зеленіє тут педалеко...

І я присягаюсь їй цією такою річкою, яка біжить під горбком, і цим таки ліском, який зеленіє отут педалеко, і цим блакитним небесним килимом, що над нашими головами, і сонцем, яке відбивається в її очах, і всім гарним, чистим і святим на світі, що я прийхав сюди лише для неї, лише для неї, бо... я люблю її... Нарешті це слово вирвалось.

— Бо я люблю тебе, Бузю, чуєш, я люблю тебе тією святою полум'яною, пекельною любов'ю, яка оспівана в «Пісні пісень»: «Бо, як смерть, дужа любов, люті, як пекло, ревності, стріли її — стріли вогняні, вона — полум'я Господнє...» Що з тобою, Бузю? Ти плачеш? Господь з тобою!..

Бузя плакала.

Бузя плакала, і цілий світ обгорнувся смутком. Сонце перестало світити. Річка — текти. Лісок — зеленіти. Комашня — літати. Пташки — співати. Бузя плакала. Вона сховала обличчя в руки. Її плечі здригалися. І вона плакала чимраз дужче і дужче.

Так плаче мала дитина, почувши, що втратила батька й матір.

Так плаче віддана матір за своєю дитиною, яку в неї забрали.

Так плаче молода жінка, тужачи за своїм коханням, який відверпувався від неї.

Так плаче людина, тужачи за своїм життям, що вислизнуло з-під її ніг.

Даремні були мої слова розваги. Зайві всі порівняння з «Пісні пісень». Бузя не хоче втішатися. Бузя не хоче слухати мої епітети. Надто пізно, каже вона, надто пізно я схамелювався, згадав, що є Бузя на світі... Бузя, яка має серце, що сумує, і душу, що геть поривається звідси в інший світ... Може, я б пригадав, каже вона, ті листи, які вона мені колись писала? Та, — перебиває вона сама себе, — куди мені пам'ятати такі дурниці? Хіба вона не розуміє сама, — їй, власне, давно вже треба було це наперед знати, — що папі шляхи різні? Що вона не може зі мною рівнятися? Куди їй до мене? Вона — звичайна містечкова дівчина, — куди їй до мене?.. Тепер вона розуміє, яка дурість, яка велика дурість була з її боку, що вона морочила мені голову своїми дитячими листами, своїми дурними натяками, піби батько й мати сумують за мною... Ні, їй самій треба було зрозуміти, що вона не може зі мною рівнятися. Куди їй до мене? Звичайна містечкова дівчина!.. Вона сама повинна була зрозуміти, що коли я не послухався батьків, порушив їхні завіти, не схотів піти їхніми шляхами і пішов своєю власною дорогою, то я, папевно, піду далеко, я, папевно, злечу високо, так високо і так далеко, що вже нікого не помічатиму, нікого знати не схочу.

— Нікого, крім тебе, Бузю!

— Ні, нікого! Нікого не бачити, нікого не слухати, всіх забути...

— Всіх, тільки не тебе, Бузю!

— Ні, всіх! Всіх! Всіх!

Бузя перестала плакати — і все ожило. Сонце почало світити, як раніше. Річка — текти. Лісок — зеленіти. Комашня — літати.

Бузя перестала плакати, і сухими стали її очі, її гарні сині очі з «Пісні пісень». І висохли її сльози, як висихають краплі роси під гарячим сонцем.

І раптом вона почала виправдовуватись за свої сльози. Тепер вона бачить, яка вона дурна. Чого було плакати? З якої причини їй плакати? Чого їй бракує? Багато дівчат на її місці почували б себе щасливими. Безмежно щасливими... І вогник загорівся в її очах. В її гарних синіх очах з «Пісні пісень». Я ніколи ще не бачив такого вогника в Бузиних очах. І червоні плями проступили на її щічках, на її гарних щічках-тройцях. Я ще ніколи не бачив, щоб Бузя так гнівалася, так пломеніла, як гнівалася і пломеніла цієї хвилини! І я хочу взяти її за руку, і я звертаюсь до неї мовою «Пісні пісень»:

«Гарна ти, моя подруго» — о, яка ж ти гарна, Бузю, коли твої щічки палають і очі бризкають вогнем!..

Дарма! Бузя не слухає моєї «Пісні пісень». Бузя має свою власну «Пісню пісень». Вона не перестас хвалити «когось», хвалити безмежно. Вона каже мені: «Любик мій білий і рум'яний» — мій паречений гарний і порядний, «кращий за тисячі інших» — порядніший за багатьох-багатьох інших. Може, він не такий вчений, як інші, зате він добрий. Зате він мені відданий. Зате він любить мене. Побачив би ти листи, які він пише мені, побачив би ті листи!

— «Полопила, — кажу я їй далі, немов не чуючи й слів, — полопила ти серце моє, сестро моя, Наречена!..»

А вона мені:

— Бачив би ти його листи, коди б ти бачив ті листи..

Її слова брищать якимось дивно. Дивний голос. Цей голос — здається мені — хоче перекрычати інший голос. Внутрішній голос.

Для мене це ясно, як двічі по два.

Рвучко і несподівано схоплюється Бузя з запавної трави, обтрушується, випростовується, закидає руки за голову, зупиняється напроти мене і дивиться на мене згори вниз. Гордовита й гарна, напрочуд гарна, ще краща, ніж будь-коли, видається вона мені в цю мить.

Боюся сказати, але мені здається, що якби я сказав, що Бузя — це справжня Суламіф з «Пісні пісень», це була б шана і хвала для Суламіфі з «Пісні пісень».

Невже ж цим закінчиться наша розмова?

Я підводжуся слідом за нею і наближаюсь до неї.

— «Огляйся, огляйся, Суламіф» — вертайся до мене, Бузю, — кажу я їй далі мовою «Пісні пісень» і беру її за руку. — Вертайся до мене, Бузю, вертайся, поки не пізно. Ще одне слово! Не більше як одне слово мупу тобі сказати.

Даремно. Даремно. Бузя не хоче вислухати це єдине слово.

— Досить, — каже вона, — наговорилися! Досить сказали одне одному, може, навіть більше, ніж слід було... Досить! Досить! Уже пізно. Дивись, як уже пізно! — каже мені Бузя і показує мені рукою на небо, і показує на сонце, що поливає її з голови до під своїм щирим, пізнім золотим промінням. І Бузя, лілея з Саропа, Бузя, троянда долини, набуває нового кольору, яскравозолотого кольору на барвистому полі, що простягається навколо пас без кінця, без краю.

— Додому! Додому! — каже мені Бузя і поспішає, і квапить мене. — Додому, додому! Вже час, Шимек, вже час. Батько й мати, мабуть, уже хвилюються. Додому, додому!

В її останніх словах «додому, додому» мені вчувається відгомін давніх-давен, того, що було багато років тому, — слова з «Пісні пісень». «Біжи, мій милий, біжи, любий, і будь подібний до оленя або сарпи на горах запашних...»

Минають дні. Проходять тижні. Настали любі Зелені свята. Настала субота, що після Зелених свят. Минула субота, що після свят, і ще субота, і ще субота, а я все ще гостюю в своєму містечку.

Що я тут роблю? Нічого. Апічоґісіпко. Мої батьки вважають, що я покаявся, шкодую, що порушив Іхній завіт і не схотів іти Іхніми шляхами. І вони раді. Дуже раді. [...]

Не примушуйте мене розповідати вам кінець мого роману. Кінець — бодай пайкрапий — це сумний акорд. Початок — пайгірший початок — крапий, піж пайкрапий кінець. Тому мені пабагато легше і пабагато присмишше розповісти все це ще раз спочатку. Ще, і ще раз, і ще сто разів. І тією самою мовою, що й усі рази:

У мене був брат Бея. Він потонув у річці. Залишив сирітку, звали її Бузя. Пестливе ім'я від Естер-Люби: Любузя-Бузя. І гарна була ця Бузя, як Суламф, що з «Пісні пісень». І ми зростали, я і Бузя, як брат і сестра. І ми любилися, я й Бузя, як брат і сестра...

І так далі.

Початок — пайгірший початок — крапий, піж пайкрапий кінець.

Початок — пехай буде кінцем, епілогом мого певигадапого, а справжнього, сумного роману, якого я дозволив собі назвати: «Пісня пісень».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

★ Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть про життя і творчість видатного єврейського письменника *Шолом-Алейхема*.
2. Поясніть, що означає його псевдонім у перекладі українськоб.
3. Що вам відомо про життя євреїв у Російській імперії?

★ Працюємо над змістом твору

4. Хто головні герої повісті «Пісня пісень»?
5. Чому Бузя стала жити у своїх дідуся і бабусі?
6. Розкажіть про почуття Шимека до Бузі.
7. Які взаємини панують у родині Шимека? Чому батька вразило рішення сина залишити рідний дім?
8. Що змусило юнака спішно повернутися додому?
9. Чому він згадав про Бузю саме тоді, коли вона вирішила вийти заміж? А якби Бузя не заручилася, чи згадав би про неї юнак?

10. Як Шимеків хлопчачі вихвалання сформували у Бузі невпевненість? Чому Бузя вважає себе не гідною такого розумного хлопця?
11. Чому Шимек гнівається на себе?
12. Як ви гадаєте, які почуття Бузі до Шимека? Чому дівчина не змінює свого рішення вийти заміж за іншого?
13. Чи відчуває себе щасливим хлопець, вирвавшись зі свого маленького містечка? Що, на вашу думку, визначає щастя людини?

★ *Уважально і підсумовуємо*

14. Доведіть, що головна риса характеру Шимека — мрійливість. Якими він бачить навколишній світ і людей?
15. Якою постає дівчинка в іграх Шимека і в Соломоновій біблійній «Пісні пісень»?
16. Чому Шимек подумки називає Бузю «зачарованою принцесою», «божественною царівною», а вголос — дуренькою? Чому такі хлопчачі грубощі є свідченням невпевненості у собі?
17. Доведіть, що головний герой довгі роки жив у казковому світі, забуваючи, що живе поряд із живими, а не вигаданими людьми?
18. Прокоментуйте назву твору.
19. Проведіть паралель між повістю Шолома-Алейхема і біблійним твором «Пісня пісень». Порівняйте головних персонажів обох творів.
20. Що спільного і що відмінного в долях *Бузі з «Пісні пісень»* і *Деві з оповідання «Останній дюйм» Дреймса Олдріджа*?

★ *Застосовуємо поняття з теорії літератури*

21. Знайдіть приклади *портрета* Бузі і Суламфія.
22. Які *епітети* і *порівняння* використано у цих описах зовнішності?
23. Яку роль у творі виконують *пейзажі*?
24. Згадайте, що таке *національний колорит*. Розкажіть про національний колорит у повісті Шолома-Алейхема «Пісня пісень».

★ *Виконуємо творчі завдання*

25. Малий Шимек фантазував, що він уміє літати, а їхня хата — палац і т. д. А що можете нафантазувати ви?
26. У чому відмінність між фантазуванням і обманом?
27. Спробуйте, як Шимек, щось вигадати про себе, своє помешкання чи класну кімнату.

Олександр Грін (1880 – 1932)

Російський письменник Олександр Грін прожив незвичайне творче життя. Справжнє прізвище письменника — Грипєвський, а Грін — шкільне прізвисько, яке він взяв собі за псевдонім. Олександр Степанович — син поляка, якого царський уряд вислав до В'ятки за участь у польському повстанні 1863 року. Батько Олександра ніяк не міг пристосуватися до суворих умов існування далеко від батьківщини.

Першою книгою Олександра, яку він прочитав у п'ятирічному віці, була «Подорож Гуллівера до країни ліліпутів» з кольоровими малюнками. Потім були пригодницькі книжки, і хлопець почав мріяти про яскравий та захопливий світ, що поставав зі сторінок творів Жуль Верна та Роберта Стівенсона. Особливо його вабило море — це була справжня екзотика в засніпаній Росії. І ось у 1896 році, закінчивши реальне училище, Олександр несподівано для всіх зібрався в Одесу, до омріяного моря.

Майбутній письменник настільки був упевнений, що в Одесі відразу влаштується на корабель матросом, що навіть взяв з дому акварельні фарби для замальовок екзотичних країв. Проте худого довготелесого хлопця не дуже хотіли брати в плавання — потрібні були фізично сильні та вправні матроси. Нарешті він влаштується на корабель. Однак його мрії не збіглися з дійсністю: тяжка робота та грубість матроського життя виснажували вразливого юнака. Пізніше Грін згадував про цей період свого життя: «Я був наївним, мало знав людей, був не спритним, не сильним, не кмітливим». Через двадцять років він опіше в повісті «Пурпурові вітрила», як молодий Артур Грей зіптовхється на кораблі з такими самими проблемами. Проте, на відміну від самого Гріна, його герой блискуче подолає труднощі морського життя і матиме повагу серед розбишак-матросів.

Зрештою Грін зрозумів, що моряком йому не стати. Так розбилася заповітна мрія романтичного юнака — тропічні країни виявилися недосяжними. Він бродяжить країною, перебиваючись тимчасовими приробітками, доходить до Уралу, працює золотопукачем, лісорубом, банщиком, проте піде не проживається. У 1902 році безвихідь штовхав

його на повий крок: Грін іде добровольцем у солдати. Як син дворянина, Олександр не підлягав призову, але він сподівався, що хоча б ситим та одягненим в армії буде. Проте не прослуживши й року, дезертирує, не витримавши казармених порядків та зпущання офіцерів.

Ще під час служби в армії Грін вступив у заборонену царською владою партію соціалістів-революціонерів (СР: есерів). Есери вважали, що шляхом агітації та терору можна змінити несправедливий лад. Грін активно включається в роботу партії. Його приваблювала революційна романтика: життя під чужим прізвищем, явки, шифри, паролі, постійні переїзди. Олександрові подобалася підпільна робота, агітація серед робітників, писання революційних брошур, але, коли йому запропонували здійснити терористичний акт, він відмовився. Цей випадок змінив ставлення Гріна до діяльності есерів.

Проте буремне революційне життя тривало: у 1903 році його заарештовують у Севастополі за агітаційну роботу, і він проводить два роки в тюрмі; у 1906 році його знову заарештовують, але через чотири місяці він втікає. Після арешту в 1910 році Грін отримує два роки заслання. За ці роки Олександр Грін написав багато агітаційних парисів та оповідань, але перші тиражі його надрукованих оповідань були конфісковані за революційний зміст.

Повернувшись із заслання, Олександр Грін стає професійним письменником. З його творів зникає революційна агітація, він починає писати «типово грінівські» твори, в яких невловимо *поєднані реальність та фантастика*. Потяг до незвичайного і романтичного, який не вдалося реалізувати в житті, Грін переносить у свої твори.

На початку нового творчого етапу Грін перебуває під впливом Едгара По, його тонких психологічних повел. Портрет По до кінця життя письменника висів над його робочим столом. Проте з часом Олександр Грін створює свій власний світ, в якому збуваються прекрасні мрії. Його герої поєднують у собі кращі людські риси: вони водночас розумні й витончені, прості, цілеспрямовані та фізично сильні. У грінівському світі герої можуть все, навіть літати.

Повість «**Пурпурові вітрила**» Грін написав у голодному післяреволюційному 1921 році, потерпаючи від безгрошів'я, хвороб та виснаження, і назвав **фесерією**. Цим письменник підкреслив казковість твору. Але ця казка про дійсність, побачену очима чарівника. Звісно, на жодній карті немає країни, про яку пише письменник (цю країну тепер називають Грінландія), не було Грея і Ассоль, не плів морем корабель під пурпуровими вітрилами, але завжди були і будуть романтики, які вірять в диво, і це диво для них завжди здійснюватиметься.

ПУРПУРОВІ ВІТРИЛА

(уривки)

Пророкування

Матрос Лонгрен залишив службу і, повернувшись додому, дізнався, що його кохана дружина померла. Дома він бував нечасто, тому ще однією несподіванкою для нього стала його восьмимісячна донька Ассоль. Грошей, які Лонгрен залишив жінці після останнього плавання, через пологи не вистачило, а місцевий крамар Меннерс, що тримав також і шинок, відмовив їй у допомозі. Сподіваючись знайти вихід з важкого становища, молода мати пішла в найближче місто Лісс, щоб закласти обручку, але дорогою потрапила під дощ, дістала запалення легенів і померла.

Лонгрен став сам виховувати доньку, але зачав образу на Меннерса. Він вів відлюдкуватий спосіб життя та заробляв тим, що робив моделі кораблів, які продавав у Ліссі.

Одного разу під час шторму крамар Меннерс прийшов до берега, щоб приг'яти свій човен, але бурхливі хвилі затягнули його в море. У цей час на березі стояв Лонгрен, він міг допомогти Меннерсу, міг кинути канат, що лежав на березі, але не зробив цього, незважаючи на благання про допомогу. Лонгрен лише гукнув Меннерсу: «Вона так само благала тебе! Думай про це, поки ще живий, Меннерсе, і не забудь!» Після цього випадку все рибальське селище Каперна почало обходити Лонгрена. Ця ж неприємність поширилася і на його маленьку дочку Ассоль.

Коли Ассоль минуло вісім років, батько павчив її читати й писати. Він почав інколи брати її з собою до міста, а потім посилати навіть саму, коли конче треба було перехопити грошей у крамниці або відіести крам.

Якось під час такої подорожі до міста дівчинка сіла край дороги з'їсти шматок пирога, покладеного в кошик па сніданок. Вона перебирала іграшки; з них дві-три виявилися повинкою для неї: Лонгрен зробив їх упочі. Одна така новітня була мініатюрною перегоповою яхтою; це біле суденце несло пурпурові вітрила, зроблені з обрізків шовку, які використовував Лонгрен для обклеювання пароплавних кают — іграшок багатого покупця. Тут, мабуть, зробивши яхту, він не знайшов відповідного матеріалу на вітрила, використавши, що було, — клаптики пурпурового шовку. Ассоль була в радіспому захваті. Полум'яний веселий колір так яскраво горів у її руді, неначе вона тримала вогонь. Дорогу перетинав струмок, а через нього був перекинутий місточок з жердин; струмок справа і зліва біг у ліс. «Коли я спущу її на воду по-

плавати трохи, — міркувала Ассоль, — вона не промокне, я її потім витру». Відійшовши від містка в ліс, за течією струмка, дівчинка обережно спустила на воду біля самого берега судно, яке зачарувало її; вітрила одразу виблиснули червоним відображенням у прозорій воді; світло, пропизуючи тканину, лягло тремтячим рожевим випромінюванням на білому камінні дна. «Ти зівдки приїхав, капітале?» — поважно спитала Ассоль уявлену особу і, відповідаючи сама собі, сказала: «Я приїхав... приїхав... приїхав я з Китаю». — «А що ти привіз?» — «Що привіз, про те не скажу». — «Ах, ти так, капітале! Ну, тоді я тебе посаджу назад у кошик». Тільки-но капітан приготувався смиренно відповісти, що він пожартував і що ладен показати слона, як раптом тихий відбій берегового струменя повернув яхту посом до середини струмка, і, паче справжтя, повним ходом покинувши берег, вона рівно попливла вниз. «Капітан злякався», — подумала Ассоль і побігла за іграшкою, яка віддалялася, сподіваючись, що її де-небудь приб'є до берега. Квапливо тягнучи кошик, що хоч і не був важкий, але заважав їй, Ассоль вимовляла: «Ой Боже мій! І трапиться ж таке...»

У такій марній і тривожній гонитві минула майже година, коли здивовано й водночас з полегшенням Ассоль побачила, що дерева попередку вільно розсунулись, пропустивши сине плесо моря, хмари і край жовтої піщаної кручі, на яку вона вибігла, вже падаючи з утоми. Тут було гирло струмка; розлившись нешироко й мілко, так що видно було переливчасту блакить каміння, він зникав у зустрічній морській хвилі. З невисокої, поритої корінням кручі Ассоль побачила, що біля струмка, на пласкому великому камені, спиною до неї сидить людина, тримаючи в руках зниклу яхту, і всебічно розглядає її з цікавістю слона, який спіймав метелика. Трохи заспокоєна тим, що іграшка ціла, Ассоль сповзла по кручі і, підійшовши близько до незнайомого, втупилась в нього вивчаючим поглядом, чекаючи, коли той підведе голову.

Перед нею був не хто інший, як мандруючий пішки Егль, відомий збирач пісень, легенд, переказів і казок. Сиві кучері складками випадали з-під його бриля; сіра блуза, заправлена в сині штани, і високі чоботи падали йому вигляду мисливця; білий комірець, краватка, пояс, палиця і торбинка з повецьким нікелевим замочком виказували городянина. Його обличчя, коли можна назвати обличчям піс, губи і очі, що виглядали з променястої буйної бороди, з пишних, люто здіблених утору вусів, здавалось, було мляво прозорим, коли б не очі, сірі, як пісок, і блискучі, як щира сталь, з поглядом сміливим і сильним.

— Тепер віддай мені, — несміливо сказала дівчинка. — Ти вже погрався. Ти як спіймав її?

Егль підвів голову, упустивши яхту, — так несподівано пролунав схвильований голосок Ассоль. Старий з хвилину розглядав її, посміхаючись і повільно пропускаючи бороду у великий, жилавий жметі. Багато разів прапа ситцева сукня ледве вкривала до колін худенькі, засмагли поги дівчинки, її темні густі коси, забрані в мереживну косицю, збилися, торкаючись плечей. Кожна риса Ассоль була виразно легка і чиста, як політ ластівки. Темні, з відтінком сумного запитання очі здавались трохи старшими від обличчя. Напіврозкритий маленький рот виблискував лагідною посмішкою.

— Клянусь Гріммами, Езопом і Андерсеном, — сказав Егль, поглядаючи то на дівчинку, то на яхту, — це щось особливе! Послухай-но, ти, рослишко! Це твоя штука?

— Так, я за нею бігла по всьому струмку; я думала, що помру. Вона була тут?

— Біля самих моїх ніг. Корабельна аварія — причина того, що я, як береговий пірат, можу вручити тобі цей приз. Яхта, залишена екіпажем, була викинута на пісок тривершковим валом — між мостою лівою погою і кіпцем палиці. Як звать тебе, крихітко?

— Ассоль, — сказала дівчинка, ховаючи в кошик подарунок іграшку.

— Добре, — казав далі старий, не зводячи очей, в глибині яких виблискувала посмішка дружнього пастрою. — Що у тебе в кошику?

— Човники, — сказала Ассоль, струшуючи кошиком, — потім пароплав та ще три таких будиночки з прапорами. Там солдати живуть.

— Чудово. Тебе послали продати. Дорогою ти почала гратись. Ти пустила яхту поплавати, а вона втекла. Адже правда?

— Ти хіба бачив? — з сумнівом спитала Ассоль. — Тобі хтось сказав? Чи ти вгадав?

— Я це знав. Бо я — пайголови́нний чарівник.

Ассоль збентежилась; її напруження при цих словах Егля переступило межу страху. Безлюдний морський берег, тиша, її виснажлива пригода з яхтою, незрозуміла мова старого з променистими очима, величність його бороди почали здаватись дівчинці змішанням падпіро-

длого з дійсністю. Коли б тепер Егль скривив гримасу або закричав щось, дівчинка помчала б геть, заплакавши і знемагаючи від страху. Та Егль, помітивши, як широко розкрились її очі, зробив крутий вольт.

— Тобі нема чого боятись мене, — серйозно сказав він. — Навпаки, мені хочеться поговорити з тобою по щирості.

Тут він тільки зрозумів, що в обличчі дівчинки було так пильно відзначено його враженням. «Мимовільне очікування прекрасного, блаженної долі, — вирішив він. — Ах, чому я не пародився письменником? Який чудовий сюжет».

— Ану, — вів далі Егль, памагаючись закруглити оригінальне ставовище, — ану, Ассоль, слухай мене уважно. Не знаю, скільки мне років, тільки в Каперні розцвіте одна казка, пам'ятна падовго. Ти будеш дорослою, Ассоль. Яюсь уращі в морській далині під сонцем блисне пурпурове вітрило. Осяйне громадя пурпурових вітрил білого корабля попряме, розтипаючи хвилі, прямо до тебе. Тихо плистиме цей чудесний корабель, без вигуків і пострілів; на березі багато збереться людей, дивуючись і ахаючи; і ти стоятимеш там. Корабель підійде велично до самого берега під звуки чудової музики; розкішний, у килимах, у золоті й квітах, попливе від пього швидкий човен. «Чого ви приїхали? Кого ви шукаєте?» — спитають люди на березі. Тоді ти побачиш хороброго вродливого принца, він стоятиме і простягатиме до тебе руки. «Здрастуй, Ассоль! — скаже він. — Далеко-далеко звідси я побачив тебе уві сні і приїхав, щоб забрати тебе пазавжди у своє царство. Ти житимеш там зі мною в рожевій глибокій долині. У тебе буде все, чого тільки ти забажаш; жити з тобою ми будемо так дружно і весело, що ніколи твоя душа не зазнає сліз і смутку». Він посадить тебе в човен, привезе па корабель, і ти поїдеш пазавжди в прекрасну країну, де сходить сонце і де зорі зійдуть з неба, щоб привітати тебе.

— Це все мені? — тихо спитала дівчинка.

Її серйозні очі, повеселівши, засяяли довір'ям. Небезпечний чарівник, звичайно, не став би говорити так; вона підійшла ближче.

— Може, він уже прийшов... той корабель?

— Не так скоро, — заперечив Егль, — спершу, як я сказав, ти виростеш. Потім... Що говорити? Це буде, і край. Що б ти тоді зробила?

— Я? — Вона подивилась у кошик, але, видно, не знайшла там нічого гідного бути істотною винагородою. — Я б його любила, — квапливо сказала вона і не зовсім твердо додала: — Якщо він не б'ється.

— Ні, не буде битися, — сказав чарівник, таємниче підморгпуючи, — не буде, я ручуся за це. Йди, дівчинко, і не забудь того, що сказав тобі я. Йди. Хай буде мир пухнастий твоїй голові!

Лопгрен працював на своєму маленькому городі, обгортаючи картопляні купці. Підвівши голову, він побачив Ассоль, яка стрімголов бігла до нього з радісним і петерплячим обличчям.

— Ну, от... — сказала вона, памагаючись опапувати дихання і ухилилась обома руками за батьків фартух. — Слухай, що я тобі розповім... На березі, там, далеко, сидить чарівник...

Вона почала з чарівника і його цікавого пророкування. Палкість думок заважала їй плавно переказати пригоду. Далі йшов опис зовнішнього вигляду чарівника і — в зворотному порядку — гонитва за втраченою яхтою.

Лопгрен вислухав дівчинку, не перебиваючи, без посмішки і, коли вона скіпчила, узяв швидко намалювала йому певідомого старого. Він одвернувся, але, згадавши, що у великих випадках дитячого життя належить людині бути серйозною і здивованою, урочисто закивав головою, примовляючи: «Так, так; за всіма ознаками, то піхто інший, як чарівник. Хотів би я на нього подивитись... Але ти, коли підеш знову, не звертай убік; заблудитись у лісі певажко».

Кипувши лопату, він сів біля плоту й посадив дівчинку на коліпа. Страшенно зморена, вона намагалась ще додати деякі подробиці, та через хвилювання, спеку і втому сон знемагав її. Очі її злипались, голова схилилась на тверде батькове плече, мить — і вона полинула б у країну сповидінь, як знепацька, запепокосна раптовим сумнівом, Ассоль сіла прямо, заплющивши очі, і голосно сказала:

— Як ти гадаси, прийде чарівний корабель по мене чи ні?

— Прийде, — спокійно відповів матрос, — якщо тобі це сказали, значить, усе вірно.

«Виросте, забуде, — подумав він, — а тим часом... не варто позбавляти тебе такої іграшки. Адже багато доведеться в майбутньому побачити тобі не пурпурових, а брудних та хижих вітрил; здала — розкішних і білих, зблизька — подертих і пахабних. Пробжджа людина пожартувала з мосю дівчишкою. Що ж?! Добрий жарт. Дарма — жарт! А щодо пурпурових вітрил, думай, як я: будуть тобі пурпурові вітрила».

Розмову батька і доньки випадково підслухав місцевий жебрак, і вже ввечері все село знало про вітрила. Сподівання батька на те, що Ассоль забуде про цей випадок не справдилися — з неї потішалоса всі сільські діти, дражнячи її пурпуровими вітрилами.

Грей

Грей народився в старовинному замку в давній аристократичній заможній родині. З дитинства він відчув, що не готовий прожити своє життя як

аристократ лише для того, щоб його портрет став наступним в галереї портретів його предків. Він був добрим, жвавим, хоробрим, але неслухняним хлопцем. З часом весь ритм будинку підпорядкувався Грею, мати і батько потурали єдиному синові у всьому.

Коли він не хотів, щоб підстригали дерева, до них не доторкались; він міг їздити на будь-якому коні, брати до замку будь-якого собаку; порпатися в бібліотеці, бігати босоніж і їсти, що йому заманеться.

Таким чином, Грей жив у своєму світі. Він бавився сам — звичайно на задніх дворах замку, що мали за давніх часів бойове значення. Ці великі пустирі, з залишками високих ровів, із зарослими мохом кам'яними льохами, були повні бур'яну, кропиви, реп'яку, терпу і диких квітів. Грей годинами залишався тут, досліджуючи пори кротів, стаючи до бою з бур'яном, підстерігаючи метеликів та будуючи з уламків цегли фортеці, які бомбардував палицями й камінням.

Йому йшов уже дванадцятий рік, коли всі патяки його душі, всі розрізані риси духу і відтіпки тасмних поривань з'єдналися в одному сильному моменті і, тим набувши струпкого вияву, стали нестримним бажанням.

Це трапилося в бібліотеці, її високі двері з тьмяним склом угорі були завжди замкнені, але заціпка замка ледве трималась у гнізді ступок; натиснуті рукою, двері напружувались і відчиплялися. Коли дух дослідження примусив Грея дістатися до бібліотеки, його вразило курне світло, вся сила та особливість якого полягали в барвистому візерушкові верхньої частини шибок. Темні ряди книжкових шаф де-не-де прилягали до вікон, затуливши їх наполовину; між шафами були проходи, завалені купами книжок. Шафи були щирість набиті книжками. Вони здавалися стіпами, що вмістили би життя в самій товщі своїй. Скло шаф відбивало інші шафи, вкриті безбарвними блискучими плямами. Величезний глобус, вправлений у мідний сферичний хрест екватора й меридіана, стояв на круглому столі.

Обернувшись до виходу, Грей побачив над дверима величезну картину, яка відразу змістом своїм виповнювала важке заціпеніння бібліотеки. На картині був зображений корабель, що здіймався на гребінь морського валу. Струмки піни збігали по його схилу. Він був змальований в останню мить зльоту. Корабель ішов просто на глядача. Бутиприт високо піднявся і заступив основу щогл. Гребінь валу, розітнутий корабельним кілем, пагадував крила величезного птаха. Піна летіла в повітря. Вітрила, що невиразно виглядали з-за бакборту й вище бутиприта, сповнені шаленої сили шторму, падали всім громадям назад, щоб, помпупувши вал, випростатись, а потім, схилившись над безоднею,

мчати судно до пових лавип. Пошматовані хмари пизько тріпотіли над океаном. Та пайкраще за все в цій картині була постать людини, яка стояла на баку, спиною до глядача. Вона відображала все становище, павіть характер моменту. Поза невідомого (він розставив поги, змахнувши руками) пічого, власне, не промовляла за те, чим він зайнятий, але змушувала припускати надзвичайне папруження його уваги, зверненої до чогось на палубі, якої не видно було глядачеві.

Таке уявлення про капітана, такий образ і така справжня дійсність його становища посіли, по праву душевних подій, головне місце в осяйній свідомості Грея. Жоден фах, крім цього, не міг би так успішно сплавити в одне ціле всі скарби життя. Небезпека, ризик, влада природи, світло далекої країни, чудесна невідомість, мерехтливе кохання, що квітне побаченням і розлукою; захоплююче китіння зустрічей, облич, подій; безмежна різноманітність життя, тимчасом як високо в небі — то Південний Хрест, то Віз, і всі материки — в зірких очах, хоча твоя каюта завжди сповнена батьківщиною з П книжками, картинами, листами і сухими квітами, повитими шовковистим локоном, у замшевій ладанці на твердих грудях.

Восени, на п'ятнадцятому році життя, Артур Грей потай залишив дім і дістався за золоту браму моря. Незабаром із порту Дубельт виїшла до Марселя шхуна «Ансельм», везучи юнга з маленькими руками і зовнішністю перевдягненої дівчинки. Цей юнга був Грей, власник елегантного саквояжа, тонких, як рукавички, лакованих чобітків і батистової білизни з гаптованими коронами.

Протягом року, поки «Ансельм» відвідував Францію, Америку й Іспанію, Грей розтрип'як частину свого майна — па тістечках, віддаючи цим даппу минулому, а решту, для теперішнього і майбутнього, — програв у карти. Віп хотів бути «диявольським» моряком. Віп задихаючись пив горілку, а купаючись, із завмерлим серцем стрибав у воду, головою вниз, з двосажетної височини. Потроху віп розгубив усе, крім головного — своєї дивної летючої душі; віп загубив квалісь, став широкий у плечах і кремезний у м'язах, блідість змінив на темпу засмагу, випукапу недбалість рухів віддав за впевнену вправність працювотої руки, а в його вдумливих очах відбився блиск, як у людини, що дивиться па вогонь. І його мова, втрагивши перівномірну, гордовито-сором'язливу плиппість, стала короткою і точною, як удар чайки у струмінь за тремтливим сріблом риби.

Капітан «Ансельма» був добра людини, але водночас суворий моряк, що взяв хлопчика заради якоїсь зловтіхи. В одчайдушному бажанні Грея віп убачав тільки ексцентричну примху і паперед тріумфу-

вав, уявляючи, як місяців за два Грей скаже йому, упикаючи дивитись в очі: «Капітане Гоп, я обдер лікті, лазячи по спастях; у мене болять боки й спина, пальці не розгинаються, голова тріщить, а поги дрижать. Усі ці мокрі канати в два пуди на зведених угору руках; усі ці лесри, ванги, брашпилі, троси, степьги й салінги створені на муку мосму тепдітному тілу. Я хочу до мамі». Вислухавши подумки таку заяву, капітан Гоп виголосив, теж подумки, таку промову: «Ідїть, куди хочете, мос пташеня. Якщо до ваших чутливих крилець пристала смола, ви можете змити її удома — одеколоном «Роза-мімоза». Цей вигадаший Гопом одеколон пайбільше тішив капітана, і, закінчивши уявлену відповідь, він уголос повторював: «Так. Ідїть до «Рози-мімози».

Тим часом повчальний діалог спадав на думку капітанові дедалі менше, бо Грей ішов до мети, зціпивши зуби, з поблідлим обличчям. Він зносив неспокійну працю з рішучим напруженням волі, почувуючи, що йому стає раз у раз легше в міру того, як суворий корабель посідав в його організм, а звичка змінювала невміння. Траплялося, що зашморгом якрного ланцюга його збивало з ніг і вдаряло об палубу, що притриманий біля кнехта канат виривався з рук, здираючи з долонь шкіру, що вітер шмагав його по обличчю мокрим кінцем вітрила з ушитим в нього залізним кільцем і, одне слово, вся робота була мукою, яка вимагала пильної уваги, але хоч як важко дихав він, ледве розгипаючи спину, усмішка презирства не покидала його обличчя.

Він мовчки терпів пасмішки, зипуцання і немилучу лайку доти, поки не став у новій сфері «своїм», але від цього часу незмінно відповідав боксом на будь-яку образу.

Одного разу капітан Гоп, побачивши, як він вправно в'яже на рею вітрило, сказав собі: «Перемога на твоєму боці, шельмо». Коли Грей зліз на палубу, Гоп вислякав його до каюти і, розгорнувши кивижку, сказав:

— Слухай уважно. Покинь курити! Починається обробка щепяти під капітана.

І він почав читати, вірніше, промовляти й кричати по книзі древні слова моря. Це був перший урок Грея. Протягом року він познайомився з навігацією, практикою, кораблебудуванням, морським правом, лоцією та бухгалтерією. Капітан Гоп подавав йому руку й говорив: «Ми».

У Ванкувері Грея впіймав лист матері, повний сліз і страху. Він відповів: «Я знаю. Але коли б ти бачила, як я; подивись моїми очима. Коли б ти чула, як я; притули до вуха мушлю: в пій шум вічної хвилі; коли б ти любила, як я — все, в твоєму листі я знайшов би, крім любові й людини, — усмішку». І він плавав далі, поки «Ансельм» не при-

був з вантажем у Дубельт, звідки, користуючись зупинкою, двадцятирічний Грей вирушив відвідати замок.

Усе було таке ж саме довкола: так само непорупне в деталях і в загальному враженні, як п'ять років тому, тільки ряснішим стало листя молодих берестів; його мереживо на фасаді будинку зсупулося і розрослося.

Слуги, що позбігались до нього, зраділи, стрепнулися і завмерли в тій самій шанобі, з якою нібито тільки вчора зустрічали цього Грея. Йому сказали, де мати; він пройшов до високого помешкання і, стиха прочинивши двері, печутко спинився, дивлячись на посвітлу жінку в чорній сукні. Вона стояла перед розп'яттям; її пристрасний шепіт був гучний, як повне биття серця. «За тих, що плавають, мандрують, хворіють, страждають і перебувають у полоні», — чув, коротко дихаючи, Грей. Далі було проказано: «І хлопчикові моєму...» Тоді він сказав: «Я...» Та більше нічого не міг вимовити. Мати оберпулась. Вона схудла; в гордовитості її тонкого обличчя проміннися повий вираз, схожий на повернену юність. Вона рвучко підійшла до сина; короткий, грудний сміх, стриманий вигук і сльози на очах — от і все. Але в цю хвилину вона жила — сильніше і краще, ніж за все життя. «Я відразу впізнала тебе; о мій любий, мій маленький!» І Грей справді перестав бути дорослим. Він вислухав про смерть батька, потім розповів про себе. Вона уважно слухала, без дорікань, але в думках — в усьому, що він стверджував як істину свого життя, — бачила тільки іграшки, якими бавиться її хлопчик. Такими іграшками були материки, океани й кораблі.

Минуло ще небагато часу, і в порту Дубельт вечірня зірка засяяла над чорною ліпсією нової щогли. То був «Секрет», якого купив Грей; трищогловий галіот у двісті шістдесят тонн. Отак, капітаном і власником корабля, Артур Грей плавав ще чотири роки, поки доля привела його в Лісс. Але він уже пазавжди запам'ятав той короткий грудний сміх, повний сердечної музики, яким зустріли його вдома, і разів зо два щороку відвідував замок, лишаючи жінці зі срібними косами певтерду впевненість у тому, що такий великий хлопчик, мабуть, впротється зі своїми іграшками.

Світанок

«Секрет» розвантажувався в Ліссі десять днів. На одинадцятий день Грей відпустив команду в місто на відпочинок. Несподівано молодий капітан відчув безпричинний смуток. Він спробував угамувати його у повсякденних справах, але це не розвіяло дивного тужливого відчуття: «Його нібито покликав хтось, але він забув, хто й куди...». Коли опустилася темрява, Грей із матросом на ім'я Летіка сів у пліт і відплив до берега, на якому розташовало-

ся містечко Каперна. Капітан і Летіка висадилися на берег, розпалили багаття. Грея, що дримав біля вогнища, не полишало невизначне передчуття: «Я жду, я бачу, я незабаром дізнаюся».

Летіки не було; він захопився; він, спітнівши, вудив з завзяттям азартного гравця. Грей вийшов із гущавини в чагарник, розкидалий на схилі горба. Парувала й горіла трава; вологі квіти мали вигляд дітей, силоміць умитих холодною водою. Капітан вибрався на відкрите місце, заросле пістрявою травою, і побачив тут сонну молоду дівчину.

Він тихо відхилив рукою гілку і спинився з почуттям небезпечної запахіди. Не далі як за п'ять кроків від нього, згорнувшись, підібгавши одну ніжку і випроставши другу, лежала головою на затишю підкладених руках стомлена Ассоль. Коси її зсунулись у безладді, біля шиї розстебнувся гудзик, відкривши білу ямку; спідниця розкинулась і оголила коліна; він спали на щоді, в затінку ніжною, опуклою скроні, напівзакритою темним пасмом; мізинець правої руки, що була під головою, пригипався до потилиці.

Можливо, за інших обставин цю дівчину помітив би він тільки очима, але тут він інакше побачив її. Усе зрушилось, усе усміхнулося в ньому. Він не знав ані її імені, ані, тим більш, чому вона заснула на березі; він був з цього дуже вдоволений. Він любив картини без поясень і підписів. Враження від такої картини незрівнянно сильніше; її зміст, не зв'язаний словами, стає безмежним, стверджуючи всі здогади.

Тільки від листя підступила ближче до стовбурів, а Грей і досі сидів у тій самій малозручній позі. Все спало на дівчині: спали темні коси, спала сукня і складки сукні, навіть трава поблизу її тіла, здавалось, задрімала заради співчуття. Коли враження стало повним, Грей увійшов у його теплу хвилю і поплив з нею. Давно вже Летіка гукав: «Капітане, де ви?» — та капітан не чув його.

Коли він, паренті, підвівся, нахил до надзвичайного захопив його знепацька. Замислено він зняв з пальця старовинний коштовний перстень, не без підстав міркуючи, що, може, цим підказує життю щось істотне. Він обережно опустив перстень на малий мізинець, що білів з-під кіс. Мізинець петерпляче ворухнувся й поник.

Глянувши ще раз на це відпочиваюче обличчя, Грей обернувся і побачив у кущах високо зведені брови матроса. Летіка, роззявивши рота, зорив на Грея з таким подивом, з яким, певне, дивився Іона на пашу свого вмєбльованого кита.

— А, це ти, Летіко? — сказав Грей. — Подивись на неї. Що, гарна?

— Чудове художнє полотни! — пошепки закричав матрос, що полюбляв книжні вирази. — В розумніні обставин є щось привабливе. Я впіймав чотири мурени і ще якусь товсту, як міхур.

— Тихше, Летіко. Ходімо звідси.

Вони відійшли, їм слід було б тепер повернути до човпа, але Грей зволікав, розглядаючи далипу низького берега, де над зеленою й піском струмив дим коминів Каперни. В цьому диму він знову побачив дівчину. Тоді він рішуче повернувшись, спускаючись уздовж схилу; матрос, не питаючи, що трапилось, ішов позаду; він відчував, що знову запала обов'язкова мовчанка. Вже біля перших будівель Грей раптом сказав:

— Чи не визначиш ти, Летіко, своїм досвідченим оком, де тут трактир?

— Мабуть, отой чорний дах, — зміркував Летіко.

— Що ж у цьому даху прикметного?

— Сам не знаю, капітане. Нічого більше, як голос серця.

Вони підійшли до будинку; то був справді трактир Менперса. У відчиненому вікні, на столі, було видно пляшку; біля неї чиясь брудна рука доля напивсивий вус.

Хоч година була рапна, в загальному залі трактирчика розташувалися троє відвідувачів. Біля вікна сидів вугляр, власник г'яних вусів, що їх ми вже бачили; між буфетом і внутрішніми дверима залу, біля пражелі й пива, знайшли собі місце двоє рибалок. Хіп Менперс, довготелесий молодий хлопець, з пудним обличчям у ластовинні і тим особливим виразом хитрої спритності в підсліпуватих очах, який властивий гендлярям взагалі, витирав за шинквасом посуд.

Щойно Грей ступив у смугу димного світла, як Менперс, шапобливо вклопяючись, вийшов з-за свого захистку. Він одразу вгадав у Гресві справжнього капітана — категорія гостей, яких він бачив рідко. Грей спитав рому. Застеливши стіл пожовклою скатеркою, Менперс приніс пляшку, лизнувши спершу язиком різок етикетки, що була відклеїлась. Потім він вернувся за прилавок, позираючи уважно то на Грея, то на тарілку, з якої спершу віддирав нігтем щось присохле.

У той час, коли Летіка, взявши склянку обома руками, скромно шептався з нею, поглядаючи у вікно, Грей гукнув Менперса. Хіп самовдоволено сів на красчок стільця, потішений цим звертанням і потішений саме тому, що це було зроблено простісіньким кивком Гресвого пальця.

— Ви, звісно, знаєте тут усіх людей, — спокійно мовив Грей. — Мене цікавить ім'я молодої дівчини в косинці, в сукні з рожевими кві-

точками, темно-русої і певисокої, віком від сімнадцяти до двадцяти років. Я зустрів її недалеко звідси. Як її ім'я?

Він сказав це з твердою простотою сили, яка не дозволяє уникнути заданого тону. Хін Менперс вугутріпньо засовався і навіть посміхнувся трохи, але зовні підкорився характерові звертання. А втім, перш ніж відповісти, він помовчав — лише заради безплідного бажання догадатись, у чому справа.

— Гм! — сказав він, підводячи очі до стелі. — Це, певне, «Корабельна Ассоль», піхто іпший. Вона недоумкувата.

— Справді? — байдуже спитав Грей, відпиваючи чималий ковток. — Як же це сталося?

— Коли так, то звольте послухати.

І Хін розповів Грею про те, як сім років тому дівчинка розмовляла на березі моря із збирачем пісень. Зрозуміло, ця історія, відтоді як жебрак ствердив її буття в тому ж трактирі, пабула обрисів грубої і заяложеної плити, але суть лишилась непорушною.

— Відтоді так її звуть, — сказав Менперс, — «Ассоль Корабельна».

Грей машинально глянув на Летіку, який і досі був скромним і тихим, потім його очі звернулись до курного шляху, що проходив повз трактир, і він відчув піби удар — удар водночас у серце й голову. На шляху, обличчям до Грея, йшла та сама Корабельна Ассоль, до якої Менперс допіру поставився клінічно. Дивні риси її обличчя, що нагадували тасмицію незабутньо хвилюючих, хоча простих слів, постали тепер перед ним у світлі її погляду. Матрос і Менперс сиділи до вікна спиною, але щоб вони випадково не обернулись, Грей мав мужність відвести погляд на руді очі Хіна. Після того, коли він побачив очі Ассоль, розвіялась уся задубілість Менперсового оповідання. Тим часом, нічого не помічаючи, Хін вів далі:

— Це можу повідомити вас, що її батько — справжній мерзотник. Він утопив мого татуса, піби кийчку якусь, прости Господи. Він...

Його обірвало несподіване дике ревіння позаду. Страшно поводячи очима, вугляр, скинувши хмільне заціпеніння, раптом гаркнув співом і так люто, що всі здригнулися:

Корзипнику, послухай,
Лупи з нас за корзипи!..

— Знову ти надуддився, вельботе проклятий! — вигукнув Мепперс. — Іди геть звідси!

Та бійся тільки потрапляти
У папі палестини!.. —

завив вугляр і, пачебто пічого не трапилось, утопив вуса в скляпці... Хіп Мепперс обурено знизав плечима.

— Паскуда, а не людина, — сказав він з моторошною гідністю скнари. — Щоразу така історія.

— Більш ви пічого не можете розповісти? — спитав Грей.

— Хто — я? Я ж вам кажу, що батько — мерзотник. Через нього я, вапа милосте, осиротів та ще дитиною мусив самостійно підтримувати тлінний прожиток...

— Ти брешеш! — несподівано сказав вугляр. — Ти брешеш так підло й неприродно, що я протверезився.

Хіп не встиг розкрити рота, як вугляр звернувся до Грея:

— Він бреше. Його батько теж брехав; брехала й мати. Така порода. Можете бути спокійні, що вона така ж здорова, як ми з вами. Я з нею розмовляв. Вона сиділа на моєму возі вісімдесят чотири рази чи трохи менше. Коли дівчина йде пішки з міста, а я продав своє вугілля, я вже неодмінно посаджу дівчину. Нехай вона сидить. Я кажу, що в неї добра голова. Це одразу видно. З тобою, Хіпе Мепперсе, вона зрозуміло, не скаже й двох слів. Але я, добродію, у вільному вугільному ділі зневажаю пересуди й поголоски. Вона говорить, як доросла, але химерна її розмова. Прислухаєся — пачебто все те ж самісіньке, що ми з вами сказали б, а в неї те саме, та не зовсім так. От, наприклад, якось зайшла мова про її ремесло. «Я тобі ось що скажу, — говорить вона і тримаєся за моє плече, як муха за дзвіницю, — моя робота не пудна, тільки завжди хочеться придумати щось особливе. Я, — каже, — так хочу приловчитись, щоб у мене на дошці сам плавав човен, а веслярі веслували б по-справжньому; потім вони пристають до берега, віддають причал і чин чипом, паче живі, сядуть на березі закусувати». Я, бачте, зареготав. Я кажу: «Ну, Ассоль, це, бач, така твоя справа, і думки тому в тебе такі, а довкола подивись: усі в роботі, як у бійці». — «Ні, — каже вона, — я знаю, що знаю. Коли рибалка рибалить, він думає, що впіймає велику рибицу, якої піхто не ловив». — «Ну, а я?» — «А ти? — сміється вона. — Ти, мабуть, коли пасипаси вугілля в кошика, то думаєш, що він розквітне». Он яке слово вона сказала! І надало ж мені у ту хвилину, признаюсь, подивитись на порожнього кошика, і

так мепі ввійшло в очі, немовби з лози поповзли бруньки; лопнули ці бруньки, бризнуло по кошикові листям і зникло. Я трішки протверезився навіть! А Хіп Меншерс бреше, аж слухати сором, я його знаю!

Вважаючи, що розмова оберпулась на явну образу, Меншерс пропизав вугляра поглядом і зник за шпиквасом, звідки гірко спитав:

— Накажете подати що-небудь?

— Ні, — сказав Грей, дістаючи гроші, — ми встасмо й йдемо звідси. Летіко, ти зостанешся тут, повернешся падвечір і мовчатимеш. Довідавшись про все, що зможеш, перекажеш мепі. Ти зрозумів?

— Люб'язний капітане, — сказав Летіка з деякою фамільярністю, спричиненою ромом, — не зрозуміти цього може тільки глухий.

— Чудово. Запам'ятай також, що в жодному випадку, який тобі трапиться, не можна говорити про мене. Бувай!

Грей вийшов. Відтоді його не залипало вже почуття дивовижних відкриттів, подібне до іскри в пороховій ступці Бертольда, — одного з тих душевних обвалів, з-під яких вихоплюється, виблискуючи, вогонь. Дух пегайної дії опапував його. Він отямився і зібрав думки, тільки коли сів у човен. Сміючись, він підставив руку, долонею догори, палаючому сонцю, потім заходився швидко веслувати у напрямку гавані.

Бойові лаштування

Коли Грей зійшов на палубу «Секрета», він кілька хвилин стояв перухомо, погладжуючи рукою голову ззаду па чоло, що означало падзвичайне збентеження. Неуважливність відбивалась па його обличчі неприятною посмішкою сповиди. Його помічник, Пантен, саме йшов по шквцях з тарілкою смаженої риби; побачивши Грея, він помітив дивний стан капітана.

— Ви забулись? — обережно спитав він. — Де були? Що бачили? Маклер пропонує вигідний фрахт — з премією. Та що з вами таке?..

— Дякую, — сказав Грей, зітхнувши, наче скинувши пута. — Мепі саме бракувало звуків вашого простого, розумного голосу. Це піби холодна вода. Пантен, повідомте людей, що сьогодні ми здійсасмо якір і переходимо в гирло Ліліани, миль за десять звідси... Вигідний фрахт мепі потрібен, як торішній спіг. Можете передати це маклерові. Я вирушаю в місто до вечора.

— Що ж сталося?

— Апічогісіпко, Пантене. Я хочу, щоб ви взяли до відома моє бажання упикати будь-яких розпитувань. Коли настане момент, я повідомлю вас, у чому річ. Матросам скажіть, що має бути ремонт.

Тепер він діяв уже рішуче й спокійно, до дрібниць знаючи все, що має бути па дивному пляху. Кожен порух — думка, дія — гріли його

тонкою пасолодою мистецької роботи. Його план склався блискавично й виразно. Його уявлення про життя зазнали того останнього швидко-го доторку різця, після якого мармур спокійний в своєму прекрасному сьайні.

Грей відвідав три крампиці, особливо дбаючи про точний добір, бо подумки бачив уже потрібний колір і відтінок. У двох перших крампицях йому показали шовки базарних кольорів, призначені задовольнити невігадливий гонор; у третій він знайшов зразки складних ефектів. Хазяїн крампиці радісно метушився, викладаючи залежалі ткапини, але Грей був поважний, наче анатом. Він терпляче розбирав сувої, відкладав, стуляв, розгортав і розглядав проти світла таку силу червоних смуг, що прилавок, завалений ними, здавалося, спалахне. На носок чобота Грея лягла пурпурова хвиля; на його руках та обличчі блищав рожевий відсвіт. Порпаючись у легкому опорі шовку, він розрізняв кольори: червоний, блідий рожевий та рожевий темний; густе шумування вишневих, жовтогарячих та похмуро-рудих тонів; та справжній пурпуровий колір довго не потрапляв на очі пашому капітанові; те, що приносив крамар, було гарне, але не викликало ясного й твердого «так». Нарешті один колір привабив увагу покупця; він сів у крісло до вікна, витягнув шумливий шовк, поклав його на коліна і, розкинувшись, з люлькою в зубах, застиг, споглядаючи.

Цей чистий, як пурпуровий ранковий струмінь, сповнений пляхетної веселості й царственої величі колір був саме тим кольором, якого шукав Грей. В ньому не було змішаних відтінків вогню, пелюсток маку, гри фіолетових і лілових натяків. Грей так замислився, що забув про хазяїна, який чекав за його спиною з напруженням мисливського собаки. Стомившись чекати, крамар пагадав про себе, з тріском відірвавши клапоть матерії.

— Досять зразків, — сказав Грей, підводячись, — цей шовк я беру.

— Всю штуку? — шанобливо спитав крамар. Та Грей мовчки дивився йому в лоб, від чого хазяїн крампиці зробився менше шанобливим. — В такому разі, скільки метрів? — Грей кивнув, запрошуючи почекати, і вирахував олівцем на папері потрібну кількість.

— Дві тисячі метрів. — Він з сумнівом оглянув полиці. — Так, не більше як дві тисячі метрів.

— Дві? — сказав хазяїн, гарячково підскакуючи, мов дружинний. — Тисячі? Метрів? Пропу вас сісти, капітане. Чи не бажаєте подивитись, капітане, зразки нових ткапин? Як вам завгодно. От сірники, от чудовий тютюн; пропу вас. Дві тисячі... дві тисячі по... — Він сказав ціну,

яка мала таке ж відношення до справжньої, як клятва до звичайного «так», але Грей був задоволений, бо не хотів ні в чому торгуватись.

Грей домовився про доставку, взявши на свій кошт витрати, сплатив за рахунком і пішов. Хазяїн проводжав його, паче китайського короля. Тим часом через вулицю від того місця, де була крамниця, мандрівний музикант, паладнавши віолончель, примусив її тихим смичком говорити смутно й гарно; його товариш, флейтист, осипав спів струмка лопотінням горлового сюрчка; проста пісенька, якою вони сповнили двір, що дрімав у спекоті, досягла вух Грея, і цю ж мить він зрозумів, що слід йому робити далі. Взагалі всі ці дні він був на тій щасливій висоті духовного зору, з якої виразно помічав усі натяки та підказки дійсності. Поминувши завулок, Грей пройшов у ворота дому, де відбувся музичний виступ. На той час музиканти ладналися; високий флейтист з виглядом затурканої гідності вдячно махав капелюхом тим вікнам, звідки вилітали монети. Віолончель уже повернулася під пахву свого власника; той, витираючи спітнілий лоб, чекав на флейтиста.

— Чи ба, це ж ти, Ціммер! — сказав йому Грей, впізнаючи скрипала, який щовечора звеселяв своєю прекрасною грою моряків, гостей трактиру «Гроші на бочку». — Як же ти зрадив скрипку?

— Високоповажний капітане, — самовдоволено заперечив Ціммер, — я граю на всьому, що звучить і тріщить.

— Ось що, — сказав сміючись Грей, — у мене обмаль часу, а справа пагальна. Я пропоную вам добре заробити. Зберіть оркестр, але не з джанджиків з парадними обличчями мерців, — ні. Зберіть своїх, тих, що примушують плакати прості серця куховарок і лакеїв, — зберіть своїх волоцюг. Море й кохання не люблять педагогів. Якщо вам подобається моя пропозиція, приїздіть увечері на «Секрет», він стоїть недалеко від головної дамби.

— Згоден! — вигукнув Ціммер, знаючи, що Грей платить як цар. — Капітан Грей збирається одружуватись!

— Так, — просто сказав Грей. — Про всі подробиці я вас повідомлю на «Секреті».

Він зайшов до комісійної контори і дав таємне доручення: за велику суму — виконати терміново, протягом шести днів. В той час, коли Грей повернувся на свій корабель, агент контори уже сідав на пароплав. Надвечір привезли шовк; п'ять вітрильних майстрів, що їх пайпав Грей, розмістилися з матросами ...

Пурпуровий «Секрет»

Був білий рапковий час; у величезному лісі стояла тонка пара, повна химерних видінь. Невідомий мисливець, який щойно покинув своє

вогнище, йшов попад річкою; крізь дерева саяв провіток її повітряних порожнеч, та завзятий мисливець не підходив до них, розглядаючи свіжий слід ведмеда, що вів у гори.

Раптовий звук пролигнув між дерев з несподіваністю тривожної гоптви; це заспівав кларнет. Музикант, вийшовши на палубу, програв уривок мелодії, сповненої смутного протяглого повторення. Звук тремтів, як голос, що приховує горе; підсилювався, усміхнувся сумним переливом і урвався. Луна невиразно паспівувала ту ж саму мелодію.

Мисливець, позначивши слід аламапою гілкою, добувся до води. Туман ще не розвіявся; в ньому гасли обриси величезного корабля, що повільно повертав до гирла річки. Його згорнуті вітрила ожили, звисаючи фестонами, розправляючись і покриваючи щогли безсилимими щитами величезних згортоків, було чути голоси і кроки. Береговий вітер, пробуючи подути, ліниво смикав вітрила; нарешті тепло сонця справило потрібний ефект; повітряний папір подужчав, розігнав туман і вилився по реях в легкі пурпурові форми, повні троянд. Рожеві тіпі перебігали по білих щоглах і снастях, усе було білим, крім розпущених, плавно зрушених вітрил — барви глибокої радості.

Мисливець довго протирав очі, поки впевнився, що бачить саме так, а не інакше. Корабель зник за крутом, а він і досі стояв та дивився; потім мовчки, зпизавши плечима, пішов до свого ведмеда.

Поки «Секрет» ішов гирлом річки, Грей стояв біля штурвала, не довіряючи стерпа матросові, — він боявся мілини. Пантен сидів поруч, у новій сукняній парі, в новому блискучому кашкеті, поголений і смиренно будючний. Він, як і раніше, не відчував п'якого зв'язку між пурпуровим оздобленням і прямою метою Грея.

— Тепер, — сказав Грей, — коли мої вітрила червоніють, вітер добрий, а в серці моєму більше щастя, ніж у слопа, що побачив невеличку булочку, я спробую настроїти вас своїми думками. Я роблю те, що існує, як старовинне уявлення про прекрасне — нездійсненне, і що, по суті, так само здійсненне і можливе, як прогулянка за місто. Незабаром ви побачите дівчину, що не може, не повинна інакше вийти заміж, а тільки в такий спосіб, який розвиваю я перед вашими очима.

Він стисло переказав морякові те, про що ми добре знаємо, закінчивши своє пояснення так:

— Ви бачите, як тісно сплелися тут доля, воля й властивість характерів; я приходжу до тієї, яка жде й може ждати лише мене, а ж не хочу нікого іншого, крім неї, можливо, саме тому, що завдяки їй я зрозумів одну немудру істину. Вопа в тому, щоб робити так звані чудеса своїми руками. Коли для людини головне — одержувати наймиліший

п'ятак, легко дати цей п'ятак, та коли душа ховає зерня полум'яної рослини — чуда, зроби йому це чудо, якщо ти спроможний.

Нова душа буде в п'яго і пова в тебе. Коли начальник в'язниці сам випустить в'язня, коли мільярдер подарує писарчукові віллу і сейф, а жокей хоч раз притримає коня заради іншого, якому не щастить, — тоді всі зрозуміють, як це приємно, як певимовно чудово. Та є не менші чудеса: усмішка, веселощі, прощення і — вчасно скажеш, потрібне слово. Володіти цим — значить володіти всім. Щодо мене, то наш початок — мій і Ассоль — залишиться нам назавжди в пурпуровому відблиску вітрил, створених глибиною серця, яке знає, що таке кохання. Зрозуміли ви мене?

— Так, капітане, — Паптен крикнув, утерши вуса дбайливо складеним чистим посовичком. — Я все зрозумів. Ви мене зворушили. Піду я впиз і попрошу пробачення в Нікса, якого вчора лаяв за втоплене відро. І дам йому тютюпу — свій він програв у карти.

Перш ніж Грей, дещо здивований таким швидким практичним наслідком своїх слів, устиг що-небудь промовити, Паптен уже заgrimів упиз по трапу і десь далеко зітхнув. Грей оглянувся, подивившись угору; над ним мовчки тріпотіли пурпурові вітрила; сонце в їх швах сяяло багряним димом. «Секрет» ішов у море, далі од берега. Не було ніяких сумнівів у здвiнкій душі Грея — ні глухих ударів тривоги, ні шуму дрібних клопотів; спокійно, як вітрило, поривався він до чарівної мети, сповнений тих думок, які випереджають слова.

Деякий час «Секрет» ішов широким морем, без берегів; опівдні відкрився далекий берег. Узнявши підзорну трубу, Грей роздивлявся Каперну. Якби не ряд дахів, він побачив би у вікні одного будинку Ассоль, що сиділа над якоюсь книжкою. Вона читала; по сторінці повз зеленуватий жук, зупиняючись і зводячись на передні лапки з виглядом незалежним і хатнім. Уже двічі його не без досади здмухнули на підвіконня, звідки він з'являвся знову довірливо та вільно, ніби хотів щось сказати. Цього разу йому пощастило дістатись майже до рук дівчини, яка тримала ріжок сторінки; тут він застряг на слові «дивись», із сумнівом зупинився, очікуючи на новий шквал, і справді трохи не зазнав неприємності, бо Ассоль уже вигукнула: «Знову жучення... дурне!» — і хотіла рішуче здмухнути гостя у траву, як раптом випадковий перебіг погляду від одного даху до іншого відкрив їй на синій морській щільній вуличного простору білий корабель з пурпуровими вітрилами.

Вона здригнулася, відкинулася, замерла; потім притяма схопилася, відчуваючи, як запаморочливо падає серце, і спалахнула нестримними сльозами патхпенного зворушення. «Секрет» у цей час обходив

певеличкий мис, тримаючись до берега кутом лівого борту; неголосна музика липула в голубому дні з білої палуби під вогнем пурпурового шовку; музика ритмічних переливів, переданих не зовсім вдало відомими всім словами: «Налийте, палийте бокали, і вип'ємо всі за любов...» У її простоті, радіючи, розгорталося і рокотало хвилювання.

Не тямлячи, як покинула хату, Ассоль бігла вже до моря, підхоплена перепереборним вітром подій; на першому розі вона зупинилась майже без сили; її поги підломлювались, дихання уривалося і гасло, притомність трималась на волосинці. В розпачі від страху втратити волю, вона тупула ногою і отямилась. Часом то дах, то паркан ховали від неї пурпурові вітрила; тоді, боячись, чи не зникли вони, як звичайний привид, вона поспішала минути нестерпну перешкоду і, знову побачивши корабель, зупинялась полегшено зітхнути.

Тим часом у Каперні трапилось таке замішання, таке хвилювання, така загальна колотнеча, що не поступляється ефектом відомим землетрусам. Ніколи ще великий корабель не підходив до цього берега; у корабля були ті самі вітрила, ім'я яких звучало як згущання; тепер вони виразно і незаперечно палали з певністю факту, який спростовував усі закони буття і здорового глузду. Чоловіки, жінки, діти щодуху мчали до берега хто в чому був; жителі перегукувались з двору в двір, наштотувались один на одного, репетували й падали; незабаром біля води утворився патовп, і в патовп цей швидко вбігла Ассоль.

Поки її не було, її ім'я перелітало серед людей з первою і похмурою тривоною, зі зліпим переляком. Більше говорили чоловіки; здавлено, гадючим сичанням схлипували остовпілі жінки; та коли вже якась починала торохтіти — отрута кидалась у голову. Тільки-но з'явилась Ассоль, усі замовкли, всі в страху відійшли від неї, і вона залишилась сама серед пустоти пекучого піску, розгублена, присоромлена, щаслива, з обличчям не менш палаючим, ніж її чудо, безпорадно простягнувши руки до високого корабля.

Від цього відплив човеп, повний засмаглих веслярів; серед них стояв той, кого, як їй здавалось тепер, вона знала, невиразно пам'ятала змалку. Він дивився на неї з усмішкою, яка зігрівала і примушувала поспішати. Але тисячі останніх смішних страхів перемогли Ассоль; смертельно боячись усього — помилки, непорозумінь, таємничої і шкідливої перешкоди, — вона вбігла до пояса у тепле коливання хвиль, вигукуючи: «Я тут, я тут! Це я!»

Тоді Ціммер махнув смичком — і та ж мелодія гримнула по первах патовпу, але цього разу повним, тріумфуючим хором. Від хвилювання, рухів хмарин і хвиль, виблиску води і даліни дівчина майже не могла

вже відрізняти, що рухається: вона, корабель чи човен, — усе рухалося, кружляло і спадало. Але весло гучно плеснуло поблизу неї; вона звела голову. Греї нахилився, її руки схопились за його пояс. Ассоль замружилась; потім, швидко розплющивши очі, сміливо усміхнулася його осяяному обличчю і, задихавшись, сказала:

— Зовсім такий.

— І ти теж, дитя моє! — вихоплюючи з води мокру дорогоцінність, сказав Греї. — От я прийшов. Чи впізнала ти мене?

Вона кивнула, тримаючись за його пояс, з повою душею і трепетно замруженими очима. Щастя сиділо в ній пухпастим кошеним. Коли Ассоль одважилась розплющити очі, погойдування плюпки, блискіт хвиль, наближення борту «Секрета», що могутньо повертався, — все було спом, де світло й вода гойдались, немов гра сонячних зайчиків на осяяній сонячним промінням стіні.

Не пам'ятаючи як, вона піднялася по трапу в дужих руках Грея. Палуба, вкрита і завішана килимами, в ясно-червоних виплесках вітрил була як небесний сад. І скоро Ассоль побачила, що стоїть у каюті — в кімнаті, кращій за яку вже не може бути. Тоді згори, стрясаючи і зариваючи серце в свій тріумфуючий крик, знову кинулась величезна музика. Знову Ассоль заплющила очі, боячись, що все це зникне, коли вона дивитиметься. Греї узяв її руки, і, знаючи вже тепер, куди можна безпечно йти, вона заховала мокре від сліз обличчя на грудях друга, що прийшов так чарівно. Обережно, але сміючись, сам зворушений і здивований тим, що настала невимовна, не досяжна ні для кого дорогоцінна хвилинка, Греї підняв за підборіддя це давно-предавно вимріяне обличчя, і очі дівчини нарешті ясно розкрились. У них було усе краще людини.

— Ти візьмеш до нас мого Лоптрена? — сказала вона.

— Так. — І він поцілував її з такою силою слідом за своїм залізним «так», що вона засміялася.

Переклад Леоніда Сміхляського

Феєрія — вистава з яскравим казковим сюжетом, фантастичними подіями, ефектними декораціями і костюмами. Слово «феєрія» походить з французької мови (fee – фея, чарівниця).

У житті феєрією називають якусь надзвичайну, чудову подію, прекрасне видовище. Повість-феєрія «Пурпурові вітрила» Олександра Гріна розповідає про здійснення найдивнішої казки, про перемогу шаленої мрії над грубістю та злом. Незвичайні характери і вчинки героїв, високі почуття, особливий ліризм усього твору, швидкий розвиток подій створюють справді феєричне враження.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

★ *Готуємося до роботи з твором*

1. Що вам відомо про автора «Пурпурових вітрил» Олександра Гріна?
2. Якою була його найбільша юнацька мрія? Чи став Олександр щасливим, коли його мрія збулася?
3. Як у повісті «Пурпурові вітрила» відбився життєвий досвід письменника?

★ *Працюємо над змістом твору*

4. Розкажіть про магроса Лонгрена та його сім'ю. Що сталося з його дружиною?
5. Як Лонгрен жив після звільнення зі служби і чим заробляв на життя?
6. Який випадок під час шторму посилив відчуження між рибалками та Лонгреном? Як ця жахлива історія відбилася на долі Ассоль?
7. Як Ассоль допомагала батькові? Розкажіть про її зустріч у лісі зі збирачем фольклору Еглем.
8. Що напроорокував фольклорист маленькій Ассоль про «хороброго вродливого принца»? Як ви гадаєте, чому автор наділяє Егля зовнішністю казкаря?
9. Як село дізналося про розмову Лонгрена з донькою і якого висновку дійшли рибалки? У чому виявилася жорстокість і дорослих, і дітей Каперни?
10. Чим відрізняється дитинство Артура Грея від дитинства Ассоль?
11. Простежте, яким юнак потрапив на корабель і яким став через рік.
12. Чим здивував хлопець капітана корабля? Які риси вдачі допомогли Грею вижити у складних умовах і не здатися?
13. Як Грей став капітаном «Секрету»?
14. Як Грей натрапив на Ассоль? Як **неймаж** гармоніював з настроєм героя та видом лицем сплячої дівчини?
15. Що розповіли про Ассоль Хін Меннере та вугляр? Чим відрізнялося їхнє ставлення до дівчини? Як, на вашу думку, могла вплинути на Грея розповідь трактирника?

16. Розкажіть про таємничі приготування Грея.
17. Яку гаму почуттів пережила Ассоль відколи побачила пурпурові вітрила?
18. Яким би було життя Ассоль, якби Грей не приїхав по неї? Чи кожна людина може взяти на себе відповідальність оживити казку, як Грей?
19. Чому у творі виведено образ натовпу?

★ *Указуємо і підсумовуємо*

20. Як у повісті поєдналися мрія і реальність?
21. Як, на вашу думку, характеризують Ассоль та Грея такі фрази: «Вона бачила ще понад видиме», «Істина палягає в тале, щоб робити чудеса своїми руками»? Що є спільного у характерах Грея та Ассоль?
22. Порівняйте образ мрійливого **Шимека** із «Пісні пісень» Шолома-Алейхема і образ діяльного **Грея**.
23. Якби Грей жив у світі мрій як Шимек, чи одружився би він з Ассоль?
24. Що спільного в образах **Ассоль** і **Бусі**?
25. Якими постають **ідеальні образи** жінки та чоловіка у творі Олександра Гріна?
26. Що **символізує** образ пурпурових вітрил у цьому творі та в житті людини загалом? Як ви гадаєте, чому треба мати особливу мужність, щоб мріяти про свої «пурпурові вітрила»?

★ *Застосовуємо поняття з теорії літератури*

27. Випишіть **епітети**, якими автор характеризує своїх героїв.
28. Яке значення має **пейзаж** у повісті-феєрії?
29. Чому твір О. Гріна називають **повістю-феєрією**? Відповідь аргументуйте.

★ *Виконуємо творчі завдання*

30. Подумки поміркуйте, якою є **ваши** справжня казкова мрія. Чи вимагає ця мрія вашої активної діяльності (як у Грея), чи для неї достатньо солодкого фантазування (як у Шимека)?
31. Тип поведінки якого героя — Грея чи Шимека — вам до вподоби? Відповідь аргументуйте.

ВІРШІ ЗАРУБІЖНИХ ПОЕТІВ ПРО ДРУЖБУ І КОХАННЯ

Роберт Бернс
(1759 – 1796)

Роберт Бернс — видатний шотландський поет і старший сучасник Вальтера Скотта. Бернс пройшов шлях від бідного селянина до бідного «пайгепальнішого поета Шотландії», яка, як відомо, тоді вже була колонією Англії.

Усе життя Бернс безуспішно боровся зі злиднями і рано помер, підірвавши здоров'я в намаганні забезпечити сім'ю. «Гальбою Англії» назвали сучасники трагічну долю митця. Будучи відомим поетом, Бернс замість того, щоб прислухатися до свого патхнення і писати вірші, змушений був заради шматка хліба ходити за сохою.

Шотландець Роберт Бернс широко використовував у своїй ліриці народні мотиви, багаторазові повтори, прості фольклорні образи та порівняння. Основними темами його поезії були не витопчені переживання теплітнього ліричного героя, а звичайне щире кохання, міцна дружба, повсякденні клопоти простого трудівника.

МОЯ ЛЮБОВ — РОЖЕВИЙ КВІТ

Моя любов — рожевий квіт
В весінньому саду,
Моя любов — веселий спів,
Що з ним я в світ іду.

О, як тебе кохаю я,
Єдина моя!
Тому кохання не зміліть,
Хоч висхнуть всі моря.

Нехай посхнуть усі моря,
Потануть брили скал,
А ти павік любов моя, —
Аж згасне сонця пал,

Прощай, прощай, мій рідний край,
Прощай, моя любов,
Та де б не був я, мила, знай —
Прийду до тебе знов!

Переклад Миколи Лукаши

Генріх Гейне
(1797 – 1856)

Генріх Гейне народився 13 грудня 1797 року в Дюссельдорфі — у родині небагатого єврейського торговця текстильними товарами Самсона Гейне. Рідні мріяли, що їхній такий дивакуватий і вразливий Гаррі колись стане або військовим, або фінансистом, або, у крайньому разі, бодай якимсь юристом. Гейне обрав свій плях і став всесвітньвідомим поетом, який уславив свою родину на віки.

Видатний німецький поет Генріх Гейне називав себе останнім романтиком. У його поезіях поєдналися фольклорно-пісенна форма з романтичним піднесенням та водночас іронічним ставленням до життя.

Перші вірші про кохання він присвятив своїй кузині, дочці найбагатшого в Німеччині банкіра. Дівчина не відповіла взаємністю своєму бідному родичеві і не опічила його поезій.

Коли постав чудовий май,
Садочків розвиваюся,
Тоді у серденьку моім
Прокіянулось кохання.

Коли постав чудовий май,
І пташок щебетання,
Тоді я милій розказав
Мою журбу й кохання.

Переклад Лесі Українки

Im wunderschönen Monat Mai,
Als alle Knospen sprangen,
Da ist in meinem Herzen
Die Liebe aufgegangen.

Im wunderschönen Monat Mai,
Als alle Vogel sangen,
Da hab' ich ihr gestanden
Mein Sehnen und Verlangen.

Костянтин Симонов
(1915 – 1979)

Костянтин Симонов (справжнє ім'я Кирил) – російський радянський поет. Народився він у Петрограді (нині Петербург). Рідний батько хлопця пропав безвісти під час Першої світової війни, тому його виховав вітчиз, що був військовим.

Хлопець розпочав свою трудову діяльність з професії токаря. Згодом, закінчивши літературний інститут, став військовим кореспондентом. Журналістську роботу Симонов продовжив і в роки Другої світової війни. Він писав не тільки статті про події на фронті, а й драматичні твори та поезії, зокрема і вірш «Чуєш... Ти чекай мене...» Цей невеличкий ліричний твір, як говорив сам Симонов, є «листом у віршах», написаним із фронту влітку 1941 року коханій дружині...

Чуєш... Ти чекай мене,
 Над усе чекай,
 Коли смуток огорне,
 Жовтий дощ стіка...
 І в спекотну каламуть,
 В заметіль, у сніг,
 Коли інших вже не ждуть,
 Вже й забувши їх...
 І коли листів нема
 Із далечини.
 Інші вже не ждуть дарма,
 Стомлені вони...
 Повернусь, тільки жди
 І не зяч добра
 Тим, хто каже: «Далі йди,
 Вже забудь пора...»
 Хай повірять мати й сип,
 Що нема мене.
 Друзі втішаться отим
 «Було й промине»...
 Сядуть в коло при вогні
 І ковтнуть вина
 На помин дупі. Та ні,
 Ти чекай одпа.
 Ти чеканням повернеш
 Із смертельних лав.
 «Поталанило. Еге ж!» —
 Скаже, хто не ждав.
 Не дано збагнути їм
 В літо вогняне,
 Як чеканням ти своїм
 Вберегла мене.
 Як вцілів я, вижив як,
 Знаємо без слів.
 Просто ти чекала так,
 Як ніхто не вмів.

Жди мене, и я вернусь.
 Только очень жди,
 Жди, когда наводят грусть
 Желтые дожди,
 Жди, когда снега метут,
 Жди, когда жара,
 Жди, когда других не ждут,
 Позабыв вчера.
 Жди, когда из дальних мест
 Писем не придет,
 Жди, когда уж надоест
 Всем, кто вместе ждет.

Жди мене, и я вернусь,
 Не желай добра
 Всем, кто знает наизусть,
 Что забыть пора.
 Пусть поверят сын и мать
 В то, что нет меня,
 Пусть друзья устанут ждать,
 Сядут у огня,
 Выпьют горькое вино
 На помин души...
 Жди. И с ними заодно
 Выпить не спешу.

Жди мене, и я вернусь,
 Всем смертям назло.
 Кто не ждал меня, тот пусть
 Скажет: — Повезло.
 Не понять, не ждавшим им,
 Как среди огня
 Ожиданием своим
 Ты спасла меня.
 Как я выжил, будем знать
 Только мы с тобой,—
 Просто ты умела ждать,
 Как никто другой.

(За публікацією в Інтернет-виданні «Високий вал»)

★ Готуємося до роботи з твором

1. Які твори **Роберта Бернса** і **Генріха Гейне** ви вивчали у попередніх класах на уроках світової літератури?
2. Що вам відомо про цих поетів?

★ Працюємо над текстами творів

3. Які **метафори** використовує Роберт Бернс, зображуючи кохання у вірші **«Моя любов»**?
4. Прокоментуйте метафори у вірші «Моя любов».
5. Кохання у серці закоханого викликає смуток чи радість? Відповідь обґрунтуйте.
6. Як ліричний герой доводить силу і витривалість свого почуття?
7. Яке почуття оспівано у творі Генріха Гейне **«Коли настає чудові маті...»**?
8. Із якою порою року поет пов'язав пробудження кохання?
9. Прокоментуйте паралелі **весна – молодість, пробудження природи – пробудження кохання**.
10. Виразно прочитайте вірш **Костянтина Симонова «Ти чекай мене...»**.
11. Який настрій навіває цей твір?
12. Порівняйте почуття розлуки у вірші Р. Бернса і К. Симонова.
13. Чому твір «Ти чекай мене...» належить до віршів про кохання?
14. Порівняйте, скільки разів ми зустрічаємо слова «любов» і «кохання» у вірші Бернса і вірші Гейне, а скільки – у вірші Симонова.
15. Що означає для бійця, який перебуває на фронті, те, що його чекає дружина?
16. Як події Другої світової війни відбилися на долях людей?
17. Порівняйте тексти **оригіналі** і **переклади** поданих віршів.
18. Вивчіть напам'ять один із віршів.

★ Міркуємо самотібно

19. Чому любов є найціннішим почуттям у світі?
20. Поясніть, чому зараз в Україні вірші про любов і чекання коханих з фронту стали дуже важливими.
21. Чому для воїнів так важливо відчувати, що їх люблять і чекають вдома?

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

Едгар Аллан По
(1809 – 1849)

Едгар Аллан По став першим американським письменником, творчість якого мала величезний вплив на світову літературу, хоча за життя він не здобув ані великої популярності, ані статків.

Народився майбутній письменник у сім'ї мандрівних акторів. Однак уже в три роки він залишився сиротою, і його взяло на виховання заможне подружжя Алланів, у яких не було дітей. Френсіс Аллан, жінка м'яка та добра, в усьому потурала маленькому красунчику Едгару, а її чоловік

Джон, людина важкої вдачі, у вихованні хлопця був суворим і за будь-який непокору жорстоко карав. Складні стосунки з названим батьком сформували суперечливий характер Едгара.

Навчався хлопець у школах-пансіонах Лондона, куди сім'ю привели торговельні справи. Едгар мав успіхи як у вивченні мови та літератури, так і у математики, фізики та біології. У 14 років По починає писати вірші, віддаючи цьому весь свій вільний час. Після закінчення школи він відчув себе справжнім поетом і вирішив присвятити життя літературній діяльності – запятому, яке в тогочасній Америці не вважалося почесним. Джон Аллан не підтримував рішення Едгара, і їхні стосунки загострюються настільки, що після чергової сварки юнак йде з дому, навіть не взявши з собою особистих речей.

Прагнення влаштувати самостійне життя приводить його в армію Сполучених Штатів. У травні 1827 року він іде добровольцем на слу-

жбу і отримує призначення у форт Моултрі на Саллівеновому острові у штаті Південна Кароліна. Саме на цьому острові розгортаються події його знаменитого оповідання «Золотий жук». Залишивши службу, у 1830 році Едгар По робить спробу здобути офіцерський чин і вступає до Військової академії США у Вест-Пойнті. Проте жорсткий розпорядок академії змушує його покинути цей навчальний заклад. Саме у Вест-Пойнті в Едгара почалися проблеми зі здоров'ям: сильні головні болі та раптові напади знесилення, які, прогресуючи, супроводжували його до останнього дня.

Усе подальше життя майбутнього письменника було присвячене журналістиці та літературній діяльності. Він пише і публікує оповідання, які роблять його відомим у журналістських та письменницьких колах. Едгару По пропонують роботу редактора у різних журналах Ричмонда, Філадельфії та Нью-Йорка. Літературна праця оплачувалася дуже скромно, а платня редактора дозволяла йому пристойно жити.

На посаді редактора Едгар По виявив себе чудовим організатором та талановитим критиком. Журналами, які він редагував, зачитувалася вся Америка. Видання «Грехем мегезіпс» за його редакторства збільшило свій наклад із 5 до 40 тисяч примірників і стало першим американським журналом національного значення.

Обидва боки складної натури письменника відбилися в його журналістській та художній творчості: логік з ясным розумом та удлиний відлюдько. Навіть у його зовнішності було щось поетичне: бліде обличчя, сині очі, чорний вишуканий одяг, відчужений погляд та бездоганні манери. Тонкий розум та широка обізнаність Е. По викликали захоплення у довколишніх, хоча здавалося, що вимріяний поетичний світ був для нього реальніший, ніж життя. Його незалежної вдачі та гострого слова пересічні натури просто боялися.

Е. По гостро переживав відсутність справжнього успіху. Американські читачі звели до простих і зрозумілих оповідей. Натомість Едгар По пише похмурі фантастичні новели про криваві вбивства. Зрозумівши, що такі твори не принесуть йому успіху, Е. По вирішив будувати сюжети оповідей за законами логіки, робити їх реалістичними та більш прозорими.

Так з'являються *детективні* оповідання, головний герой яких – Огюст Дюпен, логічно розмірковуючи та аналізуючи події, розкриває злочини, що не під силу розкрити поліції. Оповідання стали класикою детективного жанру, а Едгар По – його родоначальником. Тісно пов'язане з цими творами й оповідання «Золотий жук», яке По вважав своїм найкращим оповіданням.

ЗОЛОТИЙ ЖУК

(уривка)

Колись маєтний містер Вільям Лєгран, розорившись, поселився на Саллівеновому острові поблизу Чарлстона у штаті Південна Кароліна. Лєгран був розумною, начитаною людиною, мав чудову колекцію комах, однак страждав перепадами настрою — то проймався запалом, то впадав у меланхолію. Допомагав йому вести господарство старий негр Юпітер, який вважав своїм обов'язком наглядати за «масою Віллоу».

Одного дня розповідач провідав Лєграна, який був його приятелем, і з цікавістю дізнався, що той знайшов величезного золотого жука. Показати невідомий науці вид комах Лєгран не зміг, тому що віддав його на якийсь час іншому своєму знайомому. Але намалював жука на клаптиковий брудного паперу, який дістав з кишені своєї камізелки. Розповідачеві, який сидів біля каміна, малюнок Лєграна нагадав радше череп, аніж жука. Лєгран розсердився і хотів кинути папірець у вогонь, але в останню мить щось угледів на малюнку і передумав. Незважаючи на це, попрощалися приятелі дуже щиро.

Через місяць до розповідача прийшов Юпітер і сказав, що стурбований станом здоров'я свого господаря, бо вважає, що той збожеволів — увесь час щось лічить і дуже блідий. Слуга нарікав, що у всьому винен золотий жук, тому що навіть уві сні Лєгран бурмоче про золото. А ще Юпітер передав записку, в якій Лєгран запрошував розповідача його провідати.

...Лєгран дійсно виглядав схвильованим схвильованим і відразу запропонував разом із ним та Юпітером вирушити в експедицію у гори. Будучи невпевненим у душевному здоров'ї свого приятеля, розповідач все ж погодився допомогти йому. Взявши косу, лопати та два потайні ліхтарі, Лєгран, Юпітер, собака Лєграна і розповідач вирушили в гори. Лєгран упевнено ступав попереду, тільки зрідка зупиняючись на хвилику, щоб зорієнтуватися на місцевості. Перед заходом сонця вони прибули на місце.

Площина, на яку ми вийшли, всуціль поросла ожжиною, і незабаром ми зрозуміли, що без коси далі не продертися. Тим-то за вказівкою хазяїна Юпітер став прокладати нам стежину до височезного тюльпанового дерева, що росло у гурті з якимось десятком дубів. Розложистістю гілля, красою листяної кропи і взагалі величчям своїм виглядом воно перевершувало й ці дуби, і всі інші дерева, що я будь-коли бачив. Коли ми дісталися під тюльпанове дерево, Лєгран обернувся до Юпітера і спитав, чи зможе він видертися вгору по стовбуру. Старого негра мовби ошелешило це запитання, і якусь хвилику він не відповідав. Озвася він тільки після того, як підступив зовсім близько до величезного стовбура, повільно його обійшов і прискіпливо оглянув.

— Авжеж, маса, ще не бувало такого дерева, щоб Юп на нього не виліз, — просто сказав пегр.

— Тоді лізь мерщій, бо скоро смеркне, і ми не встигнемо побачити, що нам треба.

— А високо лізти, маса? — подікавився Юпітер.

— Лізь, а там я скажу тобі... Стривай-но! Візьми жука з собою.

— Жука, маса Вілле?! Золотого жука?! — скрикнув пегр, аж відсапнувшись перелякано. — Пощо цей жук на дереві? Нехай мене повісять, щоб я його взяв!

— Коли ти, Юпе, такий здоровий пегр, боїся торкнутися цієї мряпої мертвої комахи, то бери її за шворку!..

Юпітер обережно взяв шворку за самий кіпчик і, тримаючи жука якпайдалі від себе, приготувався лізти на дерево.

Притиснувшись якомога щільніше до товстенького стовбура, хапаючись руками за одні виступи кори, а босими пальцями ніг упираючись в інші, зо два рази мало не гепнувшись упиз, Юпітер кінець кіпцем добувся до першого великого розгалуження і, здається, вирішив, що своє завдання виконав. Найбільша небезпека і справді вже минула; але ж він вибрався на височінь у шістдесят-сімдесят футів!

— Тепер куди, маса Вілле? — запитав пегр.

— Вгору по найгрубшому суку, в оцей бік, — сказав Легран.

Юпітер не забарився викопати компанду — лізти, очевидно, було не важко. Він підіймався все вище, аж поки його присадкувата постать зовсім зникла за густим листям. Незабаром почувся його голос, пемовби іздалеку.

— Довго ще лізти?

— Оглянься назад і порохуй, скільки гілок ти проминув на тому суку, по якому лізеш. Порахував?

— Одна, дві, три, чотири, п'ять... Позад мене п'ять гілок, маса.

— Тоді виліз ще на одну вище.

За кілька хвилин почувся голос, запевняючи, що власник його дістався до сьомої гілки.

— Тепер, Юпе, — збуджено закричав Легран, — лізь по цій гілці так далеко, як тільки зможеш! А коли побачиш щось чудне, озвешся!

Якщо досі я ще не зовсім був певний, що мій бідолашний приятель схибнувся, то в цю хвилину розвіялися в мене й останні сумніви. Він таки збожеволів.

— Боже милостивий, що це тут на дереві?!

— Ну? — зрадліо скрикнув Легран. — Що там таке?

— Та пічо', тільки череп. Хтось лишив свою голову на дереві, а вороня видзьобало все м'ясо до крихти.

— То добре вважай! Знайди ліве око черепа.

— Га, оце ж пак масп! Таж у нього п'яких очей нема.

— А хай тобі з таким телепнем! Ти запасп, де права рука, а де ліва?

— Авжеж знаю, де в мене ліва рука. Це та, що я пею дрова рубаю.

— Ну та звісно, ти ж лівак. А ліве око в тебе з того самого боку, що й ліва рука. Тепер ти вже знайдеш, може, де ліве око черепа, себто місце, де було ліве око? Зпайшов?

Запала довга мовчанка. Нарешті пегр озвався:

— То ліве око черепа з того самого боку, що й ліва рука? Але у черепа й сліду руки нема, не те що!.. Та вже хай. Осьо воно, ліве око, зпайшов. То що з ним робити?

— Пропусти жука впиз крізь той отвір, скільки шворки стане. Але стережися, щоб шворка не випала з руки.

— Вже зробив, маса Вілле. Нема легше, як пропустити жука крізь дірку. Оно він висить упизу.

Протягом усієї цієї розмови Юпітера зовсім не було видно, аж ось тепер показався на видноті жук, що висів па кінчику шворки. Призахідне сонце ще трохи освітлювало пагорок, де ми стояли, і в останньому його промінні жук зблиснув, наче лощена золота кулька. Він вільно висів межі гілля, і якби його випустити, впав би пам біля піг. Легран швидко взяв косу й розчистив ділянку в три-чотири ярди у перетині, а тоді наказав Юпітерові пустити шворку й злазити з дерева.

Забивши кілочок саме в тому місці, де впав жук, мій приятель дістав з кипені рулетку. Один кінець її він прикріпив під стовбуром дерева, — з того боку, що найближчий до кілочка, — потім розмотав рулетку і через кілочок протяг далі, у напрямку, визначеному двома пупками: деревом і кілочком. Юпітер ішов попереду й підгинав косою купці ожини. За п'ятдесят футів від кілочка Легран зупинився і забив ще один кілочок. Взявши його за цетр, він окреслив коло діаметром десь так у чотири фути. Після цього схопив сам лопату, дав по одній Юпітерові й мені і сказав зразу ж братися до роботи.

Мені було ясно, що Леграна посіла притамана південцям жага шукати захиовані скарби, і ця його химерність ще й посилилася, коли він надивав жука, а Юпітер до того ж забалакав йому вуха тим, що цей жук, мовляв, «із щирого золота». Нестійкий розум легко піддається таким павізням, надто ще як вони відповідають потасмним пахлам людипи.

При кінці другої години роботи яма досягла п'яти футів завглибшки, хоч ніяких ознак скарбу ніхто ще не завважив. Ми перестали копати, і я почав сподіватися, що папа комедія вже завершується. Проте Легран, хоч сам і дуже розгублений, задумливо витер піт з чола і знов заходився працювати. Кінець кіпцем пап золотопукач, до якого я відчував щирий жаль, вибрався з ями. Кожна риска його обличчя свідчила про гірке розчарування. Весь цей час я не озивався. Юпітер на хазяїнову команду став збирати інструмент. Після цього ми в глибокій мовчанці рушили додому.

Так ми пройшли з десяток кроків, коли це Легран, голосно лайнувшись, підскочив до Юпітера й схопив його за комір. Вражений негр виричав очі з дива й широко роззявив рота; лопати вилетіли йому з рук, а сам він упав навколішки.

— Ти, мерзотнику, — просичав Легран крізь зуби, — відповідай мені зараз же, чуєш? Щоб без усяких викрутів! Де в тебе ліве око?

— Ой, па Бога, маса Вілле! Та от же моє ліве око, хіба ні? — заголосив нажаханий Юпітер, кладучи долопу на свій правий орган зору й невідривно там її тримаючи, немовби хазяїн памірився видерти йому те око.

— Я так і думав! Я знав! Гур-ра! — закричав Легран, випустив негра й кипувся витипати різні вихилі та скоки — на превеликий подив свого служника, що, підвівшись із колін, мовчки позирав то на хазяїна, то на мене.

— Ходімо назад! Вертаймося! — скомандував Легран. — Гру ще не програно. — І він перший рупив знову до тюльпанового дерева.

— Ану, Юпітере! — гукнув він свого служника, коли ми були вже біля дерева. — То як череп прибито до гілляки — лицем до стовбура чи від стовбура?

— Назовні, маса, щоб вороння могло без усякого клопоту видзьобати очі.

— Гаразд. А крізь яке око ти пропустив жука — крізь це, а чи оце? — Легран торкнувся рукою одного, а потім другого ока Юпітера.

— Крізь оце, маса, крізь ліве, як ви паказували. — І негр тицьнув пальцем на своє праве око.

— Ага, ну раз так, то почнімо спочатку.

Тоді мій приятель, у божевіллі якого тепер мені вже привиджувався певна система, переставив кілочка, що позначав те місце, де впав жук, на три дюйми західніше. Простягнувши знов рулетку від стовбура дерева до кілочка, він відміряв ще п'ятдесят футів по прямій і таким

чипом установив нову кінцеву точку, на відстані у кілька ярдів від викопаної ями.

Цього разу Легран окреслив коло трохи більше діаметром, ніж попереднє, і ми знову заходилися копати. Я страшенно стомився, але вже не відчував нехоті до роботи, хоч не дуже й тямив, чим викликано таку зміну мого настрою. Незвичайна цікавість охопила мене, ба навіть — збудження. Я завзято копав і час від часу ловив себе на тому, як поглядом шпигую по ямі, паче сподіваючись побачити той вимарений скарб, що звів з розуму мого бідолашного товариша. Так минуло півтори години. І саме коли ці химери уяви цілком полопили мене, наш собака раптом несамовито розгавкався. У його гавкоті чулася виразна стурбованість. Пес, скочивши в яму, став скажено рити лапами землю. За кілька секунд він вигріб купу людських кісток, усумнів із металевими гудзиками та зітлілою вовняною одежею. Ще кілька ударів лопати — і на видноті показалося лезо здорового іспанського ножа, а далі — три-чотири золотих та срібних монети.

Побачивши їх, Юпітер пройнявся пестримим захватом, але на обличчі його халяпа проступило цілковите розчарування. Легран паполягав, однак, щоб ми не кидали роботи. І ледве встиг він звернутись до нас, як я упав долілиць, перечепившись через велике залізне кільце, що випиналося з землі.

Тепер ми заходилися працювати куди завзятіше, а такого гарячкового збудження, як у подальші десять хвилин, я ще зроду не зазнавав. Ми очистили від землі довгасту дерев'яну скрипку, яку, — судячи з того, що вона чудово збереглася і дошки не втратили твердості, — колись було оброблено хімічною речовиною, чи не сулемою. Скрипка мала завдовжки три з половиною фути, завширшки — три і заввишки — два з половиною. З боків скрипки, під самим віком, виділи шість кілець, по три з кожного довгого боку, щоб зручно було її переносити шістьом чоловікам. Усі ми гуртом, хоч як натужувалися, спромоглися лише ледь зрушити скрипку з місця. Нам стало ясно, що втрюх ми такої ваги не подужасмо випести. На щастя, віко скрипки закріплювали тільки два висувні прогоничі. Задихаючись із хвилювання, ми тремтячими руками вирвали їх. І вмить — незмірний скарб зблиснув перед нами. Коли світло ліхтарів упало в яму, від мішма пакиданої купи золота та самоцвітів сяйнуло таким блиском, що нас мало не посліпило.

Розповісти, з якими почуттями дивився я на скарб, — ні, це просто неможливо. Звичайно, переважав подив. Леграна, здавалося, геть змогло збудження, і він не озивався ні словом. Юпітерове обличчя на кіль-

ка хвилип зблідло, як смерть, — наскільки взагалі може збліднути пер-гр. Він стояв не просто приголомшений, а піби аж громом уражений.

Кіпець кіпцем довелося мені повернути до дійсності обох їх — і хазяїна, і служника: скарб же треба було забирати. Пора стояла пізня, і якби ми дуже забарилися, то не встигли б до ранку перенести все в хатину.

До світанку всі скарби і скриня були перенесені до хатини. Після цього Лєгран, побачивши, що розповідачу страшенно кортить почути розгадку цієї надзвичайної таємниці, почав нарешті докладно про все розповідати.

— Ви пам'ятаєте той вечір, як я показав вам папвидку намальований обрис жука. Пам'ятаєте й те, як мене роздратовало ваше зауваження, що мій малюнок скидається на череп. Коли ви вперше те сказали, я думав, що ви жартуєте, але потім, пригадавши своєрідні цятки на спині в жука, подумки визнав, що ваше твердження не зовсім безпідставне. Та все-таки я образився глузуванням з мого художницького хисту: адже взагалі вважають, що я можу непогано малювати. Отож коли ви повернули мені клапоть пергаменту, я вже ладеп був зібгати його й кинути у вогонь.

— Клапоть паперу, ви хочете сказати? — урвав я Лєграна.

— Ні. Він і справді пагадує папір, я й сам був так думав, але, почавши малювати на ньому, побачив, що то дуже тонкий пергамент. Ви ж пам'ятаєте, який він був брудний. Ну, і коли я взяв його, щоб зібгати, то пепароком глянув на той малюнок, куди й ви дивились, і вкрай зчудувався, бо й справді розпізнав обриси черепа на тому самісінькому місці, де я пібито малював жука. Тоді я взяв свічку, сів у найдальшому кутку кімнати й пильніше приглянувся до пергаменту. Перегорнувши його, я побачив на звороті свій малюнок — точнісінько такий, яким я його й малював. Насамперед мене взяв подив, що ось же можлива така різюча подібність, такий химерний збіг — череп на звороті пергаменту, саме під моїм жуком, і то не тільки обрисами, а й розміром до жука подібний. Але, отямившись, я раптом виразно пригадав, що коли я починав малювати жука, на звороті пергаменту ніяких обрисів не було. Я був певний цього, бо ж і спершу кілька разів перегортав пергамент, шукаючи чистішого куточка. І що-що, а черепа я б уже не міг не помітити. Відкриття це вразило мене навіть дужче, аніж подібність жука формою до черепа. За цим усім, безперечно, крилась якась перозгадапа таємниці.

Коли ви пішли, а Юпітер міцно заснув, я почав послідовніше обмірковувати всю справу. Найперше я пригадав, за яких саме обставин жук потрапив до мене. Зпайшли ми його на материку, за мило на схід

від острова, але близько до смуги припливу. Коли я схопив жука, він боляче куснув мене, і я мусив його випустити. Жук упав біля ніг Юпітерові. Той, одначе, не зразу підняв жука, а перше своїм звичаєм розглянувся туди-сюди, пукаючи листка або чогось такого, щоб було безпечніше пальцям. У що мить він, вірніш, ми обоє, завважили клопоть пергаменту, що тоді мені видався папером. Він лежав, присипаний піском, і тільки крайчик його видпів назовні. Неподалік від цього місця я побачив кістяк пачебто баркаса. Пролежав він тут, либоп, довгенько, бо від дерев'яного каркаса zostалися лише сліди.

Отже, Юпітер узяв той пергамент, загорнув у нього жука й дав мені. Незабаром ми рушили додому і дорогою зустріли лейтенанта Дж**. Коли я показав йому комаху, він попрохав у мене дозволу взяти її до форту. Ледве я встиг висловити свою згоду, як він уже заховав жука до кишені камізелки, а пергамент лишився в моїх руках.

Ви пам'ятаєте, що, підійшовши до столу намалювати жука, я не зпайшов паперу там, де він звичайно лежав. У шухляді теж нічого не було. Тоді я почав пишпорити по кишенях — може, де трапиться старий лист, — і раптом рукою памацав пергамент.

Я з'єднав докупи дві лапки довгого лапцюга. На березі моря лежав човен, а неподалік валявся пергамент — таки пергамент, не папір! — із намальованим черепом. Ви, звичайно, спитаєте, де ж тут зв'язок? Я відповім, що череп, череп зі схрещеними кістками під ним — це піратська емблема. У кожній сутячці пірати виступають під прапором із зображенням черепа.

Отже, то був пергамент, а не папір. А пергамент довготривкий, майже вічний. Для поточних записів до нього вдаються лише вряди-годи — хоча б тому, що й писати чи малювати на пергаменті важче, аніж на папері. Це міркування павіяло мені думку, що череп на пергаменті щось та має значити.

— Але ж ви самі сказали, — втрутився я, — що черепа не було на пергаменті, коли ви малювали свого жука! То як ви могли простежити якийсь там зв'язок між човном та черепом, якщо цей череп хтось — бозна-хто і як — памаловав уже після вашого жука?

— Оце ж бо й починається тасмпіця. Хоча якраз у цьому місці мені було не так важко її розв'язати. Я розважав приблизно так: коли я маловав жука, піякого черепа на пергаменті не було. Скінчивши, я передав малюнок вам і не спускав вас із ока, поки ви його тримали. Отже, це не ви намалювали черепа. І нікого іншого не було, хто б це міг зробити. Звідси випливає, що зробила це не людська рука. А проте якось же череп постав на пергаменті!

Тоді я вирішив якнайчіткіше, в усіх подробицях, пригадати той вечір. І пригадав-таки. Надворі було холодно, і в каміні палав вогонь. Я розігрівся з дороги й тому сів біля столу. Ви, одначе, присунули своє крісло ближче до каміна. Тільки-но ви взяли в мене пергамент і почали розглядати, як убіг Вовк, наш собака, — він кинувся до вас і передніми лапами скочив вам на груди. Лівою рукою ви стали гладити собаку, стримуючи його запал, а ваша права рука, що з пергаментом, упала між колін, зовсім близько до вогню. Я вже був злякався, щоб не зайнявся пергамент, і хотів застеретти вас, але ви самі встигли піднести руку й знову почали розглядати малюнок. Коли я відповив у пам'яті всі ці деталі, в мене не лишилося найменшого сумніву, що саме тепло спричинило появу черепа на пергаменті. Ви, безперечно, знаєте, що існують, і споконвіку існували хімічні препарати для невидимих записів на папері або на пергаменті — прочитати їх можна лише після нагрівання.

Тепер я почав пильно вивчати зображення черепа. Зовнішні його обриси, ті, що ближчі до країв пергаменту, проступали пабагато чіткіше, ніж внутрішні. Було, отже, ясно, що тепло діяло або недостатньо, або нерівномірно. Я негайно ж розпалив вогонь і рівномірно прогрів увесь пергамент. Спершу чіткішими зробилися тільки лінії черепа, але згодом у протилежному від черепа — по діагоналі — кутку пергаменту проступили на видпоти обриси начебто якоїсь звірини. Ще пильніше глянувши, я побачив, що то мав бути кіт. Ви, можливо, чули про капітана Кіда¹. Оце ж вам кіт і Кід. Я відразу зрозумів — зображення kota немов своєрідний підпис-ієрогліф, як-от малюнок у ребусі абощо.

Я кажу «підпис», бо kota було намальовано саме в тому місці, де підписуються. А зображення черепа в протилежному по діагоналі кутку навіювало думку про герб чи печатку. Але мене збивало з пантелику те, що десь поділося головне в моєму гаданому документі: текст.

— Ага, ви сподівалися знайти якогось листа поміж гербом і підписом.

— Атож. Не знаю чому, але, власне кажучи, я мав таке передчуття, що мені страшенно поталанило. Ці дурні слова Юпітерові, що жук із щирого золота, — знаєте, вони дуже вплинули на мою уяву. Та й уся низка надзвичайних випадковостей і збігів! Завважте, що це все сталося саме в той, можливо, єдиний холодний день у році, коли треба топити в каміні, і що, якби не вогонь, і якби не собака, і то якраз у ту мить, я б так ніколи й не довідався про череп і не став би власником цього скарбу.

¹ Кід, Вільям (1650–1701) — англійський морський капітан, що став піратом. Легенди твердили, що він полишив у різних місцях позаконувані скарби.

— І що ж ви зробили далі?

— Я тоді ще дужче нагрів пергамент над вогнем, але п'яких знаків не проступило. Тоді я подумав, чи не заважає часом бруд, і вирішив обмити пергамент теплою водою. По тому поклав його на сковороду, допизу тим боком, що з черепом, а сковороду поставив на жарівницю з деревним вугіллям. За кілька хвилин, коли сковорода добре прогрілась, я взяв пергамент і на превелику свою радість побачив розташовані в ряд так, пачебто цифри.

З цими словами Легран нагрів пергамент мені. Поміж черепом та котом виділи такі знаки, незграбно виведені червоною чорнилою:

53ΔΔ=305)6⁺;4826)4Δ§)4Δ;806⁺;48=8||60))85;:]8⁺::Δ⁺8=83(88)5⁺=;46(;88⁺96⁺?
;8)⁺Δ(;485);5⁺=2.⁺Δ(;4956⁺2(5⁺-4)8||8⁺;4069285);)6=8)4ΔΔ;1(Δ9;48081; 8:8Δ 1;
4 8=85;4)485=528806⁺81(Δ9;48;(88;4(Δ?34;48)4Δ;161::188;Δ?;

— Але мені щось від цього анітрохи не проясніло, — промовив я, віддаючи Легранові пергамент.

— А проте розгадка тут зовсім не така важка, як може видатися з першого погляду, — сказав Легран. — Ці знаки й цифри утворюють шифр, тобто в них криється певний зміст. Але з того, що я чув про Кіда, можна було зробити висновок, що він не здатний був укласти вигадливої криптограми. Отож я вирішив, що цей код нескладний — тобто саме такий, який може здатись перозвищеної уяві моряка абсолютно перозв'язним.

— І ви таки розгадали цей шифр?

— Безперечно! Я ж розгадував шифри й у тисячу разів важчі. Завдяки обставинам та й власним своїм нахилам я зацікавився був такими ломоголовками і переконався, що наврод чи хто може загадати таку закручену загадку, якої хтось інший, відповідно спрямувавши свою випахідливість, не зміг би розгадати. У даному разі, як і завжди при шифрованих записках, найперше постало питання про мову. Що ж до ось цього шифру, то підпис усував усі труднощі. Зображений кіт означав, що йдеться про капітана Кіда, англійця, котрий, звісна річ, користувався англійською мовою. Отже, я зупинився на англійській мові.

Як ви бачите, запис на пергаменті не має поділу на слова, що значно ускладнює завдання. Якби текст не йшов усунціль, я почав би з того, щоб відшукати й зіставити пайкоротші слова, і, натрапивши на слова з однієї літери, як-от англійське I (займешник Я), вважав би, що успіху досягнуто. Але оскільки поділу на слова не було, то спершу мені довелося підрахувати, які знаки вжито частіше, а які рідше. Підрахунки дали таку таблицю:

Знак	8	вжито	34 рази	Знак	=	вжито	8 разів
Знак	:	вжито	27 разів	Знак	l	вжито	7 разів
Знак	4	вжито	19 разів	Знак	0	вжито	6 разів
Знак	)	вжито	16 разів	Знаки	9 і 2	вжито	по 5 разів
Знак	Δ	вжито	15 разів	Знаки	: і 3	вжито	по 4 рази
Знак	+	вжито	14 разів	Знак	?	вжито	3 рази
Знак	5	вжито	12 разів	Знак		вжито	2 рази
Знак	6	вжито	11 разів	Знаки	§, -,]	вжито	по 1 разу
Знак	(	вжито	9 разів				

В англійській мові, як відомо, на письмі пайчастіше трапляється літера e. В міру дедалі меншої частотності літери розтаповуються так: aoidhniustuycflmwbbrpqxz. Літеру e, одначе, вживають куди частіш проти інших, — взагалі важко знайти речення, де б вона не переважала.

Підставивши літеру e в текст та, виходячи з того, що найуживаніше слово англійської мови — the, Лєгран розшифрував нові літери: t і h. Так, підставляючи новознайдені літери в текст і здогадуючись, частинами яких слів вони можуть бути, він розгадав більшість зашифрованих знаків.

Щоб уникнути плутанини, складімо таблицьку розшифрованих знаків, розташувавши їх за абеткою:

5	означає	a	+	означає	n
=	означає	d	:	означає	t
8	означає	e	Δ	означає	o
3	означає	g	(	означає	r
4	означає	h	?	означає	u
6	означає	i			

Розшифровано, отже, десять пайважливіших літер. Гадаю, нема потреби докладно зупинятись на тому, як я розшифрував решту. Залишається дати вам повний текст розшифрованого запису на пергаменті. Отже, прому: «A good glass in the Bishop's hostel in the Devil's seat twenty one degrees and thirteen minutes northeast and by north main branch seventh limb east side shoot from the left eye of the death's-head a bee line from the tree through the shot fifty feet out». («Добре скло в Єпископовім заїзді на чортовім сідалі — двадцять один градус і тринадцять мінут — північ-північ-схід — головний сук сьома гілляка східний бік — стрілай з лівого ока мертвої голови — пряма лінія від дерева через постріл на п'ятдесят футів»).

— Проте від цього перебування мені зовсім не стало ясніше, — сказав я.

— В перші дні мені теж так само, — відповів Легран. — А тим часом я заходився ревно розпитувати кожного, чи не знає хто поблизу Саллівенового острова будівлі під назвою «Єпископів захід». Нарешті одна старенька бабуся сказала, що чула про такий собі «Єпископів захід» і, може, навіть покаже мені туди дорогу, тільки то зовсім не захід, ані шинок, а просто висока скеля.

Знайшли ми те місце без будь-яких труднощів, і, відпустивши стару, я став розглядати довкола. «Захід» виявився нагромадженням диких урвищ та скель, найвища з яких стояла трохи осторонь і скидалася на пгучну споруду. Я видерся на вершечок цієї скелі й зупинився, не знаючи, що ж робити далі.

Коли я так роздумував, погляд мій упав на вузький прискалок на східному узбіччі скелі, десь так за ярд нижче від вершини. Цей прискалок виступав наперед дюймів на вісімнадцять і був не більше як фут завширшки, а заглибина в скелі саме понад ним робила його трохи подібним до крісла з увігнutoю спинкою, що були модні за наших прадідів.

Я здогадався, що це і є «чортове сідало». «Добре скло», ясна річ, означало не що інше, як підзорну трубу — моряки-бо часто вживають слово «скло» в такому значенні. Отже, тут, як я відразу збагнув, треба було вдатися до підзорної труби, до того ж дивлячись у неї з точно визначеної позиції. А «двадцять один градус і тринадцять мінут» та «північ-північ-схід» означали, безперечно, спрямування труби. Страшенно збуджений своїми відкриттями, я поспішив додому, озброївся підзорною трубою й вернувся на скелю.

Зійшовши на виступ, я виявив, що сидіти там можна лише в одній певній позі. Це підтверджувало мій здогад. Я взявся за трубу. «Двадцять один градус і тринадцять мінут» — це, звичайно, була висота понад видимим обрієм, оскільки напярмок по горизонталі недвозначно вказували слова «північ-північ-схід». Цей напярмок я визначив за кишеньковим компасом, а тоді, піднісши трубу під кутом десь так у двадцять один градус, став водити нею вгору-вниз, аж поки увагу мою привернув просвіт у листі величезного дерева, що вдалині підносилося над усіма своїми сусідами. Посеред того просвіту я помітив білу цятку, але що воно таке, спершу не міг розгледіти. Відрегулювавши фокус труби, я глянув ще раз і побачив, що то людський череп.

Відкриття так піднесло мене на душі, що й уся загадка видалась розгаданою. Адже ясно було, що слова «головний сук сьома гілляка

східний бік» могли означати лише розташування черепа на дереві, а вказівка «стріляй з лівого ока мертвої голови» також дозволяла тільки одне тлумачення, коли йшлося про пошук захищеного скарбу. Я міркував так: якщо опустити до землі кулю, пропущену крізь лівий отвір черепа, і провести пряму лінію від найближчої точки стовбура через «постріл» (тобто місце, куди впала куля) далі на п'ятдесят футів, то саме там і буде місце, де ймовірно закопано скарб.

— Гадаю, що химерно з черепом, щоб кулю неодмінно пропустити крізь очниці черепа, навів Кідові піратський прапор. Кідові не бракувало поетичної уяви, коли він зробив так, щоб шлях до його скарбу вказувала ця зловісна емблема.

— Можливо, хоч я схильний думати, що в даному разі тверезий глузд заважив не менше, ніж поетична уява. Невелика річ, щоб її побачити з «чортового сідала», повинна була бути біла, а щодо білини піщого не зрівняється з людським черепом: від негод він білішає.

— А цей ваш пророчистий топ, оці розмахування жуком? Я був певний, що ви збожеволіли. І чом ви хотіли опустити з очниці черепа неодмінно жука, а не кулю?

— Та, щиро кажучи, мене трохи роздрували ваші патяки, що я, мовляв, з'їхав з глузду, тож я нинішном поклав собі відплатити вам певеличкою містифікацією. Через це я й розмахував жуком, і через це ж таки надумав опустити його з дерева. На цей памир паптовхнуло мене якраз зауваження, що жук дуже важкий.

— Ага, розумію. Тепер лишається тільки ще одне з'ясувати. Оці скелети, що в ямі, звідки вони взялися?

— Про це я знаю не більше за вас. Звісна річ, Кідові — якщо це справді Кід заховав скарб, у чому я не маю сумніву, — Кідові хтось мусив допомагати у цій роботі. А коли основну частину роботи було викопано, він, мабуть, вирішив, що усунути зайвих свідків не завадить. Два-три удари кайлом, коли його помічники ще поралися в ямі, — і було вже по всьому. А проте — може, тих ударів знадобилося з десятком, хто знає?..

Переклад Ростислава Доценка

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ОПОВІДАНІ І РОЗПОВІДАЧ

Оповідач — герой твору, від імені якого ведеться розповідь.

Героя твору, який розповідає про події, учасником яких він був, називають **розповідачем**.

★ Готуємося до роботи з твором

1. Що вам відомо про життя і творчість Едгара Аллана По?
2. Засновником якого літературного жанру став американський письменник?

★ Працюємо над змістом твору

3. Яку знахідку зробив Легран під час прогулянки по острову?
4. Що вразило друзів у зображенні жука на малюнку?
5. Чому оповідачеві поведінка Леграна видалася дивною?
6. Навіщо через місяць Легран викликав свого друга? Куди вони вирушили і що взяли із собою?
7. Які незвичайні накази Легран давав своєму слугі?
8. Яке непорозуміння сталося через лівшу Юпітера і як його було виправлено?
9. Що друзі знайшли у розкопаному сховку?
10. Перекажіть розповідь Леграна про те, як він знайшов жука і пергамент та як досліджував ці предмети.
11. Розкажіть, як розшифрували текст і яким був його зміст.
12. Як Легран знайшов указану в пергаменті місцевість і які він зробив висновки?

★ Уважно читали і підсумовували

13. Яка *загадка* дала поштовхом для розвитку подій в оповіданні?
14. Чи зміг би автор викликати напружену увагу читача до зображуваних подій, якби його герой із самого початку пояснив свої дії і накази?
15. Доведіть, що за допомогою епізоду з лівшею Юпітером автор посилив напруженість оповіді. Якби цей епізод був вилучений з тексту, що змінилося б?
16. Як у творі відобразилося захоплення Едгара По розгадуванням головоломок?
17. Складіть план оповідання Едгара По «Золотий жук».

★ Застосовуємо поняття з теорії літератури

18. Дайте визначення *оповідача* і *розповідача*.
19. Знайдіть у тексті епізод, у якому Легран уже не є героєм, про якого розповідають, а сам стає розповідачем.
20. Поміркуйте, з якою метою автор твору змінює *точку зору* на події та їхніх учасників.
21. Доведіть, що твір Е. По належить до жанру *оповідання*.

★ Виконуємо творчі завдання

22. Спробуйте придумати свою головоломку за принципом, описаним в оповіданні «Золотий жук».

Артур Конан Дойл
(1859 – 1930)

Артур Конан Дойл був чудовим спортсменом, активним громадським діячем, політиком та патріотом. За заслуги перед батьківщиною у 1902 році король Едуард VII посвятив його у лицарі. Однак в історію Конан Дойл увійшов як творець образу Шерлока Холмса.

Артур Конан Дойл народився у шотландському місті Единбург, у сім'ї дрібно-го службовця. Мати походила з давнього королівського роду Плантагенетів, предком батька був один із лицарів, близьких до короля Ричарда I Левове Серце. Проте обидва роди збідніли, і їхні нащадки були змушені самі заробляти собі на життя.

Особливо пишалася своїм походженням мати, вона знала родоводи англійського дворянства та їхні герби, і вже в 10 років маленький Артур чудово розбирався в геральдиці. Мати з дитинства прищеплювала синові кодекс поведінки: *«Бути безстрашним із сильними; загідним зі слабкими. Лицарем для будь-якої жінки, незважаючи на походження»*.

Відтак хлопець захопився лицарською романтикою – він читав і перечитував роман Вальтера Скотта «Айвенго» (свого часу Вальтер Скотт був добрим знайомим його дідуся). У хлопчині пробудилася жага до битв: він постійно встрявав у бійки і повертався додому добряче виваленим, але з переможним виглядом, чим викликав потаємну гордість матері.

Батьки Артура були ревними католиками, тому віддали хлопця до єзуїтського коледжу, який давав чудову освіту і славився суворим «традиційним» вихованням. Отці-єзуїти не балували дітей і підтримували сувору дисципліну. У коледжі Артур здобув групову освіту, пабув чудової спортивної форми і почав писати вірші. Однак батьки сприйняли вірші як дитячу забаву, і було вирішено, що син вступатиме до Единбурзького університету на медичний факультет. Це було бажання матері: Единбург славився на весь світ своїм медичним факультетом, крім того, Артур зможе жити дома.

Почалася напружена підготовка до вступу, яка проводилася за жорсткою «програмою самовдосконалення». Єдиною книгою, яку Артур прочитав у цей час поза програмою, був збірник оповідань Едгара По.

Ця книга справила на юнака величезне враження: до кінця життя Копап Дойл стверджував, що Едгар По — найвидатніший майстер оповідання. А першим оповіданням, яке він прочитав, було оповідання «Золотий жук».

Навчався майбутній письменник чудово і навіть заслужив стипендію, однак скрутне фінансове становище сім'ї змушувало думати про заробіток. Батьки мало чим могли йому допомогти — крім Артура, росло ще шестеро дітей. Щоб заробити грошей, «для проби» він написав і надіслав до журналу своє перше оповідання. Яким же було здивування Артура, коли це оповідання надрукували!

Закінчивши університет, Копап Дойл переїхав у приморське місто Портсмут і відкрив у престижному районі Саутсі приватний медичний кабінет. Невелика кількість клієнтів дозволяла зосередитися на літературній праці. У квітні 1891 року письменник підписав договір з журналом «Стренд» про серію з 6 невеликих оповідань. Головними героями оповідань знову були Шерлок Холмс та його друг доктор Уотсон. І вже до кінця року ім'я доктора Копап Дойла стало знаменитим. Літературний успіх дозволив йому залишити лікарську практику і професійно зайнятися письменницькою діяльністю.

Це не означало, що він все життя збирався писати про Шерлока Холмса, однак видавці вимагали все нових і нових оповідань (усього Дойл описав 60 пригод знаменитого детектива). І зрештою вже через рік у нього з'явилися думки «розправитися з героєм».

У «Записках про Шерлока Холмса», що були опубліковані в 1894 році, письменник «убив» свого героя. Це «вбивство» викликало величезне обурення читачів, молоді люди — палкі прихильники Холмса — навіть почали посилати жалобу за своїм улюбленим. Через якийсь час письменник на численні прохання читачів був змушений повернути до життя свого літературного героя, і в 1903 році з'являється оповідання «Порожній будинок», з якого стає зрозуміло, що детектив не загинув.

Літературний коментар

Головний герой оповідань — *Шерлок Холмс* — людина з феноменальною пам'яттю, спостережлива, здатна до складних умовиводів, з доскональними знаннями в тих галузях науки, які могли згодитись у криміналістиці. Прототипом Холмса став викладач медичного факультету Единбурзького університету доктор Джозеф Белл. Містер Белл був дуже спостережливим і мав гострий аналітичний розум. Він міг докладно розповісти про життя та професію пацієнта чи навіть просто пере-

хожого, проаналізувавши лише його зовнішній вигляд, жести та міміку. На відміну від Огюста Дюпена, героя детективних оповідаць Едгара По, Шерлок Холмс — не машина для розв'язування головоломок, це людина, що має свої вади і навіть може помилятися! У Холмса, крім роботи, є й багато інших захоплень (наприклад, спорт та музика).

Образ Шерлока Холмса збагатив світову літературу. Це образ справжнього англійського джентльмена, який розплутує пайважчі кримінальні загадки, керуючись своїм *дедуктивним методом* (від латинського deductio — логічний умовивід). Дедуктивний метод Шерлока Холмса полягає в детальному обстеженні місця злочину, його обставин, виявленні мотивів та в побудові гіпотези, що могла б якнайповніше пояснити виявлені факти. Шерлок Холмс ніколи не підгасовує факти і не підганяє під них гіпотезу, аби швидше закрити справу.

Літературний герой Конан Дойла став настільки популярним, що його шапурвалники створили меморіальний музей Шерлока Холмса в будинку по вулиці Бейкер-стріт, 221-б, де пібито жив детектив, і навіть щороку відзначають його день народження. А в Єгипті ще за життя Конан Дойла в 1893 році, згідно з урядовим наказом, перша збірка оповідаць про Холмса була перекладена арабською мовою і видана як підручник для поліцейських.

ПІСТРЯВА СТІЧКА

(уризки)

Переглядаючи свої записи про більш як сімдесят пригод Шерлока Холмса, які я вів протягом останніх восьми років, вивчаючи методи свого друга, я бачу між них багато трагічних, кілька кумедних, чимало дивних, але не можу назвати бодай однієї банальною, бо Холмс, працюючи з любов'ю до мистецтва, а не заради грошей, ніколи не брався за розслідування, якщо справа не обіцяла чогось надзвичайного, навіть фантастичного.

З усього цього різноманіття я, проте, не можу пригадати нічого винятковішого за випадок, пов'язаний із добре відомою у графстві Суррей родиною Ройлоттів із Стоук-Морапа. А подія, про яку я хочу тут розповісти, трапилася десь невдовзі по нашім знайомстві, коли ми з Холмсом, тоді ще нежонаті, паймали разом квартиру на Бейкер-стріт.

Це було на початку квітня 1883 року. До Шерлока Холмса прийшла відвідувачка, яка тремтіла від жаху. Послухати, що ж з нею трапилося, Холмс запросив розповідача — доктора Уотсона, свого приятеля і помічника.

хожого, проаналізувавши лише його зовнішній вигляд, жести та міміку. На відміну від Огюста Дюпена, героя детективних оповідаць Едгара По, Шерлок Холмс — не машина для розв'язування головоломок, це людина, що має свої вади і навіть може помилятися! У Холмса, крім роботи, є й багато інших захоплень (наприклад, спорт та музика).

Образ Шерлока Холмса збагатив світову літературу. Це образ справжнього англійського джентльмена, який розплутує пайважчі кримінальні загадки, керуючись своїм *дедуктивним методом* (від латинського *deductio* — логічний умовивід). Дедуктивний метод Шерлока Холмса полягає в детальному обстеженні місця злочину, його обставин, виявленні мотивів та в побудові гіпотези, що могла б якнайповніше пояснити виявлені факти. Шерлок Холмс ніколи не підтасовує факти і не підганяє під них гіпотезу, аби швидше закрити справу.

Літературний герой Конан Дойла став настільки популярним, що його папувальники створили меморіальний музей Шерлока Холмса в будинку по вулиці Бейкер-стріт, 221-б, де нібито жив детектив, і навіть щороку відзначають його день народження. А в Єгипті ще за життя Конан Дойла в 1893 році, згідно з урядовим наказом, перша збірка оповідаць про Холмса була перекладена арабською мовою і видана як підручник для поліцейських.

ПІСТРЯВА СТІЧКА

(уривки)

Переглядаючи свої записи про більш як сімдесят пригод Шерлока Холмса, які я вів протягом останніх восьми років, вивчаючи методи свого друга, я бачу між них багато трагічних, кілька кумедних, чимало дивних, але не можу назвати бодай однієї банальною, бо Холмс, працюючи з любов'ю до мистецтва, а не заради грошей, ніколи не брався за розслідування, якщо справа не обіцяла чогось надзвичайного, навіть фантастичного.

З усього цього різноманіття я, проте, не можу пригадати нічого виняткового за випадок, пов'язаний із добре відомою у графстві Суррей родиною Ройлоттів із Стоук-Морана. А подія, про яку я хочу тут розповісти, трапилася десь невдовзі по нашій знайомстві, коли ми з Холмсом, тоді ще нежонаті, паймали разом квартиру на Бейкер-стріт.

Це було на початку квітня 1883 року. До Шерлока Холмса прийшла відвідувачка, яка тремтіла від жаху. Послухати, що ж з нею трапилося, Холмс запросив розповідача — доктора Уотсона, свого приятеля і помічника.

речі, це траплялося досить рідко, — то лише для того, щоб люто полатися з усіма, хто трапляється йому на очі. Він зчиняв сварку за сваркою, дві з них закінчилися у поліції, і парепті зробився пострахом для всієї округи. У вітчима немає ніяких друзів, крім мандрівних циган, він дозволяє цим волоцюгам ставати табором на тих кількох акрах порослої ожиною землі, що залипилася від родового маєтку. Ще він має пристрась до індійських тварин, їх надсилає йому з Індії його кореспондент, і зараз у нього по садибі вільно розгулюють гепард і бабуїн, яких селяни бояться так само, як і їхнього хазяїна.

З моєї розповіді ви можете зробити висновок, що наше життя — моєї бідолашної сестри Джулії і моє — було не дуже приємним. Сестрі ледве виповнилось тридцять років, коли вона померла, але волосся в неї вже починало сивіти, як от зараз у мене.

— То ваша сестра померла?

— Так, рівно два роки тому, і саме про її смерть я й хочу вам розповісти. Ви, безперечно, розумієте, що ми майже не зустрічалися з людьми нашого віку й нашого кола. Проте в нас була тітка, незаміжня сестра нашої матері, вона і зараз живе біля Харроу, отже іноді нам дозволялось трохи погостювати в неї. Два роки тому Джулія поїхала туди на Різдво й зустрілася там з відставним флотським майором, з яким вона й заручилася. Вітчим дізнався про ці заручини, коли сестра повернулася додому, й не заперечував проти цього шлюбу, але за два тижні до весілля сталося страшне печастя, яке позбавило мене моєї єдиної подруги.

Шерлок Холмс сидів із заплоченими очима, відкинувшись на спинку стільця й підславши під голову диванну подушечку. Раптом він підвів голову й позирнув на відвідувачку.

— Дуже вас прошу, будьте точні щодо подробиць, — попросив він.

— Як я вже сказала, наш будинок дуже старий, і зараз ми мешкаємо тільки в одному його крилі. На першому поверсі цього крила знаходяться спальні, в центральній частині будинку — вітальні. Перша від середини спальня доктора Ройлотта, друга — моєї сестри, а третя моя. Спальні між собою не сполучаються, але всі виходять у спільний коридор. Вікна всіх трьох кімнат виходять на газон. Тієї фатальної ночі лікар Ройлотт пішов до своєї спальні рано, але ми знали, що спати він не ліг, бо моїй сестрі завадив запах міцних індійських сигар, які він має звичку курити, і вона прийшла до мене. Якийсь час ми балакали з нею про її весілля, а об одинадцятій годині вона встала й намірилася йти до себе. Підійшовши до дверей, вона обернулася.

«Скажи мені, Хелен, — спитала вона, — чи ти хоч раз чула, як хтось свистить упочі?»

«Ніколи не чула», — відповіла я.

«Бачиш, останнім часом щопочі приблизно годині о третій я завжди чую тихе виразне посвистування. Не розумію тільки, звідки воно ліпе — чи то із сусідньої кімнати, чи то з газону. От мені й спало на думку спитати тебе, чи ти теж його чуєш».

«Ні, не чую. Певно, свистять ці осоружні цитапи».

«Цілком можливо. Проте якби посвистування долипало з газону, то ти теж чула б його».

«Ну, сон у мене пабагато міцніший, ніж у тебе».

«Е, хай би що там було, все це пусте», — усміхнулася сестра, виходячи, і за хвилину я почувала, як в замку її дверей повернувся ключ.

— Он як? — промовив Холмс. — Ви завжди замикалися на піч?

— Завжди.

— А чому?

— Я, здається, вже казала вам, що лікар тримав гепарда й бабуїна. Ми не почувалися безпечно, якщо не замикались на піч.

— Тепер розумію. Прошу вас, розповідайте далі.

— Тієї ночі я не могла спати. Мене непокоїло невиразне передчуття якогось нещастя. Ніч була жахлива: завивав вітер, у шибки періцив дощ. І раптом серед усієї цієї гуркотняви пролунав пронизливий, перелякапий жіпочий крик. То кричала моя сестра. Я зірвалася з ліжка, накинула на себе шаль і вибігла в коридор. Коли відчиняла двері, мені здалося, ніби я чую тихий посвист, саме такий, як розповідала сестра, але за мить він змінився якимось брязкітливим звуком, непаче на підлогу важко впало щось металеве. Підбігши до сестриної спальні, я побачила, що замок відімкнуто й двері повільно розчиняються. Охоплена жахом, я мовчки дивилася на них, не знаючи, хто або що з них вийде. І от при світлі лампи, яка горіла в коридорі, я побачила за порогом свою сестру з пополотнілим від жаху обличчям — вона простягала руки, непаче шукаючи допомоги, й хиталася, мов п'япа. Кинувшись до неї, я обхопила її руками, але в цю мить поги її підігнулися, і вона впала додолу. Її руки й поги аж виламувало в страшних судомах. Спершу я була подумала, що вона мене не впізнала, але коли я схилилася над нею, вона раптом скрикнула тихим голосом, що я довіку не забуду:

«Боже мій, Хелен!.. Це — стрічка!.. Пістрява стрічка!»

Вона силкувалася ще щось сказати, показуючи пальцем у бік лікарної кімнати, але новий приступ судом урвав її мову. Так жахливо кіпчила своє життя моя улюблена сестра.

— Почекайте хвилиночку, — попрохав Холмс. — Ви певні, що чули посвистування і металевий звук? Чи можете ви в цьому заперечатися?

— Про це мене питав і слідчий. Я майже переконана, що чула ці звуки, а проте гуркіт бурі й потрiскування старого будинку могли ввести мене в оману.

— Ваша сестра була одягнена?

— Ні, на ній була лише нічна сорочка. У правій руці в неї знайшли обгорілого сірника, а в лівій — сірникову коробку.

— Це каже про те, що вона запалила сірника й роздвигалася докiл себе, коли її щось стривожило. Важлива деталь. А які висновки зробив слідчий?

— Він дуже уважно дослідив цю справу, бо поведінка лікаря Ройлота давно зажила у графстві погані слави, але не зміг відпукати ніяких причин смерті моєї сестри. Під час слідства я засвідчила, що двері її кімнати було замкнено зсередини, а вікна щопочі зачинялись старовинними віконницями з широкими залізними штабами. Отже, немає сумніву, що сестра була сама-самісінька, коли до неї підкралася смерть. До того ж на її тілі не знайшли ніяких слідів насильства.

— А чи були в той час у ваших володіннях цигани?

— Так, то одні, то другі постійно живуть у нас.

— А як ви можете пояснити слова вашої сестри про якусь стрічку, пістряву стрічку?

— Іноді мені здається, що це — просто марення, а іноді — що вони стосуються якогось гурту людей, можливо, тих самих циган. От тільки не знаю, чи могли їхні строкаті хустки, що їх вони так полюбляють носити, викликати в сестри таку химерну асоціацію.

Холмс похитав головою з виглядом людини, яку подібне припущення аж ніяк не задовольняє.

— Справа ця дуже темна, — промовив він. — Пропу, будь ласка, розповідайте далі.

— Відтоді минуло два роки, і до останнього часу життя моє було ще самотнішим, ніж завжди. Але місяць тому один мій друг, якого я знаю багато літ, зробив мені честь, попросивши моєї руки. Його звать Армітідж, Персі Армітідж. Мій вітчим не заперечував проти нашого шлюбу, і навесні ми маємо повінчатися. Два дні тому в західному крилі будинку почався якийсь ремонт, стіну до моєї спальні було пробито, і я мусила перебраться до кімнати, де померла моя сестра, і спати в тому самому ліжку, де спала вона. І уявіть мій жах, коли минулої ночі, лежачи без сну і думаючи про її страшну долю, я раптом почула в нічній тиші тихе посвистування, яке було вісником смерті сестри. Я схо-

пилася з ліжка й засвітила лампу, але нічого в кімнаті не побачила. Знову лягти спати я не змогла, бо була надто стривожена, тому одяглася і, щойно розвидніло, вислизнула з будинку і приїхала сюди з єдиною метою — побачити вас і попрохати вашої поради.

Запало тривале мовчання, під час якого Холмс, підперши підборіддя долонями, не відводив погляду від вогню, що потріскував у каміні.

— Справа надзвичайно складна, — парешті промовив він. — Мені хотілося б з'ясувати це тисячу подробиць, перш ніж дійти висновку, як діяти. Проте ми не можемо зволікати й хвилини. А от якби ми приїхали в Стоук-Моран сьогодні, то чи можна було б нам побачити ці кімнати так, щоб про це не знав ваш вітчим?

— Він казав, піби збирається їхати сьогодні в місто у якійсь важливій справі. Цілком можливо, що його не буде цілий день, і, отже, піщо не перешкодить вам оглянути будинок.

— Чекайте нас зразу ж пополудні.

Щойно Хелен пішла, як до квартири увірвався кремезний і нахабний незнайомець. Це був Грімсбі Ройлотт. Він погрожував Холмсу, вимагав не пхати носа не в свої справи, а потім зігнув камінну кочергу і вибіг з кімнати. Холмс, сміючись, вирівняв кочергу і пішов до юристів, щоб з'ясувати деталі заповіту матері Хелен. Перед самим від'їздом до Стоук-Морана він повернувся і сказав Уотсону, що, згідно із заповітом, після заміжжя дівчини лікареві Ройлотту залишиться мізерна сума.

У Стоук-Морані Холмс добросовісно оглянув будинок і переконався, що в кімнату Хелен ані через двері, ані через зачинені віконниці ніхто не міг проникнути. Тоді він попросив провести його в саму кімнату.

Це була проста кімнатка з пизькою стелею й широким каміном, одним із тих, які можна побачити лише в старовинних сільських маєтках. В одному кутку стояв коричневий комод, у другому — вузьке ліжко, застелене білим покривалом, зліва від вікна притулився туалетний столик. Завершували меблювання кімнати два невеликі плетені стільці.

Холмс узяв стілець і мовчки сів у кутку. Його погляд, не минаючи жодної дрібниці, безупинно й уважно оглядав кімнату.

— Куди проведено цей давінок? — спитав він парешті, показуючи на товстий шпур, що звисав над ліжком, торкаючись китицею подушки.

— До кімнати прислуги.

— Шпур на вигляд повіший від інших речей.

— Так, давінок зробили два-три роки тому.

— Мабуть, про це попросила ваша сестра?

— Ні, я ніколи не чула, щоб вона ним користувалася. Ми звикли обслуговувати себе самі.

Холмс взявся за шпур дзвінка і з силою смикнув його.

— А дзвінок фальшивий, — промовив він.

— Хіба не дзвонить?

— Ні. Це дуже цікаво. Дивіться, його прив'язано до гака якраз над отим маленьким душником.

— Справді, чистісіньке безглуздя. А я й не помітила цього.

— Дуже дивно, — бурмотів Холмс, смикаючи за шпур. — Дещо в цій кімнаті привертає до себе увагу. Наприклад, яким дурнем мав бути будівельник, щоб вивести душник у сусідню кімнату, коли нітрохи не важче було вивести його на свіже повітря!

— Душник зроблено також не дуже давно, — сказала Хелен.

— Приблизно тоді, коли й дзвінок, — зауважив Холмс.

— Так, у той час тут було зроблено деякі переробки.

— Надзвичайно цікаві переробки — фальшиві дзвінки, душники, що не провітрюють. З вашого дозволу, міс Стоупер, ми тепер перепе-семо свої дослідження в іншій кімнаті.

Кімнату лікаря Грімсбі Ройлотта, хоч і більшу від кімнати його падчерки, було вмебльовано з такою ж певнибагливістю. Вузьке ліжко, певеличка книжкова полиця, вщерть заставлена книжками, простий дерев'яний стілець біля стіни, круглий стіл і величезний залізний сейф — це було майже все, що бачило око. Холмс неквапливо походжав по кімнаті і з гострою цікавістю досліджував кожен річ.

— А що тут? — спитав він, поплескуючи по сейфу.

— Ділові папери мого вітчима.

— А кота в ньому, приміром, немає?

— Ні. Дивно, що ви про це питаєте.

— Нічого дивного. Гляньте ось сюди. — Він узяв маленьке блюдце з молоком, що стояло на сейфі.

Потім Холмс сів навпочіпки перед дерев'яним стільцем і з величезною увагою почав розглядати сидіння.

— Дякую вам, все зрозуміло, — сказав він, підводячись і ховаючи лупу в кишеню. — Ого, а ось ще щось цікаве!

Цього разу його увагу привернув батіжок, що висів у кутку ліжка. Він був складений удвоє і зав'язаний так, що утворювалась петля.

— Що ви про це думаєте, Уотсон?

— Досить звичайний батіжок. Не розумію тільки, нащо треба було робити на ньому петлю.

— А це вже не зовсім звичайна річ, правда? Тепер я побачив достатньо, і, з вашого дозволу, міс Стоупер, ми пройдемося лужком.

Ніколи я не бачив свого друга таким похмурим і пасупленим як тоді, коли ми покинули місце обстеження. Ми кілька разів пройшли лужком, і ні міс Стоунер, ні я не заважали йому, поки він сам не вийшов із глибокої задуми.

Холмс застеріг, що небезпека для міс Стоунер справді велика, тому вона повинна, коли вітчим піде в свою кімнату спати, повідомити їх ліхтарем через вікно, а потім вийти в будинок, щоб вони провели ніч у її кімнаті.

В очікуванні сигналу Холмс звернув увагу Уотсона, що дивний шнур веде від дупника до ліжка, і людина, що спала у цьому ліжку, вмирає. Уотсон не побачив зв'язку між цими предметами, а Холмс зауважив, що й ліжко дуже дивне — воно прикручене до підлоги і його не можна пересунути.

Ніколи не забуду цієї жахливої ночі! Я не чув ні звуку, навіть подиху свого друга, а проте знав, що він сидить із розплющеними очима за кілька футів од мене, в такому ж першому напруженні, як і я. Віконниці не пропускали жодного, бодай найменшого промінчика світла, і ми чекали в цілковитій темряві. Вибило двадцять годину, першу, другу, третю, а ми мовчки сиділи й чекали чогось певідомого.

Раптом біля дупника на мить тьмяно зблиснуло і зразу ж зникло світло, але після цього дуже запахло горілою олією й розпеченим металом. Хтось у сусідній кімнаті засвітив потайний ліхтар. Я почув тихий звук якогось руху, потім знову запала тьма, хоч запах зробився ще дужчим. З півгодини я сидів, напружуючи слух. Зненацька почувся новий звук — м'який і заспокійливий, наче десь із киплячого чайника виривався топкий струмінь пари. Тієї ж миті Холмс схопився з ліжка, запалив сірника й заходився лютю шмагати лозиною по шнурі.

— Ви бачите її, Уотсоне? — пропизливо скрикнув він. — Бачите?

Але я нічого не бачив. Саме тоді, як Холмс запаливав сірника, я дочув тихе виразне посвистування, але раптовий спалах світла засліпив мої стомлені очі й не дав розгледіти, що саме так лютю шмагав мій друг. Проте я побачив, що обличчя його зробилося білим мов крейда, і на ньому застиг вираз жаху й огиди.

Холмс уже не хльоскав лозиною, а пильно вдивлявся в отвір дупника, коли раптом нічну тьму розітнув такий жахливий крик, якого я ще ніколи не чув. Від нього хололо все всередині. Ми з Холмсом наче закам'яніли, дивлячись один на одного, поки остання луна цього крику не замерла в тиші, з якої він випик.

— Що це може означати? — задихаючись, спитав я.

— Це означає, що все закінчено, — відповів Холмс. — І, можливо, все обернулося на краще. Візьміть револьвер і ходімо в кімнату лікаря Ройлотта.

Обличчя в нього було серйозне. Засвітивши лампу, він пройшов коридором і двічі постукав у сусідні двері, але асередини ніхто не відповів. Тоді він повернув ручку і увійшов до кімнати.

Нашим очам відкрилось незвичайне видовище. На столі стояв потайний ліхтар з напіввідсунутою засліпкою, кидаючи яскравий промінь світла на залізний сейф, дверці якого було відчиплено павстіж. Біля столу на дерев'яному стільці сидів лікар Грімсбі Ройлотт, одягнутий у довгий сірий халат, з-під якого виднілись його ноги, взуті в червоні турецькі капці без задників. На колінах у нього лежав той самий батіжок, що його ми бачили вдень. Ройлотт сидів, задерши підборіддя і вступивши сповнею жаху неперушні очі в куток стелі. На чолі в нього виблискувала якась незвичайна жовта стрічка з коричневими цятками. Здавалося, стрічка міцно обкрутилася довкола лікарської голови. Коли ми ввійшли, Ройлотт не тільки не зворухнувся, він не вимовив ні звуку.

— Стрічка! Пістрява стрічка! — прошепотів Холмс. Я ступив уперед. Тієї ж миті чудернацька краса на лікарській голові заворушилася, над його чуприною з'явилась ромбовидна голівка й роздута шия змії.

— Болотяпа гадюка! — вигукнув Холмс. — Найстрашніша індійська змія! Він помер через десять секунд після того, як вона його вжалила. Воістину пасильство обертається проти пасильника, а той, хто рие комусь яму, сам у неї й попадає.

Такі справжні обставини смерті лікаря Грімсбі Ройлотта з Стоук-Морапа. Немає необхідності продовжувати оповідь, яка й без того розтяглася, посвячуючи вас у те, як ми повідомили сумну новину вкрай переляканій дівчині, як відправили її ранковим поїздом під опіку жалісливої тітки в Харроу, як неповоротке поліцейське слідство прийшло до висновку, що лікар знайшов свою смерть внаслідок того, що необережно бавився із своєю небезпечною улюбленицею — отруйною змією. А незрозумілі деталі справи, про які мені дуже кортіло дізнатися, пояснив Шерлок Холмс, коли ми наступного дня поверталися додому.

— Спочатку я прийшов був до цілком помилкових висновків, — сказав він, — що показує, дорогий Уотсоне, як небезпечно спиратися на другорядні факти. Присутність циган, слово «стрічка», вжите бідолашною дівчиною, без сумніву для того, щоб змалювати побачене нею страхінтя, коли вона запалила сірника, — цього вистачило, щоб я пішов зовсім неправильним шляхом. На своє виправдання можу тільки сказати, що я зразу ж переглянув свою версію, як тільки мені стало ясно, що небезпека, хай би яка вона була, прийшла до мешканця кімнати не крізь вікно й не у двері. Як я вже вам сказав, мою увагу зразу ж привернув дупник та шпур від дзвінка, що спускався аж до ліжка. Коли ж з'ясувалося, що дзвінок фальшивий, що ліжко прикріплено до підлоги, то в мене з'явилась підозра, що шпур — це просто місток, по якому щось могло б перебиратися від дупника до ліжка. Я тут-таки подумав про змію, а коли зважив ще й на той факт, що лікареві возять з Індії різних тварин, то відчув, що, очевидно, потрапив на правильний слід.

Я зробив ці висновки ще до того, як увійшов до кімнати лікаря. А коли оглянув його стілець, то зрозумів, що він має звичку ставати на нього, очевидно для того, щоб дістатися до дупника. Сейф, блюдечко з молоком і батіжок із петлею остаточно розвіяли мої сумніви. Металева клапанна, яке чула міс Стоунер, було, очевидно, наслідком того, що лікар квапливо зачиняв дверцята сейфа, куди ховав змію. А що зробив я, аби довести правильність своїх висновків, вам уже відомо. Тільки-я почув зміїне шипіння, — ви, безперечно, теж його чули, — я зразу ж засвітив світло й папав на змію.

— Через що вона полізла назад у дупник...

— І вернулася до свого хазяїна. Я таки стьобнув її кілька разів, і це так її розлютило, що вона напала на першого стрічного. Отже, я, безперечно, певною мірою винен у смерті лікаря Грімсбі Ройлотта, але не можу сказати, щоб це лягло на моє сумління надто важким тягарем.

Переклад Миколи Дмитренка

СПІЛКА РУДИХ

(уривки)

Якось восени минулого року я завітав до свого друга Шерлока Холмса й побачив у нього літнього джентльмена, огрядного, червопощокого і з вогнепшо-рудюю чуприною. Вони захопилися якоюсь розмовою. Вибачившись за свої непрохані відвідини, я хотів був уже піти геть, аж раптом Холмс втяг мене до кімнати й замкнув двері.

— Дорогий Уотсоне, це дуже до речі, що ви прийшли, — сердечно мовив він. — Цей джентльмен, містере Уїлсоне, — мій партнер та помі-

чпик у багатьох моїх найбільш вдалих розслідуваннях; я не сумніваюсь, що він буде надзвичайно корисний і у вашій справі.

Засмучений відвідувач Джейбез Уїлсон виявився власником невеликої позичкової каси на Сакс-Кобург-сквер, який заледве зводив кінці з кінцями. У нього був лише один помічник Вінсент Сполдінг, та й той погодився працювати на нього за півціни. І ось цей помічник декілька тижнів тому звернув увагу містера Уїлсона на оголошення в газеті, в якому Спілка рудих, заснована на гроші американського рудоволосого мільйонера, шукала рудоволосого працівника на суто номінальну роботу.

Вінсент Сполдінг переконав свого хазяїна, що підрібок йому не завдасть і сам провів його за вказаною в газеті адресою. У Спілці рудих їх зустрів рудоволосий містер Дункан Росс, який повідомив, що працівника з саме таким сліпучо рудим кольором волосся як у містера Уїлсона вони і шукали.

— З якої години я буду у вас зайнятий?

— З десятої до другої пополудні.

Робота в позичкових касах припадає звичайно на вечірні години, містере Холмсе, здебільшого по четвергах і п'ятницях напередодні полудки, отже, подумав я, непогано б заробити дециду в рапковий час.

— Час мене цілком влаштує, — сказав я. — А яка платня?

— Чотири фунти на тиждень.

— А яка робота?

— Ви повинні бути в конторі або принаймні в будинку, де вона міститься, весь час. Якщо ви кудись вийдете, то назавжди втратите роботу. В разі порушення вас ніщо не виправдає, — зауважив містер Дункан Росс, — ні хвороба, ні справи — ніщо.

— А що ж я робитиму?

— Переписуватимете «Британську енциклопедію». Перший том лежить там у шафі. Чорнило, пера й промокальний папір ваші, у вашому розпорядженні — цей стіл і стілець. Ви зможете стати до роботи завтра?

— Зможу, — відповів я.

— Тоді до побачення, містере Уїлсоне, і дозвольте мені ще раз привітати вас з такою гарною посадою, яку вам поталанило посісти.

Він уклонився, а я вийшов з кімнати й рушив із своїм помічником додому, не чуючи під собою від щастя піг. Але надвечір настрій мій знову підупав, бо я зовсім був перекопав себе, ніби все це діло — величезний обман, хоч і не міг здогадатись, яку мету він переслідує. Неймовірно, що мені платитимуть такі гроші майже задурно — за звичайнісіньке переписування «Британської енциклопедії»...

Вінсент Сполдінг як міг підбадьорював мене, але, лягаючи спати, я переконав себе не встрявати в це діло. Проте врапці я все ж таки вирішив будь-що перевірити, дурили мене чи ні. На мій подив і радість, там усе було добре. Мене чекав стіл і містер Дупкан Росс. Він сказав мені починати з літери «А» й залишив мене самого. Проте час од часу він зазірав до кімнати — перевірити, чи я працюю. О другій пополудні він попрощався зі мною, похваливши за те, що я встиг стільки переписати, й замкнув за мною двері.

Так тривало день у день, містере Холмсе, і в суботу мій начальник поклав переді мною на стіл чотири золотих соверени¹ — платню за тиждень. На другий тиждень було так само, на третій теж. Поступово містер Дупкан Росс почав приходити не частіше одного разу на день, а потім і зовсім перестав. Проте я, річ ясна, ні на мить не наважувався покидати кімнату, бо не знав, коли він прийде, а місце було таке вигідне й так мене влаштувало, що я не хотів ним ризикувати.

Отак минуло вісім тижнів... Та раптом усе закінчилося.

— Закінчилося?

— Так, сер. Закінчилося сьогодні врапці. Як звичайно, я прийшов на роботу о десятій годині, але двері були замкнені, і на них висів прибитий гвіздком квадратний аркуш картону. Ось він, читайте самі.

Він простяг нам шмат білого картону розміром з аркуш потного паперу. На ньому було написано: «СПІЛКУ РУДИХ РОЗПУЩЕНО»

— І що ви зробили після цього? — спитав Холмс.

— Повернувся додому на Сакс-Кобург-сквер і порадився зі своїм помічником. Проте він нічим не зміг мені допомогти. Я зовсім не був схильний втратити таке гарне місце без боротьби. Тому, прочувши, що ви дасте гарні поради бідним людям, які потрапили в скруту, прийшов оце просто до вас.

— І вчинили дуже мудро, — промовив Холмс. — Ваш випадок неймовірно чудовий, і я з великою охотою ним займаюся. Та спершу кілька запитань, містере Уілсопе. Оцей ваш помічник, який звернув вашу увагу на оголошення, скільки він у вас до того служив?

— Десь із місяць.

— Як ви його знайшли?

— Він прийшов за оголошенням.

— Він був єдиний претендент?

— Ні, їх з'явилося з дюжину.

— Чому ви взяли саме його?

— Бо він був моторний і заправив недорого.

¹ Соверен — англійська золота монета в один фунт стерлінгів (7,3 г чистого золота).

— Який він із себе, цей Вінсент Сполдінг?

— Невеличкий на зріст, кремезний, моторний, на обличчі пі борода, пі вусів, хоч йому вже під тридцять. На лобі — біла пляма від кислоти.

Холмс випростався на своєму стільці, надзвичайно схвильований.

— Я так і думав, — сказав він. — Чи не помітили ви в нього у вухах дірочок для серег?

— Помітив, сер. Він сказав, що Іх проколола цыганка, коли він був ще хлопцем.

— Чудово, містере Уїлсон. За день чи два я матиму задоволення повідомити вас, якої я думки про цю подію. Сьогодні субота, і я сподіваюся, що в поведілок ми все закінчимо.

— Ну, — сказав Холмс, коли пап відвідувач пішов. — Що ви про це думаете?

— Нічого не думаю, — щиро признався я. — Неймовірно тасмпица справа. А що ви збираєтесь робити?

— Курити, — відповів Холмс. — Завдання на три люльки. Пропу вас не обзиватися до мене хвилини із п'ятдесят.

Він скопюрбився в кріслі, підтягнув коліна аж до свого орлиного поса, застиг так, заплющивши очі, і його чорпа глиняна люлька стирчала вперед, паче дзьоб якогось дивного птаха. Я вже був подумав, що Холмс спить, та й собі закуняв, коли раптом він схопився на ноги, як людина, що дійшла твердого висповку, і поклав люльку на каміп.

— Сьогодні в Сент-Джеймс-холі грає Сарасате, — зауважив він. — Що ви про це думаете, Уотсон?

— Я сьогодні вільний.

— Тоді падайте капелюха й ходімо. Спершу ми навідаємось у Сіті й по дорозі десь попоїмо.

Ми проїхали підземкою аж до Олдерсгейта, а там пройшли трохи пішки й опинилися на Сакс-Кобург-сквер — місці подій, про які ми чули вращі. Це був тісний майдапчик, що марно сягнувся приховати свою бідність. Три позолочені кулі й коричнева вивіска з написом «Джейбез Уїлсон», що висіла на одному з наріжних будинків, вказували на місце, де пап рудочубий клієнт вів своє діло. Шерлок Холмс, схиливши голову пабик, зупинився перед позичковою касою, і його очі, оглядаючи її, яскраво заблищали з-за примружених повік. Потім він повільно пройшовся вулицею, так само пильно вдивляючись в будинки. Нарешті біля позичкової каси він двічі чи тричі посяли вдарив по бруківці своєю палицею, далі підійшов до дверей і постукав. Двері відчинив жвавий, чисто поголений молодик і запросив Холмса ввійти.

— Дякую, — відповів Холмс, — але я хотів лише спитати вас, як пройти звідси на Стренд.

— На третьому перехресті праворуч, на четвертому ліворуч, — швидко відповів помічник Джейбеза Улсона, зачипляючи двері.

— Моторний хлопець, моторний, — зауважив Холмс, коли ми подалися геть. — Щодо моторності, то він, на мою думку, посідає четверте місце в Лондоні, а щодо хоробрості, то він може сміливо претендувати на третє. Я чув про нього раніше.

— Очевидно, — сказав я, — помічник містера Улсона дуже багато важить у цій тасмунці зі Спілкою рудих. Я певен — ви спитали дорогу лише для того, щоб подивитись на нього.

— Не па нього.

— А па що ж?

— На коліна його штапів.

— І що ж ви побачили?

— Те, па що й сподівався.

— Нащо ви стукали в бруківку?

— Любий докторе, зараз треба спостерігати, а не розмовляти. Ми — розвідники у ворожій країні. Ми вже дещо знаємо про Сакс-Кобург-сквер. Ходімо тепер досліджувати стежку з другого її боку.

Вулиця, па якій ми опинилися, зайшовши за ріг, різнилася від Сакс-Кобург-сквер так, як різниться картина від свого зворотного боку. Це була одна з основних артерій міста, що зв'язувала Сіті з його північною та південною частинами. Дивлячись па шерехи багатих крамниць і поважних ділових контор, важко було навіть уявити, що з другого її боку притулився запеханий, забутий майдан.

— Дайте мені роздивитися, — промовив Холмс, зупиняючись па розі й уважно дивлячись вздовж вулиці. — Це тютюнова крамниця Мортімера, а це — газетна крамничка, там — кобурзька філія Міського й Прямського банків, далі вегетаріанський ресторан і каретні майстерні Мак-Форлейпа. Ну, докторе, ми своє зробили, тепер можна трохи й розважитися. Бутерброд, чашка кави — й до країни скрипок, де все — лагідність, ніжність і гармонія, і немає рудих клієнтів, що дратують нас своїми головоломками.

Після концерту Сарасате Холмс домовився з Уотсоном, що в десятій вечора він підійде на Бейкер-стріт і допоможе у важливій справі. Коли Уотсон прийшов до Холмса, там вже був агент поліції Пітер Джонс та директор банку містер Меріуезер. З розмови Холмса та агента поліції Уотсон зрозумів, що йдеться про полювання на відчайдушного і дуже професійного злочинця вби-

вцю та злодія Джона Клея. Вся компанія їхала в банк, директором якого був містер Меріуезер.

Ми були на тій самій багатолподній вулиці, що й уранці. Відпустивши кеби і йдучи слідом за містером Меріуезером, ми промипули вузький коридор і зайшли в бічні двері, які він одчинив для нас. Там теж був невеличкий коридор, що закінчувався масивними залізними дверима. Відчинивши їх, ми спустились униз гвинтовими кам'яними сходами і опинилися ще перед одними дверима, не менш міцними. Містер Меріуезер зупинився, засвітив ліхтар і повів нас упиз якимсь проходом, де пахло землею. Промипувши ще одні, треті, двері, ми дісталися до величезного чи то склепу, чи то підземелля, захищеного великими й важкими ящиками.

— Згори до нас забратися не дуже легко, — зауважив Холмс, піднявши ліхтар і озируючись довкола.

— Зпизу теж, — одказав містер Меріуезер, ударивши палицею по одній з плит, якими було викладено підлогу. — О, звук такий, піби там порошечка! — здивовано вигукнув він.

— Я змушений попросити вас поводитись трохи тихше, — сердито мовив Холмс. — Ви вже поставили під загрозу успіх усієї операції. Будьте ласкаві, сядьте на якийсь ящик і не заважайте.

Я поклав револьвер із зведеним курком на кришку ящика, за яким ховався. Холмс зачинив дверцята ліхтаря, і ми поринули в суцільну темряву — таку чорпу, якої раніше я ніколи й не бачив.

— У них лише один шлях до відступу, — прошепотів Холмс, — назад через будинок на Сакс-Кобург-сквер. Сподіваюся, Джонсе, ви зробили те, про що я вас просив?

— Там біля дверей їх зустрінуть інспектор і двоє констеблів.

— Отже, ми заткнули всі дірки. А тепер треба мовчати й чекати.

Як повільно плигав час! Я відчував утому, все тіло залякло, бо я боявся навіть поворухнутись.

Раптом моє око вловило проблиск світла. Спершу це була всього лише тьмяна цяточка на каміній підлозі. Далі вона видовжилась і перетворилася на жовту смужку, потім несподівано й безшумно утворилася щілина і з'явилася рука — біла, майже жіноча рука, яка піби щось шукала в колі світла. Потім вона так само раптово зникла, і знову все потонуло в мороці.

Проте світло зникло лише на мить. З різким скреготом одна з широких кам'яних плит відсупулась набік. Утворився широкий квадратний отвір, з якого заструменіло світло ліхтаря. Звідти визирнуло чисто виголене, жваве обличчя — незнайомий пильно озирнувся довкола,

поклавши лікті на край отвору, виліз спершу по плечі, далі до середини, потім став коліном на підлогу. За мить він уже був коло отвору і тяг пагору свого спільпися, теж маленького та гнучкого, з блідим обличчям і кучмою яскраво-рудого волосся.

— Шлях вільний, — прошепотів він. — Ти взяв мішки й зубило? О, чорт! Стрибай, Арчі, стрибай, а я їх затримаю!

Шерлок Холмс рвонув вперед і вхопив прибульця за комір. Другий пірнув назад у пору — тільки піджак затріщав, коли Джонс учепився йому в поли. У світлі ліхтаря блиснуло дуло револьвера, але хлист Холмса опустився на руку, що його тримала, і зброя з брязкотом упала на каміппу підлогу.

— Марні зусилля, Джонє Клею, — чемпо промовив Холмс, — у вас немає ніяких шансів.

— Бачу, — відповів той з грапичним спокоєм. — Але в мого папарника все гаразд, хоч ви й одірвали йому полу піджака.

— Біля дверей його чекає аж троє, — скептично зауважив Холмс.

— Ого! Ви продумали все до дрібниць. Я мушу поздоровити вас.

— А я вас, — відповів Холмс. — Ваша вигадка з рудим волоссям — пова і падавичайно вдала.

— Розумієте, Уотсопе, — почав Холмс, коли ми сиділи вранці па Бейкер-стріт за склянкою віскі з содовою, — від самого початку було ясно: оголошення в газеті про Спілку рудих і переписування «Бритапської енциклопедії» переслідувало єдину можливу мету — щодня па кілька годин усувати з дому нашого не падро розумного лихваря. Шлях, яким цього досягнуто, дивний, але вигадати щось краще — справді важко. Спосіб досягти мети, безперечно, підказаний винахідливому розумові Клея кольором волосся його підручного. Чотири фунти па тиждень — це просто припада, па яку спіймався Уїлсон, та й що вони для них важили, коли гра йшла па тисячі! Почувши про помічника, який найнявся за половину платні, я зразу збагнув: в нього є па це поважні причини.

— Але як ви вгадали, що то за причини?

— Якби в домі була жіпка, я запідозрив би звичайнісіпку інтрижку. Проте підстав для цього не виявилось. Отже, їх цікавило щось поза межами будинку. Але що? І тут я згадав про любов помічника до фотографії і про те, що він постійно сидить у підвалі. Підвал! Ось де кіпчик провідної нитки! Авжеж, він щось робив у підвалі — по багато годин па день протягом кількох місяців.

Що б це могло, кінець кінцем, означати? Додуматись можна було лише до одного: він робив підземний хід в якусь іншу будівлю.

Отакіх висповків я дійшов, коли ми подалися глянути на місце подій. Я здивував вас, постукавши палицею по бруківці. Це я дізнавався, в який бік робиться підкоп — перед будинком чи позаду. Перед будинком його не було. Тоді я подзвонив; як і сподівався, двері відчинив помічник. Коліпа його штапів — ось що цікавило мене. Ви, мабуть, і самі помітили, які вони в нього зпошені, м'яті, брудні. Вони свідчили про довгі години копання. Залишилося з'ясувати одне: куди вони підкопуються.

Завернувши за ріг, я побачив, що Міський і Приміський банки стоять впритул до контори нашого друга, і зрозумів: загадку розгадано.

— А як ви здогадалися, що вони спробують пограбувати банк саме цієї ночі? — спитав я.

— Коли вони закрили свою контору Спілки рудих, це означало — їм уже байдуже, дома містер Джейбез Уїлсон чи ні, іншими словами — вони закінчили підкоп. До того — для них було важливо використати його чимшвидше, бо підкоп могли виявити. Найзручніший день для них — субота, бо це давало їм для втечі аж два дні. З цих міркувань я й припустив, що вони з'являться сьогодні вночі.

— Ви міркували бездоганно! — із щирим захватом вигукнув я.

— Цей випадок урятував мене від пудьги, — сказав Холмс, позіхаючи.

— Ви справжній благодійник пації, — промовив я.

Холмс знизав плечима.

— Згоден — мабуть-таки, я приношу певну користь, — зауважив він.

Переклад Миколи Дмитренка

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ДЕТЕКТИВ. ДЕТЕКТИВНИЙ ЦИКЛ

Детективна література, або **детектив** (від англійського *detective* — детектив, слідчий < лат. *detectio* — розкриття) є різновидом пригодницької літератури. Детективна література присвячена розкриттю таємниць та загадкових злочинів. Детективу притаманна заплутана інтрига — несподівані повороти сюжету, які тримають читача в напруженні до кінця твору.

Головний герой детективу пляхом розмірковувань і спостережень розкриває злочин, який здається абсолютно загадковим. Події, що відбуваються у творі, ведуть усіх персонажів і читача хибним слідом, і лише в кінці головний герой несподівано для інших вказує на правильне тлумачення подій. Розслідування, як правило, завершується миттєво, пояснюючи усі незрозумілі факти злочину.

У творах Конан Дойла виведений *детективний дует* — Шерлок Холмс і доктор Уотсон, друг та помічник детектива. Образ Уотсона виконує особливу функцію: він не тільки безпосередній учасник подій, які описує, але й герой, за яким читач іде в розслідуванні, бачачи все його очима. Проте лише після пояснення Холмсом розв'язання загадки стає зрозуміло, що припущення Уотсона та читача — хибні, а дивні дії детектива мали чітку мету і логічне пояснення.

Детективні твори Конан Дойла про Шерлока Холмса становлять *цикл*. Циклом називають групу літературних творів, об'єднаних автором за ідейно-тематичною подібністю, спільністю жанру та персонажів.

Оповідання та повісті Артура Конан Дойла утворюють детективний цикл, оскільки вони присвячені розкриттю злочинів та в них діють одні й ті ж головні герої.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

✦ Готуємося до роботи з творами

1. Розкажіть, що вам відомо про *Артура Конан Дойла*.
2. Творчість якого англійського письменника мала надзвичайний вплив на юного Артура?
3. Завдяки якій діяльності лікар Дойл зумів прославитися на весь світ?

✦ Працюємо над змістом творів

4. Що розповіла Хелен, героїня оповідання *«Пістрява стрічка»*, Холмсу та доктору Уотсону про свого вітчима?
5. За яких дивних обставин померла сестра Хелен?
6. Із яким проханням звернулася до детектива дівчина і про що вони домовилися?
7. Хто того самого ранку відвідав Холмса і чим завершилася ця зустріч? Чи підтвердив цей візит слова Хелен?
8. Чому лікар Ройлотт не був зацікавлений в одруженні своїх пацієнок?
9. Знайдіть опис будинку лікаря Ройлотта. Що було підозрілого в ремонті одного крила будинку і повній занедбаності іншого його крила?
10. Що привернуло увагу детектива в кімнатах дівчини та її вітчима?
11. Для чого, на вашу думку, автор дає доволі докладний опис *інтер'єру*?
12. Яка жахлива подія сталася в домі лікаря Ройлотта тієї ночі?
13. Яка доля могла спіткати Хелен, якби вона не зважилася звернутися по допомогу?
14. Що розповів Холмс про свої спостереження та умовиводи?
15. Яка дивна пригода сталася з Утсоном з оповідання *«Сніжка рудих»*?
16. Що героям твору вдалося дивним у всій цій пригоді?

17. Розкажіть, як Холмс досліджував місцевість поблизу контори позичкової каси та вивчав зовнішність помічника Уїлсона.
18. Як були затримані злочинці? Ким вони виявилися?
19. Із якою метою Джон Клей найнявся на роботу до Уїлсона?
20. Для кого і для чого була вигадана Спілка рудих? Як злочинці використали у своїх цілях фінансову скруту простакуватого лихваря?
21. Що, на вашу думку, повинно було насторожити Уїлсона в поведінці Джона Клея та його помічника?
22. Як Шерлок Холмс пояснив розгадку дивних подій, пов'язаних зі Спілкою рудих, і свої дії під час розслідування?

★ *Узагальнюємо і підсумовуємо*

23. Назвіть головних героїв **детективного циклу** Артура Конан Дойла.
24. Розкажіть, хто був прототипом його головного героя.
25. На прикладі оповідання «Спілка рудих» поясніть, у чому сутність **дедуктивного методу** Шерлока Холмса.
26. Схарактеризуйте образ Шерлока Холмса. Які риси його вдачі та які уподобання є, на вашу думку, дивними для детектива?
27. Порівняйте особливості розгортання подій і розв'язання загадок у творах **Едгара По** та **Конан Дойла**. Для кого з цих авторів характерним є неймовірний **збіг обставин**, а для кого — **дослідження фактів**, на основі яких будується гіпотеза?
28. Які екранізації творів про Шерлока Холмса ви знаєте? Які з них вам до вподоби? Відповідь аргументуйте.

★ *Застосовуємо поняття з торії літератури*

29. Доведіть, що оповідання Артура Конан Дойла «Спілка рудих» і «Пістрява стрічка» належать до **детективної літератури**.
30. Поясніть, що таке **цикл** літературних творів. Чи всі твори одного письменника можуть становити цикл?
31. Доведіть, що твори Артура Конан Дойла про Шерлока Холмса є **детективним циклом**.
32. Визначте образ **розповідача** в оповіданнях А. К. Дойла.
33. Згадайте, що таке **художня деталь**. Яку роль художня деталь відіграє в оповіданнях А. К. Дойла?

★ *Виконуємо творчі завдання*

34. Застосовуючи дедуктивний метод, проаналізуйте зовнішній вигляд і стан робочого місця вашого сусіда. Зробіть висновок про особливості його характеру.

СВІТОВА НОВЕЛА

О. Генрі

(1862 – 1910)

Справжнє ім'я чудового американського повелителя **О. Генрі** — Вільям Сідней Портер. Народився він у містечку Грінсборо (штат Північна Кароліна) на півдні Сполучених Штатів Америки, в сім'ї лікаря.

У 1865 році Громадянська війна у США закінчилася поразкою Півдня. Кінець війни збігся з великим горем у сім'ї Портерів — від туберкульозу померла мати маленького Біллі (пестливе від Вільям). Лікарська практика батька, який після смерті дружини з горя почав сильно пити,

занепадала. Він не витримував конкуренції з іншими лікарями, тому про продовження освіти хлопчика після школи не могло бути й мови. Тому вже у 16 років Білл Портер почав працювати в аптеці свого дядька спочатку учнем, а потім фармацевтом.

У 1882 році Білл Портер вирушає на південь — у штат Техас. Юпак, для здоров'я якого необхідний був сухий клімат, склав компанію лікареві, що їхав провідати своїх синів. Два роки він провів на рачо у синів лікаря як особливий гість. За цей час Білл освоїв ремесло ковбоя, доскопало вивчив іспанську мову, децю гірше німецьку та французьку, а також перечитав велику бібліотеку господарів, зокрема чимало творів англійської літератури.

Тоді ж він почав писати невеликі оповідання, але думки надіслати їх до якогось журналу в нього не випикало — до своїх спроб молодий автор ставився доволі скептично.

У 1884 році Білл Портер перебрався в Остін — столицю штату Техас, де він отримав роботу касира Остінського Національного банку.

Саме в цей час у нього зростає бажання займатися літературною працею. Білл Портер почав видання невеликої гумористичної газети, не полишаючи роботи у банку. Проте видання проіснувало рік і закрилося через збитковість.

У 1896 році в банку, де він раніше працював, виявили недостачу грошей. Звинувачений у розтраті, Портер залишив США і переховувався у Гондурасі, але тяжка хвороба дружини змусила через півроку повернутися. Судовий розгляд справи розтягнувся на цілий рік. У цей час померла Етолл, і Портер з головою поринає у роботу, розсилаючи в журнали та газети гуморески, нариси, вірші. Одне з оповідань взяли до друку, але автор не побачив його опублікованим – відбувся суд, і Портера засудили до п'ятирічного ув'язнення.

У в'язниці Білла рятує фах фармацевта – він став аптекарем у в'язничному шпиталі. Ця посада давала привілеї, яких не мали інші в'язні; злигодні та тяжка фізична праця обминули його. Але головним було те, що під час довгих нічних чергувань у шпиталі, що входили в обов'язки аптекаря, Портер мав можливість писати. Як не дивно, але саме у в'язниці він відчув себе справжнім письменником.

У 1901 році Вільям Сідней Портер був достроково звільнений. Донька, вітчим і мати дружини жили у Піттсбурзі, але він переїхав до Нью-Йорка, міста великих журналів та газет. Саме тут за вісім років життя, які йому залишилися, Вільям Сідней Портер написав більшість своїх творів, які підписував псевдонімом **О. Генрі**. Цікавою є історія цього псевдоніма: працюючи аптекарем, Портер постійно користувався пастильним фармацевтичним довідником Етьєна Оссіана Генрі. Письменник узяв прізвище фармацевта і першу літеру одного з його імен. Так виник псевдонім, що став відомим у усьому світі. Коли в О. Генрі запитували, як потрібно писати його прізвище – О. Генрі чи О'Генрі, він із притаманним йому почуттям гумору відповідав: «О! Генрі».

У 1904 році виходить друком перший і єдиний роман О. Генрі «Королі і капуста», а потім одна за одною – шість збірок повел, що припели авторові заслужену славу. Його повелі вирізняються захопливим сюжетом, стислістю, добрим гумором та несподіваною розв'язкою.

О. Генрі називають співцем маленької людини. У його повелях немає визначних подій, його персонажі не є видатними особистостями чи людьми, здатними на величні подвиги. Його герої – це звичайні люди у звичайних обставинах, з маленькими радощами та великим смутком. Вони добрі, часто безпорадні у жорстокому світі, але постійно памагаються хоч трішечки змінити своє буденне сіре життя та життя близьких, зробити його радіснішим.

ДАРИ ВОЛХВІВ

(скорочено)

Делла Янг ніяк не могла придумати, що ж подарувати своєму чоловікові Джімові на Різдво. Всі її плани розбивалися об одну непереможну обставину — у неї не було грошей (молоде подружжя було дуже бідне).

У подружжя Джеймс Ділінгем Янг було дві речі, якими вони дуже пишалися. Одна — це золотий годинник Джіма, що належав колись його батькові та дідові, друга — волосся Делли. Якби цариця Савська жила в будинку навпроти, Делла часом, помивши голову, сушила б своє волосся біля вікна, щоб затьмарити блиск оздоб і коштовностей її величності. Якби цар Соломон був швейцаром у будинку, де вони жили, і зберігав би всі свої скарби в підвалі, Джім, проходячи повз нього, завжди діставав би свій годинник, щоб побачити, як Соломон рве собі бороду від задротців.

Прекрасне волосся Делли розсипалось каштановими хвилями, сяючи, мов струмені водоспаду. Воно спадало нижче її колін і вкривало, наче плащем, майже всю її постать. Потім вона знову, первучи і поспішаючи, підбрала його. Завагавшись, постояла якусь мить нерухомо, і дві чи три сльози впали на потертий червоний килим.

Мерщій падіти старенький коричневий жакет і старенький коричневий капелюшок! Махнувши спідницею, Делла кинулася до дверей і вибігла з дому на вулицю, а в очах у неї ще поблискували діамантовими краплями сльози.

Вона зупинилась перед дверима з вивіскою: «М-м Софроні. Найрізноманітніші вироби з волосся». Делла вибігла на другий поверх і спинилася, переводячи дух, серце її швидко билось. Мадам Софроні була здоровенна білява жінка з сухими манерами.

— Чи не купите ви моє волосся? — спитала Делла.

— Я купую волосся, — відповіла мадам. — Зпіміть капелюшок, треба подивитися, що за товар.

Знову заструменів каштановий водоспад.

— Двадцять доларів, — сказала мадам, зважуючи в руці волосся.

— Давайте мерщій, — промовила Делла.

Дві години після цього пролетіли на рожевих крилах — вибачайте за багальну метафору. Делла бігала по крамницях, шукаючи подарунків Джімові.

Нарешті знайшла. Безперечно, ця річ була створена для Джіма, і тільки для нього. Нічого схожого не було в жодній іншій крамниці, вона вже все перевернула там догори дном. Це був платиновий лап-

цюзок для кишенькового годинника, простий і строгий, він привертав увагу коптливостю матеріалу, з якого був зроблений, а не мішурним блиском — саме такими мають бути всі гарні речі. Побачивши його, Делла відразу дійшла думки, що лапцюзок повинен належати Джімові. Він був такий, як Джім. Скрутність і гідність — ці якості були у них обох. За лапцюзок довелося заплатити двадцять один долар. З таким лапцюзком Джім у будь-якому товаристві зможе дістати свій годинник, глянути, котра година, бо хоч який чудовий був той годинник, а Джім іноді дивився на нього крадькома, бо висів він не на лапцюзку, а на старому шкіряному реміці. [...]

О сьомій годині кава була готова, а гаряча сковорода стояла на плиті, чекаючи, коли на ній смажитимуться котлети.

Джим ніколи не спізнався. Делла затиснула в руці платиновий лапцюзок і сперлася на краєчок стола біля вхідних дверей. Невдовзі вона почула його кроки випусу на сходах і на мить зблідла. Вона мала звичку звертатися до Бога з коротенькими молитвами з приводу всяких життєвих дрібниць і тепер швиденько зашепотіла:

— Господи, зроби, будь ласка, так, щоб я все ще сподобалася йому!

Двері відчинилися, Джім увійшов і причинив їх. Його худе обличчя було заклопотане. Бідолаха, в двадцять два роки він мав годувати сім'ю! Йому давно треба було купити нове пальто, і рукавичок у нього не було.

Джим увійшов і завмер, наче сетер, що збирається кипнутися на перепелицю. Його очі спинилися на Деллі, в них був вираз, якого вона не могла зрозуміти, і їй стало страшно. Це не були ні гнів, ні здивування, ні, докір, ні жах — жодне з тих почуттів, яких вона могла сподіватись. Він просто пильно дивився на неї, і на обличчі у нього був отой дивний вираз. Делла зіскочила з столу і кинулась до нього.

— Джім, милий, — вигукнула вона, — не дивись так на мене! Я обстриглась і продала волосся, бо я б не пережила, якби нічого не змогла подарувати тобі на Різдво. Воно знову виросте! Ти ж не гніваєшся, ні? Я повинна була це зробити. Волосся у мене росте дуже швидко. Поздоров мене з Різдвом, Джім, і будьмо щасливі. Ти ж навіть не знаєш, який гарний, чудовий подарунок я приготувала для тебе!

— Ти обстригла волосся? — пасилу спитав Джім так, наче він не міг усвідомити цього очевидного факту, хоч його мозок папружено працював.

— Обстригла і продала його, — відповіла Делла. — Але ж я тобі все одно подобаюсь? Я ж така сама, тільки з коротким волоссям!

Джим здивовано оглянув кінпату.

— То, виходить, твого волосся вже нема? — спитав він з якимсь безглуздим виразом.

— І не шукай його, не знайдеш, — відповіла Делла, — кажу ж тобі: я його продала — обстригла і продала. Сьогодні Святвечір, Джим. Будь зі мною ласкавий, це ж я зробила для тебе. Можливо, волосся на моїй голові і можна було б перелічити, — в її голосі раптом прозвучала глибока ніжність, — але ніхто й ніколи не зможе виміряти мою любов до тебе! Смажити котлети, Джим?

Джим витяг з кипелі свого пальта пакупочок і кинув його на стіл.

— Зрозумій мене правильно, Делл, — сказав він. — Ніяка стрижка, ніякі нові зачіски не примусять, щоб я розлюбив тебе, дівчинко. Але розгорни цей пакунок, і ти зрозумієш, чому я спершу розгубився.

Білі спиритні пальчики розірвали мотузку й папір. Пролунав крик захвату, а на зміну йому — ой леле! — прийшли, як то буває тільки у жінок, потоки сліз та зойки. Довелось негайно вдатися до всіх заспокоїливих засобів, які тільки були у господаря квартири.

Річ у тому, що на столі лежали гребінці, пабір гребінців — бічні й задні, — якими Делла давно лобувалася на одній з бродвейських вітрин. Чудові гребінці, справжні черепахові, прикрашені по краях дрібними коштовними каменями, і саме того відтінку, що пасував би до її волосся. Гребінці коштували дорого, вона знала це, і її серце давно вже пило від того, що не було ніякої надії купити їх. Тепер вони належали їй, але де ж ті коси, що їх прикрасили б ці довгождані гребінці.

А проте вона міцно притисла їх до грудей, підвела нарешті затуманені сльозами очі, всміхнулася і промовила:

— У мене дуже швидко росте волосся, Джим!

Делла підскочила, як опшарене котеня, і вигукнула:

— О Господи!

Джим ще не бачив свого чудового подарунка. Вона хутенько подала йому на долоні лапцюжок. Матовий коштовний метал, здавалося, засяяв відбитим світлом її гарячої і щирої радості.

— Ну, правда ж гарний, Джим? Я обнищорила все місто, поки знайшла його. Тепер ти можеш дивитись, котра година, хоч сто разів на день. Дай-но мені свій годинник. Я хочу побачити, який вигляд він матиме з лапцюжком.

Але Джим не послухався — він ліг на кушетку, заклав руки під голову і всміхнувся.

— Делл, — сказав, — давай сховаємо свої подарунки до іншого часу. Вони западто гарні, щоб так зразу ними користуватись. Я продав

годинник, щоб купити тобі гребінці. А тепер, гадаю, пора смажити котлети.

Волхви, ті, що припесли дари немовляті у яслах, були, як ви знаєте, мудрі люди, надзвичайно мудрі люди. Вони винайшли звичай робити різдвяні подарунки. Бо вони були мудрі, і дари їхні були мудрі, не виключено, що їх можна було навіть замінити, якщо траплялися два однакових подарунки. А я розповів вам нічим не примітну історію про двох дурненьких дітей, які жили у восьмидоларовій квартирі і зовсім пемудро пожертвували одне для одного пайдорожчими своїми скарбамми. Але до відома мудреців папих днів слід сказати, що з усіх, хто робив подарунки, ці двоє були паймудріші. З усіх, хто приносить і приймає дари, паймудріші тільки такі, як вони. Це всюди так. Вони і є волхви.

Переклад Ю. Іванова

ОСТАННІЙ ЛИСТОК

(скорочено)

В одному зі старих районів, де залишилися мальовничі будиночки XVIII століття та плуталися вузьенькі вулички, у дешевих квартирах оселилася безтурботна «колонія» художників. Серед них були й дві дівчини — Сью та Джонсі. Вони приїхали сюди у травні з різних штатів і винайняли квартиру разом. А вже в листопаді Джонсі захворіла на запалення легенів. Незважаючи на тривале лікування, стан дівчини не поліпшувалося.

Одного ранку заклопотаний лікар порухом кошлатої сивої брови запросив Сью в коридор.

— У неї один шанс з десяти. І цей шанс полягає в тому, щоб вона хотіла жити. Та ваша малепька подруга вже вирішила, що ніколи не одужає. Які в неї паміри на майбутнє?

— Вона... вона хотіла намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку, — сказала Сью.

— Намалювати? Дурщиці! Чи нема у неї чогось такого, про що справді варто було б думати — наприклад, якогось хлопця?

— Хлопця? Хіба хлопець вартий... ні, нічого такого немає.

— Ну, тоді це просто занепад сил, — підсумував лікар. — Я зроблю все, що тільки може паука, зпарядям якої я є. Але коли пацієнт починає рахувати карети у своїй похоронній процесії, я скидаю з цілопокої сили ліків п'ятдесят процентів. Якщо вам удасться, щоб вона хоч раз спитала, який буде цієї зими повий фасон рукавів у пальтах, я зможу поручитися, що в неї буде один шанс не з десяти, а з п'яти.

Коли лікар пішов, Сью вибігла в майстерню й плакала в серветку, аж доки та геть не розмокла. Потім узяла креслярську дошку і, пасивуючи веселий мотивчик, незалежно ввійшла до кімнати.

Джонсі, майже непомітна під ковдрою, лежала, повернувшись обличчям до вікна. Сью подумала, що Джонсі заснула.

Вона прилаштувала дошку й взялася за ілюстрацію до журнального оповідання. Молоді художники мусять мостити свій шлях у Мистецтво, малюючи ілюстрації до журнальних оповідань, які молоді автори пишуть для того, щоб вимостити собі шлях у Літературу.

Малюючи героя оповідання, Сью почула тихий шепіт, що повторився кілька разів. Вона швидко підійшла до ліжка.

Очі у Джонсі були широко розплющені. Дівчина дивилась у вікно й лічила — лічила в зворотньому порядку:

— «Дванадцять», — мовила вона і трохи згодом: — «одинадцять», — потім: — «десять» і «дев'ять», — а тоді, майже одночасно: — «вісім» і «сім».

Сью стривожено подивилась у вікно. Що там лічити? Адже перед очима лише похмуре подвір'я та глуха стіна цегляного будинку. До половини тієї стіни видряпався старезний пліт, підгнилий біля коріння. Холодний подих осені струсив з нього листя, й було видно, як майже голі галузки рослини чіпляються за потріскані цеглини.

— Що там таке, серденько? — спитала Сью.

— Шість, — ледь чутно мовила Джонсі. — Тепер вони падають швидше. Три дні тому їх було майже сто. Аж голова боліла рахувати. А сьогодні вже легко. Ще один упав. Тепер лишилося тільки п'ять.

— П'ять чого, серденько? Скажи своїй Сюді.

— Листків. На плітці. Коли впаде останній, я помру. Я знаю це вже три дні. Хіба лікар нічого тобі не сказав?

— Таких дурниць я ще ніколи не чула, — пирхнула Сью, чудово вдаючи зневагу. — Яке відношення має листя старого плітця до твого одужання? Не будь дурньою. Бо ж іще сьогодні вранці лікар мені казав, що твої шанси одужати, та й то скоро... стривай, як же він сказав?.. Він сказав, що в тебе десять шансів проти одного! А це майже стільки, як у кожного з нас. Спробуй-но тепер з'їсти бульйону і дай своїй Сюді докінчити малюнок, щоб можна було продати його редакції і купити своїй хворій дівчинці портвейну, а собі, ненажері, свинячих котлет.

— Не треба більше купувати вина, — мовила Джонсі, не відриваючи погляду від вікна. — Он іще один полетів. А бульйону я не хочу.

Залипилося усього чотири листочки. Я хочу, поки не стемпіло, побачити, як одірветься останній. Тоді помру і я.

— Джонсі, люба, — сказала Сью, схилившись над ліжком, — ти можеш пообіцяти мені, що заплочиш очі й не дивитимешся у вікно, поки я закінчу роботу? Я повинна здати ці малюнки завтра. Мені потрібне світло, інакше я опустила б штору.

— А чи не могла б ти малювати в другій кімнаті? — холодно спитала Джонсі.

— Краще я побуду біля тебе, — відповіла Сью. — До того ж я не хочу, щоб ти весь час дивилася на ті дурні листки.

— Тоді скажи мені, коли закінчиш, — заплющуючи очі, попросила Джонсі, бліда й непорупна, мов повалепа статуя, — бо я хочу побачити, як упаде останній листок. Я стомилася чекати. Стомилася думати. Мені хочеться розслабитись, пі за що не триматися й полетіти — дедалі нижче й нижче — як один з отих виспажених листків.

— Спробуй заснути, — порадила Сью. — Мені треба покликати сюди Бермана, щоб намалювати з нього відлюдька-золотопукача. Я вийду на хвилинку. А ти лежи й не рухайся, поки я не повернуся.

Старий Берман був художником і жив на першому поверсі під пими. Йому вже перевалило за шістдесят, і борода в нього, як у «Мойсея» Мікеланджело, кільцями спускалася з його голови сатира на тіло карлика. В мистецтві Берман був педдагогом. Сорок років тримав він у руках пензель, але й на крок не наблизився до своєї Музи, щоб хоч торкнутися краю її мантії. Він весь час збирався створити шедевр, але навіть не почав над ним роботи. Уже кілька років, як він не малював нічого, крім якоїсь мазанини — вивісок та реклам. На шматок хліба він заробляв, позуючи тим молодим художникам з колонії, які не могли платити натурникові-професіоналу. Він западто багато пив і ще не облипив балачок про свій майбутній шедевр. Що ж до всього іншого, то це був буркітливий дідок, який педпадно згущався з усякої делікатності, в кому б вона не виявлялась, і дивився на себе як на сторожового пса, спеціально поставленого захищати двох молодих художниць у студії пагорі.

Сью застала Бермана, від якого дуже тхнуло дринном, у його тьмяно освітленій комірчині внизу. В кутку стояв мольберт з підрамником, на якому було натягнуто чисте полотно, що вже двадцять п'ять років чекало перших штрихів шедевра. Сью розповіла старому про химери Джонсі й про свої побоювання відносно того, як би її подруга, легенька й тендітна, немов листок, не відлетіла від них, коли зв'язок із світом у неї ще послабшає.

Старий Берман з червоними очима, які помітно сльозилися, галасливо виявив свою зневагу, зпущаючись із ідіотських вигадок.

— Що, — кричав він з жакливим пімецьким акцентом, — хіба ще є такі дурні, щоб умирати через листя? Вперше чую. Як це ви дозволяєте їй забивати голову такими дурницями? Ах, бідолашна міс Джонсі!..

Наступного ранку, прокинувшись після короткого сну, Сью побачила, що Джонсі не зводить сумних, широко розплющених очей з опущеної зеленої штори.

— Підніми її, я хочу подивитися, — пошепки наказала Джонсі. Сью стомлено послухалася.

Неймовірна річ! Цілу ніч періцив дощ і шаленів рвучкий вітер, а на цегляній стіні ще виднів листок плюща. Один-єдиний. Темно-зелений біля стебла, але з жовтизною тління й розкладу по зубчастих краях, він хоробро тримався на галузці за двадцять футів від землі.

— Останній, — мовила Джонсі. — Я думала, він неодмінно упаде вночі. Я чула, який був вітер. Сьогодні він упаде, тоді й я помру.

— Та Бог з тобою! — сказала Сью, схилиючись змученим обличчям над подушкою. — Подумай хоч би про мене, якщо не хочеш думати про себе. Що буде зі мною?

Джонсі не відповіла. Душі, яка лаптується вирушити в далеку таємничу подорож, усе на світі стає чуже. Невідчепна думка про смерть опановувала Джонсі дедалі дужче в міру того, як одна за одною слабшали пачочки, що зв'язували її з подругою і всім земним.

День повільно минув, але навіть у присмерку вони бачили на тлі цегляної стіни, що самотній листок плюща тримається на своїй піжці. А потім, коли настала ніч, знову зірвався північний вітер, зпов у вікна періцив дощ, тарабанячи по низьких голландських карпизах.

Коли розвидніло, Джонсі безжально звеліла підняти штору.

Листок плюща був ще на своєму місці. Джонсі лежала й довго дивилася на нього. А потім озвалася до Сью, яка на газовій плитці розігрівала для неї курячий бульйон.

— Я була поганим дівчиськом, — сказала Джонсі. — Щось примусило цей останній листок залишитись там, де він є, щоб показати, яка я була противна. Це гріх — хотіти вмерти. Тепер ти можеш дати мені трохи бульйону й молока з портвейном... — Через годину вона сказала: — Сюді, я сподіваюсь намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку.

Удень прийшов лікар, і Сью, проводжаючи його, знайшла привід вийти в коридор.

— Шанси рівні, — сказав лікар, потискуючи худеньку тремтячу руку Сью. — Гарний догляд — і ви вирасте. А тепер я навідаюся ще до одного хворого. Його прізвище Берман, здається, він художник. Теж пневмонія. Він старий, помічний, а хвороба в тяжкій формі. Надії ніякої, але його заберуть до лікарні, там йому буде зручніше.

Наступного дня лікар сказав Сью:

— Небезпека минула. Ви перемогли. Тепер харчування й догляд — і більше нічого не треба.

А надвечір того ж дня Сью підійшла до ліжка, де лежала Джонсі, умиротворено плетучи дуже сипій і зовсім непотрібний шарф, і одією рукою — разом з подушками та плетивом — обняла подругу.

— Мені треба щось тобі розповісти, біле мишенятко, — сказала вона. — Сьогодні в лікарні від запалення легень помер Берман. Він хворів тільки два дні. Позавчора вранці двірник знайшов старого в його кімнаті безпорадного від страждань. Його черевики й одяг геть промокли й були холодні, як лід. Ніхто не міг збагнути, куди він ходив такої жакливої почі. Потім знайшли ліхтар, який ще горів, драбину, перетягнуту в інше місце, кілька розкиданих пензлів і палітру, на якій було змішано зелену та жовту фарби. А тепер подивись у вікно, люба, на останній листок плюща. Тебе не дивувало, що він ні разу не затрептів і не колихнувся від вітру? Ах, сонечко, це і є шедевр Бермана, він намалював його тієї почі, коли впав останній листок.

Переклад Миколи Дмитренка

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. НОВЕЛА

Новела (від італійського *novella* — новина) — *невеликий епічний твір з активним розвитком подій та несподіваним фіналом.*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

★ Готуємося до роботи з текстом твору

1. Ким за фахом був О. Генрі?
2. На прикладі долі О. Генрі доведіть, що людина завжди може досягти успіху.
3. Поясніть походження псевдоніма американського письменника.

★ Працюємо над змістом творів

4. Чим найбільше пишался юне подружжя Джеймс Діллінгем Янг з новели «*Дари волхвів*»?
5. Чому для молодих людей так важливо було привітати одне одного на Святвечір?
6. Чим їм довелося пожертвувати заради кохання?

7. Уявіть, що Делла обстригла своє чудове волосся і купила ланцюжок, а її коханий Джеймс приніс їй всього лиш вітальну листівку.
8. Згадайте **«Рідяну пісню в прозі» Чарльза Дікенса**. Порівняйте образи Делли і Джеймса та Скруджа. Хто з них отримує більше радості від життя: бідні закохані чи самотній багатий скнара?
9. Чому автор називає подружжя Джеймс Ділінгем Янг **«наймудрішими з усіх мудреців»?**
10. Перкажіть зміст новели **«Останній листок»**.
11. Чому лікар уважав, що шанси Джонсі на одужання дуже малі?
12. Що свідчило про те, що дівчина у боротьбі з пневмонією здалася?
13. Чому старий плющ став для дівчини **символом** поразу **«слабшого зв'язку зі світом»?**
14. Що примусило дівчину почати боротися за своє життя? Поміркуйте чому.
15. Хто разом із Сью та лікарем урятував Джонсі від біди? Якою ціною дісталася дівчині одужання?
16. Берман кричав: **«Хіба є ще такі дурні, щоб умерати через листя?»** А через що помер старий невдаха?
17. Чому Сью назвала листочок старого плюща на стіні **«шедевром Бермана»?**
18. Поміркуйте, чому Берман листок на стіні намалював одразу, а свій шедевр за 25 років навіть не розпочав.
19. Чи справді Берман прожив нікчемне життя? Відповідь обґрунтуйте.

★ Уважно читаймо і підсумовуємо

20. Схарактеризуйте образи героїв новел О. Генрі.
21. Як у творах О. Генрі розкривається тема самопожертви?

★ Пов'язуємо новий матеріал з вивченим раніше

22. Згадайте оповідання **Реза Бредбері «Усмішка»**.
23. Проведіть паралель між ним і новелою «Останній листок». Доведіть, що мистецтво таки здатне рятувати.
24. У яких ще вивчених вами творах розкрито тему самопожертви?

★ Застосовуємо теоретичні поняття

25. Поясніть, чому О. Генрі називають **письменником-новелістом**.
26. Доведіть, що вивчені вами твори О. Генрі належать до жанру **новели**.
27. На прикладі однієї з новел поясніть, у чому полягає несподіваність її фіналу?

★ Виконуємо творче завдання

28. У робочому зошиті намалюйте останній листок з новели О. Генрі. Як ви вважаєте, він допоможе хворому одужати, тому що: а) вразить його своєю красою; б) розсмішить і поліпшить настрій; в) налякає хворобу?

Герберт Джорж Уеллс (1866 – 1946)

30 жовтня 1938 року американське радіо транслювало радіовиставу за романом **Герберта Уеллса** «Війна світів», у якому описувався падає марсіан на Землю. Ймовірно, що не всі прочитали програму передач на той день, а хтось увімкнув радіо вже після того, як оголосили назву передачі – не відомо, що відіграло фатальну роль у наступних подіях. Але близько мільйона людей сприйняли радіовиставу за репортаж з місця подій. У країні спалахнула паніка – люди почали го-

туватися до евакуації, дороги і телефонні лінії кілька годин були перевантажені. Так талант видатного англійського **письменника-фантаста** Герберта Уеллса ввів в оману цілу країну.

Герберт Уеллс народився неподалік від Лондона. Сім'я виживала на дрібні приробітки батька: він був непоганим крикетистом¹, і тому міг давати платні уроки крикету чи брати участь у матчах. Незважаючи на нестатки, Герберт ріс надзвичайно енергійним та допитливим. Уже у 5 років мама навчила його читати та писати.

У 8 років хлопчик надовго опинився в ліжку через зламапу погу. У цей період він захопився читанням книг і з'ясував, що світ надзвичайно великий, цікавий та різноманітний. Це відкриття визначило його подальше життя. Сам Уеллс в «Автобіографії» пізніше згадував: «Якби я не зламав тоді погу, я, можливо, не писав би зараз цю автобіографію, а давно помер би змордованим та вигнаним із роботи прикажчиком».

Після закінчення у 1880 році школи Герберт починає працювати учнем у мануфактурних магазинах, касиром, помічником провізора в аптеці. Проте хлопець відчуває, що все це не для нього. Його татко до знань, але він не знає, якою професією заробляти на життя. Тут йому теж допоміг випадок: коли в 1871 році в Англії вийшов закон про обов'язкову освіту, з'ясувалося, що вчителів катастрофічно не вистачає. І Уеллс три місяці пропрацював учителем-практикантом. Цього часу вистачило, щоб він зрозумів – йому подобається вчити інших, а іншим подобається, коли він їх вчить.

¹ Крикет – гра двох команд із м'ячем і битками, що нагадує американський бейсбол.

У 1881 році Уеллс отримує право викладати у школі і три роки працює вчителем. Більшість учнів Уеллса гарно навчалися і чудово складали випускні іспити. У той час за кожного учня, який успішно здавав екзамени з хімії, фізики та біології, школа отримувала грошову випагороду, тому на талановитого вчителя звернули увагу в міністерстві освіти. А в 1884 році несподівано запропонували стати студентом-стипендіатом у коледжі при Лондонському університеті.

Під час навчання в 1886 році майбутній письменник на громадських засадах став засновником та редактором журналу коледжу під назвою «Журнал наукових шкіл», в якому почав безкоштовно публікувати свої перші твори. Цього ж року Герберт отримав і перший гонорар за опубліковане оповідання у «справжньому» журналі. Відтак він почав активно публікуватися, проте не залишав і викладацької роботи, до якої мав великий хист.

Молодий автор пише оповідання та парси, що приносять йому перший успіх. Проте оповідання Герберта не зовсім звичайні. Дуже часто за їх основу взято той чи інший науковий факт, який Уеллс, переосмислюючи з погляду фантастики, робить приводом для сміху. Так, герой повілі «Правда про Пайкрафта», бажаючи схуднути, дістав індійський порошок «для втрати ваги», випив його і злетів під стелю: схуднути — це одне, а втратити вагу — зовсім інше.

Проте справжній успіх і всесвітню славу Гербертові Уеллсу принесли його науково-фантастичні романи «Машина часу», «Невидимець» та «Війна світів». Науково-фантастичні твори письменника містять застереження, звернені як до сучасників, так і до людей майбутнього: розум може творити зло всупереч романтичним уявленням про гуманність прогресу.

«Чарівна крамниця» — одне з найцікавіших оповідань раннього періоду творчості письменника. Це не наукова фантастика, це твір, написаний у жанрі, який в англійських країнах називають «fantasy» — «фантазія». «Чарівна крамниця» — звичайна назва іграшкових магазинів в Англії, але в оповіданні вона стає «справді» чарівною, а її хазяїн — «справжнім» чарівником. Уеллс показує, наскільки діти відкритіші за дорослих для нового та незвичного, наскільки в них розвиненіше відчуття прекрасного. Сам Герберт Уеллс пропіс через все життя дитячу безпосередність: його не раз заставляли в дитячій, коли він із захопленням грався олов'яними солдатиками своїх дітей. Письменник був чудовим батьком, тому не дивно, що прототипом героя оповідання став його син Джордж Філіп (George Philip), якого в сім'ї спочатку називали за першими літерами імен Джі Пі, а потім просто Джим.

ЧАРІВНА КРАМНИЦЯ

(скорочено)

Одного дня маленький хлопчик Джип затягнув свого батька до іграшкової крамниці, яка торгувала незвичайними речами, схожими на реквізит фокусника. Продавець виглядав дивно, але повівся приязно і підкреслив, що їхня крамниця не просто «Чарівна крамниця», а «Справжня чарівна крамниця». Саме це було вказано і на листівці з переліком товарів.

— Справжня, — сказав продавець, вказуючи пальцем на це слово, і додав: — У пас без обману, сер.

У мене промайнула думка, що його жарти небезпідставні.

Потім він звернувся до Джипа з ласкавою посмішкою:

— А ти, знаєш, непоганий хлопчик...

Я здивувався, не розуміючи, як він міг здогадатися. В інтересах дисципліни ми тримали це в секреті навіть вдома. Джип вислухав похвалу мовчки і продовжував дивитися на продавця.

— Тому що тільки хороші хлопчики можуть зайти в ці двері.

І параз, як на підтвердження, почувся грюкіт у двері і писклявий дитячий голос:

— І-і! Я хочу зайти туди, тату! Тату! Я хочу зайти! І-і-і!

І благання вимученого татуса:

— Але ж зачинено, Едуарде, не можна!

— Зовсім не зачинено! — сказав я.

— Ні, сер, у пас завжди зачинено для таких дітей, — сказав продавець. І при цих словах ми побачили хлопчика: личко, хворобливо-блде від великої кількості з'їдених ласощів, скривлене від вічних скиглень, обличчя безсердечного маленького егоїста, що дряпав зачароване скло.

— Не допоможе, сер, — сказав продавець, помітивши, що я пішов до дверей, бажаючи допомогти.

Незабаром збалуваного хлопчика забрали від дверей.

— Як це у вас робиться? — запитав я, перевівши дух.

— Магія! — відповів продавець, недбало махнувши рукою. І-ах! — з-під його пальців вилетіли різнокольорові вогники і згасли в напівтемряві магазину.

— Ти говорив там, на вулиці, — сказав продавець, звертаючись до Джипа, — що хотів би мати папу коробку «Купи і дивуй друзів!»

— Так, — признався Джип після героїчної внутрішньої боротьби.

— Вопа у тебе в кишені.

І, перехилившись через прилавок (тіло у нього виявилось дуже довгим), цей незвичайний суб'єкт витяг у Джипа з кишені коробку.

— Папір! — сказав він і дістав аркуш з порожнього капелюха.

— Мотузок! — І в роті у нього опинився клубок, від якого він відмотав безконечно довгий мотузок, перев'язав ним коробку, а клубок, як мені здалося, проковтнув. Потім об піс однієї ляльки запалив свічку, сунув у вогонь палець (котрий параз перетворився у паличку червоного сургучу) і запечатав пакунок.

— Вам ще сподобалося «Зникаюче яйце», — сказав він, витягуючи це яйце з внутрішньої кишені мого пальта, і загорнув його в папір разом з «Малям, яке плаче зовсім як живе». Я передавав кожен готовий пакунок Джипу, а той міцно пригортав його до грудей.

Джип говорив дуже мало, але погляд його був красномовнішим за слова, красномовними були і його руки, які охоплювали подарунки. Його душею заволоділо хвилювання. Дійсно, це була справжня магія.

Але тут я здригнувся, відчувши, що в мене під капелюхом ворухнуться щось м'яке і трепетне. Я схопився за капелюх, і голуб із зім'ятими крильцями пурхнув звідти, побіг по прилавку і заховався у картонній коробці позаду тигра з пап'є-маше.

— Ай, ай, ай! — сказав продавець, спритно відбираючи у мене капелюх. — Скажіть, на милість, ця пташка звилася собі тут гніздечко!..

І він почав трясти мого капелюха і витряс звідти два чи три яйця, мармурову кульку, годинник, з півдесятка скляних кульок, зім'ятий папір, потім ще папір, ще і ще, весь час говорячи про те, що багато хто зовсім даремно чистить свої капелюхи тільки зверху і забуває почистити їх зсередини, — усе це, звичайно, дуже виховано, але не без особистих п'ятаків.

— Назбирається ціла купа сміття, сер... Звичайно, не у вас одного... Чи не у кожного покупця... Чого тільки люди неносять із собою!

Купа зім'ятого паперу росла й росла на прилавку все вище й вище і зовсім замулила його від пас. Тільки голос його звучав, як і раніше:

— Ніхто із вас не знає, що ховається іноді за пристойною зовнішністю людини, сер. Усі ми тільки одна видимість...

Ілюстрація К. Челушкіна

Його голос завмер, точнісінько, як у вапих сусідів завмер би грамофон, якби ви відлили у нього влучно кипутим каменем, — таке ж раптове мовчання. Шелест паперу припинився, стало тихо.

— Вам більше не потрібен мій капелюх? — запитав я. Відповіді не було. Я подивився на Джипа, Джип подивився на мене, й у чарівних дзеркалах відобразились наші змінені обличчя — тасмичі, серйозні, тихі.

— Я думаю, пам пора! — сказав я. — Будьте ласкаві, скажіть, скільки ми вишні... Слухайте, — сказав я, підвищуючи голос, — я хочу розрахуватися... І, будь ласка, мій капелюх.

З-за купи паперу начебто почулося сопіння.

— Він сміється з нас! — сказав я. — Агу, Джипе, глянемо за прилавок.

Ми обійшли тигра, який похитував головою. І що? За прилавком нікого не було. Долі валявся мій капелюх, а поряд з ним у глибокій задумі, скоцюрбившись, сидів білий кролик — самий звичайнісінький, дурнуватоенький з виду кролик, якраз такий, котрі бувають тільки у фокусників. Я нахилився за капелюхом, кролик відскочив убік.

— Тату! — шепнув Джип випувато.

— Що?

— Мені тут подобається, тату.

«І мені також сподобалося б, — подумав я, — якби цей прилавок не витягнувся раптом, закриваючи пам вихід». Я не сказав про це Джипу.

— Кицю! — промовив він і простягнув руку до кролика. — Кицю, покажи Джипу фокус.

Кролик шмигнув у двері, яких рапше я чомусь не помічав, і в ту ж хвилину звідти знову показався чоловік.

— Чи не бажаєте оглянути нашу виставку? — спокійнісінько запитав він. Джип потягнув мене за палець. Я подивився на прилавок, потім на продавця, і погляди наші знову зустрілися. Я вже почипав думати, що чари тут занадто вже справжні.

— На жаль, у нас обмаль часу, — почав я.

Але ми вже опинилися в іншій кімнаті, де була виставка.

— Усі товари у нас однієї якості, — сказав продавець, потираючи гнучкі руки, — найвищої. Справжня магія, без обману, іншої не тримаємо! З гарантією...

Ілюстрація К. Челушкіна

Джипу подобалося багато чого. Він запитав, довірливо звертаючись до продавця:

— А ця шабля теж чарівна?

— Чарівна іграшкова шабля — не геться, не ламається і не ріже пальці. У кого така шабля, той вийде цілим і неупшкодженим із двобою з будь-яким ворогом, молодшим вісімнадцяти років. Від двох з половиною шилінгів до семи з половиною залежно від розмірів... Ці картопні обладунки для юних рицарів також незамінні у подорожах. Чарівний шит, чоботи-скоророходи, шапка-невидимка.

— Ой, тату! — скрикнув Джип.

Я хотів знати їх ціну, але продавець не звернув на мене уваги. Тепер він повністю заволодів Джипом. Він відірвав його від мого пальця, заглибився в опис своїх проклятих товарів, і зупинити його було вже неможливо. Я з хвилюванням і ревнивими поглядами побачив, що Джип ухопився за його палець, точнісінько як хапався за мій.

Продавець показав Джипу чарівні потяги, котрі починали рухатися без пари і пружини, тільки-но ви відкривали семафор, а також дорогоцінні коробки з олов'яними солдатиками, які оживали, як тільки ви піднімали кришку і промовляли... Як передати цей звук, я не знаю, але Джип — у нього тонкий слух його матері — зразу ж його повторив.

— Браво! — сказав продавець.

Безцеремонно покидавши олов'яних солдатиків у коробку, він передав її Джипові.

— Ви берете цю коробку? — запитав він мене.

— Ми б взяли цю коробку, — сказав я, — якщо ви тільки продасте нам її зі знижкою. Інакше треба бути мільйонером...

— Ну що ви! Із задоволенням.

Продавець помахав коробкою у повітрі — і параз вопа виявилася перев'язаною мотузком і загорнутою в сірий папір, а на ньому з'явилася повна адреса та ім'я Джипа.

Помітивши моє здивування, продавець розсміявся.

— У нас справжні чари, — сказав він. — Підробок не тримаємо.

— Як на мене, то вони вже аж западто справжні, — відгукнувся я.

Ілюстрація К. Челушкіна

Після цього він почав показувати Джипові різні фокуси. Він пояснював, як зроблені іграшки, і вивертав їх навиворіт, і мій любий малюк, страшенно серйозний, хитав головою з виглядом знавця. [...]

Вони про щось перешіптувалися, дивлячись на мене. Джип став на стільчик, а продавець тримав у руках щось на зразок великого барабана.

— Тату, зіграємо в піжмурки? — крикнув Джип. — Ти жмуришся!

І не встиг я втрутитися, як продавець накрив його великим барабаном.

— Підніміть барабан! — закричав я. — Зараз же! Ви злякасте дитину! Підніміть!

Чоловік послухався мене і простягнув мені цей великий циліндр, щоб я краще впевнився, що він порожній. Але на стільчику теж нікого не було! Мій хлопчик зник!..

Вам, напевне, знайоме почуття, котре охоплює вас, як чиясь хижа рука боляче здавлює вам серце! Ви зразу напружуєтесь, ви не поспішаєте, але й не хапаетесь, страх і гнів щезають. Так було зі мною.

Я підійшов до продавця й ударом ноги перекинув стілець.

— Облиште свої жарти, — сказав я. — Де мій хлопчик?

— Ви ж самі бачите, — сказав він, показуючи мені порожній барабан, — у пас ніякого обману...

Я простягнув руку, щоб схопити його, але він спритно вивернувся. Я знову кипувся до нього, але йому вдалося і на цей раз відхилитися. Він відчинив якісь двері.

— Стій! — крикнув я.

Він побіг, сміючись, я кипувся за ним і параз вилетів... у пільму.

— Фу ти! Я вас і не помітив, сер!

Я був на Ріджепт-стріт і наптовхнувся на якогось солідного робітника. А недалеко від мене, трохи приголомшений, стояв Джип. Я вбачився, і Джип з ясною посмішкою підбіг до мене, начебто тільки-по на секунду загубив мене з виду. У руках у нього було чотири пакунки. Він одразу ж ухопив мене за палець.

Спочатку я не знав, що подумати. Я обернувся, щоб побачити двірі чарівної крампиці, але їх піде не було. Ні крампиці, ні дверей — ні-

Ілюстрація К. Челушкіна

чого! Самий звичайнісінький простіпок між магазином і вікном з курчатами. Я зробив єдине, що було можливим у такому становищі: став на край тротуару і помахав парасолькою, гукаючи кеб.

Джип не промовив ні слова. Деякий час ми мовчали.

— Тату, — сказав парепті Джип, — це була гарна крамниця!

Тут я вперше задумався, як він сприйняв цю пригоду. Він був цілим і неушкодженим. Це головне. Він не був палякапим, не був засмученим. Він просто був страшенно задоволений тим, як провів день, і до того ж у нього в руках — чотири пакупки.

— Гм! — сказав я. — Маленьким дітям не можна кожного дня віддувати такі крамниці!

Він сприйняв ці слова спокійно, і на хвилину я навіть пожалкував, що я його батько, а не мати, і не можу зараз же при всіх його розцілювати. «Кінець кішцем, — подумав я, — не так уже все це страшно».

Але повністю я в цьому впевнився тільки тоді, коли ми розпакували наші пакупки. У трьох пакупках були коробки із звичайними, але такими чудовими олов'яними солдатиками, що Джип зовсім забув про тих «справжніх чарівних солдатів», яких бачив у крамниці. У четвертому пакупку було кошеня, малецьке, біле, жваве кошеня, дуже веселе, з чудовим апетитом.

Це було шість місяців тому. І тепер я починаю думати, що ніякого лиха не трапилося. У кошеняті виявилось не більше чарів, ніж у всіх інших кошенят. Солдати виявилися такими стійкими, що ними був би задоволений кожний полковник. Що ж до Джипа...

Батьки, мабуть, погодяться, що з ним я мав бути особливо обережним. Але недавно я все ж відважився на серйозний крок. Я запитав:

— А що, Джипе, якби раптом твої солдати ожили і пішли б крокувати?

— Мої солдати живі, — сказав Джип. — Мені потрібно тільки промовити одне словечко, коли я відкриваю коробку.

— І вони марширують?

— Аякоже! Інакше за що їх і любити!

Я не виказав свого здивування і спробував кілька разів, тільки-но він візьметься за своїх солдатів, раптово зайти в кімнату. Але ніякої чарівної поведінки за ними не помітив. Так що важко сказати, чи правий Джип.

І ще одне питання — про гроші. У мене звичка завжди оплачувати рахунки. Я пройшов вздовж і впоперек всю Ріджент-стріт, але не знайшов тієї крамниці. Та я гадаю, що в цій справі моя честь не пост-

раждала, бо якщо цим людям — хто б вони не були — відома адреса Джипа, вони можуть будь-коли з'явитися до мене і отримати гроші.

Переклад Сергія Іваненка

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

★ *Готуємося до роботи з твором*

1. Розкажіть про творчість Герберта Уеллса.
1. Чому Герберта Уеллса називають *письменником-фантастом*?
2. У яких вивчених вами творах є фантастика?

★ *Працюємо на змістом твору*

3. Що було дивного у зовнішності та поведінці продавця?
4. Чи всі діти могли потрапити до незвичайного магазину? Чому?
5. Як змінюється ставлення батька до продавця та його дій?
6. Які почуття заважали батькові насолоджуватися видовищем фокусів?
7. Як ці почуття дорослого контрастували з почуттями дитини?
8. Які спогади залишила чарівна крамниця у хлопчика?
9. Чому солдатяки Джипа демонстрували свої чарівні властивості лише маленькому господареві?

★ *Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше*

10. Згадайте казку Ганса Крістіана Андерсена «Непокітний олов'яний солдатик». Порівняйте образи хлопчиків із казки Г. К. Андерсена та фантастичної новели Г. Уеллса. Хто з дітей здатний побачити магію у звичайних іграшках?
11. Порівняйте чарівну крамницю Герберта Уеллса і кролячу нору з повісті-казки *Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див»*.
12. Поміркуйте, чому в Країну Див разом із Алісою не потрапив її татусь? Якби батько Аліси теж впав у кролячу нору, то які поради він давав би їй?

★ *Узагальнюємо і підсумовуємо*

13. Як можна пояснити вислів: «Кожен бачить навколо себе лише те, що хоче бачити»? Як цей вислів пов'язаний із героєм оповідання?
14. Поясніть, чому дитині для створення особливого казкового світу потрібна лише фантазія.

★ *Застосовуємо поняття з творчі літератури*

15. Згадайте, які твори належать до *фантастичної літератури*.
16. Чому події, зображені в новелі Герберта Уеллса, називають *фантастичними*?
17. Що, на вашу думку, *символізує* чарівна крамниця?

★ *Виконуємо творчі завдання*

18. Згадайте свої улюблені іграшки. Якими здатностями ви наділяли їх під час ігор?
19. Поміркуйте, якби ви не хотіли фантазувати, чи потрібні були б вам іграшки?

Рюноске Акутагава (1892 – 1927)

Відомий японський письменник *Рюноске Акутагава* походив з небагатої родини. Через важку хворобу матері і її ранню смерть хлопчика виховував бездітний дядько, який став для Рюноске батьком.

Дядько обіймав високу посаду і був представником японської інтелігенції. Він зумів виховати в Рюноске повагу до національної культури і любов до літератури. Завдяки йому хлопець познайомився з найкращими творами світових класиків. Зокрема, велике враження

на нього справили вже відомі вам автори Микола Гоголь і Антон Чехов.

Після закінчення школи Рюноске здобув філологічну освіту в Токійському імператорському університеті на відділенні англійської літератури. Він зумів поєднувати навчання з творчістю. Дипломований юнак деякий час викладає англійську мову у військово-морському коледжі, працює в редакції газети і публікує свої твори.

Успіх до молодого письменника прийшов рано. В своїх новелах Акутагава звертається до проблеми духовної порожнечі, егоїзму, відсутності моральних цінностей. Підґрунтям для такого катастрофічного світогляду автора стала тогочасна дійсність Японії. Країна Сонця у кінці XIX століття відчула великий вплив західної цивілізації. На жаль, японський уряд цікавили не культурні здобутки європейців, а їхні військові досягнення. Японія активно озброювалася за взірцем могутніх країн, прагнучи колоніальних завоювань чужих територій, взяла участь у Першій світовій війні. Збільшення військових витрат призвело до погіршення економічної ситуації в країні.

Акутагава страждав від депресії, багато хворів і намагався через свою творчість зануритися у світ давнини, сховатися від дійсності. Його творам притаманний підтекст, глибокий філософський зміст. У світовій літературі Рюноске Акутагаву визнано неперевершеним майстром новели, а його іменем назвали одну із престижних щорічних літературних премій, якою нагороджують молодих письменників.

Японські солдати початку
XX століття

ПАВУТИНКА

Одного разу Б'удда¹ бродив на самоті берегом райського ставка.

Ставок був устелений пеймовірно білими лотосами, їхні золоті се-рецевини розливали довкола незбагненно солодкий аромат.

Тоді в раю був рапок.

Будда зупинився в задумі і раптом побачив у вікні води, що миго-тіла серед широких листків лотоса, все, що колося глибоко вниз, на дні Лотосового ставу. Райський став доходив до самих глибин пекла.

Крізь його кристалеві води Голкова гора і Ріка Сандзу прогляда-лися так чітко і ясно, наче у вічко біоскопа.

Там, у безодні пекла, киша кишіло грішниками. Сталося так, що погляд Будди впав на грішника на ім'я Капдата.

Цей Капдата був страшним розбійником. Він вчинив багато злочинів: убивав, грабував, підпалював, але все ж на його рахунок знай-плася одна добра справа.

Одного разу він йшов крізь гущавину лісу і раптом побачив: біжить біля самої стежки крихіт-ний павучок. Капдата вже було підняв ногу, щоб розчавити його, але тут сказав сам до себе: «Ні, він хоч і маленький, та, як не крути, жива істота. Шкода на даремне його убивати».

І пошкодував павучка.

Споглядаючи картину пекла, Будда згадав, що розбійник Капдата подарував одного разу життя павучку, і захотів урятувати грішника із безодні пекла на честь лише цієї однієї доброї справи. Тут, щасливим випадком, на очі Будді потрапив райський павучок. Він підвісив пре-красну срібну нитку до зеленого, наче нефрит, листка лотосу.

Будда обережно взяв до рук топешку павутинку і опустив її кі-пець у воду поміж білосніжними лотосами. Павутинка стала спускати-ся прямо вниз, доки не досягла пайвіддаленіших глибин пекла.

Там, на дні пекла, Капдата разом з іншими грішниками терпів лю-ті муки в Озері крові, то вибираючись на поверхню, то занурюючись у безодню.

¹ Будда – основоположник релігії буддизму; духовний учитель, здатний вивести душі із кола страждань (душі, обтяжені скоєними в минулому вчинками, тонуть в океані сансари).

Усюди, де не поглянь, була глибока темрява. Лише зрідка щось ледве світилось у мороці. Це тьмяно поблискували голки на страшній Голковій горі. Не існує слів, щоб описати весь відчай жахливого видовища. Навколо було тихо, паче в могилі. Лише іпколи чулися глухі зітханя грішників.

Злочинні душі, кипуті після численних мук у пайглибші кутки пекла, не знаходили сил стогпати чи плакати.

Ось чому навіть великий розбійник Кандата, захлипаючись кров'ю в Озері крові, лише безмовно корчився, паче вмираюча жаба.

Та раптом Кандата підняв голову і почав вдивлятися у темряву, що нависла над Озером крові. Із цієї пустельної імлі, з далекого-далекого неба, прямо до нього, поліскуючи тонким промінцем, плавно спускалася срібна павутипка, паче побоюючись, щоб її не помітили інші грішники.

Кандата від радості заплескав у долоні. Потрібно тільки вчепитися за цю павутигу і дряпатися нею все вище й вище. Тоді вже напевне втечеш із пекла.

А якщо пощастить, то, чого доброго, ще й у рай потрапиш. І не гнатимуть тебе більше на вершину Голкової гори, не кинуть знову в Озеро крові.

Підбадьорений цією надією, Кандата міцно вхопився за павутинку обома руками й почав що було сили дертися догори.

Ясна річ, що для досвідченого злодія це була звична справа.

Але від пекла до райської оселі десятки тисяч рі¹. Як він не силкувався, йому нелегко було дістатися гірських вершин. Ліз, ліз Кандата вгору і, врешті, навіть його, такого силача, здолала втома. Не зміг він без жодного перепочинку досягти самого неба.

Довелося дозволити собі перепочити. І зупинився він на півдорозі, висить на павутинці, відпочиває, аж раптом поглянув додола, в глибоку безодню.

Недаремно так завзято дряпався Кандата вгору по цій тонкій павутинці. Озеро крові, де він щойно терпів люті муки, сховалось у всепоглинаючій темряві. А вершина страшної Голкової гори, що певиразно виблискувала у мороці пекельної безодні, уже в нього під ногами.

¹ Рі – японська міра довжини. 1 рі дорівнює майже чотирьом кілометрам.

Якщо він продовжуватиме так спритно дертися, що ж, мабуть, йому справді вдасться втекти із пекла.

Міцно чіпляючись за павутинку, Капдата вперше за багато років знову здобув людський голос і з реготом крикнув:

– Врятований! Врятований!

Але враз помітив, що й інші грішники без ліку обліпили павутинку і, як шерпа мурах, повзуть за ним все вище і вище.

Від цього видовища Капдата з переляку і здивування якийсь час тільки і міг що закочувати очима, по-дурному широко роззявивши рота.

Ця топесенька павутинка і його одного ледве витримувала, хіба вопа зможе витримати стільки людей!

Якщо павутинка трісне, тоді і він сам, – подумати лише, він сам! – він, що заліз так високо, полетить догори дригом у пекло. Прощавай падіє на порятунок!

А поки він говорив це собі, грішники цілими роями повзли із темних падр Озера крові. Сотні, тисячі грішників, розтягнувшись у довгий ланцюжок, поспіхом лізли вгору по мерехтливій, паче тонкий промінь, павутинці. Треба якомога швидше щось зробити, інакше павутинка неодмінно порветься, і він полетить у безодню.

І Капдата заволав у весь голос:

– Агов ви, грішники! Це моя павутинка! Хто дозволив вам дряпатися по ній? А ну, пегайно злізайте. Злізайте додолу!

І що ж трапилося тієї ж миті!

Павутинка, досі ціла й неупшкоджена, із тріском луспула, якраз там, де за неї чіплявся Капдата.

Не встиг він і видихнути, як, крутячись паче дзига, зі свистом розтипаючи вітер, полетів догори ногами все нижче і нижче в найглибшу і найнепрогляднішу темряву.

І тільки малепький клаптик павутинки продовжував висіти, поблискуючи, як вузький промінь, у пекельному небі без зірок і місяця.

Стоячи на березі Лотосового ставу, Будда бачив усе, що трапилося, від початку до кінця. І коли Капдата, як кипутий камінь, занурився на

саме дно Озера крові, Будда із засмученим обличчям продовжив свою прогулянку.

Серце Кандати не знало співчуття, він думав лише про те, як би самому врятуватись із пекла, і за це був заслужено покараний: знову був кинутий у глибини пекла. Яким гапепшим і жалюгідним було це видовище в очах Будди!

Але лотоси в райському Лотосовому ставку залипалися байдужими. Чашечки їх білосніжних квітів тихо гойдалися біля ніг Будди.

І при кожному його крокові золоті серцевини лотосів розливали навколо незбагнено солодкий аромат.

У раю час наближався до півдня.

Переклад Катерини Яковенко

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

★ Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть, що вам відомо про *Рюноске Акутаґаву*.
2. Яку національну літературу представляє цей письменник?

★ Працюємо над змістом твору

3. Де відбуваються події новели Рюноске Акутаґави «*Павутинка*»?
4. Що свідчить про намагання Будди дати шанс навіть найбільшим грішникам?
5. Як скористався Кандата наданим йому шансом?
6. Що свідчить про егоїзм Кандати?
7. Чому саме павутинка повинна була врятувати душу грішника?

★ Узагальнюємо і підсумовуємо

8. Схарактеризуйте образ Кандати.
9. Які риси вдачі завадили йому вибратися з Озера крові?
10. У чому філософський зміст новели?
11. Сформулюйте повчальну думку твору Рюноске Акутаґави.

★ Застосовуємо поняття з теорії літератури

12. Згадайте особливості жанру *новели*. Доведіть, що твір Акутаґави «*Павутинка*» є новелою.
13. Знайдіть у тексті приклади *антитези* і поясніть їх зміст.
14. Які *фантастичні* події відбуваються у творі?

★ Виконуємо творчі завдання

15. Усно придумайте власний фінал до новели «*Павутинка*».

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА Я І СВІТ

Айзек Азімов
(1920 – 1992)

Айзек Азімов — відомий американський *письменник-фантаст*, який зумів поєднати літературну, наукову та науково-популярну діяльність. За своє життя він написав 467 книг, які мали великий успіх у читачів. Ім'я та обличчя Азімова були настільки відомими американцям, що йому першому з письменників запропонували зніматися в рекламі. Його іменем названо один з найвідоміших американських журналів наукової фантастики «Asimov's

Science Fiction and Fantasy».

Айзек (Ісаак) Азімов народився 2 січня 1920 року в містечку Петровичі в Білорусі. У 1923 році родина емігрувала до Сполучених Штатів Америки, а в 1926 оселилась у Брукліні (район Нью-Йорка), де Айзек Азімов прожив до кінця життя. Його батько став власником великої кондитерської крамниці, і хлопець із дитинства допомагав йому в сімейному бізнесі. Він вставав о шостій ранку, розповив газети і йшов до школи, а після уроків біг додому і підміняв батька за прилавком. Азімов згадував про своє дитинство: «Я працював по десять годин на тиждень. Навіть коли обставини змушували мене відлучитися на кілька хвилин, мене починало мучити питання: Господи, як там воно, у крамниці?» Ця звичка постійно працювати супроводжувала його впродовж життя.

У школі Айзек Азімов виявляє схильність до точних наук і вражає надзвичайними успіхами в навчанні. Він перескакує через клас і в 15 років закінчує школу з відзнакою. У хлопця була чудова пам'ять —

він рідко забував те, що хоча б один раз прочитав. А читати любив усе підряд і у величезній кількості.

У 1929 році до рук Айзека потрапив один із випусків журналу наукової фантастики «Science Wonder Stories». Батько заборонив сипові читати це видання, тому що вважав читання фантастичних творів персерйозним заняттям. Однак Айзек переконав батька — якщо в назві журналу є слово «паука» (science), то його зміст має бути серйозним та повчальним. Хлопець настільки захопився фантастикою, що через три роки сам почав писати науково-фантастичні оповідання.

Закінчивши школу, Азімов вступає до Колумбійського університету (м. Нью-Йорк). Проте його захоплення фантастикою не минає, і під час навчання в університеті він починає активну літературну діяльність.

Перше опубліковане оповідання молодого письменника — «Ті, що висадилися на Весті». Воно з'явилося в березневому числі журналу «Amazing stories» («Дивовижні історії») за 1939 рік. Цей перший спеціалізований науково-фантастичний журнал заснував ще у 1926 році Х'юго Герпбек, автор самого терміна «наукова фантастика» (science fiction). З 1939 року на честь Герпбека в США присуджують премії «Х'юго» за найкращий науково-фантастичний твір року. Айзек Азімов отримав за своє життя п'ять «Х'юго», цих своєрідних «Оскарів» наукової фантастики.

До 1941 року Азімов публікує перші оповідання із серії про роботів, що пізніше ввійшли до збірника «Я, Робот». Ці твори припесли йому популярність і літературне ім'я, хоча автору не було ще й 22 років!

У 1946 році Азімов почав читати лекції з хімії в Колумбійському та Гарвардському університетах, а у 1948 здобув докторський ступінь, а згодом став професором. Однак і падали його основною діяльністю залишається художня творчість: він пише пеймовірно багато і все робить сам. У нього немає ні агентів, ні секретарів, він особисто відповідає на телефонні дзвінки і веде листування. Літературна робота, особливо науково-популярна, приносить письменникові все більше грошей. Він міг собі дозволити багато, але ні яхт, ні розкішних віл письменник не мав — вони були йому не потрібні.

Айзек Азімов був типовим кабінетним ученим — не любив усього, що може порушити душевний спокій і напружений робочий ритм. Він боявся висоти, тому не подорожував літаками — всі численні міжнародні пагороди вручали письменникові в його квартирі у Нью-Йорку.

На початку 1970-х років Айзека Азімова визнали одним із найкращих фантастів та найкращим популяризатором науки у світі. Він досяг величезної слави і успіху. Проте в одному інтерв'ю, коли його запитали, що він робитиме, дізнавшись, що жити йому залишилося всього п'ять місяців, Азімов відповів: «Я буду друкувати швидше».

Оповідання «Фак» порушує питання морального вибору, який є, як вважав Азімов, у кожної істоти. Людина, яка впевнена у своїй правоті, повинна наполягати на своєму до кінця — тільки так вона виконає свій обов'язок і залишиться сама собою.

ФАХ

(уривки)

Джордж Плейтен не міг приховати суму в голосі:

— Завтра перше травня. Олімпіада!

Джордж перевернувся на живіт і через спилку ліжка пильно глянув на товариша по кімнаті. Невже він не відчуває те саме? Невже думка про Олімпіаду не викликає у нього п'яких емоцій?

Джордж мав худорляве обличчя, його риси ще більше загострилися майже за півтора року, проведених в Інтернаті. І сам він був худорлявий, та в його синіх очах горів колишній невгамовний вогонь, а розпачливістю, з якою він уп'явся в ковдру, Джордж нагадував зацькованого звіра.

Товариш по кімнаті на мить залишив книгу. Його звали Хейлі Омейні, він був нігерієць. Здавалося, його темно-брунатна шкіра й масивні риси обличчя створені для того, щоб виражати тільки спокій; згадка про Олімпіаду його не схвилювала.

— Я знаю, Джордже, — озвався він.

Джордж подумав, чи не стає він сам таким через десять років життя отут, і з обуренням відкинув цю думку.

— Здається, ти забув, що означає травень!

— Я добре пам'ятаю, що означає цей місяць, — відповів Хейлі. — Нічого не означає! То ти забув, а не я. Травень нічого не означає для тебе, Джорджа Плейтена... І для мене, Хейлі Омейні, — неголосно додав він.

— Тепер на Землю по нових спеціалістів літаються космічні кораблі. До червня тисячі й тисячі їх із мільйонами чоловіків та жінок відлетять до інших світів — і все це нічого не важить? — запитав Джордж.

— Нічогосінько. Що ти від мене хочеш?

Беззвучно ворухачи губами, Омейні почав водити пальцем по рядках книжки: певно, йому трапилося важке місце.

— Яка користь від того читання?

Джордж рішуче наблизився до Омейні, презирливо хмикнув і зі словами «зпову електроніка» вибив книжку з рук пігерійця.

Омейні пеквапливо підвівся і підняв книгу. Без будь-якого роздратування він розгладив сторінку.

— Вважай, що я задовольняю свою цікавість, — сказав Хейлі. — Щось зрозумію сьогодні, а завтра, може, зрозумію трохи більше. Неабияка, та перемога.

— Перемога. Яка там перемога? Невже це все, що тобі потрібно від життя? До шістдесяти п'яти років набути чверть тих знань, що має дипломований інженер-електрошник.

— А може, й до тридцяти п'яти.

— І кому ж ти будеш потрібен? Хто тебе візьме? Куди ти підеш?

— Нікому. Ніхто. Нікуди. Я залишуся тут і читатиму інші книжки.

— І цього тобі досить? Говори! Ти затаг мене на зап'яття. Ти примусив мене читати і заучувати. Навіщо? Це мене аж ніяк не влаштовує.

— А що гарного у тому, що ти відмовляєшся від задоволення?

— Я вирішив покіпчити з цим фарсом. Я зроблю те, що збирався зробити з самого початку, ще до того, як ти приспав мене. Я примушу Іх... примушу... Примушу виправити несправедливість. Тут змова. Я доберуся до того Аптонеллі й змушу його зізнатися, що він... він...

Омейні похитав головою.

— Кожний, хто потрапляє сюди, твердить, що сталася помилка. Я думав — той період у тебе минув.

— Не називай це періодом, — розлютився Джордж, — у моєму випадку справді припустилися помилки. Я ж казав тобі...

У тому, що коїлося з Джорджем, був вицеп травень, місяць Олімпіади. Це він роз'ятрив колишню лють, і Джордж нічого не міг з собою вдіяти. Та й не хотів — адже йому загрозувала небезпека все забути.

— Я збирався стати програмістом обчислювальних машин, і я справді можу ним бути, хоч би що вони там казали, посилаючись на дослідження. — Джордж ударив кулаком по матрацу.

— В аналізах помилок не буває.

— Виходить, бувають. Ти ж не сумніваєшся в моїх здібностях?

— Здібності тут ні до чого. Хіба тобі про це не казали?

Омейні неспіхом підвівся і почав акуратно розбирати постіль.

— Джордже, ти невиправний. Мучиш себе, бо не хочеш визнавати очевидних фактів. Джордже, ти перебуваєш в закладі, що називається

Інтернатом, але я ніколи ще не чув, щоб ти вимовляв його назву повністю. Тож зроби це зараз. Ну ж бо, Джордж, зроби! А потім лягай у ліжку й проспиєш.

Джордж скреготнув зубами і вицирився.

— Ні! — прохрипів він.

— Тоді це зроблю я, — сказав Омейні й, карбуючи кожен склад, вимовив назву. Джорджеві стало соромно й гірко. Він відвернувся.

У вісімнадцять років Джордж Плейтен твердо знав, що стане програмістом, він навіть дістав підручники з програмування, щоб з'ясувати, чи зможе оволодіти цією професією. Але знання вже давно не здобуваються крихтами, сидінням за підручниками, їх просто записують у мозок зі спеціальних навчальних плівок. День запису називається днем Освіти (вміння читати записують у дитинстві в день Читання). Потім частину спеціалістів замовляють уряди інших планет, колонізованих землянами. Мрія кожного молодого землянина — зробити кар'єру і потрапити на планету класу А. Про це мріяв і Джордж у свій день Освіти, стоячи перед лікарем Зекері Антонеллі, який мав би визначити, для чого підходить його мозок, і записати необхідні знання.

Лікар Антонеллі розгорнув грубеньку теку.

— Тут пишеться, що ви хочете стати програмістом.

— Так, лікарю.

— Чому ви хочете стати програмістом?

— Сер, це відповідальний фак. Програмісти виконують важку і складну роботу. Мені вона подобається, і я думаю, що впораюся з нею.

Лікар Антонеллі відслав папери і роздратовано глянув на Джорджа.

— Звідкіля ви знаєте, що вона вам до вподоби? Мабуть, сподівається, що вас одразу заберуть на якусь з планет класу А.

«Він намагається залякати мене, — захвилювався Джордж. — Папуй над собою і кажи правду!»

— Звісно, програміст має більше шансів, — сказав Джордж. — Та якби мене заляпили на Землі, робота не стала б подобатись мені менше, я знаю.

— Нехай так, але звідки ви знаєте?

Запитання поставлено таким тоном, паче на п'яого годі було відповісти розумно, і Джордж змусив себе не посміхнутись. Адже він знав відповідь.

— Я читав про програмування, — сказав він.

— Що? — На обличчі лікаря з'явився щирий подив, і Джорджеві стало дуже приємно.

— Я читав про програмування, сер, — повторив він. — Я придбав книжку і простудював її.

- Книгу для дипломованих програмістів?
- Так, сер.
- Але ж ви не могли розуміти, що там написано.
- Спочатку. Та я дістав книжку з математики, електроніки й розі-

брався в них, паскільки міг. Я, звичайно, знаю не так уже й багато, проте все-таки досить, аби зрозуміти, що мені подобається цей фах і що я можу бути програмістом.

Лікар відтяг двома пальцями шкіряну бляшку під підборіддям.

— А павіщо воно тобі, сипку?

— Хотілося перевірити, чи справді цей фах цікавий.

— Але ж ви знаєте, що це не має ніякої ваги. Хоч би як подобався фах, ви не здобудете його, якщо фізіологія мозку показує, що ви здібні для іншої діяльності. Ви це знаєте?

— Мені казали, — обережно відповів Джордж.

— Повірте, що то правда.

Поринувши у невеселі роздуми, лікар Антонеллі перекладав з місця на місце щойно вивчені плівки. Потім сказав:

— Займімося апалізамаи. Бо так нам нічого не вирішити.

До скронь Джорджеві приліпили дротики. Джорджеві руки похололи і зволожили, серце спалено ступоїло. Ні в якому разі не треба було казати лікареві, що він потай читав книжки.

Він подумав, що в усьому винна його клята пиха. Закортіло показати, який він кмітливий і заповзятий, а патомість продемонстрував своє марновірство та неосвіченість, паструпчивши лікаря проти себе. (Він міг присягнути, що Антонеллі знепавидів його, вбачаючи у ньому спритного кар'єриста).

Тепер Джордж довів себе до такого стану, що вже не мав сумнівів: апалізатор покаже чистісіньку нісенітницю.

Він не помітив, коли з нього зняли дротики. Раптом усвідомив, що перед ним лікар, який задумливо дивиться на нього. Все скінчилося: дротиків не було. Відчайдушним зусиллям волі Джордж опанував себе. Він остаточно розпроцався з мрією стати програмістом, її знищили за якихось десять хвилин.

— Мабуть, що нічого не вийде? — похмуро запитав Джордж.

— Що — не вийде?

— Я не буду програмістом?

Лікар потер носа і сказав:

— Заберіть свій одяг і йдіть до кімнати 15-С. Там на вас чекатимуть папери і мій висновок.

— Хіба я вже здобув освіту? — вразився Джордж. — Мені здавалося, що це тільки...

Лікар Аптонеллі подивився вбік, на письмовий стіл.

— Вам усе пояснять. Робіть, як я сказав.

Джордж безпорадно силкувався вгадати, про що ж йому скажуть. Що він має право тільки на фах дипломованого чорпороба? Його хочуть підготувати до цієї новини, призвичаїти до фаху.

Він раптом цілком повірив у правдивість своєї здогадки, і йому довелося напружити всі сили, щоб не закричати.

Джордж дістався до дверей з номером 15-С. Його завели в пусту кімнату і залишили. На якусь мить він піднісся духом. Якби ця кімната була для чорпоробів, тут, звичайно, вже сиділи б десятки юнаків.

Біля невисокої, заввишки по пояс, переділки ковзнули розсунті двері, й до кімнати зайшов літній сивоголовий чоловік. Він посміхнувся, показавши рівні, мабуть, штучні, зуби. Проте у нього було молоде гладеньке обличчя й гучний голос.

— Добрий вечір, Джордже! — привітався він. — Бачу, цього разу до нас у сектор потрапив тільки один.

— Тільки один? — безпорадно запитав Джордж.

— Таких, як ти, на Землі тисячі. Ти не самотній.

Джордж почав дратуватися.

— Я нічого не розумію, сер, — сказав він. — Яка в мене класифікація? Що тут коїться?

— Спокійно, синку. З тобою все гаразд. Таке могло б статися з кожним. — Він простягнув руку, і Джордж машинально взявся за неї. Тепла долоня міцно потисла Джорджеву долоню. — Сідай, синку. Мене звуть Сем Елленфорд.

Джордж нетерпляче кивнув.

— Я хочу знати, в чім річ, сер?

— Природно. По-перше, Джордже, ти не можеш бути програмістом. Думаю, ти сам уже збагнув.

— Так, — з гіркотою в голосі погодився Джордж. — Але ким же я тоді буду?

— Таке важко пояснити, Джордже. — Елленфорд помовчав, а потім вимовив: — Ніким.

— Що?!

— Ніким!

— З моїм мозком щось не так?

— У ньому є якісь зміни. Гадаю, з погляду фахової кваліфікації, ти можеш вважати, що в ньому є порушення.

— Але чому?

Елленфорд знизав плечима.

— Ти, звісно, знаєш, яким чином діє земля Програма Освіти: практично всяка людина спроможна засвоїти будь-які знання, але кожен окремий мозок краще підходить до одних видів знань, ніж до інших. Ми намагаємося, по змозі, поєднувати структуру мозку з відповідними знаннями даного фаху, виходячи з потреби на спеціальність.

Джордж кивнув:

— Так, я знаю.

— Проте інколи, Джордже, нам трапляється юнак, у якого інтелект не підходить для накладання будь-яких знань.

— Ви хочете сказати, що я не годен здобути освіти?

— Саме це я маю на увазі.

— Казпа-що. Я ж тямлю. Я можу зрозуміти...

Він безпорадно озирнувся, наче шукаючи якоїсь пагоди довести, що мозок його працює справно.

— Будь ласка, глянь на речі тверезо, — поважно сказав Елленфорд. — Ти розумний. Поза всяким сумнівом. Твій інтелект навіть вищий за середній. На жаль, це не має відношення до накладання знань на мозок. І взагалі, сюди завжди потрапляють розумні люди.

— Але я ніколи не чув, щоб хтось не мав фаху, — заперечив він.

— Таких небагато, — визнав Елленфорд. — І ми охороняємо їх.

— Охороняєте? — Джордж відчув, як у збентеженій дупі зростає страх.

— Тобою опікується планета, Джордже. З тієї миті, як ти зайшов у ці двері, ми почали виконувати свої обов'язки. — І він усміхнувся.

То був аж надто лагідний усміх. Джорджеві він здався усміхом власника, усміхом дорослого до безпорадної дитини.

— Виходить, я потраплю до тюрми? — спитав він.

— Борись Боже. Ти житимеш з такими, як ти.

Так Джордж потрапив до інтернату. Його батьків повідомили, що він виконує спеціальне завдання, щоб не було розголосу. В інтернаті були навчальні приміщення, багато книжок. Але Джордж ніяк не міг примиритися з тим, що він потрапив сюди, і підозрював таємну змову проти себе, активну участь у якій взяв лікар Антонеллі. Особливо прикро йому стало, коли сусід по кімнаті Хейлі Омейні нагадав йому повну назву інтернату: «Інтернат для

недоумків». Джордж зрозумів, що якщо зараз, цього травня він нічого не зробить, то залишиться в інтернаті для недоумків до кінця життя.

І Джордж утік з інтернату й дістався Сан-Франциско саме на початок Олімпіади. Оглядаючи олімпійські стенди, він натрапив на стенд з металургії та зауважив прізвище свого давнього шкільного друга Арманда Тревеліяна, який мріяв стати металургом і потрапити на Новію, планету класу А. І саме Новія була замовником цього змагання за фахом металурга.

Зала була дуже велика і мала класичну форму витягнутого овалу. Глядачі розташувалися на двох галереях, що тяглися поперек стінами всієї зали, а учасники змагань — унизу, посеред довгого й вузького заглиблення. Механізми були вже встановлені, а на табло, які висіли над кожним робочим місцем, поки що світилися тільки прізвища та номери учасників змагань. Самі ж вони були на сцені.

Джордж вивчив програму, знайдепу в спеціальному заглибленні бильця свого крісла, і надивав прізвище Тревеліяна. Той значився під номером дванадцять, та, на жаль, його місце було в іншому кінці зали.

Джордж міг роздивитися постать учасника під номером дванадцять, який, тримаючи руки в кишенях, стояв спиною до свого апарата й роздивлявся глядачів з таким виглядом, наче перераховував їх. Та Джордж не міг розгледіти його обличчя.

А все ж то був Трев.

Джордж опустився на своє місце. Йому було цікаво, як покаже себе Трев. Почуття відповідальності спонукало вірити в Тревеліянів успіх, проте щось мучило його, породжувало обурення і протест. Як же так: він, Джордж, людина без професії, сидить тут звичайним глядачем, а там Тревеліян, дипломований металург по кольорових металах, учасник змагань.

— Шаповні повіапські замовники, леді і джентльмени! — пролунав чіткий голос диктора. — Зараз почнуться Олімпійські змагання металургів по кольорових металах. У змаганнях беруть участь...

Дуже ретельно диктор зачитав програму. Прізвища, назви міст, звідки прибули учасники, рік здобуття освіти. Глядачі зустрічали кожне ім'я радісними вигуками, а коли серед учасників називали жителів Сан-Франциско, здіймався пеймовірний гамір.

Дійшла черга до Тревеліяна, і Джордж несподівано для себе скажепо заволав, замотивав руками. Та ще більше його здивувало, що сивий чоловік, який сидів поруч із ним, поведився так само. Джордж не міг приховати свого подиву, а сусіда пахилився до нього і напружив голос, щоб перекричати шум:

— Тут немає нікого з мого рідного міста. Я вболіватиму за ваше. То ваш знайомий?

Джордж відсахнувся.

— Ні.

— Я помітив, що ви все дивитесь у тому напрямі. Не хочете скористатись моїм біноклем?

— Ні, дякую. («Чому цей старий дурень пхає носа не в свої справи?»)

Диктор дійшов до найголовнішого, і публіка завмерла.

— Кожен учасник змагання отримає по бруську сплаву з кольорових металів певного складу. Від учасників вимагається виконати кількісний аналіз одержаного сплаву і сповістити всі результати аналізу з точністю до чотирьох десятих відсотка. Для проведення аналізу всі учасники користуватимуться мікроспектрографами Бімена, модель Х-2, які зараз не працюють.

Серед публіки з'явився схвальний гомін.

— Потрібно, щоб кожен учасник визначив, що сталося з його апаратом, і усував дефект. Для цього є інструменти і запасні частини. Серед них може й не знайтись потрібної деталі, тоді її слід замовити. Час на її доставку буде врахований з загального часу, витраченого на виконання завдання. Всі учасники готові?

Тиша.

— Можете починати.

Джордж стежив за подіями похадливо, як і всі. Його погляд перебігав від одного учасника до другого. Він бачив, як один з них, вправно орудуючи якимось маленьким інструментом, зняв кришку зі свого мікроспектрографа; як інший вп'явся очима в екран апарата; як третій спокійно вкладав свій брусок у затискувач праворуч і як четвертий регулював верньєр, причім так обережно, що здалося, ніби він застиг у повній нерухомості.

Тревіліян, як і решта учасників, був увесь у роботі. Джордж не мав змоги визначити, як ідуть його справи.

На табло учасника номер «сімнадцять» висвітилося:

«Промінь не сфокусовано».

Публіка песамовито зааплодувала.

Учасник під номером «сімнадцять» міг бути правий, але міг, звичайно, й помилитися. Якщо він припустився помилки, то повинен виправити свій діагноз і, отже, згаяти час. Та може статися, що він не виправить діагноз і йому не вдасться завершити аналізу. Або, ще гірше, доведе аналіз до кінця, однак результат його виявиться зовсім неправильний.

Спалахнули й інші табло. Джордж не зводив очей з табло під помером «двадцять». Нарешті воно теж засвітилося:

«Держак децентровано. Потрібен повий спуск затискувача».

До нього підбіг працівник з новою деталлю. Якщо Тревіліан помилився, це означатиме марну затримку, а час, витрачений на очікування деталі, не буде враховано з загального. Джордж затамував подих.

На табло помер «сімнадцять» почали з'являтися результати аналізу: алюміній — 41,2649; магній — 22,1914, мідь — 10,1001.

То тут, то там вихоплювалися цифри на інших табло. Глядачі скажеші. На «сімнадцятому» спалахнула червона рамка, що означало кінець роботи. Учасник підвівся з місця. «Четвертий» відстав всього на дві секунди. Один за одним до них приєдналися інші.

Тревіліан іще працював, досі не інформуючи про другорядні складові частини свого сплаву. Коли майже всі учасники вже стояли, він теж підвівся.

Однак це ще був не кінець. Офіційне рішення, як і годиться, затримувалося. Витрачений час відігравав неабияку роль, та не менш важливою була точність аналізу. І не всі завдання були однаково важкими. Необхідно зважити багато факторів.

— Переможець змагає виконав завдання за чотири хвилини двадцять секунд, поставив правильний діагноз і отримав правильний результат з точністю до семи десятитисячних відсотка — це учасник під помером... «сімнадцять», Генрі Егтон Шмідт з...

Все потопуло у скаженому галасі. За ним ішов восьмий номер, потім четвертий, чий добрий показник часу був зіпсований п'ятьма сотими відсотка у визначенні кількісного складу ніобію. Диктор навіть не згадав про «двадцятото». То був його крах.

Джордж подерся через патовп до дверей, з яких мали вийти учасники змагає, і знайшов тут уже багачько людей. Це були родичі, які плакали (від щастя чи горя — залежно від обставин), вони прийшли, щоб зустріти учасників змагає, репортери, які прагнули взяти інтерв'ю у переможця, земляки, які полюють за автографами та рекламою, і просто цікаві.

Коли вийшов Тревіліан, тут уже майже нікого не залишилося. В його суворо стиснених губах була сигарета. Опустивши очі, він повернувся, щоб піти. Джордж смикнувся вперед.

— Треве!

Здивований Тревіліан швидко обернувся. Він пильпо подивився на Джорджа, потім простяг йому руку.

— Джордж Плейтен, якого дідька... — Радісний вираз, що з'явився на його обличчі, майже одразу зник. Його рука впала раніше, ніж Джордж устиг її потиснути. — Ти був там? — різким рухом голови Тревіліян вказав на залу.

— Був.

— Мені не дуже пощастило, правда ж?

Він кинув цигарку на землю і розчавив педопалок погою, дивлячись у бік вулиці, де повільно ходили люди і формувалися нові черги охочих потрапити на наступну за розкладом Олімпіаду.

— Ну й що? — з притиском промовив Тревіліян. — Я програв тільки вдруге. Після того як сьогодні повелися зі мною, Новія може забиратися до біса. Є планети, які просто вчепилися б у мене... Та, слухай-но, я не бачив тебе з дня Освіти. Де ти пропадав? Твої батьки казали, що ти поїхав на спеціальне завдання, але нічого не пояснювали. Ти ж ні разу мені не писав. А міг би.

— Так, я повинен був написати, — непевно мовив Джордж. — У всякому разі, я прийшов сказати, що мені прикро, що все так педоладно вийшло.

— Не жалій, — відказав Тревіліян. — Я ж казав тобі, що Новія може забиратися до біса... До того ж я мав знати це раніше, бо давно вже блукали чутки, що будуть користуватися апаратом Бімена. Всі гроші було вкладено в апарати Бімена. В отих клятих стрічках, які дали мені освіту, був передбачений спектрограф Хепслера, а хто тепер користується Хепслером?

— А хіба ти не можеш подати скаргу в...

— Не будь дурнем. Мені скажуть, що мій мозок призначений для Хепслера. Піди посперечайся. Все йшло не так. Якби це був мікроспектрограф Хепслера, я б знав, що й до чого. Як я міг змагатися з пим?

Він говорив це не для Джорджа. Він взагалі ні до кого не звертався. Джордж зрозумів, що його просто пробрало і Трев відводив душу.

— Якщо ти знав про спектрограф Бімена, хіба ти не міг озпайомитися з ним? — запитав Джордж.

— Я ж кажу тобі, що його не було в моїх стрічках.

— Ти міг почитати... книжку.

Тревіліян раптом так проіналівно глянув на нього, що останнє слово завмерло на Джорджевих устах.

— Ти що, смієшся? — сказав Тревіліян. — Тобі це здається кумедним? Невже ти гадаєш, що я можу прочитати яку-небудь книжку і запам'ятати достатньо, щоб зрівнятися з кимсь, хто справді знає.

— Я вважав...

— А ти спробуй. Спробуй... До речі, який ти здобув фах? — несподівано запитав Тревіліяп. В голосі його забрипіла очевидна ворожість.

— Розумієш...

— Ну що ж, розповідай. Якщо ти вже корчип із себе такого розумника, давай подивимося, ким ти став. Я бачу, ти все ще на Землі, значить, ти не програміст і твоє спеціальне завдання не таке вже й важливе.

— Послухай, Треве, — мовив Джордж, — я запізнаюся на побачення. — Він позадкував, силкуючись посміхнутися.

— Ні, ти не підеш. — Тревіліяп, скаженіючи, кинувся до Джорджа і вчепився в його піджак. — Дай відповідь на моє запитання. Для чого з'являтися сюди й тикати мене посом в мою поразку, якщо сам не в змозі витерпіти те саме, що й я? Ти чуєш мене?

Він шалено тряс Джорджа, і коли вони, не припиняючи боротьби й мало не падаючи, рухалися через залу, у вухах Джорджа пролунав голос долі у вигляді оклику полісмена:

— Досить. Досить. Припиніть!

У Джорджа, який утік з інтернату і не мав жодного посвідчення особи, важко забилося серце. Але несподівано до полісмена підійшов сивий чоловік, який сидів біля Джорджа на змаганнях, показав якусь картку і той відразу відступив. Сивий відрекомендувався хлопцеві Ладисласом Инженеску, істориком, який спеціалізується на вивченні розвитку суспільства в минулому. Вже сама думка про те, що в минулому було якимось інакше, подивувала Джорджа. Вони розговорилися, й Инженеску пояснив, що наявна система освіти дуже корисна для земляни, вона дозволяє швидко готувати спеціалістів і колонізувати Всесвіт, зберігаючи культурну єдність усіх світів, а їх уже півтори тисячі. Джордж зауважив, що викликав у сивого наукову цікавість до себе і попросив про послугу — організувати йому розмову з представником іншої планети, наприклад, з новіанином. Хлопець був упевнений, що історик — дуже поважна особа, адже його послухався навіть полісмен. Инженеску сказав, що особисту зустріч із новіанином влаштувати не можливо, але він допоможе Джорджеві зв'язатися з ним по відеофону. Коли новіанин вийшов на зв'язок, він, вочевидь, був на вечірці.

На екрані було багато облич. Чоловіки і жінки пхалися одне перед одного, щоб подивитися на Джорджа. Їхні обличчя відбивали пайріз-поманітніші відтінки втіхи й цікавості.

Джордж спробував триматися невимушено. Всі вони, як повіяли, так і земляпи, кожний по-своєму «вивчали» його, як жука на голці. Инженеску тепер сидів у кутку й спостерігав за ним широко розкритими очима.

«Які ж ви всі ідіоти», — напружено подумав Джордж. Та вони повинні зрозуміти. Він примусить їх зрозуміти.

— Я був сьогодні на Олімпіаді металургів, — почав він.

— Як, і ви теж? — ввічливо запитав новіанець. — Здається, там було присутнє все населення Землі.

— Ні, вельмишановний, але я там був. У змаганні брав участь один мій друг, і йому дуже не пощастило, тому що ви дали учасникам апарату Бімена, а він здобув тільки Хенслерову освіту, очевидно, застарілої моделі. І мій друг знав до Олімпіади, що знадобиться знайомство з апаратом Бімена.

— І що ж далі?

— Мій друг усе життя мріяв потрапити на Новію. Він знав апарат Хенслера. Він знав, що йому треба було ознайомитися з апаратом Бімена, щоб потрапити до вас. А щоб розібратися в цьому апараті, потрібні були засвоєні всього декілька фактів. Якщо врахувати, що на терезах була мета всього життя, він міг би впоратися...

— А де б він дістав стрічку з додатковою інформацією? Чи освіта тут, на Землі, перетворилася на приватне хатнє навчання?

Обличчя на дальньому плаці, як по команді, зареготали...

— Не думайте, що я жартую. Стрічки дійсно нічого не варті. Вони вчать надто багатьох речей і надто безболісно. Людина, яка отримує знання з їхньою допомогою, не уявляє, як можна вчитися інакше, її знання застигають у тому вигляді, в якому вона бере їх зі стрічки. А якби замість того, щоб папхати людину стрічками, її примусили з самого початку вчитися, так би мовити, вручну, вона звикла б вчитися самотужки й продовжувала б навчання далі. Хіба це не розумно? А коли звичка буде добре розвита, людині можна дати трохи знань через стрічку, щоб заповнити прогалини чи уточнити деякі деталі. А далі вже вона вчитиметься самостійно. Таким чином ви зможете своїх металургів, що знають спектрограф Хенслера, навчити користуватися спектрографом Бімена, і вам не доведеться прилітати на Землю по нові моделі спеціалістів.

Новіанець кивнув.

— А звідки отримують знання, окрім стрічок? З міжзоряного простору?

— З книжок. Вивчаючи самі апарати. Думаючи.

— З книжок? Як же можна зрозуміти книжки, не здобувши освіти?

— Книжки складаються зі слів, а більшу частину слів можна зрозуміти. Спеціальні ж терміни можуть роз'яснити ті фахівці, яких ви вже маєте.

— А самі ви вчилися по книжках? Чи це тільки ваша теорія?

Джордж швидко глянув на Ілженеску, та історик липався незворушним. На його обличчі застигла тільки доброзичлива цікавість.

— Намагався.

— І ви вважаєте, з цього щось виходить?

— Так, вельмишановний, — палко відповів Джордж. — Візьміть мене з собою на Новію. Я можу скласти програму і керувати...

— Зачекайте, я маю ще декілька питань. Як ви гадаєте, скільки вам потрібно буде часу, щоб стати металургом, який вміє працювати з бі-мепівським спектрографом, якщо припустити, що почнете вчитися, не маючи ніяких знань і не використовуючи стрічок освіти.

Джордж завагався.

— Ну... можливо, кілька років.

— Два роки? П'ять? Десять?

— Не можу сказати, вельмишановний.

— Бачите, це найголовніше питання, і ви повинні відповісти на нього. Ну, приміром, п'ять років. Вас влаштує такий термін?

— Думаю, що так.

— Чудово. Отже, протягом п'яти років людина вивчає металургію за вашим методом. Весь цей час вона не дає вам ніякої користі, а її треба годувати, забезпечувати житлом і гримми.

— Але ж...

— Дайте мені закінчити. До того часу, коли вона буде підготовлена і зможе користуватися спектрографом Бімена, мине п'ять років. Чи не здається вам, що тоді у нас уже з'явиться удосконалена модель апарата, з яким вона не зуміє працювати?

— Однак доти вона стане досвідченим учнем, і засвоєння нових деталей буде для неї питанням днів.

— Ви так гадаєте. Гаразд, припустімо, що ваш друг, приміром, самостійно вивчав апарат Бімена і успішно його опанував; чи зможе він зрівнятися своїм вмінням з вмінням учасника змагання, який отримав усе за допомогою стрічок?

— Можливо, й ні... — почав Джордж.

— Отож-бо й вона, — докинув повітряно.

— Заждіть, дайте закінчити мені. Навіть, якщо він і знає щось гірше, ніж той, інший, в даному випадку важливо те, що він може вчитися далі. Він зможе придумати пове, на що нездатна людина, яка здобула освіту за допомогою стрічок. Ви будете мати в запасі людей, здатних оригінально мислити...

— Так... ну, леді й джентльмени, ми досить з вами порозважалися?

Екрап згас. Джорджеві руки рвонулися до екрана в нестримному бажанні оживити його.

— Він не повірив мені! — скрикнув Джордж. — Він не повірив мені!

— Так, Джордже, не повірив. Невже ви й справді думали, що він повірить? — запитав Іпженеску.

Джордж майже не чув його.

— Як мені дістатися до нього? Мені конче необхідно. Все вийшло не так, як треба. Не слід було говорити з ним по відеофону. Мені потрібен час. Треба зустрітися з ним віч-на-віч. Як мені...

— Він не захоче зустрічатися з вами, Джордже, — промовив Іпженеску. — А якщо й погодиться, то все одно вам не повірить.

— Ні, повірять, запевняю вас. — Джордж повернувся до історика, і його очі широко розкрилися. — Чому ви називаєте мене Джорджем?

— А хіба це не ваше ім'я? Джордж Плейтеп?

— Ви знаєте, хто я?

— Я знаю про вас усе.

Джордж завмер, тільки часте дихання різко здіймало його груди.

— Я хочу допомогти вам, Джордже, — запевнив Іпженеску. — Я вже говорив вам про це. Я весь час вивчав вас і хочу вам допомогти.

— Мені не потрібна ваша допомога! Я не недоумок! — вигукнув Джордж. Він рвучко повернувся, і, як шалений, кинувся до дверей. Розчахнув їх і був схоплений двома полісменами, що миттєво залишили свій пост. Попри все збудження Джордж відчув дотик шприца якраз під щелепою. І все скінчилося. Останнє, що лишилося в пам'яті, було обличчя Іпженеску, який зі співчуттям дивився на нього.

Коли Джордж прийшов до тями, коло нього був Омейні, але це не драгувало Джорджа. Вся картина раптом склалася у його голові.

— Ну, у всякому разі мені стало все зрозуміло, непаче я завжди знав це, але не хотів дослухатися внутрішнього голосу. Чого я чекав від Новії, — подумав я, — хотів вирушити на Новію, щоб зібрати групу юнаків, що не здобули освіти, й вчити їх по книжках. Я хотів відкрити там Інтернат для недоумків... на зразок цього... а на Землі вже є такі Інтернати... і багато.

Омейні всміхнувся, блиснувши зубами.

— Інститут вищої освіти — ось як точно звучать такі установи.

— Тепер я це так добре розумію, що дивуюся своїй недавній сліпоті, — сказав Джордж. — Зрештою, хто випаходить пові зразки механізмів, для яких потрібні пові фахівці? Хто, наприклад, випайшов спектрограф Бімена? Я гадаю, чоловік на ймення Бімен. Але він не міг здо-

бути освіту за допомогою стрічок, бо йому не вдалося б посупутися вперед.

— Цілком слушно.

— А хто створює стрічки освіти? Фахівці по виробництву стрічок? А хто ж тоді складає стрічки для їхнього навчання? Фахівці ще вищої кваліфікації? А хто складає стрічки... Ти розумієш, що я хочу сказати. Десь має бути кінець. Десь мають бути чоловіки та жінки, здатні оригінально мислити.

— Так, Джордже.

Джордж відкинувся назад і спрямував погляд у простір поверх голови Омейні. На якусь мить в його очах промайнула тінь колишнього хвилювання.

— Чому мені не розповіли про все це спочатку?

— Вам ні в якому разі не можна казати. Ось у чім заковика. Навіть після відсіву в день Освіти дев'ять чоловік із десяти, що потрапили сюди, виявляються не зовсім підходящими для творчості, й нема такого апарата, який допоміг би нам вирізпирити з цієї десятки того єдиного, хто нам потрібен. Цей десятий повинен виявитися сам.

— Яким чином?

— Ми поміщаємо вас сюди в Інтернат педоумків, і той, хто не бажає з цим змиритися, і є людина, яку ми шукаємо.

— Мені досі не зрозуміло одне, — промовив Джордж.

— Що ж?

Джордж відкинув простирядло і встав.

— Чому воно зветься Олімпіадою?

Переклад А. Млинко

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

★ Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть, що вам відомо про письменника *Айзека Азімова*.
2. У чому особливість його творчого внеску?
3. Які твори А. Азімова ви вже читали?

★ Працюємо над змістом твору

4. Хто такий Джордж і як він сприймає своє перебування в Інтернаті?
5. Якою була заповітна мрія Джорджа?
6. Чому день Освіти був надзвичайно важливим у житті таких молодих людей, як Джордж?
7. Що здивувало лікаря у відповідях Джорджа стосовно майбутньої професії?
8. Якого висновку дійшла комісія щодо фахової придатності юнака?
9. Розкажіть про життя Джорджа в інтернаті.

10. Чим інтернатська система освіти методом «здобування знань по кралплині» відрізняється від освіти методом «накладання знань на мозок»?
11. Чому Джордж вирішив залишити інтернат? Що він хотів довести?
12. Розкажіть про змагання металургів.
13. Як Тревліян пояснив причину своєї поразки? Чому він не поглибив свої знання самостійно?
14. У чому Джордж убачав недосконалість загальної системи освіти і що він намагався довести новітньому?
15. Чим виявилася установа, в якій Джордж здобував освіту? З якою метою був створений Інститут для молоді з «відхиленнями у структурі мозку»?

★ Уважально і підсумовуємо

16. Які риси вдачі не дали Джорджеві опустити руки і спокійно доживати віку як справжньому калці, що перебуває на державному утриманні?
17. Якби ви мали змогу обирати для себе спосіб отримання знань, на якій із двох систем освіти ви зупинилися б? Аргументуйте відповідь.
18. Як ви гадаєте, для чого потрібно вчити таблицю множення, якщо є калькулятори; для чого потрібно вчитися писати, якщо є комп'ютери; для чого потрібні художні книжки, якщо є фільми?
19. Чому твір Айзека Азімова має назву «Фах»? Яка, на вашу думку, головна *ідея* твору? Чому фах має таке велике значення в житті людини?

★ Застосовуємо поняття з теорії літератури

20. Доведіть, що твір Айзека Азімова «Фах» належить до *науково-фантастичної літератури*.
21. Поясніть, до якого різновиду художньої літератури належить оповідання «Чарівна крамниця» Герберта Уеллса?

★ Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

22. Згадайте, які науково-фантастичні оповідання ви вивчали минулого року. Назвіть авторів цих творів.
23. Яким постає майбутнє у прочитаних вами оповіданнях?

★ Виконуємо творчі завдання

24. Якою ви уявляєте свою майбутню професію? Поясніть, як ви розумієте значення слова «самореалізація».
25. Поміркуйте, чим відрізняється ваше навчальне приладдя від навчального приладдя, яким користувалися ваші бабусі і дідусі.
26. Які сучасні технічні досягнення ще донедавна сприймалися як наукова фантастика?

Боб Ділан
(народився 1941 р.)

Всесвітньо відомий автор і виконавець пісень **Боб Ділан** – це своєрідний символ цілої рок-епохи. Справжнє його ім'я – Роберт Аллен Циммерман, а народився він в Америці 24 травня 1941 року у штаті Міннесота.

Родовід Роберта своїм корінням сягає України: бабуся і дідусь по батьківській лінії виїхали з Одеси до США у 1905 році, тікаючи від жорстоких єврейських погромів. Батьки по материнській лінії були литовськими євреями і переїхали до Америки у 1902 році.

Творчий шлях Боба Ділана розпочався у 1960-х роках. У своїх піснях упродовж багатьох десятиліть митець відстоює права людей, виступає проти військової агресії, тероризму, закликає до миру і рівності, сповідує повернення до моральних цінностей.

Пісня *«Лиш вітер тобі відповідь»* у 1999 році отримала премію «Греммі» і посіла чотирнадцяте місце у списку «500 найкращих пісень усіх часів» (за версією журналу «Rolling stone»). Цю та інші пісні Боба Ділана досі виконують відомі артисти.

ЛИШ ВІТЕР ТОБІ ВІДПОВІСТЬ

Скільки доріг людині пройти,
щоб справді людиною стати?
І скільки голубка морів пролетить,
щоб берег свій відшукать?
І скільки снарядів іще рвонуть
і коли заборонять війну?
Лиш вітер тобі па це відповідь.
Лиш вітер тобі відповідь.

Скільки років потрібно горі –
зрости і розпастися на пил?
І скільки деяким людям рости,
щоб волі сягнуть, мов крил?
І скільки можна оббріхувать світ,

вдаючи, що усе як слід?
Лиш вітер тобі на це відповідь.
Лиш вітер тобі відповідь.

Скільки треба вдвлятись увись,
щоб небо саянуло в очу?
І скільки людині потрібно вух,
щоб в світі весь плач почуць?
І скільки смертей пережити вщерть,
щоб змірять людськую смерть?
Лиш вітер тобі на це відповідь.
Лиш вітер тобі відповідь.

Переклад Миколи Байдюка

BLOWIN' IN THE WIND

How many roads must a man walk down
Before you call him a man?
Yes, 'n' how many seas must a white dove sail
Before she sleeps in the sand?
Yes, 'n' how many times must the cannonballs fly
Before they're forever banned?
The answer, my friend, is blowin' in the wind.
The answer is blowin' in the wind.

How many years can a mountain exist
Before it's washed to the sea?
Yes, 'n' how many years can some people exist
Before they're allowed to be free?
Yes, 'n' how many times can a man turn his head
Pretending he just doesn't see?
The answer, my friend, is blowin' in the wind.
The answer is blowin' in the wind.

How many times must a man look up
Before he can see the sky?
Yes, 'n' how many ears must one man have
Before he can hear people cry?
Yes, 'n' how many deaths will it take till he knows
That too many people have died?
The answer, my friend, is blowin' in the wind.
The answer is blowin' in the wind.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО ЗА РІК

1. Які твори ми називаємо *бизинами*? Згадайте назву основних *бизинних циклів*.
2. Сформулюйте головну ідею бітнини «*Ілля Муромець і Соловей-Разбійник*». Яким постає бітнинний богатир у цій героїчній пісні?
3. Що вам відомо про *фольклорні балади*? Назвіть фольклорні балади, які ви прочитали цього року.
4. Поясніть відмінність між фольклорними та *літературними баладами*. Згадайте авторів та назви прочитаних вами літературних балад.
5. У яких творах розділу «Битини і балади» піднімається проблема національної незалежності?
6. Назвіть авторів балад, які у своїх творах порушили проблему людської гідності.
7. Виразно прочитайте напам'ять баладу Фрідріха Шиллера «*Рукавичка*».
8. Визначте жанрові особливості історичного роману Вальтера Скотта «*Айвенго*».
9. Як у романі Вальтера Скотта поєднано історичні факти та вигадку?
10. У яких творах зображено тему Другої світової війни? Назвіть їхніх авторів.
11. Як у повісті «*Альпійська балада*» Василя Бикова розкривається проблема жертвовності? Проведіть паралель між повістю В. Бикова і оповіданням Джеймса Олдріджа «*Останній дюйм*».
12. Поясніть, що символізує останній дюйм у житті героїв Джеймса Олдріджа.
13. Які з вивчених вами творів присвячено темі дружби і кохання?
14. Поясніть, що означала для Олександра Пушкіна дата 19 жовтня.
15. Поясніть назву повісті Шолома-Алейхеми «*Пісня над піснями*».
16. Порівняйте образи головних героїв повістей «*Пісня над піснями*» Шолома-Алейхеми та «*Пурпурові вітрила*» Олександра Гріна. Яку роль у житті героїв цих творів відіграє фантазія?
17. Згадайте назви віршів, що присвячені темі кохання. Назвіть їх авторів. Виразно продекламуйте один із віршів напам'ять.
18. На прикладі прочитаних творів розкажіть про особливості *детективної літератури*. Назвіть ці твори та їхніх авторів.
19. На прикладі оповідань Артура Конан Дойла про Шерлока Холмса поясніть сутність дедуктивного методу.
20. Схарактеризуйте особливості *жанру новели*. Коротко перекажіть зміст однієї з вивчених вами новел.
21. Про які моральні цінності йдеться у прочитаних у 7 класі новелах?
22. Як в оповіданні Айзека Азімова «*Фак*» розкрито проблему здобуття знань, освіти і самореалізації?
23. Згадайте, що таке *оригінал*, *переклад* і *переспів*. Назвіть прізвища відомих вам українських перекладачів.

- Біблія. Старий Заповіт (Створення світу. Каїн і Авель. 10 заповідей).
 Новий Заповіт (2-3 розділи за вибором).
 Міфи троянського циклу. Троя. Паріс викрадає Єлепу. Облога Трої.
 Смерть Ахілла. Трояпський кінь.
 Гомер. «Іліада» «Двобій Ахілла і Гектора» (пісня 22, вірші 140-410),
 «Пріам у Ахілла» (пісня 24, вірші 470-670).
 Тіреї. «Добре вмирати тому...».
 Саффо. «До Афродіти» («Барвпошатна владарко, Афродіто...».)
 Есхіл. «Прометей закутий».
 Публій Вергілій Марон. «Енеїда»
 Квінт Гораций Флакк. «До Мельпомени» («Мій пам'ятник стоїть...».)
 Публій Овідій Назон. «Сумні елегії» («Життя поета» (IV, 10)).
 Лі Бо. «Печаль на яшмовому гапку», «Призахідне сонце павіює думки
 про гори», «Сосна біля південної галереї».
 Ду Фу. «Пісня про хліб і шовк», «Весняний красвид», «Подорожуючи,
 впочі описую почуття».
 Омар Хайям. Рубаї.
 «Пісня про Роланда»
 Аліґ'єрі Данте. Сонет 11 («В своїх очах вона песе кохання...».)
 Фрапческо Петрарка. Сонети № 61, 132.
 Вільям Шекспір. Сонети № 66, 116, 130. Трагедія «Ромео і Джульєтта»
 Мігель де Сервантес Сааведра. «Дон Кіхот» I частина.
 Луїс де Гонгора-і-Арготе. «Галерник».
 Джонн Донн. «Мету я втратив. Жити без мети...», «Доброго рапку».
 Мольєр. «Міщанин-шляхтич».
 Джонатан Свіфт. «Мандрі Лемпоеля Гуллівера» (1 частина).
 Йоганн Вольфганг Гете. «Вільшаний король», «Травнева пісня».
 Йоганн Крістоф Фрідріх Шіллер. «Івікові журавлі», «До радості».
 Річард Бах. «Чайка Джонатан Лівінгстон».
 Космовська Барбара. «Буба», «Буба: мертвий сезон».
 Марипа Аромштам. «Коли відпочивають янголи».

ВСТУП.....	3

БИЛИНИ ТА БАЛАДИ

ДАВНЬОРУСЬКІ БИЛИНИ	4
Ілля Муромець і Соловей-Розбійник.....	7
ФОЛЬКЛОРНА БАЛАДА	14
Король Лір і його дочки	15
Англійські балади про Робіна Гуда	20
Як Робін Гуд став розбійником	21
ЛІТЕРАТУРНА БАЛАДА	34
Фрідріх Шиллер	35
Рукавичка	37
Адам Міцкевич	43
Світезь	45
Роберт Льюїс Стівенсон	52
Вересовий трунок	54

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ В ЛІТЕРАТУРІ

Вальтер Скотт.....	63
«Айвенго»	69
ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА У СВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЕЗІЇ	97
Константи Ільдефонс Галчинський.....	97
Пісня про солдатів з Вестерплатте	97
Імануель Вайсглас	99
Круки	100
Василь Биков	102
Альпійська балада.....	104

ДУХОВНЕ ВИПРОБУВАННЯ ЛЮДИНИ

Джеймс Олдрідж.....	129
Осташпій дюйм.....	130
Редьярд Кіплінг.....	144
Балада про Схід і Захід	146
Якщо... ..	149

ДРУЖБА І КОХАННЯ

Олександр Пушкін.....	152

19 жовтня 1825 року.....	154
Шолом-Алейхем.....	159
Пісня пісень.....	162
Олександр Гріп.....	183
Пурпурові вітрила.....	185

ВІРШІ ЗАРУБІЖНИХ ПОЕТІВ ПРО ДРУЖБУ І КОХАННЯ

Роберт Бернс.....	207
Моя любов — рожевий квіт.....	207
Генріх Гейне.....	208
Коли пастав чудовий май.....	208
Костянтин Симопов.....	208
Чуєш... Ти чекай мене.....	209

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

Едгар Аллан По.....	211
Золотий жук.....	213
Артур Конан Дойл.....	226
Пістрява стрічка.....	228
Спілка рудих.....	237

СВІТОВА НОВЕЛА

О. Гепрі.....	247
Дари волхвів.....	249
Останній листок.....	252
Герберт Джорж Уеллс.....	258
Чарівна крампиця.....	260
Рюноске Акутагава.....	267
Павутиця.....	268

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА. Я І СВІТ

Айзек Азімов.....	272
Фах.....	274
СУЧАСНА ЗАРУБІЖНА ПОЕЗІЯ.....	290
Боб Ділан.....	290
Лиш вітер тобі відповідь.....	290

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО ЗА РІК.....	292

ЩО ЧИТАТИ ВЛІТКУ?.....	293

Мілянська Н. Р.

«Світова література»

*підручник для 7 класу
загальноосвітніх навчальних закладів*

